

فیکری روژئاوا

نووسینی

أنور الجندي

وهرگیرانی

نهاد جلال حبيب الله

منتدی اقرأ الثقافی

www.iqra.ahlamontada.com

نازین

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

ناریت

فیکری روژئاوا

ناهنى نى چاپخانىسى پارتىئىتارە پۈت
ناهنى

ناوى كىتەب: فىكىرى پۈتتاروا

باب: فىكىرى مېتروپى

نوسىنى: انور الجندى

وهرگىتپرانى: نهاد جلال حبيب الله

نەخشەسازى ناوهره: كۆمپىوتەرى نارين (محمد على)

نۆره و سالى چاپ: يەكەم ۲۰۱۲ ز

ژماره سىپاردن: ژماره سىپاردنى (۱۹۱۹) سالى ۲۰۱۱ سى پىدراوه

بازارى زانست بۇ كىتەب و چاپمەنى

website: www.nareenpub.com

E-mail: info@nareenpub.com

nareenpub@gmail.com

تەلەفون: ۲۵۱۱۹۸۲ ۶۶ (۰۹۶۴)

مۆبايل: ۰۹۶۴ ۷۵۰۴۰۶۶۶۱۰



فیکری رۆژئاوا

نوسینی

أنور الجندي

وهرگیرانی

نهاد جلال حبيب الله

ناریت

به ناوی خوای گه وره

پیشه کی وهرگیر

سو پاس و ستایش بۆ خوای گه وره، سه لالت و سه لامی خوا له پیغه مبهرو
نالوبه یت و یارانی.

پاشان: ململانی مرۆفایه تی له لایه نه جور به جوره کانی ژياندا له دیر زه مانه وه به
زه قی ده رکه وتوو، به لکو یه که م ههنگاری ژيانی مرۆف ململانی به دوا دا هات کاتی
دوژمنی دیاری خۆی پئی ناسینرا ﴿إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ﴾.

لیروهه جیاوازی فیکری و سه رکه وتن و دا که وتنی بیره کان ده رده که ون، هه ر جاره و
لایه نیک هه ول ده دات زالتی بی، له و پینا وه شدا په یامی خوایی دابه زی تا په وتی
دروست و په و نیشانی مرۆفایه تی بدات تا بتوانن پئی راستی به خته وه ری بگره نه به رو
نه که ونه داوی دژایه تی و یه کتر برین.

به لام به رده وام نه یارانی په یامی خوا ده ستبهرداری پئی خۆیان نه بوون و هه ر
ههنگاو یکیان ناوه بۆ له ناو بردنی ئه و په یامه خوداییه، ئیتر له پئی لیدانی سه ربازی یان
لاینگردنی په وته که وه بوو بیست، ئه که رچی توانیبیتیان له ما وه یه کی زه مه نیدا
سه رکه وتوو بن به لام له پیکرده ی گشتی ژياندا دپراوه بوون، چونکه به رده وام په یامی
خوایی له نو ییو نه وه دا بووه و ئه و برین و به رکه وتنانه ی سا پیز کردوو تا دوا جار
په یامی کاملی کۆتایی خۆی نارد که ئیسلامه و هه رگیز په و ناکیه که ی نا کو ژیته وه.

ئه که ر خوا په یامی جووله که ی نارد و دۆستانی شه یتان توانیبیان ئه و په یامه لاپی
بکه ن و بیکه نه پیناویکی دژایه تی په یامی خوایی، ئه و خیرا به هاتنی مه سیحیه ت ئه و
برینه سا پیز کرا و ئه و پینگه لادراوه ش راست کرایه وه، ئه که ر به دایدا مه سیحیه ت

همان ږيگه ی پښ گپرایه بهر نهوا ئیسلام هات و پښه ی په کخوایه رستی و پښی پاستی به ته واوړتی چه سپاند ﴿يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ﴾.

به لام له گه ل نه وه شدا دوژمنانی خوا دهسته و سان نه وه ستاون و هردهم له هه ولی خویاندا به رده وام بوون، بویه به هیوای سهرکه و تنی کاتی جارانیان ده یانه وی نه م جار هس سهرکه و تن به سهر ئیسلام دا به ده ست به یخن، کاتی ده سه لاتدارانی دزه په یامی خوا له گه ل ئایینی کدا به ریه کده کون سهره تا هه ولی له ناویردنی ده دن، دوا جار نه گه ر نه یان توانی هه ولی نه خو ش خستنی ده دن، پاشان نه گه ر نه وه شیان چاک بق نه چوویه سهر هه ول ده دن ږيگه ک یان له گه ل دا دابه ش بکن، نه مه ش بق هه ریه ک له جووله که و مه سیحیه ت پرووی دا، کاتی ده سه لاتدارانی پوما له گه ل مه سیحیه ت نه یانده کرا که و تنه لیدانی، که زانیان به وه سهرکه و تنو نابن که و تنه دابه شکردنی ږيگه که له گه ل یان، به وه مه سیحیه ت ده سته بردای بړی بڼه مای سهره کی خوی بوو له به رامبه ر قبولکردنی له لایه ن ده سه لاته وه، هه مان ږيگه ش له گه ل ئیسلام دا گپرایه به ر، به لام ئیسلام بی باکی خوی نواند ﴿لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ﴾.

هر هه ولکی نه وان بق نه وه یه گومان له سهر نه م سیفه تانه دروست بکن:

۱- گشتگیری و کاملیتی.

۲- بی گومانی.

۳- جیهانیتتی.

۴- هه میشه یی.

۵- نه گورپوی.

ئیسلام هه موو لایه نه کانی ژیانی گرتووه و که مالی مه سه له کانی شی باسکردووه، نه ک ته نها نه وه ی بړی لایه نی هینا بی و له و هینا نه شدا که موکورتی له باسکردنیدا هه بی،

به لڪو هيٺده پراوپر باسي ڪردووه ته حه داي مروڙا به تي ده ڪات نموني په يامي وا
 بينن، بانگيشيان ده ڪات بؤ مشتومر ﴿تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا
 وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ﴾. نه وهشي باس ڪردووه هيچ گومان نيڪي تي دا
 نيہ ﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ﴾ هه ميشهش نه ياراني ده يانه ويئ نه م سيفه ته ي لي
 دامالن، هه روهها په يامه ڪه جيهانيه نه ڪ ناوچه يي يان نه ته وه يي ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا
 رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾، هاوڪات هه ميشه ييه و ماوه يه ڪي دياري ڪراوي بؤ دانه زاوه، به لڪو
 ڪوٽا په يامي خواجه تا پوڙي دوايي.

هه روهها ئيسلام چه سپاوو نه گوراهه، واته دانراوي خواييه و ده ستڪاري ناڪري،
 خواه په يامي خوي ده پارڙي و تا ئيسنتاش پاراستوويه تي و تا دواپوڙيش ده پيارڙي
 ﴿إِنَّا نَحْنُ نُزِّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾.

جيهاني پوڙٽاواش ڪه يه ڪ دواي يه ڪه و تووه ته گوريني په يامه خوداييه ڪان به و
 جوڙه ي له گه ل ويست و حه زي خويدا بگونجي، تواني مه سيحيهت وا ليبيڪات تي ڪه ل
 بيئ به بيري ڪوني يوناني و پوماني و خواپه رستي پئ بگورئ به فره خودايي و
 ثابينه ڪه له رهوتي دروستي خوي لابتات، چونڪه پوڙٽاوا تا نه مروش ده نازيت به
 پومان و يونان و خوي به ڪه سي بالو جگه له خوي به بيرڪه وتوو و دواڪه وته ي خوي
 ده زاني.

سه رهتا واي زاني به رامبه ر ئيسلامي ش نه وه ي بؤ ده چيٽه سر، به لام ڪه بوي پوون
 بوويه وه سه بارهت به ئيسلام مه سه له ڪه جياوازه ڪه وته به رگريڪاريه ڪي سه رسه ختانه و
 ڪومه ليڪ هه نگاوي گرت به ر:

په ڪه م: له ناو خويدا: له لاي خوي وه ڪومه ليڪ هه نگاوي خيڙاي گرت به ر:

۱- هه ولي دور راکرتني خه لڪ له ناسيني ئيسلام تا نه زانن ئيسلام چيه و نه ڪه ونه
 به راوردڪاري له گه ل بيري پوڙٽاوا دا تا خويان بميننه وه.

۲- پىكرتن له وانهش كه ده يانويست ئىسلام بناسىتن به پوژنلار.

۳- به رده وام سهرقالكردى خه لك به په يامى جياجيا تا هه ردهم سهرقال بن به وانه وه، ماوه يهك به مەسيحيەت، دواتر به هه لدانه وهى بىرى كۆنى يۆنان و پۆمان، جارى به بىرى دژه ئايىنى، جارى به بىرى سهرمايه دارى، جارى به په وتى ماركسى، سهرقالكرديان به بىرى جنسى بيئابرووى، چه ندين پىگه ي تريان پى تاقى ده كه نه وه تنها بۆ ئه وهى ده رفعت نه دن چاويكيان روو له ئىسلام بى.

۴- هه ولى نيشاندانى ئىسلام به وجۆره ي خۆيان حەزيان پييه، تا ئىسلام وا نيشان به دن له لايه كه وه كه موكرتى هه بى، له لايه كه وه به بىرى دزراوى دابنىن، له لايه كي تريشه وه به دوژمنى ئه و خه لكه ي خۆيانى دابنىن.

دووه م: له به رامبه ر جيهانى ئىسلامى دا: له م پوهه شه وه چه ند هه نكاويكيان گرت به ر:

۱- پى گرتن له موسلمانان تا تىكه ل نه بن و پييان پيئنه دن ئىسلام به و خه لكه بناسىتن.

۲- دروستكردى دوژمنايه تى له گه ل جيهانى ئىسلامى و موسلماناندا وهك ئه وهى له سه رده مى فتوحاتدا كاتى خه لكى ئىسلاميان ناسى خيرا موسلمان ده بوون مەسيحيه كانى پوژنلار كه وتنه سوتاندنى قورئان تا رقى له گه ل موسلمانان دروست بكن و به ريگن به و ليشاوى موسلمان بوونه .

۳- ليدانى موسلمانان له رووى سه ربازيه وه، ديارترين نمونه ش شالاره خاچيه كانى سه رده مانى عه باسى و مه ملووكى، دواتريش شالاره داگيركاريه كان كه تا ئه مرؤش له ژير دروشمى جياجيا دا به رده وامن.

۴- هه نارده كردنى بىرى خۆيان بۆ جيهانى ئىسلامى له پتى بىريراو و كه مفامانى ناو جيهانى ئىسلاميه وه تا ئه گه ريش سه ركه وتوو نه بن هيج نه بى كه مفامانى له خسته به رن.

۵- پهوتى بهر فراوانى موزده بهرى كه هاوډم به پهوته سهر بازيه كه هه نارد هه كرا.

به لام ئيسلام هه موو ئه و هه نكاوانه ي بهر په رچ دايه وه، بويه له سهر ناستى ناوخويى توانى له چهنډر پيه كه وه بچيته ناو پوڙٽاوا و به ليشاو خه لكى موسلمان بن، له وانه:

۱- چوونى تاكه تاكه ي موسلمانان و بانگه وازيان له ويى كه به وه بنكه يان داده كوتاو هه ربه كه له و موسلمان بووانه ده بووه و پستگه يه كى بانگه وازى به هيز.

۲- فتوحاتى ئيسلامى كه زور به هيز و چالاكانه پولى بينى له گه ياندى ئيسلام به پوڙٽاوا.

۳- گه ياندى و ناساندى ئيسلام به وانه ي ده هاتن بوليدانى ئيسلام، ئيتر زورتيكيان موسلمان ده بوون و به تويشوو يه كى ئيسلاميه وه ده چوونه وه پوڙٽاوا.

۴- به هيزى زانستى ئيسلامى كه شه يدايانى زانستى له پوڙٽاواډا پاكيش ده كرد تا بيز له جيهانى ئيسلاميدا زانست وه رېگرن، كاتى شاره زاي ئيسلام ده بوون به موسلمانى ده گه رانه وه يان هيچ نه بى ئيسلاميان زور لا په واتر بوو له ئايينى نيشتمانى خويان يان هر هيچ نا درايه تيبان نه ده كرد.

له سهر ناستى هيرشى دژ به ئيسلاميش كه پوڙٽاوا گرتبوويه بهر دووباره ئيسلام سهر كه وت و كومه لئك هه نكاوى به كلاكه ره وه ي نا، له وانه:

۱- به سهختى وه لامى شالاوه سهر بازيه كانى دايه وه و توانى به دؤپاوى بيانگير پيته وه، نه كه تنها به دؤپاوى سهر بازي، به لكو دؤپاوى هزريشيان توشوكات، له داگيركارى نوي و هاوچه رخش دا نه گه ر چى ئيسلام به ته واوه تى له ديدى سهر بازيه وه سهر نه كه وت به لام له لايه كه وه به رده وام به رگريكارى باشى هه بووه، له لايه كى ديكه شه وه له سهنگرى بانگه وازو چوونه ناو پوڙٽاواو به ليشاو موسلمانكردى پوڙٽاواييه كان سهنگرى ليگرتووه، بويه پوڙ به پوڙ پيژه ي موسلمانان له جيهاندا پوو له زيادبوونه به تايبهت له جيهانى دهره وه ي ئيسلامى دا پيژه ي موسلمان بوون ته واو

پوو له زیاد بوونه، ئەمەش سەرکەوتنی گەرەمی ئیسلامە و ئەمەش هیندەمی تر پۆژئاواي داخ لە دڵ کردوو و وای لیکردوو سەر لە نوێ هەست بە شکست بکات.

۲- بەسەختی وەلامی شالووی هزری پۆژئاواي دایە وە، چونکە پیلانی پۆژئاوا ئەو بوو بتوانی هەریەک لە بییری لاپتی یۆنانی و پۆمانی و بییری بێپەرستی ناو پۆژئاواو بییری لاپتی کە هەنۆتی مەسیحی و بییری جادووگەری هیندی و بییری ئاگرپەرستی فارسی تیکەل بکات بە بییری دروستی ئیسلامی، بەمەش چەند داردەستیکي دەست کەوتن وەك فارابی و حەلاج و ئیبن عەرەبی و چەندیکی تر کە خیرا زانایانی ئیسلامی وەك غەزالی و ئیبن تەیمیە و ئیبن قەیم و چەندیکی تر بە بەلگەمی بەهیزی قورئان و سوننەت بیزەبوونیان کردن و نەیانەپشت پەوتی دروستی ئیسلامی تیکبەدن، بەداخە وە ئەمپۆش کەسانێ کە وتوونەتە هەمان داو وە وە واش تیکەیشتون ئەو خزمەتە بە بیرو پەوتی ئیسلامی، بەلام بێگومان پەوتی ئیسلامی لاپتیوون قبول ناکات.

ئەمپۆش جیهانی ئیسلامی لە تەنگزەدایە، تەنگزەیهک کە لە سەدەمی نۆژدە وە پووی تیکردوو و لە چەند پوویە کە وە جیهانی ئیسلامی شیللە، بەلام سوپاس بۆ خوا و لەسەر پێ کەوتنە وە دایە و لەم سەدەمی بیست و یەکەمەشدا پووە گرتنە وە دەستی جلەوی جیهان دەچیت.

ئە و تەنگزەمی ئەمپۆ جیهانی ئیسلامی تیکە و تووە لەم مەترسیانە دا خۆی دەبینیتە وە:

۱- مەترسی خاچی کە شالووی سەریازی و موزدە بەریشی هیناوە بۆ سەر جیهانی ئیسلامی.

۲- مەترسی گرنگیدان و سەرخستنی پەوتە لادەرەکانی ناو میژووی ئیسلامی و پالپشتیکردنیان بۆ لێداننی بیرو دەسەلاتی ئیسلامیش وەك موختەزێلە و شیعیە و سۆفیگەری لاپتی و قادیانی و... هتد.

۲- مەترسى رەوتى ەلمانىەت كە بە زۆر بەسەر موصلماناندا دەسەپتئرى، چ لە ئاستى دەسەلات و سياسەتدا، چ لە ئاستى پەرودەو فيركردندا.

سوپاس بۇ خوا پاش خەبات و بەرخۇدانى زياد لە سەدەيەكى موصلمانان وا موصلمانان لە قۇناغى شىكستەو ەنگاويان ناو ە رەو قۇناغى بەرگىرى و خۇگرتنەو ەو پيشرەوى تا ئاستى زۆرىك لە بېريارانى جيهان سەدەى بيست و يەك بە سەدەى ئىسلام دادەنتىن

لەم پوانگەو ەو ەك خستنە بەردەستى زانيارىەكى پوخت و پرواتا لەسەر بېرى پوژناوا بە پئويستمان زانى ئەم كتيبەى بەردەستتان ەرگيپنە سەر زمانى كوردى بە ناوئيشانى بېرى پوژناوا لە نوسىنى بېريارى گەورەى ئىسلامى ئەنوەرلجوندى كە زانايەكى بېرمەندى ئىسلامى ميسرىەو بەداخو ە زۆرىك لە موصلمانان ەشتا ئەم كەلە پياو ە باشى ناناسن، بەلام ەركەس دەست بداتە نووسىنەكانى سات دواى سات ەست بە گەورەى بېرى ئەم كەسايەتپە دەكات.

نوسەر لەم كتيبەى دا بە شيوەيەكى مەزوعى باس لە بېرى پوژناوا دەكات ەر لە قۇناغى يۇنانى پۇمانىەو تا ئەمپۆ، لە ەر قۇناغىكىشدا ديدى پەخنەى لەسەر دىنى و بە وردى شەن و كەوى ئەو قۇناغە دەكات، بەرامبەر بەو ەش بەديلى بېرى ئىسلامى لەپووى ئەو بېرى قۇناغانەدا دىنى.

ھاوكات بە پئويستمان زانى ەك سەرەتايەك پوختەيەك لەسەر ژيان و نووسىن و ەول و ديدى نوسەر (ئەنوەرلجوندى) بۇ خويئەرانى ئازيز بخەينە پوو، بۇ ئەمەش ەمان نووسىنى بەرپۆز مامۇستا ئىكرام كەريمان لەوبارەيەو ەيتاو ە دامان ناو ە كە لە ژمارە دووى گۇفارى پئوئىن دا بلأوى كردو ەتەو ەو بە پوختى ئەم كەسايەتپەمان پى دەناسىنى.

خوایه ئیسلام په یامی تویه و ئیمهش بۆ ئیسلام لیڼه ویوین، نیازمان ته‌ن‌ها بۆ تویه و ته‌ن‌ها تویشمان به‌سه، ده‌ی په‌نامان بده و بۆ خزمه‌تی په‌یامه‌کات ری‌مان پی بگره‌به‌ر.
 ﴿ان ارید الا الاصلاح ما استطعت وما توفیقی الا بالله علیه توکلت و الیه انیب﴾

نهاد جلال حبیب‌الله

۱۳ شعبان ۱۴۳۲

کورتەیه ک له سهەر نووسهرا (أنور الجندی)

نووسینی: اكرام كریم

ئه نوهر چوندی به حق ئه و بیرمه نده گه وریه که که م که س ئه یناسیت، سهیره بیرمه ندو به حکمهت و زانایه کی وه ک ئه م زاته، موسلمانان بی ناگان لینی؟! ئه م مامۆستایه ی که هتا له گه لی ده رویت زیاتر گه وریه و فره ی و ئاستی بی کوتای مه عریفیت بو ئاشکرا ده بییت، قه له مه که به راستی به قه د شمشیری یه ک سوپا به رگه ی له ئیسلام کردوه، هینده ی کتیبی به نرخی نویسه که گه ر نه یناسیت ده لیت ئه مه یه کیکه له زانا ناودارو گه وریه کانی میژووی موسلمانان، ئیمه له گوڤاری رینوین بریارمانداوه پڕۆژه ی به کورد کردنی نویسه کانی ئه م زاته گه وریه ده ست پی بکه ین چ له ریگه ی گوڤاره که وه بییت یان له ریگه ی ئه و زنجره کتیبه ی که پاشکوی گوڤاره که یه، ده رگاش والا یه بو هه موو که س ئه و خزمه ته گه وریه به کتیبخانه ی هزی ئیسلامی کوردی بکات، چونکه مامۆستا هینده گه وریه به شی هه مووی ده کات! ده رگای ئه م پڕۆژه شمان به م نویسه ی م. ئیکرام ده که یه وه که به راستی به خویندنه وه ی ئه م بابه ته یه کسه ر شه یدا ی نویسه کانی ئه م زانا گه وریه ده بییت.

هه ر باشه له پاش مردنیشیان یادی زانان و پیاوه گه وریه کان بکریته وه ولا بکریته وه به لای ئه و که له پووره ی که به جی ی ده هیلن بو مان، هه رچه نده وه فاو راستی له وه دایه که له ژياندا به یادی زاناو پیاوه گه وریه کانه وه بژین و له خزمه تیاندا گری ی دلی خو مانیان بو بکه یه وه و سود له حکمهت و ئه زمون و زانسته کانیان وه ریگرین و ئه وانیش ئاسوده و دلخۆش بکه ین به چالاکی و گو یگرتن و گو یزایه لی بو یان.

چه ند زانا له ژيانی خو یاندا له بیمه یلی خه لکی نا ئومید بوون، هه بوه سه ری خو ی هه لگرتوه، هه بوه که شکولی سه فه ری لی هه لگرتوه و هه بووه هه لویستی ناباش و پر

زیانی وه رگرتوه له خه لگی وه کاردانه وه یه ک بو ئه و بیمه یلیه ی خه لگی بو خوئی و بو
زانسته که ی!!

ئه بو حه یانی ته وحیدی له کوتای ژیانیدا چوه ته ناو کتیبخانه که ی و چاویکی گیراوه
به ناویاندا و به حه سرهت و دلئیشمانیکه وه تیر تیر بوئی پوانین و له داخی بیمه یلی و
ناحالی بوونی خه لگی لی ی ناگری خوش کردو دانه دانه هه موو کتیبه کانی سوتاند که
هه موو ته مه ن و عه قلی خوئی ئیدا سه رف کردبوو!

سه عده دینی ته فته زانی له گه رمه ی وانه و تنه وه ئیدا به قوتابیه کانی که فییری
(منطق) و (فه لسه فه) و (زانسته کانی دین) ی ئه کردن، یه کیک له مناله کانی هاته
ژوره وه ووتی: باوکه له ماله وه نانمان نیه، ته فته زانی کتیبه که ی له ده ست که وته
خواره وه و زمانی به سرا، قوتابیه کانی سه ریان به رز کرده وه و عه رزیان کرد قوریان!
ده رسمان بو ته و او بکه، هاته زمان ووتی نانمان نیه هه موو زانستیکی له بیر برده مه وه!
نه ضری کوری شه میل زانای گه وه ره ی (نحو) کتیبه کانی دا به شانیدا و له شار چوو به
ده ره وه که شکوئی سه فره ی هه لگرت، قوتابیه کانی پیشیان لی گرت و عه رزیان کرد:
قوریان! بوچی جیمان ده هیلی؟ به حه سره تیکه وه فه رمووی: کوپینه! خوا ئه زانیت
ناوساجیه کم شک ببردایه جیم نه ئه هیشتن!

ئه مانه و سه دان زانای گه وره کاتیک که توژیینه وه له که له پوره کانی ئه که بیت هه ست
ده که بیت عملاقیکه و له پشت یه ک شاخی گه وره به ره مه مه وه وه ستاوه و شه و روژی داوه ته
ده م یه ک بو خزمه تی دین و دونیای خه لگی، (ئه نوهر لجوندی) یه کیکه له ز زانایانه ی که
بالای له بالای زۆریه ی زانایان و بیرمه ندان به رزتره و نوسین و شوینه واره کانیشی شایه تی
ئه و راستیه ن.

ئەنور لىجوندى خاۋەنى خەزىنەپەكى پىر كىتەپە بۇ نەمۇنە:

۱. دووسەد كىتەپى ھەمە چەشن لە ھەموو بوارەكانى رۇشنىبرى ئىسلامىدا.
 ۲. زياد لە سى سەد نامىلكەى تر كە پىكەرە قوتابخانەپەكى فىكرى دائەمەزىنن.
 ۳. دە (مەوسوعەى) ى گەرەى نوسىوہ كە پەكىكىان بە ناوى (مقدمە المناھج و العلوم) ە كە چل بەرگەولە (۱۰) جەلد كىتەپدا كۆكرارەتەرە و ئەم مەوسوعەپەى ھەولتەكە بۇ دانانى بەرنامەپەكى رۇشنىبرى تىرو تەرەو كە جىگەى ھەموو سەرچاۋەپەك بگىرتەرە بۇ رۇشنىبرىنى ئىسلامى و ئەوانەش ئەيانەوئەت لەسەر ئىسلام بخوئىنەرە.
- پەكەم: (موسوعة مقدمات العلوم والمناھج) كە دە موجدەدو ۶۳۰۷ لاپەرەپە و موجدەدەكانى بەم شىوہپەن:

- (۱) الفكر الإسلامى (بناء الفكر الإسلامى وتطوره . مخططات غزو الفكر الإسلامى . مؤامرات إنبعاث الفكر الوثني الهليني والشرقي القديم) ط الاولى ۱۳۹۹ھ / ۱۹۷۹م دار الأنصار بالقاهرة.
- (۲) تاريخ الإسلام (من فجر الإسلام إلى العصر الحديث . عالم الإسلام وعالم الغرب _ من الوحدة الإسلامية إلى الترك والعرب
- (۳) العالم الإسلامى المعاصر (عالم الإسلام المعاصر . العالم الإسلامى والغزو الصهيونى . العالم الإسلامى والغزو الشيوعى).
- (۴) اللغة والأدب والثقافة (اللغة العربية وقضاياها . خصائص الأدب الغربى وقضية الشعبوية . الثقافة العربية اسلامية أصولها وانتماءها) ط دار الأنصار ۱۹۸۲ م.
- (۵) التبشير والاستشراق والدعوات الهدامة (التبشير والاستشراق وأثرهما فى الفكر والاجتماع . المؤامرة على تاريخ الإسلام _ الإسلام والدعوات الهدامة) ط دار الأنصار ۱۹۸۳ م.

- (٦) المجتمع الإسلامي (نظام الإسلام . قضايا المجتمع . التربية الإسلامية ومناهج التعليم) ط دار الأنصار ١٩٨٥م.
- (٧) الحضارة والعلم والعلوم الاجتماعية (مفاهيم العلوم الاجتماعية . الإسلام والحضارة . الإسلام والتكنولوجيا) ط دار الأنصار ١٩٨٦م.
- (٨) طابع الإسلام بين الأديان والأيدولوجيات (عطاء الإسلام للبشرية . العلمانية في ضوء الإسلام والأيدولوجيات المعاصرة) ط دار الأنصار ١٩٨٦م.
- (٩) المنهج الغربي أخطاؤه والشبهات المثارة ضد الإسلام (أخطاء المنهج الغربي الوافد _ من التبعية إلي الأصالة دراسة قضايا التعليم والشريعة واللغة العربية . موقف الإسلام من الفلسفات القديمة).
- (١٠) تاريخ اليقظة الإسلامية في مراحلها الثلاث (اليقظة الإسلامية في مواجهة الاستعمار _ اليقظة الإسلامية في مواجهة التغريب _ اليقظة الإسلامية في الشيوعية . والموسوعة طبعة دار الأنصار ١٤٠٩ هـ .
دورهام : (الموسوعة الإسلامية العربية) لهم بهشانه بيكدت:
- (١) أصول الثقافة العربية ومصادرها الإسلامية ط دار الكتاب اللبناني ١٩٦٤ م.
- (٢) خصائص الأدب العربي.
- (٣) العروبة والإسلام.
- (٤) الإسلام والفلسفات المعاصرة.
- (٥) حضارة التوحيد وحضارة الوثنية.
- (٦) الفصحى لغة القرآن.
- (٧) الشريعة الإسلامية في مواجهة الرأسمالية والديمقراطية والماركسية.
- (٨) الإسلام والعالم المعاصر.
- (٩) سقوط العلمانية ط دار الكتاب اللبناني بيروت ١٩٩٣ هـ / ١٩٧٣ م الأولى.

- (١٠) الإسلام والدعوات الهدامة.
- (١١) الفلسفات القديمة والمعاصرة في ضوء الإسلام.
- (١٢) مفاهيم النفس والأخلاق والإجتماع في ضوء الإسلام.
- (١٣) أخطاء المنهج الغربي الوافد ط دار الكتاب اللبناني بيروت الأولى ١٩٧٤م.
- (١٤) مخططات التبشير الغربي في غزو الفكر الإسلامي.
- (١٥) مخططات الاستشراق في تغريب الفكر الإسلامي.
- (١٦) المخططات الإستشراقية في تغريب الفكر الإسلامي.
- (١٧) الإسلام وحركة التاريخ ط دار الكتاب اللبناني بيروت.
- (١٨) العالم الإسلامي والإستعمار السياسي، والاجتماعي، والثقافي ط دار الكتاب اللبناني بيروت الأولى ١٩٧٩م.
- (١٩) التربية والتعليم والثقافة في ضوء الإسلام.
- (٢٠) الشبهات والأخطاء الشائعة في الأدب والاجتماع والتاريخ ط دار الاعتصام ١٩٩٥م.
- (٢١) الأخطار التي تواجه الأمم.
- (٢٢) القيم الأساسية للفكر الإسلامي والثقافة العربية.
- (٢٣) الإسلام والثقافة العربية في مواجهة التغريب.
- (٢٤) يقظة الفكر العربي في مواجهة الاستعمار.
- (٢٥) معالم الفكر العربي
- سيهم: (موسوعة معالم الأدب العربي المعاصر): ثم به شانه له خؤده كرى:
- (١) النثر العربي تطوره وأعلامه.
- (٢) الأدب العربي الحديث في معركة المقاومة والتجمع.
- (٣) المعارك الأدبية.
- (٤) الفكر العربي المعاصر في معركة التغريب والثقافة.
- (٥) الصحافة السياسية في مصر.

(٦) الشعر العربي المعاصر تطوره وأعلامه.

(٧) القصة العربية المعاصرة تطورها وأعلامها.

(٨) اللغة العربية بين خصومها وأنصارها.

(٩) أدب المرأة العربية تطوره وأعلامه.

(١٠) معالم الأدب العربي المعاصر في النقد والفنون المختلفة.

چوارهم: (موسوعة التأصيل الإسلامي) نهم كتيبانه له خؤده گری:

(١) من سقوط الخلافة إلي مولد الصحوة ط بيت الحكمة للنشر والتوزيع

بالقاهرة بدون تاريخ الجزء الأول.

(٢) من سقوط الخلافة إلي مولد الصحوة ط بيت الحكمة للنشر والتوزيع

بالقاهرة بدون تاريخ الجزء الثاني.

(٣) من سقوط الخلافة إلي مولد الصحوة ط بيت الحكمة للنشر والتوزيع

بالقاهرة بدون تاريخ الجزء الثالث.

(٤) من سقوط الخلافة إلي مولد الصحوة ط بيت الحكمة للنشر والتوزيع

بالقاهرة بدون تاريخ الجزء الرابع.

پینجه م: (موسوعة معلمة الإسلام)

له دوو بهرگدا ئیسلام ده ناسینئ

(١) المجلد الأول خمسون مصطلحا في مختلف المجالات.

(٢) المجلد الثاني خمسون مصطلحا في مختلف المجالات.

شه شه م: (موسوعة العلوم الإسلامية) ط دار الاعتصام ١٩٨٢م

(١) الفكر الإسلامي والثقافة العربية المعاصرة في مواجهة تحديات

الإستشراق والتبشير والغزو الثقافي.

(٢) تاريخ الغزو الفكري والتغريب خلال مرحلة ما بين الحربين العالميتين

١٩٢٠: ١٩٤٠م.

(٣) أسلمة المناهج والعلوم والقضايا والمصطلحات المعاصرة.

(٤) معالم تاريخ الإسلام المعاصر.

(٥) من اليقظة إلي الصحوة خلال المرحلة من ١٩٣٣ : ١٩٨٨ م.

حوتهم: (موسوعة تاريخ الصحافة الإسلامية خلال القرن الرابع عشر الهجري من

١٣٠١ هـ : ١٤٠٠ هـ، ومن ١٨٨٤ : ١٩٨٠ م)

(١) الصحافة السياسية في مصر منذ نشأتها إلي الحرب العالمية الثانية.

(٢) تطور الصحافة العربية في مصر (إطار لملاحم المجتمع وصورة العصر).

(٣) تطور الصحافة العربية بين الحربين ١٩١٩ : ١٩٣٩ م في العالم العربي.

(٤) تطور الصحافة في العالم العربي بين الحرب العالمية الثانية إلي اليوم.

(٥) تاريخ الصحافة الإسلامية الجزء الأول ويتحدث فيه عن مجلة المنار.

(٦) تاريخ الصحافة الإسلامية الجزء الثاني ويتحدث فيه عن مجلة الفتح.

(٧) الصحافة والأقلام المسمومة.

(٨) الصحافة الكاريكاتورية.

مهشتم: (موسوعة القرن الخامس عشر الهجري)

(١) الأخطاء الشائعة ط دار الاعتصام ١٩٩٥ م.

(٢) معالم التاريخ الإسلامي المعاصر ط دار الاعتصام ١٩٨١ م.

(٣) المد الإسلامي ط دار الاعتصام بدون تاريخ.

(٤) إعادة النظر في كتابات العصريين في ضوء الإسلام، دار الاعتصام ١٩٨٥ م.

(٥) القرن الخامس عشر: قضايا وتحدياته.

(٦) إطار إسلامي للفكر المعاصر ط المكتب الإسلامي، ط١، ١٤٠٠ هـ / ١٩٨٠ م.

(٧) مشكلات العصر وقضايا الفكر ط.

(٨) نوايخ الإسلام ط دار الاعتصام ١٩٨٣ م.

(٩) الأخطار التي تواجه الأمم.

(١٠) الصحوة الإسلامية منطلق الأصالة ط دار الاعتصام بدون تاريخ.

(١١) تصحيح المفاهيم في ضوء الكتاب والسنة ط دار الاعتصام ١٩٨٣ م.

تؤيم: (معالم التاريخ الإسلامي المعاصر)

(١) الإسلام وحركة التاريخ.

(٢) العالم الإسلامي والاستعمار السياسي والاجتماعي والثقافي.

(۳) العروبة والإسلام.

(۴) الإسلام والغرب.

(۵) الوحدة الإسلامية وعودة الخلافة.

(۶) خريطة الإسلام المعاصر.

(۷) مصر العربية الإسلامية.

دهيم: معالم تاريخ الإسلام

(۱) تاريخ الإسلام في مواجهة التحديات.

(۲) المؤامرة على الإسلام.

(۳) المخططات التلمودية والصهيونية في غزو الفكر الإسلامي.

(۴) مقدمة المناهج.

(۵) من التبعية إلى الأصالة في مجال التعليم والقانون واللغة.

(۶) ألف مليون مسلم في مواجهة الأخطار والتحديات.

(۷) حركة اليقظة الإسلامية في مواجهة الاستعمار والتفريب والشعبوية.

"محمد المجدوب" ی هاورى و نوسرى ديارى ميصرى نه لیت: په نجا به رگی له

(معلمة الاسلام) نوسیوه!

۵. نه وهی دهستی پی ی که شتبیّت له ریبه رانی فرههنگ و نه وهی هاوچه رخ له

(۱۷) هه فده جه لدا ژيانامه و بهرهم و نوسینه کانیانی داو ته بهر نه شتیری ره خنه و

لیکولینه وهی زانستی.

۶. ژيانامه ی گوره پیاوانی نیسلام به شیوازیکی زور به چیژو وورده کارانه وه که

ته نیا له سهر ژیانی نیمامی حه سن به ننا (۳) بهرگ کتیبی نوسیوه و تیدا میتودی نه و

زانا بهر زانه ی باس کردوه که خو یان و شاگردانیان له سهر په روه رده کردوه وهک (نوابغ

الفکر الاسلامی) که تیدا له ژیانی (ابن خلدوون و بیرونی و غه زالی و نبین تیمیه و نبین

حزم و شافعی... هتد) توژیوه ته وه.

۷. ماموستا نه نوهر لجوندی به دریژای ۶۰ سالی ته واو له وتار نوسین نه که وتوه و

به رده وام نوسینی له روژنامه ديارو به ناوبانگه کاندانوسیوه.

ناونيشانى هه نديك له كتيبه كانى:

۱. شبهات حول الفكر الاسلامي.
 ۲. نقد مناهج الغرب.
 ۳. اخطاء المنهج الغربي الوافد.
 ۴. الضريات التي وجهت الى الامة الاسلامية.
 ۵. تأصيل مناهج العلوم.
 ۶. اليقظة الاسلامية في مواجهة الاستعمار.
 ۷. اقباس من السيرة العطرة.
 ۸. قضايا الشباب المسلم.
 ۹. نحو بناء منهج البدائل الاسلامية للنظريات و الايدولوجيات و المفاهيم الغربية الوافدة.
 ۱۰. موقف الاسلام من العلم او الفلسفة الغربية.
 ۱۱. مقدمات العلوم و المناهج
 ۱۲. اطار اسلامي للفكر المعاصر.
 ۱۳. بناء منهج جديد للتعليم و الثقافة على قاعدة الاصاله.
 ۱۴. التربية و بناء الاجيال في ضوء الاسلام.
 ۱۵. ترشيد الفكر الاسلامي.
 ۱۶. نظريات وافدة كشف الفكر الاسلامي زيفها.
 ۱۷. نحن و حضارة الغرب.
 ۱۸. وحدة الفكر الاسلامي: مقدمة للوحدة الاسلامية الكبرى.
 ۱۹. نوابغ الاسلام.
 ۲۰. مصححوا المفاهيم.
 ۲۱. المسلمون على مشارف القرن خامس العشر الهجري
 ۲۲. اسلمة المناهج والعلوم والقضايا و المصطلحات المعاصرة.
- مامؤستا نه نورلجوندى دوو جوړ كتيبي گيرفانى نوسيوه:
 يه كه ميان: له ژير ناوى في دائرة الضوء كه په نجاهه لقه كتيبي گيرفانيه.
 دووه ميان: له ژير ناوى (على طريق الاصاله) نه ميش هر په نجا هه لقه يه !!

گورته يه کی ژيانی نه نوهر الجندی (۱۹۱۷-۲۰۰۲).

ناوی ته اوای بریتیه له (احمد انور سید احمد الجندی) له روژی دهی مانگی ربیع الاولی سالی ۱۳۳۰ کوچی دا بهرامبه ر سالی (۱۹۱۷) ی زاینیدا له دی ی (نه خپله) ی سر به شاری دیروگی سر به پاریزگای (اسیوط) له دایک بوه.

له مالیکي دیندار و محافظکاردا هاتوه ته دنیاو باوکی پیاوکی خوینده وارو خاوه ن کتیبخانه يه کی گوره ی خوئی بوه.

له ته مه نی مندالیدا و هر له مزگه وتی لادیکه یاندا هموو قورن ان له بهر ده کات و نه چپته بهر خویندنی حکومی.

ده ست به نوسین و وتار دان نه کات و سرنجی ماموستاو هاوړیکانی رانه کیشیت و له به شی (نابوری و به ریو بردنی بانکه کان) زانکوئی نه مریکی ته او او ده کات و فیری ئینگلیزیه کی چاک ده بیټ که تایه ت بوئ نه وه نه یخوینیت که چاودیری وردی نه و نوسینانه بکات که دژ به ئیسلام و موسولمانان نه نوسرین، وه ک پیغه مبه ری خوا نه فرموی (من تعلم لغه قوم امن مکرم) هر که سیټک زمانی میلله تیکی تر فیتر بیټ نه وه له فرت و فیل و پیلانیان به دوور ده بیټ.

نه و ماموستاو که سایه تیان هی که روئی گرنگیان بینیه له پیگه یانندی نه نوهر لجونیدا بریتی بوون له دوو که س یه که میان (ئیمامی به ننا) و نه وی تریان (شیخ فخرالدین) ناویک که هیچ زانیاریه ک دهر باره ی نه م دووه مه یان نی یه و نازانریت کی بوه، نه وه نده نه بیټ ماموستا نه نوهر لجوندی خوئی دهر باره ی نه م شیخ فخرالدینه نه فرموی: (له قوناعی گه شه کردن و دروست بووندا پیاوکی به ریزم ناسی که

ئاراستەى فیکرمى بە تەواوى گوپى و کردمىە خاوەنى فیکرىکى رەسەن و میتوئەدیکى راست و دروست بەتایبەت لەو نوسینانەدا کە لە رۆژنامەکاندا بە گشتى و لە رۆژنامە ئیسلامیەکاندا بەتایبەتى بلۆم ئەکردنەو کە تا ئیستاش ھەر بەردەوامم لەسەرى) ئەم پیاوھ گەوھەرە یە ھەر ئەوھندە لە ژيانى ئەزانریت بەلام ئەوھندە بەسە کە بیرمەندیکى گەورى وەك ئەنوەر لجوندى ئەم شاھتەتییەى بوّ بدات و خوێ بە قەرزارى ئەو بزانیّت و ئەبى ئیستا پۆحى چەندە بەختەوەر بێت کە بیرمەندیکى گەورەى وای خستبێتە سەر فیکرى پەسەنى ئیسلامى.

بەلام مامۆستا حەسەن البنا کە پیاویکى بەناو بانگ و ریبەریکى ئیسلامى گەورە یە مامۆستا ئەنوەر لجوندى سى کتیبى لەسەر نوسیوھ کە بەکەمیان لەسەرەتای گەنجیتیدا لەسەرى نوسیوھ بە ناوى (الاخوان المسلمون فى میزان الحق) پاشان کتیبیکى چر تر و زانستى تری لەسەر نوسیوھ بە ناوى (قائد الدعوة... حياه رجل و تأريخ مدرسه) سێمىن کتیبى دەربارەى ئىمامى بەننا بریتى بوھ لە (حسن البنا... الداعیه الامام و المجدد الشهيد) کە کتیبیکى گەورەى شەشەد لاپەرەییەو لە تەواوى ژيانى ئەو مامۆستا بەریزەى کۆلیوھتەوھ و سەرسامى خوێ دەربیریوھ بەرامبەر خوێ و فیکر و بەرنامەى کارى و ئەو قوتابخانە ئیسلامیەى کە ئەو خشت خشت پیکەوھى ناوھ.

ئىمامى بەننا ھەر لە قوتاغى گەنجیتیدا دەستى گەشتە مامۆستا انور الجوندى و بوێ دەرکەوت کە ئەم گەنجە گەوھەریکى گرانبەھایە و پێویستە ئاراستەى تەواو بکریت... دکتۆر یوسف القرضاوى ئەفەرموی (ئىمام حەسەن بەننا بوو کە ھانى مامۆستا ئەنوەر الجوندى دا دەست بداتە قەلەم و بنوسیّت، لەسەفەریکى فەریزەى

حه جدا له خزمه تی نیمام به ننا ده بیټ و پي ده لټیت: خورپه یه ک بنوسه دهر باره ی نه م گه شته مان، که له پاشاندا خورپه که ی بو نه خوینټه وه سه رسام نه بیټ پیی و هانی نه دات بو (نوسینی مه نه جی)، محمود خلیل نه لټیت: (نیمام به ننا پیشنیاری نوسینی (مقدمات العلوم و المناهج) ی بو نه کات تا ببیټه تویشویه کی ته او بو به ره ی یه که می بزاقی نیسلامی له میصر به تایبه تی و له هه موو دوونیا دا به گشتی) که زانایه کی وه ک محمود خلیل راست نه لټیت: "کاری له و شیوه یه به دامه زراوه یه کی گهره ش ناکرټ".

محمود خلیلی نوسه رو هاروی ماموستا نه نور الجوندی قه ناعه تی وایه نه نوه ر الجوندی (پاسه وان و نه مینداری یه که مه بو فره هنگ و روشنبری نیسلامی) به درټزای چوار به ره ی یه ک له دوا ی یه کی رابوونی نیسلامی وه ک نه لټیت: (کان انور الجوندی بحق هو الامین الاول علی الثقافة الاسلامیة لاربعة اجیال متعاقبة، جیل البناء والتاسیس، جیل الصبر والجهاد، جیل التکوین و الانتشار، جیل التریبه و المستقبل).

خاله کانی وه رچه رخان له ژیانی نه نور نه لجوندیدا:

نه نوه ر لجوندی خوئی نه فهرموئ: (من له ناوچه رگه ی روداوه گهره کانه وه هاتومه ته دهره وه: بو نمونه له سالی ۱۹۱۷ زاینیدا له دایک بووم که سالی په یمانی (بلفور) بوو (تییدا برپاریکی نیوده ولته تی درا بو دامه زراندنن قه وار په کی نامو که نیسرائیل له له شی دونیای نیسلامیدا)، له سه رده می که تجټیتیشمدا که سالی ۱۹۲۴ بوو خیلافه تی نیسلامی روخیټزا و نه وه بوو پاش ماوه یه ک مارکسیه کان له میصردا ده ستیان کټشا به سه ر ده زگا کانی راگه یانندن، پاشان گلان و ناشبه تالی سالی ۱۹۶۷ پویدا (نیسرا نیل زهوی پیټنج ده ولته تی عهره بی داگیر کرد که سینا له میصر و جولان له سوریا و که رتی روژناوا له نوردن و مه زارعی شه بها له لوبنان و قدس له فه لستین بوو) داگیرکردنی

قودس فاکتەریکی زۆد گەورە بوو بۆ گەرانهوهی خەلکی جاریکی تەربوونی خوا و بوونی لای ئیسلام، وە ئەوەش وا ئەخوازێت کە دەستی ئەم رابوونە ئیسلامیە بگێریت و بەرەو روشدی فیکری بگێریت و ئەم کارەش هەموو بێر و بێرکردنەوهی منی داگیر کردووە.

ئاستی فیکری و زانستی ئەنوەر لاجوئدی:

ئەنوەر لاجوئدی دەرچووی زانکۆی ئەمریکییە و ئینگلیزیزانێکی بە توانایە و ئەوهی چنگی کەوتبێت لەسەر چارهەیی بێگانه خویندنیەتیەوه و خویندنیەوهی بۆ زۆریک لەو کتێب و وتارانه کردووه کە دەربارەهی فیکری ئیسلامی و میژووی ئیسلامی و بیری ئینسانی نوسراوه.

خۆی دەلێت: (لەدارالکتب) دا لیستی زیاد لە دوو ملیون کتێبم خویندۆتەوه و چەندین نامیلکەشم لێدروست کردوون، نێوه پۆکی (فەرەست) ی هەموو گۆشارە گەورەکانی وەك (الهلال) و (المقتطف) و (المشرق) و (المنار) و (الرسالة) و (الثقافة) خویندووتەوه و سەریاسی هەندی لە بابەتەکانیانیشم لای خۆم تۆمار کردووه بەدریژای (بیست سال) پۆژنامە "الاهرام" مە نەبواردووه و خویندنیەوهم کردووه بۆ (المقطم) و (المؤید) و (الهُوا) و (البلاغ) و (کوکب الشرق) و (الجهاد) و چەندین گۆفاری تریش.

هەرۆهە دەیان گۆفاریو بلۆکراوهی تەرم خویندووتەوه کە لە وولاتی ئێمەدا و لەم سەدەیدەدا هاتوونەتە بەر دیدی خوینەرەن، هەموو ئەو خویندنیەوه و بەدوادا چوونانەم بۆ ئەو بۆه سەرکەوتوانە بابەتیکی دیاریکراو لە کاتیکی دیاریکراودا بنوسم) !!!

گەر ئەمەهی کردبێت بۆ نووسینی کتیبێک یان راستکردنەوهی بابەتیکی ئیتر ئاساییە کە نوسینەکانی ئەو قۆلیە و هەمەلایەنیەهی هەبێت.

سەرەتاگانی نووسینی:

ئەنوەر لجوندی که دەستی قەلەمی گرت، یەكەمین كۆتیبێك که نووسی بریتی بوو له (مصباح علی الکرێق) که كۆتیبێکی ئەدەبی بوو ئەوکات هیشتا تەمەنی له ۲۰ سال تێنەپەراندبوو، بابەتی ئەم كۆتیبە بریتیه له بەرگریکردن له بەها جوانەکانی لادیکەیی خۆی و لادیکانی میصر و تیدا باسی ئەو ئەکات پێویستە پارێزگاری لهو بەها جوانانە بکریت.

زۆری نەبرد كۆتیبێکی تری نوسی به ناوی (أخجوا من دیارینا) که مەبەستی بوو به داگیرکەری بەریتانی بڵاوت: له ولاتەکه مان بچنه دەرەوه و دەست وەر مەدەنه کاروبارمان و ئاژاوه مەخەنه ناو مال و منالمان، دەستەلانی ئینگلیزی ئەوکات که حاکی راستەقینەیی میصر بوون که وتنه بازارو کۆتیبخانهکان و هەموو نوسخەیی کۆتیبەکه یان کۆکردەوه و یاساگیان کرد بفرۆشریت و ئەنور لجوندی لایشیان دەستگیر کرد خستیانه بەندینخانه و چەند مانگیکی تیدا بەسەر بزد.

ئەنور لجوندی فەلسەفەیی له ژياندا ئەوه بوه (ووشەیی جوان و راستی هەر سەر ئەگریت با پاش ماوه یەکیش بیت).

ئەنوەر لجوندی که کۆتیبی (وجهه الاسلام) ی (جیب) رۆژەلاتناسی خویندەوه که راو سەرنجی کۆمەلێك رۆژەلاتناسی دەریارەیی ئیسلام باسکردوو و پێژە و قەبارەیی ئەو پیلانە ترسناکەیی بینی ئەچینریت بو ئەم دینە دائەچلەکیت و دل و فیکری قەلەمەکهی پێکهوه گریئ دەگرن و بریار ئەدات که خۆی و ژیان و فیکری وەقف بکات بو ئەوهی بەریگریت لهو پیلانە ترسناکەیی که رۆژەلاتناسان کاری بو دەکەن.

مامۆستا ئەنوەر لجوندی خۆی لەم بارە یەوه ئەفەرموی: ژیانیککی هیمن و ناسکم ئەگوزەرانند که پەوبەپەویی (تحدی) یەکی وا بومەوه ژیانگی گۆریم به ژیانیککی زۆر قوولی هەمە لایەنه، نوو شتی سەرەکی بوونه هۆی ئەوهی پوو له جووری ژیانە بکەم و هەر

ئەو دوو شتە بوو کە (گەردنگیری) و (ترسناکی) و (کارکردنی) تێدا دروستکردم تا باز بدهم بەسەر پووداوەکاندا:

یەکەمیان بریتی بوو لەو کتێبە یەکەم پێنج کەس لە رۆژە لاتناسان دەربارە ی ئیسلام نووسیبویان یان کە (هاملتون جیب) ی پێشەنگیان ئەو بیروکە ژۆر ترسناکە ی راگەیان کە چەند ساڵە رۆژە لاتناسان کاری لەسەر دەکەن کە ئەویش بریتی یە لە (ئیحتیواکردنی ئیسلام) واتە هەلکۆلینی ئیسلام لەناووە کە بریتی یە لە هەولدان بو ئەو ی ئیسلام بکەنە دینێکی رۆحی و قوورخی بکەنەو لەو دا کەتەنیا بریتیه لە نوێژ چەند عەقیدە یەکی شەخسی وە هیچ پە یووەندیەکی بە کارو باری کۆمەلگە و سیاسەت و ئابوریە و نییە و پێویستە دوور بخزێتەو لەو بوارانە، ئەم پێنج رۆژە لاتناسە کتێبە کەشیان لە هەموو ولاتانی ئیسلامی دا بلۆ کردووەتەو لە (مغریب) ه وە تا (ئەندونسیا) کتێبە کە تەرجەمە کراو بو زمانی عەرەبی بە ناوی (وجەه الاسلام)... ئەم کتێبە فکری هەموو داگیر کردم بە پادەیه ک بریارمدا لەگەل دلسۆزانی تردا پەلاماری ئەم پیلانە بدهم بەلام بیریشم ئەکردهووە کە چۆن و لە کۆیو دەست پێبەکەم، منیک کە رێژە یەکی کەم پوئشنبیریم پی هەیه .. بۆیه پێوستە باش بیر لەم پو یە پو بونەو یە بەکەمەو پێش دەستەو یەخە بون لە گەلیدا. ئەم خولیاو خەیاڵە ئەو هەندە سەر قالی کردم هیچ بواریکم بو ئەمایەووە کە کاریکی تری تێدا بکەم و ئەو هەستەم لادروست بوو کە ئەبیت شان بدهم ژیر ئەمانەتی راگرتی ئەم هیرشە ترسناکە بو سەر ئوممەتی ئیسلامی، بۆیه دەستم کرد بە چاوخشاندنەو یەکی تەواو بەبنە ماکانی فیکری ئیسلامی و بەرنامە و میژووی ئیسلامدا، سەر لەنوی خویندنەو یەکی وردم کرد بو میژووی ئەم ئوممەتەو لە بەرانبەر ئەو قوئاغانە دا ئەو هەستام کە تیایدا شەپی پی فرۆشراو بە ئیسلام و ئەو شەرو هەلمە تانەش چۆن راگیراوە بەچەکی (قورئانی پیروژ) و (سونەتی پیغمبەر ﷺ) و (ژیاننامە شیرینە کە ی).

دووه میان / کتیبیکي تر بوو که هی نوسه ریکی موسولمانی ناشنام بوو، به ناو نیشانی (کیف صحت اسلامی)، نه م کتیبه به روونی نه وه دهرده خات که نیسلام ته نها دینیکي روخی و عباده تی نیه به لکو بریتیه له بهرنامه بو هه موو ژیان و پیویستی ه کی تیرو ته اووه بو کومه لکه مروییه کان، عه قیده و عباده تیش به شیکه له نیسلام نه ک تانو پوی نیسلام بیت، نه وه م بو روون بویه وه که نه م پوژدی ه ی موسولمانان به و شیوه یه بو نیسلام نه پروانن که روژه لاتناسان و مزده دهران وکلکه کانی روژناو اباسی ده که ن و کاری بو ده که ن و هه ول نه دن نیسلام ته نیا به ندی ناو نوژده کان و مزگه وته کان بیت و به ته وای دوری بخه نه وه له کایه کانی سیاست و ئابوری و کومه لئاسی و کاری په روه رده کردن.

به م شیوه یه بوم دهرکه وت راستی بانگه وازی نیسلام چی یه ونه م بیروکه یه ی تریش که هندی له هه لقه له گوئی کانی روژناوا په واجی پی نه دن.

هر له و کاته وه ی که له شه په کانی خاچ په رستیدا قه شه لویسی (نویه م) به دیلگیراو له نزیکه وه بو ی دهرکه وت دینه موی شوژشه کانی موقاوه مه ت بریتیه له نیسلام، بو یه بریاریدا هیژشی سه ریازی رابگریت و بانگه شه بو جوړه هیژشیکي تر بکات که بریتیه له (شه پی وشه) که به وه ده بیت چه مکی نیسلامه تی لارو خوار بگریت و بگریته دینیکي لاهوتی و بریته ریزی نه و دینانه ی که ده ستیان تیخراوه و به ده ستی مرؤف دانراون.

نه م پیلانه سه ری له وه وه دهر دهر که بینه ماکانی ئابوری و په روه رده و سیاست هه موو له بازنه ی نیسلام دهر به یئریت و چه مکی (عه لمانیه ت) به رز رابگریت و پیروزی پی بدریت !! .

جاله و پوژده وه و دروست له سالی (۱۹۴۰) هوه، هاتمه سه ر نه و بریاره ی که پیویسته بگه ریم به دوا ی په گ و پیشه ی نه م نه خشانه دا (پوژده لاتناسان، مزده دهران، هیژشی فکری، غه ربزه ده یی... تاله و توژیینه وانه وه بگه مه کیشه سه ره کی و گوره که که بریتی یه له (راستکردنه وه ی چه مکه کان)، ده سالی ته و او هه رچی دوسی ه کانی دار

الکتب و گوڤار و روژنامه کان ههیه هه مویم خوینده وه، له بهر ئه وهی پێوست بوو بزانه رهگ و ریشه کانی ئه م هێرشه درپدانه یه له کوێوه هاتوه و چۆن دهستیان پێ کردوه، چونکه روژنامه و گوڤاره کان له گه ل رووداوه کاندانه ژیان هه ره له کاتی داگیر کردنی ئینگلیزه وه تا ئه مۆ.

پاش ئه م خویندنه وه زۆره مامۆستا ئه نوهر لچوندی دهستی دایه نوسینی جدی ده بباره ی ئیسلام و گه وره یی ئیسلام هه روه ک خوێ ئه فرمێ (کانت اعمالی قائمه اساسا علی التعریف بعظمة الاسلام و تأریخه و تراثه و تقدیم صورة الامة الاسلامیه فی مجال عظمة تاریخها و امجادها و کان هذا مفهومی للدعوة الاسلامیه) ئه مه وای کرد که دوو جوړ کتیب بنوسی: جوړیکیان باس له گه وره ی به ره ی به که می ئیسلامه تی بکات و چوار جه لڈ کتیبی بو نوسی به ناوه کانی (الشرق فی فجر النهضة) و (الاسلام تاریخ و حضارة) و (صور مضيئة من التراث) و (نوابغ الاسلام) جوړیکێ تر له کتیب که باس له گه وره یی به ره ی هاوچهره بکات له ژیر ناو نیشانی (اعلام القرن الرابع عشر الهجری) که چوار جه لڈیشی له مه یان نوسی به ناو نیشانی (اعلام الدعوة والفکر) و (تراجم الاعلام المعاصر)، (اعلام واصحاب الاقلام) و (اعیان البیان و اللغة).... هه روه ها دهستی دایه نوسینی کتیبی (مصاییح التراث والعصر).

ئه م دوو زنجیره له و دوو زنجیره یه ده چیت که پێخستنه ئیسلامیه کان له ساله کانی هه شتا کاندانه به دهست نوس ده ریده کردن له ژیر ناو نیشانی (زنجیره ی ناو دارانی ئیسلام) و (زنجیره ی هه لکه وتوانی ئیسلام) دا.

مامۆستا ئه نوهر لچوندی له سه ره تای نوسینه کانی وه هه موو ته رکیزیکێ له سه ره ئه وه بوو که (گومان و پلانه کان) وه لām بداته وه تا سالی ۱۹۸۰ و دوا ی ئه و سالانه دهستی دایه ته رشیدی صحوه و نوسینی (به رنامه ریشه داره کان) و (المناهج التفاصیلیه) که خوێ پێ خوش بوو ناوی بنریت (البدائل الاسلامیه).
کو تا کتیبی ئه نوهر لچوندی بریتیه له کتیبی (نجم الاسلام لا یزال یصعد).

نه نوهر لجوندى پاش ژيانىكى پر سه روهى و پر هه زارى و بى كسى (!!!) له
 روژى ۲۸/۱/۲۰۰۲ روژى دووشه مه نه م دونياى فانيه ي به جيپيشت و گيانى گه راپه وه بو
 لاي په روه ردىگارى و كوئاي به ماندوو بونى دنياى هات و پاش خوئى كتيبخانه يه كى
 گه روه ي به جيپيشت كه به راستى شايه تى نه وه ي بو نه دن كه پياويكى بليمه ت و تا
 نه و پر خوئنه وار بوه و موسولمانىكى هه ستيار و زور و ريا بوه، پاسه وانىكى چاوكراوه
 بوه له سهنگه ره كه ي خوئدا، خشپه يه ك، تارمايه ك، جوله يه ك... كه وتببته به رچاوى
 خيرا سه رچاوه ي نه و شته ي دوزيوه ته وه و زهنگى ترسناكى ليداوه و سه ريازگه ي
 موسلمانانى به خبه ر هيناوه بو نه وه ي غافلگير نه كرين.

هه نديك له رهوشته گانى ماموستا نه نوهر لجوندى:

هه رچه نده وه ك پيوست ژيانى نه م ماموستا بليمه ته تو مار نه كراوه به لام چه ندين
 زاناو نوسه رى گه روه گه روه هه ريه كه يان له گو شه يه كه وه رهوشتيك له رهوشته گانى
 نه م پياوه ي باس كردوه:

دكتور يوسف القرضاوى نه لئيت: ماموستا نه نوهر لجوندى پياويكى دونيا نه ويست
 بوو به دواى بريق و باقى دونيادا نه ده گه رپا، زور قانع و سو پاسگوزار بوو... هه موو
 ئاوات و هه زه گانى له سى شتدا كو بوو بويه وه، بخويئيت و بنوسيت و نه و
 نوسينانه ش بلاو بكاته وه، وه كه نه و پياو چاك وزانايه بوو له ناو (سلف) دا كه پرسياريان
 لى كرد: كامه رانى خوئ له چيدا نه بينيت؟ فه رموى: (كامه رانى له وه دايه به لگه يه ك
 ببينى كه خوئ بنويئى و گومانىك ببينى كه له سه ر شوئيدا كز كز نه كوئيته وه !!

تيميكي ته له فزيونى ويستيان به رنامه يه كى پى تو ما بكن بو ته له فزيون، پاش
 نه وه ي كه چونه ماله وه بو لاي له خانوه كه يدا شوئينيكي گونجاوى وايان نه دوزيه وه كه
 چاوپيكه وتنه كه ي تيدا نه نجام بدهن له بهر كوئى و په رش و بلاوى كتيب ه كان به
 ژوره كاندا، ناچار پيشنيارى نه وه يان كرد كه له به كيك له ميوانخانه گانى شاردا نه و
 چاوپيكه وتنه تو مار بكن، ماموستا نه نوهر لجوندى فه رموى: ئيوه برؤن، منيش
 پاشان ديم. وتيان: جا چؤن سه ياره كه ت له م كولاته جه نجالانه دا ده ر نه كه يت؟

فهرموى: سه ياره م پي نيه به پاس ديم بو ميوانخانه كه... تيمه ته له فزيونيه كه زور تهریق ده بنه وه كه پياويكي بليمه تيووا نه وه نده هه ژار و كه مده سته، بويه پاش نه وه ي بهرنامه كه تو مار ده كه ن بهر پيو بهر ي مونتاژ له زهرفيكددا برينك پاره نه داته ماموستا نه نوه رلجوندی و نه لیت: نوميد نه كه م جه نابی ماموستا نه م بلفه كه مه مان لي وه ربرگري وهك دياريهك هه رچند شايان به جه نابينشتان نيه. سه ير نه كه ن ماموستا نه نوه رلجوندی پاره كه وه رناگري و نه فهرموي: من كه چاوپيڙكه وتتم بو نه نجامداون نيازم نه بوه به پاره قسه تان بو بكم نامادهش نيم نيهت و نيازم بگورم، پاشان من چ شتيكي وام كرده تا شاياني نه وه بيت خه لات بكرتم! چهند نه وان مكوريان كرد له سه ر داواكه يان نه م هه ر قه بولي نه كرد و ده ستي برد ته وقه ي له كه لدا كردن و خوحافيزي لي كردن، ناچار به سه ياره كه ي خويان كه يانديانه وه بو مال و ناو كتيبه كاني!!! نه مه واي كرد كه عبدالسلام بسيوني نه ديب و روژنامه نوس نه م هه لوپسته تو مار بكات و به دريژي بو ميژوو بليت. (وأوصلناه و نحن في حياء منه ومن تواضعه و ورعه ونحن ايضا في خجل من انفسنا وحرصنا على الراحة والكشفة!!!)

نه نوه رلجوندی خوي نه لیت: له ژياندا به دوو ليقه ومانی كه ورده دا تيپه ر بووم، يه كه میان دامه زراندم له بانكي سو خوریدا و دووه میان كار كردنم له ناو روژنامه كه ریدا، به لام سه بارهت به بانك نه وه نه وپهري هه و لم داوه كه دوريم له به شي ژمي ريارى سو خوري و هه و لم هه ر نه وه بوو كه ته نيا له به شي بازرگانیدا كار بكم و له گه ل نه وه شدا زور نه ترسام و زور خو شم نه پاراست له و ترسه ي كه توشی هه راميك بيم، هه ميشه ش مامه له ی پاك ويی غه ل و غه شم نه كرد و باسی ئيمان و پاريزكاريم بو چوارده وره كه م نه كرد و پيم نه وتن ئيمه وهك نه و كه سه واين كه ناچاره له ناو ترسناكيه كدا ژيان بگوزه ري ني بويه پيوسته هه ميشه چاوی به سه ر سه رچاوه ي ترسناكيه كه وه بيت و لي غافل نه بيت و به رده و اميش دوعا بكات خوا رزگاری بكات

له و ترسناکيه، و که گواستيشمه وه بو ناو روژنامه گهري، راسته سهره تا روژنامه گهريه کی ئيسلامي پاک و بي غل بوو، به لام پاشان بوو به روژنامه گهريه کی حزبي و سياسي، من زود خوم له وه نه پاراست که نه يه لم نه و روژنامه گهريه قوم بدات بويه سهره تا هر نه و لاپه رانه م نه گرتنه نه ستو که بابه تي نه ده بي بوون، پاشان ته نيا نه و لاپه رانه م نه گرتنه نه ستو که کاروباري ئيسلامي بوون، له بواري روژنامه گهريدا توشي سه ختیه کی تريش بووم نه ويش نه وه بوو کارم که و ته لای مارکسيه کان و به فه زلی خواوه توانيم باز به سهر هه موو فریدانه کانيناندا بدهم و ده ست به هه موو هوکاريکی ژيانی پر عه يش و خوشی بنيم و (ده) دانه سالم به ريکرد له گه لياندا يه ک خلات چيه بوم نه هاته وه و تاکه دلخوشي خوشم به وه نه دايه وه که من خوم بو به ره م هينانی پروژيه کی فیکری گه و ره ناماده نه که م و نه مه وي يه کلا بيمه وه بو ي؟

نه نوهر لجوندي پياويکی تا بل ي به دين و صالح بووه، خواناس و خوا په رست بووه، کچه تاقانه که ي نه لي: باوکم هه ميشه حه زي نه کرد ده ستي به ده ست نويز بيت ته نانه ت بو ناخواردنيس حه زي نه کرد به ده ستي به ده ست نويزه وه نان بخوات و به ده ستي به ده ست نويزه وه بنوسيت و دواي عيشا نه خه وت و پيش فه جر هه لئه ساو شه و نويزي نه کرد تا بانگی به يانی. پاشان نه چوو بو مزگه وت و نويزه که ي به جه ماعه ت نه کرد و دووسه عات دواي نويزي به يانی نه خه وت و پاشان هه لئه سا هه نديک له نيش و کاره کانی ماله وه ي به ده ستي خوي نه کرد، حه زي به خزمه تکردي ده رودراوسي بوو و ده به وده فه ره کانی بو پر ئاو ده کردن و نه يبرده به رده م ماله کانينان و دای نه نا، چه ند جاريش نانی گه رمی له بازار بو نه هينانه وه... ماوستا نه نوهر لجوندي غه ريقی رحمه ت بيت سوودي زوري له م نويزي به يانينانه نه برد، نه وه تا خوي نه فه رمويت: (تعلمت من

مدرسه صلاه الفجر الايمان العميق وحبّ النَّاسِ والحرص على مساعدتهم)

ٺه نوه رلجوندى پياوڻي ڪم دووبوه، به لام ڦهلهه ڪي هميشه خريڪي قسه ڪرڻ جو... ڊڪٽور يوسف القرضاوى ٺه ٿيٽ: جاريڪيان پيم وت: ٺهري باشه جهنابت ٺه وهنده خويندوارو روشنبري بڙچي ناچيٽه سر مينبر و قسه بڙ خه لڪي بڪه يت؟ فرموي: من خوا يه ڪ پيشه ي پي داوم و هر ٺه وهش ٺه زانم ٺه ويش برتيه له پيشه ي ڦهلهه م ڪرڻ و نوسين!! رانهاتوم وتار بدهم و روويه روي خه لڪي رابوه ستم و قسه بڪه م، وتم: ناخر خه لڪي مافيان به سر ته وهه يه ڪه له وهه موه فرههنگ و زانسته به شيان بده يت، وتي: خوا ته نيا ٺه م ڇه ڪي ڦهلهه م ي به من داوه به لام ڇه ڪي ڦهلهه م و ده ميشي به تو و به محمد الغزالي داوه ٺه وهش فزلي خواهيه و بيه ويت بيدات به هر ڪه سي پي ٺه دات.

ڪوٽا روڙه ڪاني ٺه نوه رلجوندى

ماموستا ٺه نوه رلجوندى وه ڪ ڊڪٽور يوسف قرضاوى ٺه گيرتته وه و ده رياره ي ٺه ٿيٽ: ماموستا ٺه نوه رلجوندى له ساله ڪاني ڪوٽايي ڙيانيدا زور بي ڪه سانه ٺه ڙيا و ڪه وته سر جيگه و گريي خه م و خه فه ته ڪاني ته نيا هر لاي خواهي خوي ٺه ڪرده وه، هر وه ڪ چون يعقوب ته نها هر هاناي بولاي خوا ٺه برد و شڪاتي حالي خوي و بي ميلي خه لڪي هر له لاي په روه رڱاري ٺه ڪرد، ڇهند ناخوش بوو ڪه له و قوناغه هه ستياره ي ته مه نيدا هاوه لئڪ، ناسياوڻڪ، وه ڪ پٽويست لئي نه ٺه پرسيه وه؟؟؟ جا ڊڪٽور قه رزاوى ٺه ٿيٽ: زور ٺه م شيعره ي ٺيمامى علي ٺه وته وه ڪه ٺه ٿيٽ:

ولا خير في ود امرئ متلون	اذا الريح مالت مال حيث تميل
جواد اذا استغنيت عن اخذ ماله	وعند زوال المال عنك بخيل
فما اكثر الاخوان حين تعدهم	و لكنهم في النائبات قليل

پاشان دکتور قهرزای نه‌لی: ماوه‌یه‌ک پیش مردنی کچه تاقانه‌کی له قامیره‌وه په‌یوه‌ندی‌کی پیوه‌کردم و سه‌لامی باوکی پی‌گه‌یاندم و که که‌وتوه له جیگه‌دا و له پی‌که‌وتوه، خه‌ریکه بلیم نه که‌س نه‌ییینیت و نه‌که‌س هه‌والیکی نه پرسیت! له‌گه‌ل نه‌وه‌مو به‌ره‌مه‌یدا، نه‌م وشانه‌ی وه‌ک تیریک جهرگی بریم و دلم بوئی پر‌بوو و تم سلام به‌جه‌نابی باوکت بگه‌یه‌نه و دوعای خیریشم بوئی هه‌یه و داواکارم خوای گه‌وره شیفای بدات و خوا یار بیت له فرسه‌تیکي نزدیکدا سهردانی نه‌که‌م و دیم بو میصر بو لای، نه‌وه بوو نامه‌یه‌ک و سکریتیری تاییه‌تی خوم کاک عصام نارد بولای تا به‌لکو سلام و نه‌حوالپرسینی منی پی‌بگه‌یه‌نیت و له نازاره‌کانی که‌م بکات، کچه‌کی پاش نه‌وه سهردانه‌ی ته‌له‌فونی بو‌کردم و تی باوکم زور زور سوپاسی نامه‌کی ته‌کردوه و وه لیت نه‌شارمه‌وه که نامه‌که‌تمان بو‌خوینده‌وه ده‌ستی به‌گریان کرد بو‌نامه‌که‌وه نه‌وه‌شی له‌گه‌ل نامه‌که‌دا بوو، و تم: جا داده‌گیان من جگه له نه‌رک وه‌زیفه‌ی خوم هیچی ترم کردوه؟ منی‌شی و خه‌لگیکي تریش هه‌موو قه‌رزای باوکی توین و هه‌موو نومه‌تی نی‌سلامیش قه‌رزای باوکی تویه و ان شالله له زوترین فرسه‌تدا سهریش نه‌ده‌م لیدتان... که‌چی قه‌ده‌ری خوا زوری نه‌برد فه‌وتی کرد ورینه‌که‌وت به‌خزمه‌تی نه‌وه ماموستا پایه به‌رزه‌م بگه‌م بو‌کو‌تا جار... خوا لیخوش بیت و له ریزی سالحاندا وه‌ریبگریت و له جیاتی نیمه‌وه‌موو نومه‌تی نی‌سلامی باشترین پاداشتی بداته‌وه به راستی ماموستا نه‌نوه‌رلجوندی به‌کیکه له‌و زانایانه‌ی که نه‌توانی بلئی فقیهیکي نی‌سلامی و میژوونوسیکی موسولمان و عارفیکي گه‌وره و بیر مه‌ندیکی بلیمه‌ت و زاهدیکي که‌م وینه‌وه‌خوینده‌واریکي مه‌وسوعی بوه و به‌که‌مترین خوینده‌وه‌ش بو کتیبه‌کانی، نه‌وه راستیانه‌ت بو‌نه‌سه‌لمیت.

ماموستا نه‌نوه‌رلجوندی نه‌وه‌نده‌ی کتیب نویسه‌وه نه‌توانی بلیت کتیبه‌کانی نه‌وه به‌سه بو‌هه‌ر که‌سی که‌بیه‌ویت توپزینه‌وه له نی‌سلامدا بکات یان بیه‌ویت به

به‌رنامه‌یه‌ك خزمه‌ت به ئیسلام بکات، ئه‌گه‌ر خوا یار بی‌ت هه‌ر له سوونگه‌ی ئه‌م
گوڤاره‌وه جاری نا جارێك خویندنه‌وه بوۆ کتێبه‌کانی ئه‌نوه‌ر ل‌جوندی بلیمه‌ت ئه‌که‌ین و
واده‌ی ئه‌وه‌ش ئه‌ده‌ین که ده‌ست بکه‌ینه پڕۆژه‌ی وه‌رگێرانی نوسینه‌کانی بوۆ ئه‌م به‌ره
ئیسلامیه‌ی که له کوردستاندا دروست بو‌وه و هیچێکی وا له‌ که‌له پوری زاناو پیاوه
که‌وره‌کانی خو‌ی نازانیت.

دهروازه:

پيش كوتايى هاتنى دهيهى يه كه مى سه دهى يانزهى كوچى نومتهى ئيسلامى پيويست بوو هه لوئىستى خوى به ته واوه تى به رامبهر بيرى پوژئاوا و ژيارى پوژئاوايى يه كلا بكا ته وه دواى ئه وهى به چه ندين قوناغ دا له گه ل بىرو ژيارى پوژئاوا دا هه نكاوى نا، ديار ترينيان دواكه وتن و شوينكه وتنى و دواترئش گه پانه وه بۆ خود و چوونه وه بۆ سه رچاوه كان و ئاشكرا كردنى گه نده لى بيردوژه يى و هه وادارى و پيويستى پزگار كردن و خۆ ئازاد كردن. ئه م پووداوا نه ش هۆكار بوون تا موسلمانان بخه نه وه سه ر پتى بنه پره تى دواى ئه وهى بيرۆكه ي هه وادارى و شوينكه وتى له خشته ي بردبوون و له و نه نجامه ش دا شكستى كيان خواردبوو و گه مارۆو ته نگ پيپه لچنراو كه وتبوون و گه و ره ترين مروارى ميژووى بوونى ئيسلامى خويان له ده ست دا كه قودسى جى سهردانى پيغه مبهر (ﷺ) قيبه لى يه كه مى موسلمانان كه وته ده ست سه رسه خترين دوژمنى مرؤفايه تى (جوله كه) له ماوه ي سالى ۱۹۴۸-۱۹۶۴ دا گفتوگويه كى زۆر له نيوان موسلمانان دا هه بوو به رپبه رى كه سه ديار و پوژشنيبره كانيان له پيناو گه پانه وه بۆ سه رچاوه كان دواى ئه وهى پووداواه كان ساخته كارى و له خشته به رى گرته به رى پتى هه وادارى و شوينكه وته بيان ئاشكرا كرد و پاش ئه وهى هه ردوو ئايدۆلۆجيايى ليبرالى و ماركسى نه يانتوانى ئامانجى بالا به ده ست به يئن كه ئه ويش تواناي گرته وهى خوى ويست و گيپانه وهى بزاڤ و هيئانه وهى ژيار و دامه زراندنى كۆمه لگا خواناسيه كه ي نومتهى ئيسلامى و هه نكاوانان به ره و گه ياندىنى په يامى پوختى يه كخواپه رستى بۆ جيهانيان و پزگار كردنى مرؤفايه تى له ده ست بته په رستى و تاكه كه س په رستى و پزگار كردنى خه لك له ته نكه به رى دنياوه بۆ فراوانخوآزى پوژى دوايى هه ر له سه ره تاي په ياممانه وه (۱۹۴۶) چاومان له و قوناغانه بوو. ئيسلام ده كشى، دارمانى ژيارى پوژئاوايى ... هتد.

ئینجا قۇناغی دواترہات (بیداریوونہ وہی ئیسلامی، کشانی ئیسلامی، رابوونی ئیسلامی) ئەمەش دواى ئەوہی لە سالی ۱۹۶۳ او دواتر دا پاگە یاندن لە دەست مارکسیەکان کەوت.

زوبە زوو مەترسیەکانی پۆژئاواگەری لە نوسینەکانی سالانی ۱۹۴۷-۱۹۴۸ و شالایى ھزی ۱۹۵۶ او دواتر تا ئەمڕۆش ئاشکرا بوون.

لەو قۇناغە دوورو درێژە دا (۱۹۴۶-۱۹۸۶) چەند راستیەکی گەورە ئاشکرا بوون:

یەگەم: شکستی بیری پۆژئاواگەرا و بانگخووانی شوینکەوتەیی ژیاى پۆژئاوایی (طە حسین، حسین نوری، توفیق الحکیم، سلامە موسی، علی عبدالرزاق)

دووہم: شکستی ھەوایی تەنگ پێھەلچینی چەمک و واتای ئیسلامی بە لاریخستنی میژووی ئیسلامی و ژیاى پێغەمبەر (ﷺ) (ھیکل، العقاد، طە حسین، الشرقاوی).

سێیەم: ئاشکرا بوونی گەندەلی بانگەواز بۆ زیندو کردنەوہی بیری باتینی و بپەرستی بانگەوازەکانی قادیانیەت و بەھانی و باتینی.

چوارەم: ئاشکرا بوونی گەندەلی بانگەواز بۆ ئایدۆلۆجیاکانی مارکسی و لیبرالی و بوونگەرایى و شیکاری فرۆیدی و بێردۆزەى خویندنگەى کۆمەلایەتى نەفس و ئیغلالی دۆرکایم و بێردۆزی بوونگەرایى و جگە لەوانەش.

پێنجەم: دارپمانی بانگەشەکانی پۆژئاواگەری و شالایى پۆشنبیری پەیوہست بە چەمک و واتای تاینی و لاهوتی و زمانى نەتەوہی پافەى میژووی ئیسلامی بە پافە یەکی پەوتی ماددی و شکستی ئەو بێردۆزانەى پەیوہست بە ئەدەب و پۆشنبیری پەروەردە کە لە پۆژئاواوہ دەھاتن.

شەشەم: دارپمانی چەمک و واتای ژیاى پۆژئاوایی بانگەشەکرانی بە زانین قبول کردنی راستی ئەو خراپە و بیرو گەندەلیەى کە لە خۆی گرتبوو.

هه و قتم: دارپمانى چەمك و واتاى شيعه سەبارەت بە قېوڵ كوردنى چەمك و واتاى زانستى ئەزموونى و پەيوەستى بە شيۆهەى ژيانى پوژناواييەو.

نەو يەككى تەواوى بانگخوازانى بېدارى و رابوون لە ئاسۆى بېرى ئىسلامى و لە پى شويئەكەوتە و هەوادارانىەو زياتر لە سەدەيەك بەوردى چاويان لەو چەمك و واتايانە بوو مەر لەو كاتەو هەى جەمالە دىنى ئەفغانى ككتيبەكەى خۆى نوسى (الرد على الدهريين) و بەدواى ئەو دا نوسينه كانى موحەمەد عەبدە هاتن (الاسلام و النصرانية بين العلم ومدنية) و فەريد وەجدى سەبارەت بە بەرپەرچ دانەو هەى هەلمەتە كانى كۆمەر بۆسەر ئىسلام، هەروەها پەشىد پەزا و موحىبە دىن خەتیب سەبارەت بە بەرەنگار بوونەو هەى قاديانەت و بەهائىت و شالۆو هەى موزدە بەرە مەسيحىە كان و ئەمەش لە بانگەوازی ئىسلامى دا بە فراوانى بلأوبوويەو. ئەو بانگەوازه ئىسلامىەى كە پيشەوا حەسەن بەنناو كۆمەلەى ئىخوان و گەنجان و پەروشت جوانان هەلگى ئالاکەى بوون. لە بانگەوازی سەلەفە تيشەو هەى گەيشتە مەغريب، لە سايبەى ئەزەر و زەيتونە و قورە و بېينيشەو پەلپهاويشت و دواتر گەيشتە كۆمەلەى ئىسلامى لە پاكستان و كۆرپەندى زانايان لە هيند و ئەندەنوسيا و مەلايو لەوپەرى زەويەو.

ئەمپووش دواى نزيكەى سەدەيەك لەو بەرگريكارىە پيم وايە كاتى ئەو هاتوو تا بېرى نوێگەرى ئىسلامى بەهيز و راستال لە بەرەنگار بوونەو هەى كى يەكلاكەرەو دا بەرامبەر بېرو ژيارى پوژناوايى بوەستت. ئەو بەرەنگار بوونەو هەى گەندەلى ديدى فيكرى هاتووى پوژناواو كەمى و دەستەوسانى ئەو بېرە لە بەخشين لە ئاسۆى ئىسلامەو بەخاتە روو، بەلكو دەستەوسانى ئەو بېرە لە ئاسۆى بېرى خۆشەو هەى ئاشكرا بكات. ئەمەش دواى ئەو هەى بە شكستى دوو ئايدۆلۆجياى ليبرالى و ماركسى پوژناوا هوارى لئەلسا. لە هەمان كاتيش دا بەخشندەيى و تواناي ئىسلامە بۆ چارەسەرى

كيشه جوربه جوره كانى كۆمه لگه ئىسلاميه كانى ئەمىرۆ دەرکەوت، بەلگە توناي ئىسلامە بۆ چارە سەرکردى كيشه جيهانيه كانيش دەرکەوت.

ليروه و ئەو ھەولە دەرکەوت بۆ بەرەنگار بوونە و ھەيەكى بەكلايى بەرامبەر بىرى ھاوچەرخى پوژئاوايى (ليبرالى و ماركسى و ھەيۋىنى) بە پەگ و پيشەي يۆنانى و جولەكەيى و مەسيحىە كانى ھە تا بزائىن چۆن ھەلۆيستە كانى ئەمىرۆ لە چاۋ نزيكەي سەدەيەك لە مەو پيش بە شىۋەيەكى بەرچاۋ گۆپان لە پووى دەرکەوتنى چەندىن كۆمەلى پوژئاوايى كە دەستە بە دەستە موسلماندە بوون، لە سەرووى ھەموويانە و چەند سەرکردە و بىريارىكى پوژئاوايى كە زانايان كە تەنھا بە ئىسلام پزگار دەبن. ئەوانيش ھەك پروفيسۆر مۆرىسۆن و گارودى و بۆكاي. ھەر كامە و لە تايبە تەندى خۇيان دا بە ھەمان ئەو پيگەيەي كە پيشتر لۆدھولى و دكتور خاليد شلدرىك و ەبدولكەريم جرماسوس پييدا پۇيشتن سەبارەت بە داننان بە گەورەيى ئىسلام دا توماس كارلين و گۇستاف لۆيۆن و بىرناردشۆ و درايەر ھۆنكە و لە نزيكيشە و ھەك بىرك و ئەليكس كاريل و مارسيل بواشنا پيەرانى ئەو پيەرە و بوون.

من پيم وايە ئيمە ئيستا لە قۇناغى ئيسالەت و پيگەيشتنىكى فيكرىداين كە دەتوانى بىرى ھەموو موقايەتى بگريتە دەست و لە شوينى دروستى خۇيدا دابنى بەو ئىسلامەي كە پييازي بنەرەتى و دروستى خوايە و توناي ھەيە پيى موقۇ پاست بکاتە و بەرە و لاي خوا دواي ئەو ھى لە پي لادرا ھەر لە سەدەي پانزەي كۆچيە و تە ئەمىرۆ كە زانستە ئەزمونىە كانى ناو ئىسلام گوزارنە و تىكەل بە بىتەرستى يۆنانى و پۆمانى کران و تىكئالو کران بە چەمك و واتاي لاپى بووى جولەكە و مەسيحىەتى كە جيا لە پيخستنى پەيامى حەقى خوايى گەيشتە ئەوروپا و دواتر ئەزمونەكە بەرەوتىكى لاپى بووى ھەلە لە پوژئاوا دەستپيكردو و دواتریش موسلمانان ھاتن و لە ژير فيلى ھەندىك دا ئەو بەرھەمە بەزىوھيان وەرگرت بە نرخی كالای چاك. دواتر

شه پۆلی دووه می شالاوبه ران هات که هه ولپیان ده دا موسلمانان به وه پازی بکن ته نها به شوینکه وته یی ته واو بۆ پێباز و ژیا ری پۆژئاوایی (به چاک و خراب و حه ز و ناحه ز و جوان و ناشیرینی هه) ده توانن له ته نگژه ی دواکه وته یی پزگار ببن.

ئه وه ی پوون و بئگومانه ئه وه یه ئه و به رنامه پۆژئاوایه سه پینرا به سه ر موسلمانان داو موسلمانان له پێی خویندنگه ی (عه لمانیه ت) و دادگا (یاسای دانراو) و بانکی سووه وه هه لپانه بژارد. کاتێ به رنامه ی پهروه رده ی ئیسلامی و شه ریه تی ئیسلامی و به رنامه ی هه لسوکه وتی ئابووری ئیسلامی له به رچاو نه ما.

ئه زموونه پۆژئاواکه راکه هه ولپیده دا ئیسلام وه ک ئاینیکی لاهوتی وینا بکات که ته نها په یوه ندی نیوان خواو مرۆفه له وه پهی دوری له لایه نه که ی دیکه (په یوه ندی نیوان مرۆف و کۆمه لکه) بۆ ئه مه ش چه ند بانگخوازی که میزه ر به سه ربوون بانگه شه ی ئه وه یان ده کرد ئیسلام ئاینیکی لاهوتیه و سیستمی ده سه لات یان سیاسه ت یان ئابووری نیه هاریکاری ئه و هه وله یان بوون. ئه مه ش کاریکی سته مکارانه و تاوانبارانه بوو که له به رده م تیشکی حه قی ئیسلامه و هاواری ئه و بیریاره موسلمانه چاکخوازانه دا خۆی ناگریت که ئه و دیده یان ئاشکرا کردووه دواچار بیرۆکه که گه شه ی سه ند بۆ بانگه وازیکی سه رپێ که وتوو بۆ بنیاتنانای تاکی موسلمان به پهروه رده ی ئیسلامی له پیناو دامه زراندن و چه سپاندنی حوکمی خواو نیزامه کۆمه لایه تیه که ی له خاکی ئیسلام دا.

دواتر بانگه وازی ئیسلامی ده بیته قوناغه کانی پیکه اتن و بنیات به رپێ و ساخته ی پینشیاره ژه هراویه کان له ئاسۆی بیری ئیسلامی و کۆمه لگه ی ئیسلامیه وه ئاشکرا بکات تا بگه یه پاستیه کی بنه رته ی که بریتی یه له به ره نگاریبوونه وه ی ته واوی بیری پۆژئاوایی و ئاشکرا کردنی ساخته کاریه کانی له پوانگه ی چه مک و واتایه کی قول و

بنه پرتي ناو بانگه واز و نيزامى ئيسلامى كه تواناي به رده وامى ئيسلامه بؤ بوژاندنه وهى له نيو خويدا و له كرؤكى خويدا پيناوه كانى راستگردنه وهى پي پييه كاتى پيگه كان جياواز ده بن موسلمانان واز ديتن له په پيره وى و هه لده خه له تين به هه لده له تينه ري كه پييازىكى نويى پييه و پييان وايه ئه و پييازه پيشكه وتن يان خاوه نداريتى ئيدارى يان پيده به خشيت يان له ده ست قه له مروه وى زالى يه كى له هيزه جيهانيه كان پزگاريان ده كات. به لام نه گه روريا بن چاك ده زانن قورئان پيى نوپگه ري بؤ داناون. پيى پيچه سپاوى و سه ركه وتن و ده رچوون له چه ره سه رى و له چه ند ئايه تيكي پوون دا هه ن كه به يانى و ئيواران ده يان خوئين هه ر وه ك ئه و سه رچاوانه ي بؤ ديارى كردوون كه ئه و به رنامه نه زمونيه يان ئى دروست ده بي كه ژياري هاوچه رخي دروست كردوه، پييازى مه عرفه ي دوولاكه واتاي ته واويتى له نيو به هاكان دا و هاوسه نكي نيوان په گه زه هاوته ري به كانى بؤ ديارى كردوه.

پوژتاوا هه موو هيزى خوى كؤكرده وه تا بيو كومه لگه ي موسلمانان ته نگ پييه لچني له پيناو دريژه دان به ده ست پويى و قه له مروه وى خوى. بؤ ئه و كشانه ش به شيوه يه كى قول و فراوان ئاماده سازى كرد. گه وره ترين ئامانجيشى په روه رده كردنى نه وه يه كى نوي بوو له كوشى ئوممه ت دا به لام له سه ر چه مك و اتاو به هاكانى خوى تا ببينه به ديلىك بؤى له كاتى نه مانى داگيركارى سه ريازى خويدا. بؤ ئه مه ش له پيگه ي موژده به رانه وه ئاماده سازى كرد كه به جلى زانايانه وه ده هاتن به لام له ناخيان دا كينه ي كلنيسايان به رامبه ر به ئيسلام پييو و پييازى نوپيان له ده روون دا بوو كه چه ند چه مكىكى نوي و جياجيايان له خؤ ده گرت له سه ر بنه ماي هه ري مچيتى و نه ته وه گه رايى و به رته سك له پيناو تيكشكاندن بنكه ي به كبوونى ئيسلامى و جياكردنه وه ي كومه لگه ئيسلاميه كان له بنكه كؤكره وه كه (بنكه ي خيلافه تى ئيسلامى). له هه مان كات دا له كومه لگه دا چه ند نمونه يه كى گه نده ل و بومح

خرانه پروو تا به هاگانی ئاین و ئەخلاق و حەیا و ناموس و ئابوو بەسوک سەیر بکرتین، هەر لە قومارخانە و مەیی تا سەماخانەگان. لە بواری پەرۆردەو فێرکردنیش دا پەیا مێکی پێچەوانەیی بیروباوەری یەكخواپەرستیان پێشکەش کرد (چ لە چەمکی دروست بوون دا وەك بێردۆزەکەیی داروین یان چەمکی سوو یا پزگاریخواری کۆمەلایەتی بۆ دارمانی بەها پەرۆردەویی ئیسلامیەکان. پێشپەرەویی پیلانەکانیشیان زاکردنی سەریازگەکان لە نیشتمان و چەسپاندنی پایەکانی زمانە بیانیەکان و خستنه پەرووی چەند چەمکیکی جیا لە چەمکی ئیسلام بوو بۆ پێشپەرەوی راپەرین و نوێگەری.

ئەو هەلمەتە گەرەمە ترسیدارەیی که قەلەمپەرەویی بیانی جەختی لێدەکردەو بەلای دەکردەو ئەو بوو دەبیوت هۆکاری دواکەوتن لە ولاتانی ئیسلامی و عەرەبی تەنها بەهۆی هۆکاریکی بنەرەتیەو یە که ئەویش خودی ئیسلامە بەهۆی ئەو بیرو باوەرپانەو یە که لەگەڵ سەردەم دا هەلناکەن و بەرپرسی یە که من لە هەموو کێشەکانی دواکەوتن و لاوازی و تاك هۆکار و پێناوی پزگاریش بۆ موسلمانان و عەرەب ئەگەر بیانەوێت پێشکەون و سەرپێ کەون ئەو یە هەمان چەمک و واتاکانی پۆژئاوا وەرگیرن دواي ئەو ی بەتەواوەتی ئەو پەیا مە کۆنە پەککەوتە یە (مەبەستیان ئیسلامە) دەست بەردار بوون ئەو ئەو هەنگاو و پەوتە یە که قەلەمپەرەویی بیانی بۆ سەپاندنی چەمک و واتاکانی لە پێی فێرکاری و خویندن و پۆژنامەوانیەو دەست پێکرد. ئیدی چەند پۆژنامە یەك بۆ خستنه پەرووی زانست و چەمک و واتاکانی پۆژئاوا دامەزران و بێردۆزەیی داروینیان بلۆدەکردەو که ئەو مەسەلە گەرە یە بوو قەسەیی لەسەر دەرگا لە نێوان بلۆکاریک دا (دکتۆر شیلی شمیل) و نێوان بنگە یەکی جیای دا بۆ دابەزاندنی مشتومەرە که (دکتۆر صنروف) دواتر شوینکەوتوانیان لە دواي ئیسماعیل مەزەر و سەلامە موسا و کەسانیککی تر هاتن تا بنەماکانی بێردۆزەیی دروستبوون لەسەر بنەمای

مهيمون بچه سپينن (دژ به واتای قورئانی) دواتر چند بيردؤزه يه کی تر له مهيدانی ياسای دانراو و سوو و بواره کانی تردا خرانه روو و زانایانی موسلمانیش بی ئه وهی مينبريکی حه قيقه تيان هه بيت تا له ويژه به رگری له خویان بکن له دژيان وهستان چونکه هه موو مينبره ره کان له دهست سه رده مگه ره کانی شوينک وهی قه له مپه وهی پوژئاوايی دا بوون تا ئه مپوش که زیاتر له سه د سال تپه پيوه هه روايه . به ره نگابوونه وهی ئه وه له مه ته دژ به ئيسلامه ی که پوژئاوا به کينه يه کی کون و پق بوون له ئيسلامه وه پي به ری ده کرد و چوار سه ده بوو به سه ر ئه وروپادا زال بوو ئه وروپا له جه نکه خاچيه کان دا دواي دوو سه ده شکا و ئيسلام بوونی خوی به زال بوون به سه ر روو به ريکی شاخه کانی بېرتی تا سنوری چين له ماوه ی هه شتا سال دا چه سپاند و قه له مپه وهی دوو ده ولته ی رۆمانی و فارسی له ناو برد و په يامی حه قی خواي سه رخست و چه مکی پوختی يه کخواپه رستی سه رخست و ئه وروپای له هه زار سال که نارگیری و بتپه رستيه وه بؤ به رنامه ی زانستی ئه زمونی برد و چی پؤشنبیری و زمان و په رستشی بتپه رستی پيش ئيسلام هه بوون له ناوی برد و ئاسۆيه کی نوئی له به رده م مرفؤايه تی دا کرده وه به ره و لای خوا تا له کؤيلايه تی ژياره کانی يۆنان و رۆمان و فارس و فیرعه ونه کان و هينده کانه وه بيانبات بؤ ژياریک که عه ره بی به سه ر عه جه مه و سپيه ک به سه ر ره شيک دا هيچ فه زل و گه وره بيه کی نه بيت به ته قوا نه بيت . چه مکيکی نوئی ناو شارستانیته دابنيت له سه روو بنه ماي په حمه ت و دادپه روه ری يه کخواپه رستی و براهيه تی مرفؤايه تی .

هه ر له گرتنی لويسی نۆيه م و به ندکردنی له مائی ئين لوقمان له مه نسوره تا کاتئ فيديه که ی بدات و دواي حه وت جه نگی يه ک دواي يه کی خاچی ئه وکات هاته وه هؤش که موسلمانان له رپی ئه و بېروباوه ره يانه وه که له سه ر بنه ماي گيانبه خشی موسلمانان بؤ به رز پاگرتنی په يامی خوا به پوختی له رپی بپروای جيهادی به رده وامه تا پؤزی دوايی

شڪست ناخون. ٺه وڪات بانگه واز بڻ لاپيڪردنى ئيسلامه و دهرڪردنى له چه مك و واتا دروسته كانى و دهرڪردنى موسلمانان له ئيسلامه وه بڻ چه مكى لاهوت و په رستش ده ستي پيڪرد تا پوڙٽاوا بتوانئ له پئي سه پاندنى نايڊو لڙياى به سهر نوممته ئيسلاميدا و ملڪه چ كردنى خوى و داهات و پڙپرو و خاكي بڻ قه له مڙهوى ٺه و ڙيارهى خوى كه ئيسا له قوناغى خويدياه به سهر موسلمانان دا زال بيت.

قه له مڙهوى پوڙٽاوايى ڪومه لگه يه كى لاواز و چهند هيڙيڪى جيهادى لاواز بوو به ناپاكي به ديڪرد (ٺه و ناپاكيه ي عه بدولقادري جه زائيري و عورابى و عه بدولڪه ريم و شيخ كاميل و ٺه حمه دى ڪورپى عيرفانى شڪاندن) دواتر ٺه و نه وهى كه قه له مڙهوى داگيرڪه رى په روه رده ي ڪرد بوو زال بوو و پيلانى گه مارو و تهنگ پيٽه لچننى ڪرته به ر به نامانجى هه لوه شاندى ڪومه لگه و خيڙان به بلاويونه وهى به ڊرپه وشتى و شڪاندنى عه قلى ئيسلامى به بلاو ڪردنه وهى ملهوپى و بتپه رستى و هيٺانى چهند چه مك و به هاهيه كى نوي سهارهت به ٺه خلاق و دهر وون و ڪومه لايه تي تا ڪومه لگه ي ئيسلامى تهنگ پيٽه لچنئ و دايرميتئ.

نامانجى قه له مڙهوى به ده ستانى بيانى به دهر پيرينى ڪرڙمه رى پڙبه پريان برتتبوو له دروستڪردنى نه وه يه كى نوي كه سپارده ي قه له مڙهوى بيانى هه لگري و بدات له بزافى نه ته وهى و چهند واتايه كى ئيسلام، ليره وه ديمان ٺه و نه وه نوييه دواى جهنگى جيهانى يه ڪه م (دواى ٺه وه هيڙه نيشتمانيه كان و جگه له وانيش شڪاند بوويان) ده سه لاتي ڪرته ده ست و هيٺنده ي چه مك و واتاكانى پوڙٽاواى وه رده ڪرت هيٺنده به رگري نه ده ڪرد له نازادى نيشتمان. سه عد زه غلول له ميسر و دواى ٺه تاتورك له تورڪيا و په هلهوى له ئيران، بانگخوازانى عه لمانيهت بوون و يه ڪه م كه سانئ بوون كه واتاى ڪو ڪه ره وهى نيوان ئيسلامه نيشتمان بوونيان له تيڪشڪاند، له گه ل ٺه وهش دا هه موو جهنگه پزگارخوازيه كان و به رگريڪارى دڙ به قه له مڙهوى بيانى له ڙير ٺالائى

ئىسلام و له واتاي بئەپەتى قوفلى ئىسلامەوہ بوون كە له نئوہندى ئەو ئوممەتەدا ھەبوو، بئرنارد لويس دەلئيت بزوتنەوہ ديار و بئەپەتەكان كە له خاكى ئىسلامدا دەرکەوتن ھەر لەو كاتەوہى پوژئاوا پەيوەندى بەو خاكەوہ كرد بزافى ئىسلامى بوون لە كرۆك و بوونيان دا. زياتر لە گرنگيدان بەو ئوممەت يان ولاتەى داگير كرابوو گرنكى دەدا بە مەسەلەكانى ئيمان و ھەلوئىستى كۆمەلى ئىسلامى بەرامبەر ئەو دەولەتانەى كە خاكى ئىسلاميان داگير كردبوو.

ئەو بزافانەش لە سى شىوہدا خۆيان دەنواند:

١- قبول نەكردنى تەواوہتى ژيارى ئەوودپى لەگەل گەرانەوہ بۆ رابردوى دوور ھەولى خۆ بوژاندنەوہ لەسەر ئەو شىوہى وەليوللاى ھىندى و وەھابىيەت و ھەندى لە سەلەفيەكانى دواتر ئەنجاميان دا.

٢- ئەو ھەلوئىستەى ئەحمەد خان لە ھىند و عەبدولقەيۇمى ناصرى لە ناوہراستى ئاسيا گرتيانەبەر كە ھەلوئىستىكى ھارىكارى بوو.

٣- ھەلوئىستى لىپرالى كە شىخ موحەمەد عەبەدە دەينواند و دەيوست ئىسلامە بەرفراوانانە لەگەل زانست دا (تەقەنيەت) بەوى بئى ئەوہى دەست بەردارى تايبەتمەنديەكانى خۆى بئى.

٤- ھەلوئىستى كۆمەلى ئىسلامى و جەمالەدين.

سەرەپاي پئزەيەكى بەرچاوى خۆپاراستن بەرامبەر وتەكانى بئرنارد لويسى جولەكە كە پوخت لەبەر حەق نانوسى دەبينن پيشەى ئىسلامى لەو قۇناغەدا كە لاي پوژئاواييەكان بە سەردەمى دارپمان وەسەف دەكرا ھۆشياربوونەوہيەك بوو كە خيرا زيادى كرد و گەشەى سەند و فراوان بوو و لەپئى نەوہكانى بانگخوازنەوہ كە يەكلەدواى يەك دەھاتن چووہوہ سەر پيشەى خۆى تا گەيشتە ئەو قۇناغە قورتانيەى كە ھەندى جار پەخنە گرانە دەپوانئتە ھەندى قۇناغ (بەلام ئەگەر لە چوارچئوہ

میژووویه که یدا دایینین دهبینین سهرفکردنی وزه و پوژش هیتانه وه یه له بهردهم خوادا).

هه ولی قه له مپه وی بیانی هه ولگه لیکی نۆد و فره چاشن بوون بۆ بانگه واز کردن بۆ هه ریمچیتی یان بۆ نه ته وه گه رای یان دیدی مرۆفگه رای (تۆلستوی و گاندی) یان نه وه ی پیتی دهوتری کۆنی ئیسلامی و نوئی هاوچرخ یان ژیا ری پوژناوا پوژشنبیری نه ده ب یان بۆ زیندوکردنه وه ی فیرعه ونی و فینیقی هه رکامه و له ولاتی خۆیان دا.

هیزه پوژناوا ییه کان هه ولیان دا له پینچ پرسی گه ورده دا چه مک و واتا ئیسلامیه کان بشیۆینن و له واتای بنه په تی خۆیان ده ریان بکه ن (سیاسه ت، یاسا، ئابووری، فیرکردن، هه واداری، که مینه و نه ته وه کان) نیزامی سیاسی ملکه چ بوو بۆ دیموکراتیه تی پوژناوایی و لیبرالیه ت و نیزامی کۆمه لایه تیش ملکه چی یاسای دانراو بوو، ئابوری ملکه چی سیستمی سه رمایه داری و دواتر مارکسیش بوو. فیرکاری ملکه چی به رنامه ی پوژناوا و بیردۆزه ی پوچی دیوی بوو که هیچ بنه مایه کی نایین و نه خلایق تیدا نه بوو. قه له مپه وی بیانی که خۆی ده نواند له ده ستپۆیی فه رمانپه واییدا جیا له بیردۆزه یه کی جیاکاری ئیسلامی له هه موو نه و بوارانده دا خۆی نواند.

سه ره پای هه موو نه و هه وله چپه پرانه ی قه له مپه وی بیانی - له پتی پوژه لاتناسی و موژده به ری و ماسۆنیسته وه ده یگرته به ر- هاوده مه به چه ند هیزکی دی بۆ چه سپاندنی چه مک و واتاکانی خۆی و دارماندنی هاواری بیدارخوازی ئیسلامی نه وا پوژناوا نه یقوانی زال بۆ به سه رعه قلی ئیسلامیدا و نه یقوانی به ته وایی به سه ر ئیسلامدا سه رکه وی و ئیسلام له به رده م هه ره شه کان دا خۆی گرت و لاواز نه بوویان له به رده م شالاوه کان دا خۆی نه دا به ده سه ته وه له کانتیک دا ناین و په وته کانی جگه له ئیسلام خۆیان دا بوو به ده سه ته وه. فه لسه فه بته په رستی و ماددییه کان نه یانقوانی وه ک نایینی جوله که و مه سیحیه ت ته نگ هه لچنن به ئیسلام و ئیسلام به هوی هیزی خودی

خۆیهوه توانی بهرپه‌رچی ئه‌وه‌لمه‌تانه بداته‌وه و بیان‌شکێنی و هێز و که‌سیتی خۆی بپاریزی. ئه‌وه‌ش سروشتی ئیسلامه له‌کاتی سه‌ختی و ته‌نگ‌ژه‌کان دا.

دوای ئه‌وه‌گه‌شته به‌رفراوانه له‌ ماوه‌ی سه‌ده‌یه‌ک دا هه‌ر له سه‌پاندنی یاسای ناپلیۆنه‌وه شکستی مارکسی و لیبرالی هه‌بوو و بیداریخوازی ئیسلامی ته‌نگ‌ژه‌ی خۆچواندنی تیپه‌راند بۆ دُنیا‌یی چاره‌سه‌ری ئیسلامی.

قه‌له‌م‌په‌وی بیانی ده‌ بانگه‌وازی ژه‌هراوی پێشنیار کرد:

١- بێردۆزه‌ی ماددی

٢- فه‌لسه‌فه‌ی ماسۆنی سه‌هیۆنی

٣- پۆحیه‌تی نوێ

٤- بێردۆزه‌ی والدی (ته‌قینه‌وه‌ی دانیش‌توان و دیاریکردنی ره‌چه‌له‌ک)

٥- بێردۆزه‌ی سوو

٦- ئازادکردنی ئافره‌ت و بردنه‌ ده‌ره‌وه‌ی و تێکشکاندنی خێزانی موسلمان

٧- رافه‌ی ماددی بۆ میژوو

٨- بانگه‌شه بۆ چه‌ند پێغه‌مبه‌رایه‌تیه‌ک دوای کۆتایی په‌یامی پێغه‌مبه‌رایه‌تی

به‌هائی و قادیانی.

٩- بێردۆزه‌ی گه‌شه‌سه‌ندن

١٠- بێردۆزه‌ی فرۆید

١١- بوونگه‌راییی

١٢- بێردۆزه‌ی دورکایم له‌ تێکشکاندنی به‌هاکان دا

١٣- گۆرپینی چه‌مک و واتاکانی تلمود بۆ چه‌ند بێرۆکه‌یه‌کی فه‌لسه‌فی مۆرک

بیدراوی زانستی.

١٤- زیندوکردنه‌وه‌ی کلتوری مله‌وپیی و وه‌حده‌تول وجود و توانه‌وه.

١٥- بېردۆزەى نەتەوہگەرى ھاوردە

١٦- بانگەواز بۆ زیندوکردنەوہى فەرہەنگى پېش ئىسلام

١٧- ھۆنفرم (بېرۆكەى مرۆيى)

١٨- ھەلمەتى دژ بە فەرہەنگ، دژ بە ژيانى پېغەمبەر (ﷺ) و سوننەت. ھەرەھا

پېشنيارى بېرۆكەى بېرى ئازاد و بېروباوہ پرو مەزھەبەكانى گومان و نازانگەرا و ملھورى.

چېرۆكى ئەوہى ئاينەكان ئاسمانى نين و لە ئاسمانەوہ نەھاتون و دياردەيەكى كۆمەلايەتەين. مرۆفايەتەيش سەرەتا بئەپرست بووہ و دواتر يەكخواپەرستى فېرېبووہ. بېردۆزەى ئەوہى ئاين پەيوەندى نىوان مرۆف و خوايە و ھېچ پەيوەندىەكى نيە بە كۆمەلگەوہ، ئاينەيش مەستى بەخشى گەلانە و ئاينەيش پېنگرە لە گەشە كردن و پېشكەوتن، بلاوکردنەوہى پراڤەى ماددى و ئابورى و جنسى بۆ مېژوو، لەوہش مەترسیدارتەر زیندوکردنەوہى بېرى باتينى و بئەپرستى و چەمكەكانى ئىشراق و ئىتھاد و حلول و وەحدەتولوجود و باسى پووكەش و ناوہ پۆكى قورئان و تەئويل و ھەزە و ئىسرائىليات.

پېبەرانى بېدارىخوازى و نوسەرانى پابوون ھەموو ئەو گومانەيان تېكشكاندن. ھەلمەتەكان لە چەند شەپۆلكى يەك لەدواى يەك دا بوون و بەرگريكارى زانايانى ئىسلاميش ھېندەى قەبارەى پرسەكان توانايان ھەبوو تيرەكان بەپووى وەشېنەرانيان دا بگېرپنەوہ. جەنگەكە تا ئىستاش بەردەوامە و نەوہستاوہ.

بەشى يەكەم

بیری پوژتاوایی ئە پیش
ئیسلامدا

باسى يەكەم

سەرھەلدانى بىرى پۇژئاوايى

بىرى پۇژئاوايى كە دواتر بوو بە بىرىكى جيهانى و ھەولى دەدا قەلەمپرو و واتاوا
 چەمكى خۇى بسەپىنى و لە بنەرەت دا بەسەر كىشورەى ئىسلام دا زال بىت. ئەم
 بىرە لە كۆشى بىتەرستى يۇنان و پەرستشى خواوند قەيسەرى پۇمانى دا سەرى
 ھەلدا، دواتر ئەو مىراتەى بە ئەفسانەى لاپى بووى جولەكەو ئەو چەمك و اتا
 مەسىحىانە پەنگ رېژ كورد كە لە بازنەى ئاينى سىانە خوداى و فرە خوداى پىشتەر دا
 تىكەل بىوچ لە پۇما يا مىسر يا ھىند يا فارس. ئىدى لە مىراتى راستى
 پىغەمبەرايەتى دا تەنھا رېژەيەكى كزى لە كۆك دا مابوو كە سەر كوردەكانى ئاينەكان لە
 رى لايان دا و كۆرپان كاتى جولەكايەتى چوو بەرەو بىرۆكەى گەلى ھەلبۇاردەى خواو
 پەرەردگارى توند و پەق كە جيا لە خەلك خواوھندىان گىنگى پىدەدان.
 مەسىحىيەتىش چوو بەرەو بىرۆكەى خاچ و سىانە خوادايى و تاوان كە ھەموويان
 بىرۆكەى بىتەرستى بوون لە چەند ئاينىكى پىشوو دا ھەبوون و ئەوروپا لە گەلانى
 كۆنەو ھەريان گرتبوو ھەك قورئانى پىرۆز دەفەر موويت ﴿يضاھئون بە قول الذين
 كفروا من قبل﴾ دواتر ئەو پىگە بنەرەتەى بىرى پۇژئاوايى پىش دەركەوتنى ئىسلام
 تۆز و خاشاك و كۆى خورافە و ئەفسانەى ئەو گەلانە بوو كە لە سەرەتاي منداليتى
 مۇقايەتى دا ھەيانبوون لەو ماوانەدا كە ئاينە دابەزىوھەكانى ئاسمان و ھەندىكى
 دىكەيان لە يەك جيا دەكرانەو ھە. مۇقايەتى سەرەتا بە رېيازى پىغەمبەرايەتى دەستى
 پىكرد، بەلام ھىندەى نەبرد بايدا بەلاى ئارەزووھەكانى دا و ئەو خاشاك و تۆزە دروست
 بوو. ئەوروپا پىش ئەو ھەى لە بەخششى پەيامەكانى موسا و عيسا (عليهما السلام)
 پىبگات تەواو نغۇرى ناو بىتەرستى بوو. ئەمەش لە قسەو وتەى ئەملاولاي ناو بىرى

هندی بیراریان دا دهرده که ویت، به لام به داخوه و نهو به خششانهش به سختی تیکه لی بته رستی بوون و دواتر نه یانتوانی به خششی حهق ببه خشن. له گه ل فره خودایی دا چ له به کویله کردنی مرؤف و زالکردنی گیانی زال بوون به سهر کویله دا بی هاوکات به کم پوانینه نافرته - نه وروپا گوازیاره وه بؤ نهو مه سیحیه تهی که تیکه ل ببوو به چه مک و واتاکانی ناینه بته رستیه کان تا نه وهی له چند سه ده یه ک دا گورا بؤ نهو که نارگریه یی که کومه لگه به هؤیه وه به ته واوه تی که ناری گرت و ژیانی شیواو بوو تا نیسلام هات و به ره و تیکه یشتنیکی نوئی برد سه باره ت به په یوه ندی نوئی له گه ل خواو له گه ل کویله و له گه ل نافرته دا. خیرا به رنامه ی نه زموونی وه رگرت و نهو نه زموونه گه یشته جه رگه ی نه وروپا کاتئ موسلمانان ده ستیان گرت به سهر نه نده لوسدا. نهو فیرده وسه له ده ست چووه یی که تیایدا زانکویان دامه زراند و خه لکی نه وروپا ده هاتن بؤ زانکوکانی نه نده لوس و له وی واتای زانستی پاستییان وه رده گرت و له تاریکیه وه به ره و پووناکئی ده چوون، نه مهش له گه شتیکی سهخت و دریز خایه نی زیاتر له سی سه ده یی دا، به لام پوژناوا هرچه نده توانی زانسته نیسلامیه کان وه ریگری و که چی بیروباوه پی نیسلامی و به رنامه ی خودایی بوخوی قبول نه کرد، به لام چنده توانی نه زموونی زانسته کانی گواسته وه بؤ بازنه ی بی بی بنه رته ی خوی: یونانی پومانی له پوانگه یه که وه و جوله که ی مه سیحی له پوانگه یه کی تره وه. دواتر پیچایه وه و که وته هه لمه تیکی سهختی دژ به نیسلام و موسلمانان له واتاو چه مکئی قول وه که تا نه مرؤش زال به سهر هه لسوکوت و ناخی پوژناوا دا. پیم وانیه پوژناوا ساتیکیش ده ست به ردارئی نه وه بوویت هرچه نده له ده یه کانی کوتایی دا ریوی ناسا نه وه ی شاردیته وه. ماموستا جه ماله دینی نه فغانی نهو واتایه ی ناشکرا کرد کاتئ وتی (پوژناوا هیشتا به رامبه ر به نیسلام گیانی ده مارگری هیه) نه مهش له بوتروسی ناسکه وه دی له ژیر چند بانگه شه یه کی جوراوجوردا، له وانه خاکی نیسلام پیشت

خاکی ئیمپراتوریه تی پوژمانی بووه (له شامه وه تا مه غریب) له مهش دا قسه که ی لۆرد
 سالسبیری ده وت رایه وه: پیویسته مانگ چی له خاچ سه ندووه بیگی پینه وه بۆ مانگ،
 یان وته که ی بیبوس شمیس له و کتیبه ی دا له سه ر ژیا نی مه سیح نوسی بووی: (ئه م
 ده ست گرتنه به سه ر به یتولمه قدیس دا جه نگیکی خاچی هه شته مه که تیایدا
 مه سیحیه ت گه یشت به ئاما نه که ی).

یان یه کتیکیان ده ئیت: (ئه گه ر عه ره به کان له نیمچه دورگی عه ره بی خویان دا
 نه هاتنا یه ته ده ر جه نکه خاچه کان پوو یان نه ده دا)، هه موو ئه وان ه چه ند ده ربهرینیکی
 شیوتنه رن که زاده ی کینه و رقی سه ختی ئه وانن، چونکه ئه و ناوچانه ی ئه وان باسیان
 ده که ن (ئه نده لوس، مه غریب، ئه فریقیا، شام) له راستی دا ولاتانیکن ره سیدی عه ره بی
 گه وره یان هه یه و له پیش ئیسلام دا چه ند کۆچیکیان بۆ چوو ه به هه زاران سال له چه ند
 شه پۆلیک دا ئه و کۆچانه پوو یان داوه که لای میژوونوسان ناسراون، هه روه ها
 داگیرکاری ئیمپراتوریه تی پوژمانی بۆ ئه و ناوچانه واتای ئه وه نیه بووه ته خاوه نی ئه و
 ناوچانه، به لکو ئه و ناوچانه ن ناوچه ی داگیرکرا بوون و خه لکه که ی زه لیلیان چه شتووه.
 تا ئیسلام هات و قه له مپه وه ی پوژمانی دوورخسته وه و پزگاری کردن و دواتر ئازادی
 به جیه یشت بۆ خه لکه که و ئه وانیش له ویستی تاییه تی خویانه وه ئیسلامیان قبول
 کرد.

ئه وه ئه و بانگه شه پوچانه بوون که بۆ داگیرکردنی خاکی موسلمانان ده یانکردنه
 به لگه و پیرای بانگه شه سه ر شیوتنه ره کانیا ن سه باره ت به پزگارکردنی به یتولمه قدیس
 له ده ست ئه و موسلمانانه ی که هه ر له سه ره تای به یانی ئیسلامه وه ده یان پاراست و
 بریایان هه بوو به مافی ئه هلی زیمه به سه ر موسلمانانه وه تا په رستگاو به رژه وه ندییان
 پیا ریزن، ئه وهش سپارده یه کی سه ر شانی موسلمانانه تا پۆژی دوا یی، به لام ئه و
 راستیه نایی له به رچاو لابرئ و پشت گوئ خستنی نه گونجاوه ئه وه یه ده رکه وتنی

ئیسلام لەرزەپەکی گەورەیی لە ھەموو جیھانی ئەھلی کیتاب و بتپەرستان دا دروست کرد ئەوانەیی چەندین خواوەندیان دەپەرست و ئەھلی کیتابییش دەستەپەک بوون لەسەر دەستەپەک: بێباوەرپان و بتپەرستان لە لایەک و حەنیفەکان کە پاشماوەیی گەلی ئیبراھیم و ئاریۆسیەکان بوون ئامادە نەبوون مەسیح بەخوا بزائن. پیڤغەمبەریش (ﷺ) لە نامەپەکی دا بۆ ھیرقلی ئیمپراتۆری رۆم باسی کردووە. ئەوانە لە شاخەکان یان ناوچە دوورەکان دا خۆیان ھەشاردابوو و چاوەپێی بوون ھەق دەرکەوێ. ھەرکە بانگەوازی پەگەمی ئیسلام دەرکەوت خێرا نەخشەیی پیلاندانان بۆ لەناوبردنی ئاینی نوێ لەلایەن دوو دەولەتی فارس و پۆمەووە دەرکەوت، پەگەکیان بتپەرست و ئەوی دیکەش مەسیحی سەر بە مەزھەبی سیانە خودایی. ئەھەش لە پۆژگاری کۆتایی پیڤغەمبەر دا (ﷺ) دەرکەوت کاتێ پیڤشپەوی کرد بۆ جەنگی تەبوک لەو پەپەری گەرما داو پیڤغەمبەر (ﷺ) باکوو دەروازەکانی نیمچە دورگەیی دلتیا کرد و دواتر ئامادە سازی کرد بۆ ناردنی ئوسامە، کاتێ ئالاکەیی ئوسامە بەسەر مزگەوتی مەدینەووە بوو پیڤغەمبەر (ﷺ) پەفیقولئەعلای ھەلبژارد (گەرپانەووە بۆلای خوا) کۆتا فەرماپشتیشی ئەووە بوو نەخشەیی سەد سالی دواتری دانا بۆ موسڵمانان:

۱- دەستەپەکی ئوسامە بنیژن.

۲- لە نیمچە دورگەیی عەرەبدا دوو ئاین نەمێنن.

ھەر لە پۆژی پەگەمی ئیسلامەووە دەولەتی رۆمانی پۆژھەلاتی ھێرشی دەبردە سەر سنوری موسڵمانان و شالای دەبردە سەری و جەنگیش نۆرە بە نۆرە نەدەووەستا. دواتر فراوان بوو بۆ چەند مەیدانیکی جۆراوجۆر. وەک ھەلمەتیکی خاچپەرستی بۆ شام و میسر، ھەلمەتی فرەنجەکان بۆ سەر ئەندەلوسی و مەغریب دواي ئەوھیی موسڵمانان گەپشتنە رۆویاری لوار، دواتر گەشتی دووھمی ئیسلامی بە پاشەکشە لە پۆژئاوای ئەوروپا و چوون بەرەو پۆژھەلاتی ئەوروپا بەرەو شورەکانی فینەننا دەستی پیکردو دەولەتی عوسمانی چوار سەدە بەرامبەر ئەوروپا وەستا.

پاش نه وهى ههلمه ته خاچيه كان شكان، به و جوره به شوين پيى خويدا گه پرايه وه،
 نه وکات گه شتى کورتايى هات که تيايدا لورد له شارى قودس وه ستا و وتى نه مرؤ جهنگه
 خاچيه كان کورتاييان پيهات. سه رکردهى فه پره نسيش غورؤ له ديمه شق وه ستاو وتى
 نهى صه لاحه دين نه وه ئيمهين وا گه پراينه وه. نه وکات گه شتيكى نوئى مملانى ده ستي
 پيکرد. له کاتيک دا موسلمانان له تنگزهى دواکه وته بييدا بوون و دواى هه زار سال
 ريبه رى کردنى هه موو جيهان و پيشککش کردنى ژيارى يه کخوپه رستي و به رنامهى
 نه زمونى و چه مک و واتاى دادوه رى کومه لايه تى و برايه تى مرؤ فايه تى هه ناسه برکييان
 تيکه وتبوو. له و قوناغه دا پوژئاوا هه موو پيناوه کانى به رده ستيان خستنه کار بؤ به
 پوژئاوايى کردنى موسلمانان و تنگه لچنين به ئيسلام و ورؤاندى گومانه کانى سه ر
 کرؤكى بيروباوه پ. نه مه ش نه مه ش له رپى دامه زراوه کانى پوژه لاتناسى و موژده به رى و
 به مه سىحى کردن و ماسؤنيه ت و بانگه شه رمينه ره کان و پيشنيارى نايدؤ لوژياکانى
 مله ورپى و بيپره وشتى و گومانى فه لسه فى و بوونگه رايبى له ئاسؤى جيهانى ئيسلاميدا و
 ده سترگتن به سه ر به رنامه کانى فيرکردن و نيزامى ده سه لات دا وسه پاندى ياساى
 دانراو و بانكى سووخؤرى له پيناو نه وهى نوممه تى ئيسلامى له نيوه ندى نه زانى
 جيهانيدا بتويته وه. به لام ئايا موسلمانان وه ستان و له به رده م نه وه يزه فشار
 دانه رانه دا خويان دا به ده سته وه؟ هه رگيز. ته نانه ت پوژيکيش نه وه ستان و به رگرييان
 کردو به واتاى ئيسلامى (گه پانه وه بؤ سه رچاوه کان) خويان گرت. نه گه ر کومه ل
 هه لوئى ستي سه رساميان هه بوو بيت. نه وا صه فوه هه ر له پوژى يه که مه وه زانى چه ند
 جياوازييه کى قول هه ن و بانگخوازانى سه رسامبوون په يپره وييان نه کردون هه ر له
 ره فاعه ته هتاويه وه تا سه عد زه غلول و لوتفى سه يد و ته ها حوسهين، چه ند
 عه قليه تيکى باوه ردار هه بوون به پووناكى خوا ده روونيان پووناک ده کرده وه و به خؤ
 به ده سته وه دان پازى نه بوون و وه ستان و بانگه وازيان ده کرد بؤ گه پانه وه بؤ قورئان،

نه‌ګر شارستانیات هندیکی له‌خشته بردبئ نه‌وا ماموستا حسنه به‌ننا هاواری به‌کلاکه‌ره‌وه‌ی خوی پاګه‌یاند له وه‌ستان به‌رامبه‌ر ژیاړی پوژناوایی و خۆبه‌ده‌سته‌وه نه‌دان چونکه نه‌و ژیاړه له کرۆک و پوځساریشدا له‌ګه‌ل ئیسلام نه‌ده‌ګونجا.

له جهرګه‌ی نه‌و جه‌نگه‌ی نیوان شوینکه‌وته‌یی و ګه‌رانه‌وه بۆ بڼه‌په‌ت دا بڼه‌په‌تیک ده‌رکه‌وت بۆ وه‌ستان له‌سه‌ر بڼه‌مای په‌سه‌نی قورنایی که‌چی کلتوری دیت بېرته‌وه به‌رده‌م قورنآن. نه‌مه‌ش دوا‌ی نه‌وه‌ی نوممه‌تی ئیسلامی قوناغی سه‌رسامبوون و شوینکه‌وته‌یی و تاقیکردنه‌وه‌ی یه‌ک دوا‌ی یه‌ک تپه‌پا‌ند تا موسلمانان دلنیا بوون نه‌و پڼګه‌ی پیا‌یدا پویشتن پره‌ له داو و هه‌له‌و نایانګه‌یه‌نیتته ئامانجی خویان که بریتی بوو له‌گرتنه‌وه خوی کارګی‌پری تا بتوانن جاریکی تر له‌سه‌ر زه‌وی دا کومه‌لګه‌ی خواپه‌رستی خویان به‌جوړی دابمه‌زیننه‌وه که بتوانن بانګه‌وازی خوا به‌جیهانیان بګه‌یه‌نن. ئیدی هه‌موو پیلانه‌کان بۆ نه‌وه بوون پڼګه‌که‌کوت و داخراو بګه‌ن و له‌پڼی راستی خواوه به‌ره‌و پڼیه‌کیان ببه‌ن که له‌ پڼی راست جیا‌یان بګاته‌وه.

* پوژناوا بئ ئیسلام خواونه‌ی چ فهره‌ه‌نگی بوو؟

نه‌ګر بلئین نه‌و فهره‌ه‌نگه‌ی له‌پیش ئیسلام دا هه‌بوو تیکه‌له‌ی دارو به‌ردووی بته‌په‌رستی پېشوو و هاوسه‌رده‌میان بوو له فهره‌ه‌نگی فیرعه‌ونی و مه‌جوسی و هیندوسی و بیروباوه‌پی پۆمان که تیکه‌له‌ی چه‌ند بیریکی تیکه‌ل بوو پاستیمان تپه‌پا‌ندوو. نه‌وه‌ش تیکه‌ل بوونی فهره‌ه‌نگی دوو ئاینی ئاسمانی بوو (نه‌وه‌ی دابه‌زی بۆ سه‌ر عیسا و موسا (علیهما السلام)) به‌لام لیکۆلینه‌وه و هه‌موو به‌دواداچوونه‌کان هیچ شتیکی وا نیشان ناده‌ن که ئاماژه‌ بئ به‌ کاریکه‌ری نه‌و دوو ئاینه‌ به‌سه‌ر نه‌و دارو به‌ردوو تیکه‌له‌ی که له‌ چه‌ند قوناغیک دا هه‌بووه. زیاتر نه‌فلاتون و نه‌رستق له‌پیش مه‌سیحیات و نه‌فلۆتین بیریان پېشکه‌ش کردوو. دواتر له‌ نوسینه‌کانی عه‌دیس و

تۇرگەستىن دا دەردەكە وىت بىرى مەسىھىيەت تىكەل دەكات بە رەوتى ئەفلاتۇن و ئەۋى تۆماس ئەكۋىنى پېشكەشى كىرۋوۋە تىكەل بە رەوتى ئەرسىتۇ كىرئىيەتى. فەلسەفەى يۇنانى بە تەۋاۋەتى زال بوو بەسەر مەسىھىيەتى پۇرئادا (بە و اتايەى قدىس پۇلس پېشكەش كىرۋو لەسەر بىنەماى سىيانە خودايى و خاچ و ھەلە دامەزىبوو) ئە و بىرەى زۇبەى بەھاكانى ژىارى پۇمانى ھىشتەۋە بەتايىبەت سەبارەت بە ھەلسوكەوت لەگەل مۇۋە و ھىشتەنەۋەى كۆيلايەتى و دانانى بە نىزامىكى بىنەپەتى كە ھەرگىز لەناۋچوۋنى بۇ نەبى، دواتر ھەلسوكەوت لەگەل ئافرەت و دانانى بەۋەى قەۋارەپەكى تايىبەت پان كەسايەتپەكى سەربەخۇى نەبىت.

دەكرى بلىن ئە و بىرە ئەۋروپىيەى لە سالى ۵۷۱ز. بىلابوۋ بىرىكى مۇزىي تىكەل بوو كە گىانى سىتەم و بى رەۋىشى و گەندەلى و خراپە زال بوو بەسەر مۇۋافىيەتى داۋ كۆمەلگە جىاجىا خاۋەنى ژىارە پېشكەوتوۋەكانىشى داگرتىبوۋ ۋەك نىزامى فىرەۋنى لە مىسرو مەجوۋسى لە فارس و ھىندۇكى لە ھىند، سەرەپاى نىزامى ئىمپىراتۇرى پۇمانى (قەيسەر...) كە تىايدا بانگەۋاز بۇ ئەۋە دەكرا پاشا خاۋەندەو تىايدا گىانى خۇسەپىنى زال بوو و لە نىزامى دەسەلات دا ئەۋپەپى رەقى ھەبوو و گىانى بى رەۋىشى و پەرسىشى جەستەكان لە نىزامى كۆمەلگە گىرنگى پىدەدرا. مەلانىتى نىۋان جۈلەكە و مەسىھىيەكانىش ھەبوو و دادگاكانى پىشكىن ھەبوون و كىتپە پىرۇزەكان دەگۇرپىران و لە گىانى ئىمان بە خۋاى تاك تەنھاۋە دەبىران بەرەۋ فرە خودايى و سىيانە خودايى كە ئەۋانىش ئاينانىكى پىش جۈلەكە و مەسىھىيەت بوون. ھەرۋەك بىرۇكەى خاۋەندى تايىبەت لاي جۈلەكە و بىرۇكەى كۇرى خۋا لاي مەسىھىيەت دەركەوت، بەمە لە سايەى ئاينى ئاسمانى دا بىرۇكەى تەجسىد سەركەوت. ئەمەش ئە و بىرۇكە بوو كە ئاينەكان بۇ لەناۋبىردى ھاتبوون. مەسىھىيەت لەبىرى كۆنى يۇنانىۋە بىرۇكەى ھەوت عەقلەكە و بىرۇكەى ئىتىجاد و حلولى ۋەرگىرت لەكاتىك دا ئاينى ھەق بۇ لەناۋبىردى

ئەمە ھاتبوو. ئىدى كرۆكى بىروباوهر و واتاي كۆمەلايەتى باوى ئەوروپا لەو قۇناغەدا گەشەى سەند و گەيشتە ئەوپەرى پىئ كە (پەھبانیەت) كە نارگىرى بەكجارەكى لە ژيان بوو.

ليكۆلینەو ھەكانى ميژوونوسان و زاناياى لاهوت جەخت لەو دەكەنەو دەو بىروباوهرى سيانە خودايى و فيدا كە مەسيحيەت خستنيە پوو لە بىروباوهرى يۆنانيەكان دا ھەبوو ھەر لە ماوھيەكى زۆرى پيش زاینەو زاناياى ميژووى ئادايى يۆنانى دەلێن ئەو لە گێرپانەوھيەكى تەواو كۆنەو ھەرگىراوھ كە شاعىرى يۆنانى ویتاي ئەو ئازارانەى خاچى كردووھ كە ئەو خواوھندە بەرگى گرتوون. ھەرۆھەا ليكۆلینەو ھەكان جەخت لەو دەكەنەو چى لە تەورات دا ھەيە (كە بە دەستى ئەھبارەكان نوسراوھتەو) لە كۆكراوھى فەرھەنگى گلانى پيشووھ چ لە بابل يان فارس يان ھىند. ئەو كات بە شىوھيەكى نوئى دارپژراون تا ببنە بىروباوهرى جولەكە. چى مەسەلەى جەبرو تەشبيھ و رەجەھەن لەو فەرھەنگە كۆنەدا ھەبوون. ھەرۆھەك ئەو فەرھەنگە كۆنە پىئ داوھ بە سوو و زينا و خواردنى نارپەواى سامانى خەلك. كاتى پۆمان مەسيحيەتى ھەرگرت ئەو ئاينە لە ئاينى ئەوان نزيك بوو و لە نىوانيان دا تەنھا چەند جياوازيەكى كەم ھەبوون، مەسيحيەت لە شىوھ پەرسىشى پۆمانى ھەرگرت ھەك چۆن شىوھ پەرسىشى بپەرسىتى فیرعەونى ھەرگرت. ئىدى پەيكەرەكان بوونە كلئىسای مەسيحى و لەگەل ھىزە پۆمانیەكان جەنگان تا لەگەل مەسيحيەت سيانە خوداييان سەپاند و دژى ئەو وتەش جەنگان كە دەيوت عيسا (عليه السلام) پىغەمبەرە و خوا نىو كوپى خواش نىە، پيشپەوى ئەو پايەش ئارىووس و شوينكەوتوانى بوون.

ئارىووس لە سەدەى چوارەمى دواى زاین دا لە ئەسكەندەريە ھەرگەوت و لەو كەسانە بوو كە خەلكيان فيرى ئەو دەكرد عيسا خوا نىو دەيانوت ئەو لە زاتى خوا

نيه و نهو له دايك بووه و دروستى بوونى هه يه و حيكمهت له بوونى نهو به نيوه ندى بى بۆ پزگار كردنى جيهان له تاوان و هه له. له سالى ٣١٨ز. دا ئاريوس تۆمهتى نكولى لاهوتى مه سىحى خرايه پال و نهو يش دانى نا به تۆمه ته كه دا و به به لگه سه لماندى. نهوكات حوكمى حيرمانى بۆ ده ركرا و كلئيسا پراگه ي وه رنه گرت و پراگه ي ترى وه رگرت. به و جۆره فهرهنگى پوژناوا له پيش ئيسلامدا ته نها دوو شتى پيشكش كردووه: بى رهوشتى يونان و رهقى پومان و برى فلسفه ي دامه زراو له سه ر چه مك و واتاى شيواو له مه نتيق كه نهو بيروباوه پايانه يان به ره مه پينا كه موسلمانان دواى وه رگيرانى فلسفه ي يونانى له سه ده ي ستيه مى كۆچيدا ره واجيان پى ده دان. به لام خيرا زانايانى موسلمان به رپه رچيان دانوه، هه روه ك كۆمه لى چه مك و واتاى پيشكش كرد كه جياكارى ره گه ز و خوئينيان له خۆ گرتبوو و قورخكارى چينه هه ژاره كان و به كۆيله دانانيان و كۆمه لى نه فسانه و خورافه ي سه بارهت به مملانى و كينه ي خواوه نده كانيان له خۆ ده گرت، نه مه دواتر رهوتى ناسراو به موحاكات و يه كسانى و مملانى له سه ر دامه زرا كه له و يشه وه هونه ره كان و چه مك و واتاى ته قليدى سروشت و سه ركه وتن به سه ر سروشت هاتنه مه يدان.

كاتى ئيسلام هات نهو جهنگه به رده وام بوو له نيوان چه ند مه زه بيكى بارگرزى مرۆيى هه موو ناوچه كانى جيهان دا له فارس و ميسرو شام و ده ولته ي پومانى پوژه لاتى و پوژناوايش دا له ژير په رده ي مه سىحيه تى پووكه ش دا، هاوده م به ده يان دهسته كه پاشه كشه يان كرد بۆ نه ملولا وه ك خویندنگه كانى نه نتاكيه و نصيبين و ره ها و مملانى نيوان هيلينى و جوله كه و ده ركه وتنى مه سىحيه تى هيلينى و نه ساتيره و سايبئه و مه جوسيهت و كلتورى هيند و فهرهنگى كۆنى فارس و بته رستى عه ره بى ناو نيچه دورگه ي عه ره بى. هه موو نه م دارو به ردوانه له كرۆك دا ته نها ئاره زوى گه لان و ساوايى مرؤفايه تيان له خۆ گرتبوو. ئينجا ئيسلام هات و

قورئان دابه زى و به پای په کلاکه روه و دروست نه وانه ی له ناویرد، ئیدی کتیبی خوا
 هلویتى ئایینی ئاسمانی به رامبه ر هر دهستان په وتی نیشان دا ئایا له گه لیدا
 پیچه وانه په یان پایه کی پی په وایه، ﴿لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي يُخْتَلَفُونَ فِيهِ﴾ (النحل).

کاتى میژوو ده خوینینه وه ده بینین مؤمی نه وروپی له سایه ی دره ختی ئیسلام دا
 کوژاوه بووه و نه وروپا سهردانراو له ناو نه فسانه و چه مکه شیواوه کانی خویدا که
 تیکه له ی سهرده می په هبانیه ت بوون ژیاوه. ئیدی هه موو شتی تیایدا وه ستاو بووه تا
 کاتى ژیاړی ئیسلام و بهرنامه ی نه زمونی ئیسلام له پتی نه نده لوسه وه په پیه وه بۆ
 نه وروپا. ئیدی ژیان پوخی به بهر دا هاته وه و نه وروپا خو ی له و عه قلانه دهر یاز کرد.
 به لام هر له چوارچپوه کونه که ی خویدا (یونانی پوژمانی جوله که مه سیحی)
 نه زمونی ئیسلامی داپشته وه. له و پوانگه وه نه و چه مک و اتا نوئیانه ی زانستی
 داپشت تا خیرا له گه ل چه مک و واتا کانی کلئسادا که وتنه جه نگیکی سهخت و
 سهره نجام ئایین به ته وای که نار خرا و چه مکه کانی (زانست عقل ماده
 فهلسه فه) سهرکه وتن به و شیوه ی نه وروپا له وپوه به ره و سهرمایه داری و لیبرالیته ت و
 جه ده لی هیگلی و بیردوژه ی گه شه سندن و وه زعیته تی مه نتیقی و مارکسیه ت و
 براگماتی و بوونگه رایى هه نگاوی نا.

نه و چه مکانه هه مان نه و چه مکانه بوون که پوژناوا دواى گه شتی داگیرکاری خو ی له
 جیهانی ئیسلام دا ویستی به وپه پری هه ول و توانای به رفراوانی خو یه وه له پتی خویندن و
 موژده به ری پوژمه لاتناسی و پوژنامه وانیه وه بیانسه پینى و کروکی ئیسلام بگوپی و له
 واتای بنه رپه تی گشتگیری خودایى خو ی بیگوپی به مه به ستی به مه سیحی په نگرردنی و
 دواتر تیکه لکردنی له نیوه ندی ژیاړی جیهانی یان نیوده ولته تی بوونی گه لان دا.

باسی دووهم

(له تهنگپیهه لچنینهوه به رهو به رهنکار بوونهوه)

چالاکي جهنگي نيتوان جيهاني نيسلام و جيهاني پوژناوا به چند قوناغیکدا تپه پ بوو:

* که شتی به که م: نه خشه ی تهنگپیهه لچنین (ده وره دان):

۱- پوژناوا هه ولیدا له سایه ی نيسلام دا به رنامه به کی نوی دابمه زرينی تا بتوانی به سهر زانسته کان دا زال بییت.

۲- پوژناوا بۆ ده ست گرتن به سهر ولاتی نيسلام دا هه ولی دا سه روه ت و سامانی ریشه کیش بکات.

۳- پوژناوا هه ولی دا به رنامه ی نيسلام ساخته بکات تا موسلمانان نه توانن بینه هیزیک رکه به ری بکه ن و به رامبه ری پابه پن.

۴- پوژناوا شوینکه وتنی چه مک و به رنامه کانی به سه پینتی تا موسلمانان له به رده می دا خۆبه ده سته وه بدن.

* که شتی دووهم: نه خشه ی به رهنکار بوونه وه:

۱- موسلمانان به رهو پووی قه له مره وی بیانی وه ستانه وه ته نانه ت هه موو نالایه کی نیشتمانی یان نه ته وه بییش.

۲- موسلمانان کرۆک و پاستی نيسلامیان خسته پوو و سهر له نوی به و جوړه پیشکه شیان کرد که ناین و ده وله تیشه.

۳- موسلمانان پیشره وییان کرد و به رهو پووی چه مکه کانی پوژناوا وه ستانه وه ساخته کار به کانیا ن اشکرا کردن.

۴- بیردۆزه کانی پوژناوا وه ک گه لای پایز ده وه رین چونکه له سهر بنه رتیکی دروست

نه وه ستایوون.

۵- ئىسلام بەرە و پوژئاوا چوو و ويژدانى زانا و بيرياره كانى پوژئاواى بىرى.

* بنه پرهتى بوژانه وهى ئىسلام له ناوخۆوه له قوناغى دواكه وتن دا بنه پره تىكى سروشتيه چونكه بزافى بيدارىخوазى ئىسلامى خيرا له نىو به رنامه كانى فەلسەفە و كەلاموہ (جەمالەدين و موحمەد عەبدە) گۆرپا بۆ بە رنامەى قورئانى (حەسەن بەننا) و موصلمانان خيرا چالاکى بە پوژئاوايکردن و نەخشەى شالوو و دامەرزاوہ كانى موژدە بەرى و پوژمە لاتناسى و پيئاوہ كانى خویندنگە و پوژنامە گەرييان ئاشکراکردن.

* نەخشە بنه پره تپه كە: بەرگريكارى دژ بە تانە وهى كە سىتتى ئىسلامى و جەختکردنە وه له خودىتتى و مۆركى جياكارى و ئاشکراکردنى بانگەشە كانى بى هیوا بوون و ئە و گومانەى قەلەمپره وى بيانى هەولئ دەدا له نىو موصلمانان دا بلأوى بکاتە وه.

ديارترين ئامانجى پوژئاواگە راى و شالوو پۆشنبىرى چاندنى بىرۆكەى بى هیوا بوون بوو له دەروونى مۆييدا و بەكەم دانانى بەها ئىسلامیەكان بوو، هەروەها ئە و قسەى دەلئ شكستى موصلمانان و عەرەب لە بەر پەيوەست بوونيانە بە ئىسلام. له پاستيش دا بەكەم سەيرکردنى پەيوەست بوون بە ئىسلام لای موصلمانان هۆكارى شكستيان بوو. چونكه بە رنامەى ئىسلامى هەميشە تواناى ئە وهى هەيە موصلمانان له شكست بپاریژئ و بەرە و بىروباوہ پى شوینى حەقى خوینيان ببات.

له ديارترين پيئمايیه كانى ئىسلام بانگکردنى موصلمانانە بۆ بەرەنگارى خۆچواندنى بيانى و سوور بوون لەسەر ئە وهى كە سىتتى موصلمان جياو سەربەخۆ بىت و كۆمە لگە و ژيارى ئىسلاميش سەربەخۆ بىت، بۆيە جەنگىكى بيباكانەى دژ بە خۆچواندن و شوینكە و تەبى پراگە ياندووہ و ئە و حوكمەى داناوہ هەركەس خۆى بچوینئ بە خەلكى ئەوا له دەستەى خۆى جيا بوو تە وه و لەو دەستەى ترە كە خۆى بەوان چوواندووہ.

هروهه بانگه واز دهکات بڙ ڀاڳه ياندى جياڪارى خوڻى له نٿوان گه لان دا له پووى نه ريت و پرهوشت و ٺاڪاره وه .

له بهر نه وهى موسلمانان نه لقهه يه ڪي ناو ڙياري يونانى پڙمانى نه بون، نه و ڙياري له ڙياري مه ده نيدا نوي بويه وه وه هه ندي له بانگخوازي پڙڻاواگه راڻي بانگه شهى بڙ ده ڪن. ڪه واته ده بڻ بوتري ئيسلام جياڪارى نٿوان دوو سه رده مى ميڙوي مروفايه تيه، چونڪه ئيسلامه ڙياري تاييهت و چه مڪ و واتاي سه ربه خو و مڙڪي نازاد و جيا له مه نتيقي يونان و بته رستي فارس و فره خوداي هيندى هه يه .

ڙوي له ميڙونوسانى جيتمانه نه وه يان بڙ جيهانيان سه لماندوهه ڪه ئيسلام هاتوهه تا په ريه ڪي نوي بڙ مروفايه تيه هه لبداته وه و چي پيشتره پيشه ڪيه و ناگاداريونه له ميڙوي هه زار سالي پيش ئيسلام له نٿوان بته رستي پڙمان و دهسته وسان و بارگري پلان و چه مڪ و واتاي مه سيحيهت و تيڪه لگرندي سروشتي ناسمان به بيري ساواي مروفايه تيه تا به چاڪي هه ست بڪات به واتاي فره مايشتي خواي گه وره ﴿لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾ .

به راستي ڙياني مروفايه تيه به ته واري تاريڪ داگه رابوو هيچ ده ريزيونئ له و تاريڪيه و په قى و سه ختي و نه زاني نه و تاريڪيه نه بوو. تا ئيسلام بوو به و پڙشناييهي جاريڪي تر مروفايه تيه گيڙايه وه به ره و لاي خوا، به ره و فيترهت، به ره و نه و به لئنه ي ڪه خوا پيش دروستكرندي مروفا له مروفي وه رگرتبوو.

له گه ل پيشه ڪه وتني عه قلى مروفا دا نايه ڪان يه ڪه دواي يه ڪه هاتن تا به هاتني ئيسلام گه يشته لوتڪه و مروفايه تيش گه يشته سه رده مى پيگه يشتن، له م پيئاوهه دا هه موو ڪتبه ڪاني پيش ئيسلام ناماڙه يان ڪردوهه به ڪڙتا پيغه مبه ر نه و پيغه مبه رايه تيانه ي پيشوو پيشه ڪي بون بڙ نايه ي ڪڙتا. بويه نه وهه راستي يه ڪخواهه رسته ي نه ڪه وهه نه وهى هه ندي ده لئنه له گه ل ده رڪه وتني جوله ڪه دا بووه . پيغه مبه رايه تيه پيش ئيسلام

ناوچه يى بووه و هەر پيغه مبهري بۆ گه لي خوڤى بووه و شهريعه تيش كاتى بووه و هەر شهريعه تى بۆ سه رده مى خوڤى بووه. كاتى ئيسلام هات بۆ جيهانيان و شهريعه تيكي هينا تا پوژى دوايى به كار بيئت و په يامه كاني پيش خوڤى دوايى نه و هيچيان به كار نه مان به هوى بوونى موعجزه ي ناوچه ييه وه، به لام ئيسلام موعجزه ي گه وره ي هه تايى پيښوو. مه سيحيهت وهك ته واو كهرى په يامى موسا و به ته نها بۆ به نو ئيسرائيل هات. كاتى له چوار چيوه خوا ييه كه يه وه به ره و ئاينى كى جيهانى چوو گورپاوه و ده ستكارى له كرۆك و پوخساريدا پوويدا. ئيدى ئه لقه يهك بوو له ماوه يهك كه به هاتنى ئيسلام كوتايى هات. عيسا هات و دانى نا به راستى ته ورات دا و موژده ي هاتنى پيغه مبه ريكي دوايى خوڤى پيښوو كه ناوى ئه حمده. كاتى دژايه تى نه و راستيه يان كرد و لا يان دا جووله كايه تى بوو به ئاينى كى ده مار گيرى و مه سيحيه تيش بوو به ئاينى كى لاهوتى بى شهريعهت به لكو ته نها چهند ئاموژ گاريهك بوون. لي ره وه گه لي مه سيحي پومانى هه وليدا شهريعه تى بۆ خوڤى دابنى و نيزامى ئايدو لؤژى مرؤيى كرد به به رنامه ي خوڤى. مؤركى نه و نيزامه ش ليبرالى سه رمايه دارى بوو كه خيرا ده سته و سان وه ستاو له نيوه نديدا نيزامى كى دژ ده ركه وت كه ئيشتر اكيهت بوو، تا ئيستاش له دژايه تى به كتر دان و هيچكاميشيان نه و به رنامه بالا يان پيشكه شى مرؤفايه تى نه كردووه كه گه لان هه موو له نيوه ندى ئيشراقى پوچ و دادوهرى مادده دا بچن بوى. ئيسلام پيش نه و دوو به رنامه كه وت و نه و به رنامه خوا ييه ي پيشكه ش كرد كه هيو اكاني مرؤف به ديده هينيتت هه ر له دادپه روه رى و په حمهت و پاويز و برايه تى مرؤفايه تى. به لام نه و گياني ده مار گيره يى دوايى ده ركه وتنى ئيسلام پوژئاوايى دا گرتبوو واى له پوژئاوا كرد دژ به ئيسلام و پييازه كه ي بجه نگى و گومان بخاته به هاكاني و خه لكى له ئيسلام دوور بخاته وه. نه مه ش نه با دا له بهر فراوانى و ساده يى ئاينه كه خه لكى به ره و ئيسلام بچن، نه مه جه نگه ش كاتى ده ستى پيكره كه زانسته كان وه رگيز دران و نه زموونى گه نده لى هه ندى

بیردوژهی ناو کتیبه پیروژهکان دهرکهوت بهتایبته سهبارته به چالاکي دروست بوون و ته مهنی زهوی. تاوانی دادگاگانی پشکنینیش له بنه پرت دا په یوه ست بوو به و زانایانه وه که فیږی زانستی ئیسلام ببوون و دژی و اتاو چه مکی کتیبه پیروژهکان بوون وه ک گالیق و کۆپر نیکۆس. کاتیکیش پاشماوهی شالوه خاچیه کان گه پانه وه بۆ شارو ولاتی خویان و گه ورهیی ئیسلام و دادپه روهی فرمانپه وایانی موسلمانانیاں دیبوو، کلّیسا بیژاری نه وه بوو و به ره و ناگری ده بردن. به وه هلوئسته کان بۆ په ک شتی ته و او ئالۆز چوون:

به رنامه یه کی نه زمونی ئیسلامی که نه وروپا له موسلمانانی وهرده گرت و بانگه شهی نه وهی ده کرد به ره می خۆیه تی، هه روه ها بیروپاوه پښکی بوخت و دروست که نه وروپا تیایدا بوو تا گومان بووژینئ له پیناو پاراستنی شوینکه وتوانی و دهره دانی ئیسلام تا خودی موسلمانان له ئاینه که یان بیژارین و ده ستبهرداری بن.

بانگه شه یه کی بهرچاو بۆ جیاکاری نیوان ئاین و ده ولت و ئاین و کۆمه لگه و نه خلاق و کۆمه لگه و بلاوکردنه وهی نه فسانه و خورافه و چه ند بانگه وازینکی سه ر شیوینهر که پیی ده و ترا زانسته کانی دهروون و نه خلاق و کۆمه لگه که له تلمود و بیږی کۆنی بته رسته یه وه وهرگیرابوون دواتر هه موو نه مانه تیکه ل کران به بهر زپاگرتنی په گه زی سپی سازده ری ژیاو سه پاندنی گه لی هه لباژرده ی خوا به سه ر ولاتی ئیسلام دا به دهرکردنی موسلمانان له خاکی ئیسلام له سه ر بنه مای چه ند رافه یه کی شیوینهر بۆ ته ورات و به لئینی خوا بۆ ئیبراهیم (علیه السلام).

ئیسلام دوو جار قولایی بیږی پوژناوای بیږی: جاریکیان کاتئ نه و به رنامه نه زمونی به ی پیشکه ش کرد که ژیاږی نوئی له سه ر دامه زرا و پوژناوای له بیردوژهی نه رستو پزگار کرد سه بارته به تیږامان و نه وروپای له په هبانیه ت پزگارکرد. جاریکی تریش کاتئ بزوتنه وهی چاکسازی ئاینی له نه وروپا سه ریه لدا و په یکه رو وینه کانی

ڪليسا لابران، ڊڪٽر عومر فeroج ده لٽ لوهر ڪاٽي ٻن ڀڙهه ٽه ڪاٽي چاڪسازي ٺاڻي ناو نه سرانيه تي دانان ڪه ناسراوه به بڙافي پروٽسٽانتي. له به رده مي دا نوسخه يه ڪي قورٽاڻي پيروي داناووه ڪه وه رگيڊ رابووه سه ر لاتيني له نيوهي به ڪه مي سه دهي دو انزهه مي زائيه وه (پوهرت ٽوف ڪشدي ٽينگليزي وه ريگيڊ رابوو) نوسخه ڪه له سالي ١٥٤٣ دا بلاوڪرايه وه. ڪاٽي تاييه ته منديه ڪاٽي پروٽسٽانتي ده بينين سه بارهت به به رپه چدانه وهي ده سه لاتي پاپه وي وه ڪارخستني ڪه نارگيري وه دان نان به ته لاق دا سه ره پاي ده سته رداريوون له هيماڪان وه ڪ ويٺه و خاچ و جلي تاييهت به قه شه وه ڪه سه ٺاڻيه ڪان ڪه له ٺاڻيه بته رسته يه ڪان وه جوسيهت وه جوله ڪه وه مسيحيهت دا باو بو، ٽيسلام هات تا نه وه نه هيٽي، بيگومان نه وه لايه نانهي چاڪسازي له ٽيسلامه وه هاتيوون، نه ڪر نا ده بي له ڪويوه هاتين؟ پاشان مه سيحيهت هيشتا چه ندين سه ده بو له بهر چه ند هوڪاري ڪي جياواز دڙايه تي ٽيسلامي ده ڪردو ٽيسلامي تو مه تبار ده ڪرد به ره قى وه توندي له بهر بووني ته لاق. به لام هه مان نه وه مه سيحيهت له هه مو به شه ڪاٽي خاڪيدا وه له پوڙمائي پايته ختي فائيكانيش دا واي ليهاٽ رڻي بدات به ته لاق.

بيگومان له شوڙشي چاڪسازي ٺاڻي له مه سيحيهت دا به رهه مي رڻي مائيه ڪاٽي ناو ٽيسلام بو. ڪليسا ده يوت نه وه تاڪه په يوهنديه له نيوان مروڙ وه خوادا وه هيچ نزاو نوڙيان داواي ليخوشبونڻي له پڙهه ڪليسا وه پياواني ڪليساوه نه بيٽ ناگات به خوا. نه وڪات پياواني چاڪسازي ٺاڻي (لوهر وه ڪالٽن) وه ڪه ساني ترش هاتن وه تيان په يوهندي نيوان خواو مروڙ تاڪه پيٽاوي ليخوشبونن وه هيچ رايه ڪي مروڙي بڙي نيه ته قديس حرام بڪات. نه وه واتايه ش به ته واوه تي له ٽيسلامه وه وه رگيڊ رابوه. هه روه ها ده بينين ٽيسلام له دوو مهيدان دا (پيشڪه شڪاري هه بووه: مهيدان ٽي ڪي ديارو پوون ڪه مهيداني زانسته نه زمونيه ڪان بوون ڪه پوڙٽاوا ته نها چه ند ساليڪه داني ناوه به وه دا) مهيداني ڪو مه لايه تي وه نيزامي سياست وه ٺاڻووري ڪه پوڙٽاوا پشتي به ست به وه

فرههنگى مسلمانان ڪه گوازا بويوهه بڻ ٿه وروپا و له نوسينه ڪانيدا دانرابوون و دهيان بيردڙهه بواره جياجياڪانيان ٿي وهرگيرا بهتايهت له مهيدانى ياسا و ڪرين و فروش و جموجولدا. لهگهڙ ٿه وهه مسلمانان به داهينانى بواري زانستيان هه بوو پيشڪهشى پوڙٽاوايان ڪرد ڪه چي پوڙٽاوا چي زانستى ڪي دهست ڪهوتبوو مسلمانانى ٿي بيٺهش ڪرد ڪه له بنهه رت دا چهند زياده ڪاريهڪ بوون بڻ ٿه و بنهه تانهى ڪه مسلمانان داينرشتبوون.

دياره مسلمانان ڪاتى بهرنامهى ٿه زمونيان داپشت ڙياري بهرنامهى ٿه وڪاتى ٿه وروپا بوون بهرنامهى تيڙمان- مسلمانان دهيانپوانيه بيري پيشووى مروفاهه تي پوڙٽاوا و پشڪنينيان بڻ ده ڪرد و ههنديڪيان ٿي وهردهگرت و ههنديڪيان بهرپهه ڇ دهدايهوهه هه ٿه زوري له زانايانى وهڪ گالينٽوسيان ٺاشڪرا ده ڪردن و هه ٿه ڪانى ٿه بوقران و ٿه رستق و ٿه فلاتونيان راست ده ڪردنهوه. چونڪه ٿه و چهڪ و واتايانهى ٿه و ڪهسانه له لايهن ٿه وروپاوه به پيرؤز سهيرده ڪران. دواتر مسلمانان بهرنامهى ڪردهى زانستيان دامه زرانند و دانيان نا به چاڪهى ڪه سانى پيشودا و اپانگه ياند مهعريفه له پيتاوسودى ڪومه لگه دا بوون و گيانى ليڪبورديان بڻ ٿه و دهستانه هينايه ڪايه ڪه له سايهى مسلمانان دا ده ڙيان و بهرپزهوه بڙين. دواتر پوڙٽاواويه ڪان هاتن و بهرنامهى زانستى ٿه زمونيان دايه پالڻ خويان و زانسته ڪانى مسلمانانيش هه ر له سهدهى دوانزههه مى زانينهوه له زانڪو ٿه وروپيه ڪان دا ده خوينران.

رؤگه ر بيڪون رايگه ياند ٿه و خويندڪارى مسلمانان ڪان بووه، به لام ماکس فانتاگو له ڪتبه ڪيدا (المعجزة العربية) سه بارهت به به خششى ٿيسلامى له بواري جههرو ڙميريارى و گهردوون و جوگرافيا و هيتر دا نه يتوانيوه به ويڙدان بڻ و دهيان ڪهسى تريش له تاو رقيان له مسلمانان ٺاماده نه بوون دان بنين به و چاڪهى مسلمانان دا. به لام ڪه مينهيه ڪي زانايانى وهڪ دارير و... دانيان ناوه به پاستى ٿه و پوڙٽه دا ڪه

موسلمانان پىي ھەستاۋن. لەوانە يە مۇنتەگەرى وات تۋانىبىيىتى دىۋى نادىارى ئەو مەسەلە يە ئاشكرا بكات كاتىك دەلئىت: ھەستكردن بە كەمى لە ئەورۇپاي پوژئاوايى دا لەكاتى بەرەنگارىۋونە ۋەي ژىارى ئىسلامى دا لە چەند لايەكى جىاجىاۋە بوو. تەكنەلۇجىاي ئىسلامى لە زۆر لايەنە ۋە لە پىشتر بوو لە تەكنەلۇجىاي ئەورۇپى، دەۋلە مەندانى موسلمانان زىاتر لە ئەورۇپىەكان خۇشيان دەگوزەرانند و پىئاۋى خۇشگوزەرانىان لە بەردەست بوو. بەلام ئەو ئەورۇپىانە لە پىئاۋ قەرەبوۋى ھەستكردنىان بە كەمو كورتى پىۋىست بوو وئىنەي ئىسلام بشتۋىنن.

كاتى ئەمۇ ھەموو لايەنەكانى بەرەنگارىۋونە ۋەي مەسىحىت بەرامبەر بە ئىسلام لە سەدەكانى ناۋەپاست دا دەبىنن بۆمان پوون دەبىتە ۋە كارىگەرى ئىسلام لە جىهانى مەسىحى پوژئاۋادا زۆر گەۋرەتر بوو لە ۋەي كە گومان دەكرى. چونكە تەنھا پۆلى ئىسلام ئەو نەبوو ئەورۇپاي پوژئاۋايى بناسىئى بە زۆرى لە بەرھەمە ماددىەكانى و دۆزىنە ۋە تەكنەلۇجىەكانى و وروژاندى گرنكىدانى ئەورۇپىەكان بە زانستە فەلسەفەكان. بەلكو ھاۋكات ئەورۇپاي ھان دا تا وئىنەيەكى نۆى بۆ خۆى پىكېھىئى. بەرەنگارىۋونە ۋەي دوزمناھى ئەورۇپىەكان بۆ ئىسلام ھۆكار بوو تا لە شان و شكۆى موسلمانان كەم بكنە ۋە لە پۆل بىننىيان لە ژىارەكەيان دا و زىدە پۆى لە ۋەدا بكن كە فەزىل و چاكەى كلتورى يۆنانى و پۆمانى زىاترە لەسەريان. دواتر ئەركى ئىمەى گروى ئەورۇپىە پوژئاۋايىەكانە ئەو چەمك و اتا ھەلانە پاست بكنە ۋە بەتەۋاۋەتى دان بنىين بەو ئاينەدا كە بەرامبەر جىهانى عەرەبى و ئىسلامى قەرزارين.

بەلام ئەو پاستىيانە بۆ پوژئاۋا ئاسان نىن تا دانىان پىدا بنىن مەگەر چەند گۆپانىكى گرنگ پوۋىدەن، دۋاي ئەۋەي موسلمانان تۋانىيان پوچەلى ھەلى ئەورۇپىەكان ئاشكرا بكن كە ھەلىيان دەدا ئەۋەي بەخشش و بەرھەمى ئىسلامە بە بەرھەمى پوژئاۋاي دابننن. ئەوكات پوژئاۋا ناچار بوون دان بنىن بە ھەندى لە پاستىەكان دا.

باسى سېيەم

(پېش ئىسلام: بېرىكى تېكەل)

بېرى ئەوروپى لە پېش ئىسلام لە چەند چەمك و واتايەكى بېتپەرستى و يۆنانى و مەسىحى تېكەل بە يەك پېكھاتبوو كە كۆكراوھى چەمك و واتاي بى پەوشتى پەھا و كۆيلايەتى پەھا بوو كە مەسىحيەت بە شتى لە پۆحيەت و پەحمەت ھەندى لە ناگرەكەى كوزاندەوھ بەلام نەيتوانى زال بى بەسەر گيانى پەقى و توندىدا كە پاشماوھى فەلسەفە يۆنانىھەكان و ژياري پۆمانى بوو. بېردۆزە فەلسەفەھەكان بە شتى لەوھى كە لە تەورات و ئىنجىلدا ھاتبوون و ھەندىكيان بە پېنوسى ئەھبار و پوھبانەكان نوسرابوون شىوا بوو. فەلسەفەكەش دابەش بېوو لەنئوان پەرستشى جەستە و پوھبانيەت (ئەبىقورى و رەواقىھەكان) دا كە دوو دېدى دژ بەيەك بوون لەسەر رافەى چەمكى بەختەوھرى. يەكەمیان قەرەولئى ئارەزووھەكان و ئەوى تېرىش بانگەواز بۆ پزگار بوونى تەواوى ئارەزووھەكانە. ھەركاميان لەدېدى خۆيدا زىدەپۆ بوو و ھەركاميان لەگەل سېروشتى گشتگېرى مېرؤفا نەدەگونجا كە بانگەواز دەكات بۆ جىيائى لەوھى خوا ھەلالئى كېردووه بەبى گەيشتنە قۇناغى دارمان. ئەمەش ئەو ھاوكېشە ئىسلامىيە راستىيەھە كە ئايىنى ھەق ھەموو كاتئى بانگەوازي بۆ كېردووه.

چەمكى بى پەوشتى بەسەر ھەردوو ژياري يۆنانى و پۆمانىدا سەركەوت سەبارەت بە ھەنگاونان لە پىشت ئارەزووھەكان و پەرستشى جەستەكان ئەمەش ئەو چەمكەھە كە ژياري ھاوچەرخى پوژئاوايى بە مېراتى گرت و زىدەپۆيى زۆرى تىادا كېرد. بەتايىبەت دواى ئەوھى ئەوروپا كەوتە ئەو بازنىھى پەھبانىھەتەھى كە خۆى بۆ خۆى زىدەپۆيى بوو لەلايەنەكەھى تردا. بەو جۆرە پوژئاوا نەيتوانى ئەو پېوانى دادپەرۋەرىيە بزانئىت كە ئايىنى ھەق بانگەوازي بۆ دەكات ئەو وېش قايم و قۇل كېردنى ويستەكانى مېرؤفە دوو لە

دەرچوون لێو سنوور پیکهه رانهی که په یامه ئاسمانیه کان دایان ناوڼ. بنگومان بیروکهی فلسه فی یونانی سه بارهت به بی رهوشتی و بهرگ دامالین بنه په رتهی نه و بانگه وازه بوو که جوله که له سه رده می نوئی دا له ژیر په ردهی ماسونیهت و به نامانجی دارماندن کومه لگه ی مروفایه تی بووه ته ئالا هه لگری، نه مه ش به بیرسه پیتی گه نجان هه ر له مندالیانه وه به چهند بنه مایه کی بانگه وازی جنس و لیکه ه لوه شان و په روه رده کردنیان له سه ر شه رم نه کردن له بینینی نه ندای زاووزنیان له یانه پووته کان یان گه شته کان دا.

هه روه ها مه تر سیدارترین شتی فلسه فه ی یونانی پۆمانی بانگه وازی بو ده کرد بانگه واز بو نه وه ی کاروباری ده سه لات له ده ست کومه لکی هه لیزارده ی خوا دا بییت تا نه و کومه له له نیوان به ک دا هاوسه رگری بکه ن و به شیوه یه کی به کومه له مندالیان بی و دواتر ده ولت په روه رده یان بکات وه ک پاراستنی سه لامه تی په گه زی هه لیزیردراو، نه مه ش بانگه وازه که ی نه فلانونه له و کوماره ی دا که دوچار سه رکه وتوو نه بوو له هاتنه دی دا کاتی ده رفهت گونجا بو دامه زراندن حکومه تیک نه و بانگه زه ش مه تر سیدارترین په یامی فلسه فی یونانی پۆمانی بوو بو ژیا ری نوئی پۆژئاوا که تا نیستاش له قولایی ناخی فه رمان په وایان و فه یله سوفانی سه رده میش دا ماوه با له ژیر چهند ناویکی بریقه داری درۆژنانه ش دا شاردراییته وه. نه و بانگه وازه ته واو سه مکارانه یه وای ده خواست نیسلام له ناوی بیات. فه یله سوفانی ئیغریق (نه رستق و نه فلانون) دا وایان ده کرد کویلیه تی په وا بی و کومه لگه دابه ش بییت بو خانه دان و کویله و جه ختیان له وه ده کرده وه بوونی کویله راستیه کی نه بووه و مافی خانه دانه کویله قورخ بکات (نه رستق) مه سیحیهت نه یه توانی نه مه له کومه لگه ی نیسلامی دوور بخاته وه. به لکو دواتر پالپشتی کرد وه ک چون پالپشتی سووی جوله که ی کرد.

بیردۆزه‌ی ره‌گه‌زه‌کان که له سایه‌ی بیرى نوئى پۆژئاوایی دا هه‌ول درا پابگه‌یه‌نریت مه‌ترسیدار ترین ئه‌و بانگه‌وازانه بوو که ئیسلام دژایه‌تی کردنی ئه‌و بانگه‌وازه‌ی راگه‌یاند و جوله‌که‌ش ئه‌و بانگه‌وازه‌یان قۆسته‌وه تا بیردۆزه‌ی گه‌لی هه‌لبژاردی خوا به‌سه‌پینن به‌سه‌ر خه‌لک دا، ئه‌مه‌ش بیرۆکه‌یه‌که پێی وایه کۆمه‌لێکی دیاری کراو هه‌ن ئاینی خوا تایبه‌ت دیاری کردوون تا ببنه رێبه‌ری جیهان ئیسلام ئه‌وه‌ی چه‌سپاند که به‌لێنی خوا له‌گه‌ل خه‌لکدا له‌خواترسانه، به‌مه ئیسلام ئه‌و بانگه‌وازه ده‌مارگیریه‌ی تێکشکاند که له‌سه‌ر بنه‌مای خوین و ره‌چه‌له‌ک دامه‌زراوو و پێی نه‌دا به‌هۆی ئه‌و دوانه‌وه گه‌وره‌یی دیاری بکری. هه‌روه‌ها ئیسلام هه‌یج جیاکاریه‌کی نێوان کۆمه‌لێ له‌سه‌ر بنه‌مای په‌نگ یان په‌گه‌ز یان زمان دیاری نه‌کردوو به‌لکو تاکه جیاکاری له‌خواترسان و کاری چاکه‌یه. هه‌روه‌ها ئیسلام نیزامی خۆ به‌زلزانی چینی تایبه‌تی تێک شکاند و کۆیلایه‌تی و سوخره‌کاری نه‌هیشت و کۆیله‌ی ئازاد کردو به‌چه‌ندین شیوه ده‌رگای برایه‌تی گشتگیری بۆ کردنه‌وه.

هه‌روه‌ها زانایانی ئیسلام ئه‌و مه‌نتیقه‌ی ئه‌رستۆیان به‌رپه‌رچ دایه‌وه که له‌سه‌ر قیاس و به‌لگه‌ خوازی نه‌زه‌ری دامه‌زراوه‌و مه‌نتیقیکی نوێیان پێشکه‌ش کرد که تایبه‌تمه‌ندیه‌کانیان ده‌رپه‌ریوه که ئه‌ویش به‌رنامه‌ی ئه‌زموونی و که‌سانی وه‌ک کندی و فارابی و ئیبن سینا و ئیبن پوشدیان به‌دریژکراوه‌ی گیانی هیلینی ناو جیهانی ئیسلامی و هزری ئیسلامی داناون، ئه‌مه‌ش به‌پراستی به‌رنامه‌ی ئه‌زموونی و به‌رنامه‌ی مه‌عریفه‌ی خسته‌پوو. ئیمام ئیبن ته‌یمیه‌ دوای تێکشکاندنی هه‌له‌کانی ئه‌رستۆ بنه‌په‌ته‌ه‌لقیه‌ پووته‌نه‌کانی مه‌نتقی قورئانی خستوونه‌ته‌ پوو. له‌ میژووی فه‌لسه‌فه‌دا ته‌واو به‌ پوونی تێکه‌ل بوونی بیرى یۆنانی پۆمانی و بیرى جوله‌که مه‌سیحی ده‌بینری، ئه‌و تێکه‌لێه‌ی که سه‌رچاوه‌که‌ی ده‌سته‌وسانی چه‌مکه‌ ناینیه‌کان بوو له‌ پێشکه‌ش کردنی خۆیان بۆ خه‌لک مه‌گه‌ر ئه‌وه‌ی له‌پێی چه‌ند بیردۆزه‌یه‌کی فه‌لسه‌فیه‌وه خۆیان

پيشكەش بكن كه زادهى ئو تيگه ليهن يان چەند شانۆگه ريهك نيشانى بدەن، ئەمە ئىسلام بەتەواوى خۆى بەرز پاگرت لە قبول كوردنى چونكه فەلسەفەكان كاتى وەرگىزپردان نەيانتوانى ئىسلام دەورە بدەن وەك ئەوەى تەنگيان هەلچنى بە جولهكە و مەسېحىت، بەلكو زانايانى ئىسلام قەرەوليان بۆ گرت و ساختەكانيان ئاشكرا كرد و ئەو نەگونجانە قولەى لەگەڵ بەرنامەى ئىسلام دا هەببىو خستيانە پوو، چونكه ئىسلام پوون و سادە و ساكار بوو و هېچ كۆت و ئالۆزىهكى نيه كه پئويست بە شتپووى فەلسەفى بكات. ئەمە لە كرۆك دا بەتەواوى جيايه لەو چەمكە بتپەرستى و كۆيلايهتى و فرەخودايى و بپرەوشتيانەى كه دياردەى پوونى هزرى تيگه لى پوژئاوايىن.

دياره موساى كوپى مەيمون (فەيله سوفى جولهكە) فەلسەفەى ئەرستوى بەسەر جولهكايەتيدا جيبه جى كرد وەك چۆن موسا ئەكويى فەلسەفەى ئەرستوى بەسەر مەسېحىت دا جيبه جى كرد، كارىگەرى فەلسەفەى يۆنانى لە مەزەبە فەلسەفەكانى پوژئاوادا بەپوونى لە بەرچاوه. دواتریش لە نوسينهكانى بيكون و ديكارت و ئەسپنوزا و لينينز و هيگلا دەببىنرى، ئامانجى فەلسەفەى مەسېحى لەو هەياندى بىردۆزەيهكى تەواو بوو بەجيهان سەبارەت بە گەردوون بوو، بەلام ئىسلام پئويستى بەمە نەبوو چونكه لەسەر يەكخواپەرستى و پاكيىتتى وەستاوه. بۆيه ئىسلام لە كرۆكى خۆيدا بپيارى خوايه بە تاكه دەسەلاتى خۆى لە هەژموونى سەريوون و گەردوون دا و ئەوانەش هەوليانداوه فەلسەفەى يۆنانى و ئىسلام پيگه وە بگونجىنن وەك كندى و فارابى و ئيبىن سينا ئامانجيان چەند مەبەستىكى دوور لە خزمەت بە ئامانجە راستيهكانى ئىسلام بوو بەجۆرى دواچار شوينكە و تەبى هەندىكيان بۆ بانگەشە باتىنيهكان ديارە سەرەپاى شكستى سەختيان لە بەديهىنانى ئامانجى پيگه وە گونجاندى بپرى كۆيلايهتى يۆنانى و بپرى ئىسلامى كه بانگەواز دەكات بۆ يەكسانى و

نازادی و برایه تی مرۆیی. له و نۆه نده دا له نیوان بیری ئه رستۆو بیری ئه فلاتون دا به کیان ده که وێ که هه رکام له و دووانه دیدی جیای خۆی هه یه.

فلسه فهی مه سیحیه ت هه ولّ ده دات به چه ند چه مکیکی وه رگیراو له فلسه فهی کۆنی بته رستی بیانوو بینیته وه بۆ سیانه خودایی. به لام ئیسلام بۆ خسته نه پووی چه مکه ساکاره کانی له یه کتا په رستی دا پیویستی به فلسه فه نه بوو. بۆ شاتۆو گریی ململانی نیوان خواوه نده کان و مرۆفیش هه ر وایه. ئیسلام پیویستی به و پیشکه ش کردنه نیه که لیکۆله رانی به راوردی ئاینه کان ده یلّین: جوله که له سه رده می فیلون دا (که له نیوان سالانی چلی پیش زابین بۆ چلی دوا ی زابین ژیاوه) ئاینییان تیکه ل به فلسه فه کرد تا ئه وه ی بانگه شه ی ئه وه یان ده کرد فلسه فه ی ئیغریقی و ئاینی موسایی له بنه ره تیکن. له هه مان کات دا ده بینین ئه و ئه فلاتونه نوئییه ی به میژووی ئه فلاتونی کۆچکردووی ۲۷۰ز. ده ست پیده کات تیکه له به ئاینی مه سیحی و ئه و نه ساتیره و یه عقوبیانیه ی بیردۆزه کانی ئه و خویندنگه یان به میراتگرتن (ئه فلاتونی داهینراو) که له ولّاتی فارس و عیراق و سوریا بوون له کاتی فه تحی ئیسلامیدا. پالیان دابوو یه وه به لیکۆلینه وه ی فلسه فه وه تا ئه وه ی نۆه نده بوون له گواسته نه وه ی ئه و فلسه فه دا بۆ موسلمانان. کاتی فلسه فه ی یۆنانیشیان گواسته وه به ئامانه ته وه نه یانگواسته وه به لکو تیکه لیان کرد به چه مک و واتای مه سیحی خۆیان. خوا ی گه وره راست ده فه رمویت: ﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ الْنَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَىٰ لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ﴾

باسي چوارهم

(پڙتائو چي وهرگرتا و چي به خشي)

نه مه وپت وپنه به ڪي بير پڙتائو بخمه پوو پيش نه وهی تيشڪي نيسلام بگاته پڙتائو. نه و بيره تيڪه لهی به پاي ليڪڙله راني بيروباوه پ و فلسفه کان تيڪه لهی بيری يونانی و بيری پڙمانيه. بيرتيڪي مرڙي و پاشماوهی نايینی جوله ڪه و مه سيحيه. مه سيحيه ت نايينيڪي ته و اوڪه ري په يامي موسايه به ڪتبيبيڪي جيا له ته ورات ڪه نينجيله، به شيوه به ڪي جيا چه مڪ و واتاڪاني نه و دوو په يامه دابه زيوه په پينه وه بق پڙتائو پاش نه وهی نارهنوي پياوه نايينه کان پڪه بهريان بوون به و جڙدهی قورناني بيرڙ ناماڙهی پيداوه ماوهی چوارده سهده و ابوو. له دهه ڪاني ڪوتاييدا ليڪڙلينه وهی ڪه وره پياواني لاهوتي جوله ڪه و مه سيحيه جهختيان له وه ڪرده ته وه. ديارترين به خششه ڪاني نه و بيره له هه رده وهيله سوفی ڪه وره نه فلانون و نه رستڙدا خوی ده بينيتته وه جيا له رهوتي به ڪه ی ڪه وپنای ناڪڙڪي فلسفه فهی هه موو جيهان ده ڪه ن. چونڪه نه فلانون له چه مڪ و واتاي دا په يوهه سته به هدهس و پڄ، نه رستڙوش په يوهه سته به مادده وه. بڙيه نه رستڙ بنڪه ی بنه ره تي بيری ماددی پڙتائو بوو، نه و بيره ی دواي ناڪڙڪي نيوان بيری مه سيحي لاهوتي ڪه ڪورتي هينا و نيوان بيری زانستي و نه زمونوی ڪه بيری فلسفه فهی ماددی ليڪه و ته وه هه نگاهي نا.

له هه مان ڪاتدا ڪاتي نيسلام په ريه وه بق پڙتائو و له گه ل خويدا چه مڪ و واتاڪاني خوی له بواری زانستي نه زمونوی يان به رنامه ی مه عرفه دا برده نه وي (به چه مڪ و واتاڪاني بواری ميڙوو و ڪڙمه لايه تي و ئابووري و په روه رده وه) نه رستڙ به ته واره تي لتي ڪشايه وه و وه ڪڙن موسلمانان پيشتر له سهده ی چواره می ڪڙچيدا هيرشيان برده سهه بيری پڙتائوايي هيرشي برده سهه. به لام بزافي شالوي هزي و

پۇژئاوايگەرى خىرا بەرنامەى نەرسىتى سەپاند بەسەر بەرنامەكانى خويىندىن و پۇشنىبىرى جىهانى ئىسلامىدا تا موسلمانان لە بازىنەى بىرى تىپامان دا پەنگ بخون و لەو بىرە ئەزمونىيە بىبەش بن كە پىشتەر خۇيان پىشكەشى پۇژئاوايان كىردىبوو و ژىارى نوئى لەسەر دامەزدا. بىرى پۇژئاوايى سودمەند بوو لە بىردۆزەكانى موسلمانان لە زانستەكان دا (لە بوارە جىاجىياكان دا) كە ھەندىكىان ئەو دەزانن (پۇجەر بىكۆن و رابىرودىكارى) بەلام فرنىس بىكۆن نكۆلى لى دەكات. بەلام دەقەكان سەرچاۋەكانى ئەويان ئاشكرا كىردوۋە كە نوسىنەكانى غەزالىن لە كىتئىبى (المنقذ من الضلال) و نوسىنەكانى شافعى لە نامە و نوسىنەكانى ھىترىش. بەلام مەسەلەكە ئەمەيە: ھەلوئىستى پۇژئاوا چى بوو؟ بەپاستى كالائى گەنيوى خۇيان فرۆشت بە ئىمە و زىاتر لە نىو مىليۇن دەستنوسى بىرى دەست بەسەردا گىراوى موسلمانانايان لاي خۇيان شاردەو. ھەوللى لادانى موسلمانان لە بەرنامەى بىرى پەسەنى خۇيان ئامانجىكى گەورەى پۇژئاواگەرى و شالائى ھىزى بوو بەو بىروايەى ئەو تاكە پىئاۋى مانەوہيانە واتە مانەوہى موسلمانان- لە بازىنەى داخراودا و موسلمانانىش بەردەوام نغرى دەبن لە لىكۆلىنەوہى فەلسەفەى كۆن و نوئى پۇژئاوا دار بەپافەى ماددى لە مېژوۋى ئىسلامى تىدەگەن و ئىبن سىنا و فارابى بە فەيلەسوفانى ئىسلام دادەنئىن.

ئەو كارەش جەختكىردنەوہ بوو لەو ناراستەى كە لوىسى تۆيەم دواى شالائى تۆيەمى خاچى پىشكەشى كىرد (ئەى ئوممەتى مەسىحىت ئەگەر دەتانەوئى بەسەر ئەم ئوممەتەدا سەرگەون واتە ئوممەتى ئىسلامى- دەى پەوشتىيان دارمىئىن و با چەند بەدىلىك بۇ ھەوادارىيان پەيدا بكن جىا لە ھەوادارى بۇ خواو پىغەمبەرەكەيان و باوہرداران. چەند ھەوادارىەكى نوئىيان بۇ بىئىنە كايە) پۇژئاوامى لومۆندىش قسەى لەسەر كىردو وتى (بىروام وايە ئەگەر نەتوانىن بەرەبەرە موسلمانان لە ئاينيان لا بدەين و بەرەو مەسىحىتەيان بىبەن ئەوا بە دۇنيابىيەوہ ئەنجامى دۇنيابى بۇ ئەوہ گىيانئىكى

نەتەوہ گرایى نوڤیہ کە وا دەکات لە ئیمپراتۆریەتى داگیرکەرى لە باکورى ئەفریقادا دەرمان بکات. تاکە پێناوى دەرنەکردنمان لە ئیمپراتۆریەت ئەو یە دانیشتوانى ئەوئ بکەینە فەرەنسى. تاکە پێناوى ئەو ش ئەو یە بیانکەین بە مەسیحى).

لەو پێناویدا قەلەمڕەوى بیانى لە ئاسۆى بیری ئىسلامى دا پێشنیاری دۆسیە یەکی تیکەلى بیری یۆنانى و پۆمانى و مەسیحى و جولەکەى خستەروو تا گومانەکان بوروژینن و دەروونەکان بلەرزینن و دلەکان گوماناوى بکەن. بەلام زانایانى موسلمان بەرامبەر ئەو بیره وەستان و ساختەکانیان ئاشکرا کردن و گەندەلى خراپە و لادانى و دەستەوسانى ئەو بیره یان لە بەخشینی بەرامبەر پراوپرپی و لیکبوردن و ئاسق فراوانى ئىسلامیان ئاشکراکرد.

ئەو بەرەنگاریبوونەوى زانایانى موسلمان لە سەدەى سێیەمى کۆچیدا بەرامبەر بیری یۆنانى نواندیان و بەرەنگاریبوونەوى زانایانى موسلمان لە لایەن بیری پوژئاواوە لە سەدەى چوار دەى کۆچیدا لە بەهیزی و پەسەنیەتەو، ئەگەر هەر واتایەکی هەبیت ئەو واتای ئەو یە موسلمان توانای هە یە بە یە کجار بیری پوژئاوا تیبە پینى بۆ بیریکی مروفانەتر و قولتر و بەهیزتر لە چارەسەرى کیشەکانى سەردەم لە سەر بنەماى ئیمان بەخوای تاك و تەنها و بە پەوشتى ژيان و بەرپرسیاریتی تاکەکەسى، ئەو بەرنامەى گشتگری ئىسلامە.

(ئەو بنەما و بیرو فیکرانەى لە کۆمەلگاكانى پوژهلەلات یان پوژئاوايشدا گونجاون بە پئویست و شیاونین بۆ کۆمەلگەى جیهانى ئىسلامى ئیمە. کۆمەلگەى ئەوروپیش پئویست نیە نمونە بى بۆ هەموو کۆمەلگەکان و مروفایە تیش ژيارى پوژئاواى تیبە پاندووە بۆ ژيارىکی باشترو تەواوتر کە هارسەنگى نىوان لایەنى پوچى و لایەنى ماددى پادەوہ ستینن و پراویبون بەخوا دەکەنە پالپشت و وەستینەرى) ئەمە دەرپىنى دکتۆر غەنیمى تەفتازانىە.

وهرگيړانی فلسه‌فهی یونانی بۆ زمانی عه‌ره‌بی له سه‌ده‌ی سییه‌می کۆچیدا له پیلانی ده‌چوو که شعوبی و باتینییه‌کان دوژمنایه‌تی ئیسلام دایانابیی و له نامانجی حه‌قیقی وهرگيړانی زانسته‌کان ده‌رچووینی، ئه‌و ئاراسته مه‌ترسیداره‌ی که مه‌ئمون له‌سه‌ری چوو و ده‌یدایه پال زانایانی که لام و موخته‌زیله که فلسه‌فهی یونانی کرد بوونی به بنه‌په‌ت و له چه‌مک و واتای ئیسلام ده‌ریکردبوون یاریده‌ده‌ری ئه‌و پیلانه بوو.

به‌لام به‌هیزی و توانا و ره‌سه‌نی ئیسلام توانی هه‌ر له یه‌که‌م چه‌رکه ساته‌وه بدات له‌و پیلانه و ساخته‌ی بانگه‌شه‌ی بیری یونانی و مه‌جوسی و هیندی و فارسی ناشکرا بکات. به‌لام مه‌ترسیه‌که ئه‌وکات سه‌ریه‌لدا که له سه‌رده‌می نویدا له‌سه‌ر ده‌ستی بزافی پوژناواگری و ئه‌و شالاهه فیکریه سه‌ریه‌لداوه که هه‌ولی ده‌دا له ئاسۆی بیری ئیسلامیدا تیکه‌له‌ی چه‌مک و واتاکانی یونان و فارس و کۆمه‌لێ له فلسه‌فه شیواوه باتینی و فلسه‌فه و ماددی و بته‌رستی و بئ په‌وشتییه‌کان پێشنیار بکات به مه‌به‌ستی دارپمانی چه‌مک و واتای ئه‌هلی سوننه‌و جه‌ماعه. ئه‌مه ئه‌و جه‌نگه بوو که هه‌ر له سه‌ده‌ی چوارده‌ی کۆچیه‌وه به‌هیزانه به‌ره‌نگاری بووینه‌ته‌وه. زۆری له لیکۆله‌ره‌وان مه‌ترسیه‌کانی وهرگيړانی فه‌ره‌نگی یونانیان باسکردوو که له سه‌رده‌می نویدا فراوان بوویی ئه‌وه‌ی پینمونیکه‌ریکی دروست یان توانایه‌کی پێشوه‌ختی هه‌بئ بۆ ناشکرا کردنی ساخته‌کاریه‌کانی.

ئه‌و بزافی وهرگيړانه‌ی که نه‌ساتیره‌کان نه‌نجامیان دا کۆمه‌لێ چه‌مکی خراپی فلسه‌فی پێشنیار کرد که بته‌رستی یونانییه‌کان ده‌یانه‌پێتان و ده‌یانبردن و ناویان نابوو زانستی بته‌کان و کۆکراوه‌ی بته‌رستی مه‌جوسی و بوزی و ئه‌ببقۆری بوو و دواتر فلسه‌فه‌کانی شو‌بنه‌ورو بوونکه‌راییی و سارته‌ر و خواوه‌ندی کشتوکال و چینییه‌وه و چاکه و خراپه و پازیکردنی خواوه‌ندان به‌مه‌ی و بئ به‌رگی ناو په‌رستگا‌کانی

دروستکرد. هـروهـا کۆکـراوهـی چـهـمک و واتای سۆمهـری و بابلیهـکان و تهـموز و نهـدۆنیس و عهـشـتـوت و پهـرسـتـشی مانگا له میسر. چـهـند فهـیلهـسوفی به چـهـند نامانجیکهـوه تاویاندایه نهـو گۆماوه که خیرا دهـرکهـوتن وهـک فارابی و ئیبن سینا و شوینکهـوتوانیان له ههـلگری پهـیامهـکانی ئیخوان سهـفا و بانگهـشهـکهـرانی قهـرامیته و زنج.

نوسهـری (المقتطف) بهـم دهـرپـینه وینهـی نهـو ماوهـیه نیشان دهـدات:

(حهـوزی دهـریای ناوهـپـاست له سهـدهـی یهـکهـمی زاینیدا سهـکۆیهـکی شانۆی جهـنگیکی گهـورهـی هـزری بوو که تیايدا دوو پۆشنبیری ئیغریقى و عیبرى (ئیتالیایا، سوریا، میسر، یۆنان) له پێش مهـسیحیهـت خهباتیان دهـکرد. جهـنگهـکه له سهـر ناکۆکی نیوان عهـقل و ئاین بوو). نهـم دهـقه جهـخت له وهـ دهـکاته وهـ جوله کایه تی له بهـردهـم نهـو بیره یۆنانیهـدا شکاوه که بپوای ههـبووه به بى پوهشتى یۆنانى.

چهـمک و واتای بیری ئیغریقى که نزیکى بیری دواترى پۆمانیه له چـهـند چهـمک و واتایهـکی بنهـرتهـدا پوخت بوهـتهـوه:

یهـکهـم: بهـیاساکردنى کۆیلايهـتى: نهـفلاتون خهـلکى بۆ سى چين دابهـش دهـکات: یاسادانهـران و جهـنگاوهـران و پيشهـسازان. یهـکهـمیان نهـوانهـن جیا لهـوانى تر دهـسهـلاتیان لهـدهـسته و بهـ دهـستهـی زیپین ناسراون. جهـنگاوهـران پاسهـوانى دهـسهـلاتهـکن و بهـ دهـستهـی زیوین ناسراون. پيشهـگهـران دروست کراون تا گوێپـرايهـلى کوێرانهـیان ههـبیت و بهـ دهـستهـی ئاسنین ناسراون. بهـ کۆیلهـکانیش دهـلێت پانهـ ئاژهـلى گهـلن و نمونهـیان وهـک ئاژهـلى بهـستراوهـیه. نهـمهـش پرای ژیاړه کۆنهـکانى فارس و هیندو فیرعهـونیه سهـبارهـت بهـ کۆیلايهـتى.

دووهـم: شکستى بېرۆکهـی مهـدهـنیهـتى چاکتر: نهـفلاتون داوا دهـکات له کۆمارىکى بچوک دا کۆمار بپتهـدى پپى و ترا تو له بهـديهـنانهـی کۆمارهـکهـدا تهـواو بارهـکهـت سپاردوو نهـویش شکستى هینا، نهـویش بیست سال دانیشتهـت و دواى ماوهـیهـکه

گه پانه وه بۆ ئه زموونه که پوویدا یه وه، دواى ئه وهش جارێكى تر به ته واوه تى شکستی هینا.

ئه فلاتون بانگه واز ده کات بۆ ته ناسوخ کاتێ ئه رستۆ باسى ئه زه لیه تى ماده ده ده کات. بیری ئه فلاتونی به ته واوه تى زال بوو به سه ر خویندنگه باتینیه کانی ئیشراق و صۆفیه ت دا له به ر دیدى میسالی که ئامانجی به که م پوانینه جهسته ی مرۆف و ئاره زووه کانیه تى. ئه م فه لسه فه یه له لایه ن هه وادارانى فه لسه فه ی ئیشراقیه وه به کارهات و لای زۆریه ی فه یله سوفه کانی عه ره ب ده رکه وت به تاییه ت سه باره ت به ده روون چونکه لای ئه وان ده روون وه ک ئه وه یه که ئه فلاتون پیتی وایه کرۆکیکی پوچیانیه و ده توانی جیهانی هه ست پیکراو و جهسته تیپه پینتی بۆ جیهانی ربوبیه ت و سه فا. کاتێ نوسینه کانی فارابی و ئیبن سینا و ئیخوان سه فا و کندی و ئیبن رشد و که سانیکى تر ده خوینیته وه ده بینیت له دانراوه فه لسه فه یه کان دا زۆر باسى ئه فلاتون ده که ن کاتێ قسه له سه ر نه فس ده که ن. چه مک و واتای ئه فلاتون بۆ نه فس جیا یه له چه مک و واتای دروستی ئیسلام، کاریگه ری ئه فلاتونی له نامه کانی فارابی دا (رای ئه هلی شارستانیه تى بالا زۆره. نوسینه کانی ئیبن سینا هه لگوزراوه ی ناو و نوسینه کانی ئه فلاتون، هه رواش چی له نامه کانی ئیخوان سه فا دا هه ن سه باره ت به فه یز و ئیبداع، ئه فلاتونی گوازیه وه بۆ فه یله سوفانی ئه سکه نده ری فیلون و زمانى عه ره بى، ئینجا وه رگێردرا بۆ زمانه ئه وروپیه کان.

نوسه رانی پوژناوا گه ری خپرا هه ولیان دا نوسه رانی عه ره ب سه رسام بکه ن به ئه فلاتون و ئه رستۆ، سه لامه موسا له کاتى قسه کردنی له سه ر بیرو گه وده یی بیری ئیفریقی ده لیت نوێگه ری پا په یو ناتوانی وایه مه گه ر ئه وه ی له چه ندىن کۆت ده رباز بئێ چ سه رچاوه که ی شه ریه ته که ن بن یان نه ریه ته کان. کاتێ باسى خه ونه که ی ئه فلاتون

ده‌کن سه‌بارت به کۆماری بالا ناماژه ناکن به شکستی له په‌پره و دا. به‌لام ناماژه ده‌دن به‌وهی فارابی بیروکه‌که‌ی له‌وه‌وه وهرگرتوه.

سیتیهم: ناو‌دارانی نافرته: ئەفلاتۆن داوا ده‌کات ژن و پیاو تیکه‌ل بن و به‌یه‌ک بگن بئ ئەوهی نافرته‌تی بۆ پیاوی دیاری بکری تا په‌گه‌زه‌کان تیکه‌ل بن و که‌س دایکو باوکی خۆه نه‌ناسیته‌وه و منداڵ نه‌دریته‌وه پال باوکیکی ناسراو، به‌وه منداڵ که په‌روه‌رده ده‌بی ته‌نها هه‌واداری بۆ نیشتمانیه‌تی. داواش ده‌کات گرنگی بدری به‌جیاکاری و گه‌وره‌و چاک جیاکردنه‌وه و پێ نه‌دری چینه‌کان تیکه‌لی جنسییان بۆ دروست بی، چونکه هه‌ر چینی ژن و پیاوی خۆی هه‌یه و نابێ بچنه چینی تر، هاوکات داوا ده‌کات هاوسه‌رگیری و مولکداری له‌نیوان دوو چینی جه‌نگاوه‌رو نه‌وصیادا نه‌می‌ن. له‌به‌رئه‌وه‌ی ئەو نیزامه دید و پوو و شیوه‌ی گه‌نده‌ل و خراپه ئەوا به‌سه‌ختی شکستی هینا به‌وه شکسته‌که به‌سه‌ر هه‌ردوو ئەو نه‌زمونه‌دا دانرا که ئەنجامی دان، چونکه خۆی وه‌ک یاسا دانهری گه‌وره دانا و یاسا و ته‌شریعاتی خۆی ده‌رکردو پشتمانی به‌ستبوو به‌بیرو ئاره‌زووی خۆی. مه‌به‌ستیش ئەوه بوو کۆیلایه‌تی بچه‌سپینتی و پێ نه‌دان چینه‌کانی خواروو هه‌ولی گه‌شه و گۆپان بده‌ن.

دکتۆر حه‌سه‌ن شه‌رقاوی ده‌لێت: مارکس نه‌زمونه‌که‌ی ئەفلاتۆنی وهرگرت و وایزانی ده‌کری هه‌له‌که‌ی ئەفلاتون له‌وه‌دا بی که پشتمانی به‌ستوو به‌ چینی بیریاران ئەمه‌ وای کردوو شه‌ره‌که‌ی له‌ په‌پره‌ودا شکست بی‌ن. بۆیه مارکس چینی فه‌یله‌سوفانی گۆپی به‌ چینی گشتی و ئەو چینی کرد به‌ چینی فه‌رمانه‌ره‌وا و هه‌موو ئەو ده‌سه‌لاتانه‌ی دایه ده‌ست که هی چینی فه‌یله‌سوفان بوون، سێگۆشه‌یه‌کی کیشاو بنکه‌که‌ی کرد به‌ لوتکه‌ و لوتکه‌که‌شی کرد به‌ بنکه‌ و بیری ئەفلاتونی هینا و زیاد له‌ گرنگیدانی به‌ عه‌قل گرنگی دا به‌ گه‌ده. لینینی خۆیندکاریشی به‌که‌م جیبه‌جێ کاری شیوعیه‌ت له‌ پوسیا ئەو بێردۆزه‌ی جیبه‌جێ کرد، ده‌ی ئایا ئەوه به‌خته‌وه‌ری بۆ مروۆف به‌دی هینا؟؟!

شیوعیهت مرۆفی خسته چالایی شیوو کردی به کۆیلهی مادده دواى نهوهی پیشتر مرۆف گهوره و بالا بوو. ههروهك له بیروهقل و ئاینی پئی ون کرد. ههروهها هیتلر بیردۆزهی دهسهلانداری پهگهزی وهرگرت و کردی به بنهپهتی بانگهوازهکهی و شکستی هینا وه چون شیوعیهت و کۆماری نهفلاتۆنی پیشتر شکستیان هینا، نههش دهگهپیتهوه بۆ لاپییبوونی مرۆف و سهرکesh بوونی کاتئ خۆی وهك یاسادانهری بالا دادهنئ و ههول ددهات بهرنامه یان نیزامیکی پیچهوانهی بهرنامهی خوا دابنئ. بهو جۆره بیرى مرۆیى کاتئ وا دهزانئ دهنوانئ نیزامى خوابی ههلگرتتهوه گهوزاو تیک شکاو دهبی. ههلهکانی نهفلاتوون نهمانه بوون:

- دهمارگیری بۆ چینی فهیلهسوفان و ستهم له دوو چینی سهرباز و گشتی.

- ههلسوکوت لهگهڵ چینهکانی خوارهوه وهك ههلسوکوتی نازهل.

- ههلهوشاندنهوهی باوک و فرزهندی.

- لهناوبردنی کهسی نهخۆش و شیواو و پهککهوته به کوشتن و پاکتاوکردنی.

نهرسقۆش له چهمکهکانی بهرز پاگرتنی پهگهزیدا شوین نهفلاتون کهوت بهوهی دابهشیان دهکات بۆ گهوره و هیشتنهوهی کۆیله و کۆیلایهتی چینهکانی خوارو، نیسلام هات تا نه و فهلسهفه مرۆیییه سهرشویننه به یهکجارهکی له ههموو پوانگهیهکهوه ههلبوهشیننیهوه.

باسی پینجه م

(نهرستو له نیوان فارابی و ئیبن سینادا)

هزری ئیسلامی به ره و پرووی بیردۆزه کانی بیرى ئیغریقى و یۆنانى و هیلتىسى بوویه وه . جارنکیان له سه ده ی سییه می کۆچی و جارى دووه میس له سه ده ی چوارده ی کۆچی دا . له جارى یه که مدا کاتى وه رگپرانى ئه و بیرانه ئه نجام درا ئه وکات زانایانى موسلمان به رامبه ر بیردۆزه کانی نهرستو له مهنقیقا وه ستان و ساخته کانیان ئاشکرا کردو به رپه رچی بیردۆزه کانیان دایه وه سه باره ت به (دروستکه ر) خالق و ماده وه ... هتد . دواى ئه وه ی فارابی و ئیبن سینا ماوه یه کی دورو درنژیان بری له قبولکردنی ئه و بیره و هه ولئى گونجاندنی له گه ل یه کخوابه رستی ئیسلامی دا . به لام ئه و هه وله به سه ختی شکستی هیناو کاریگه ری خراپی هه بوو له بواری که لام و ئیعتزال و ته سه وفی فه لسه فی و بواری تردا . جارى یه که م له سه رده می نویدا بوو که بریاردا فه لسه فی یۆنانی له زانکۆکان دا بخوینرئ . پۆژه لاتناسان هاتن تا ئه وه رابگه یه نن فه لسه فی عه ره بی فه لسه فه یه کی یۆنانیه و به پیتی عه ره بی نوسراوه . ده نگى لوتفی سه ید و ته ها حوسه ین و که سانئیکى دی به رزبوویه وه بۆ ناوانانى به مامۆستای یه که م (نهرستو) به و بانگه شه ی ئه و مامۆستای بری ئیسلامیه . ئه مه ش له درۆیه کی زه ق دا که به زانستی نه چه سپا به لام له پیلانئ ده چوو به مه به ستی په یوه ستکردنی موسلمانان به به رنامه ی تیرامانى نهرستو که ئه وروپا به قبولکردنی به رنامه ی ئه زموونی ئیسلامی ده ستیان له و به ردا بوو . هه روه ها موسلمانان که بیردۆزه ی نهرستویان له مهنقیقا به رپه رچ ده دایه وه نوسینه کانی نهرستویان سه باره ت به دراما و ئه و نمونه هه لوه شانده وه که له تراژیدیای سوفوکلئیس و ئه سنگیلؤس و یور بیدیز و کۆمیدیاکانی لویستوفاندا خوئى ده بینیه وه چونکه به بارئیکى مملانئ و رتیه ری

تاره زوو و دهسته وسانى و قهره ولگرتوو بۆ خه لکيان ده زانى که زيانيان پى ده گه يه نى. چونکه نه وان چند نه وه يه کى راهاتوو له سهر به کخو اهرستى و دژه شيرک بوون با پيناوئىكى هونه رسازى و جوانكاريش بووين. به و جوره دروى بانگخوازانى فلهسه فه کان دارماو پوژئى له پوژان نه رستو ماموستاى موسلمانان نه بووه.

وهك وتمان بيرى ئيسلامى له يه كه م پوژه وه پاشكاوانه نه و مه نتيقه ي نه رستوى به ربه چدايه وه که له سهر قياس و به لگه خوازى نه زهرى وه ستا بوو و مه نتيقيكى نوئى داهيتا که تايبه تمه ندى خوى هه بوو و نه و يش به رنامه ي هه ستى نه زموونى بوو. دانانى كندى و فارابى و ئيبين سينا و ئيبين پوشديش ته نها دريژه پيدهرى نه و گيانه هيلينيه ي ناو جيهانى ئيسلامى بوو که هه بوو. بيرى ئيسلامي ش مه نتيقى نه زموونى ئاشكرا كرد، ئيمام ئيبين ته يميه بنه رته ته پووته نه عه قليه كانى مه نتيقى نه رستوى خستوونه ته پوو و به ته واوه تى به ربه رچى داونه ته وه.

هه روه ها موسلمانان پييازى قياسى يونانيان به ربه رچدايه وه و به چه مك و واتاى ده ره به گى و خو سه پيئى رازى نه بوون که له ژياره كانى پومان و فارس دا هه بوو. هه روه ها دژى سو فيه تى هيندى و نه عوصى و نه وه ش بوون که له فارس و پوميان وه رگرتبوو، چونکه نه وانه چند ته نزييم بوون نه ك نيزام.

سه باره ت به سه رده مى نوئى نه و زانايانى موسلمان جه ختيان ده كرده وه له سهر به درق خستنه وه ي بانگه وازى فلهسه فه ي ئيسلامى په يوه ست به كندى و فارابى و ئيبين سينا و ئيبين پوشد و ئاشكرا كردنى نه وه ي هه ولى گونجاندى ئايين و فلهسه فه كه نه وان پيئى هه ستا بوون ساخته بووه. زانايانى ئيسلام به شه وره وانى موسلمانان (رى تاريخ) ناويان ده بردن وهك رى تاريخى يونان. نه گه ر ئيمامى ئيبين ته يميه هه لوئيسى موسلمانانى سه باره ت به مه نتيقى نه رستوى به كلا كرد بيته وه، نه و ژماره يه كى زورى زانايان پيش نه و ساخته كار يه كانى فلهسه فه ي يونانيان تيکشكاندون. ئيمام فه رابى له

سڼ مهسه له دا ته کفیری فیهله سوفانی کردووه. نکولی له زانستی خوی گوره به شته لاوه کیه کان. نکولی کردنه وهی جهسته کان و پروابوونیان به قهده میه تی جیهان.

شیخ موسته فا عه بدولره زاق رایگه یاندووه فلهسه فهی ئیسلامی له بهرهمی ئصولیه کان دایه، نهو زانایانهی ئصولی فیهه و ئاین که په یوه سستی پښازی سه له فن.

شیخ موسته فا ده لئیت (دیارتترین را و مه ترسیدارتترین بچوون نه وه یه ده لئیت فلهسه فهی دروستی ئیسلامی ده بئ له فیهی ئیسلامیه وه بئ. نه م مهسه له به ته واوه تی ناگونجئ له گه ل نه و پای پوژمه لاتناسانده که ده لئین موسلمانان دوورن له فلهسه فه. نه و فلهسه فهی چووه ته پوژنبریانه وه یونانیه، هه یانه پیی وایه زانستی که لام بنه پره تی فلهسه فهی ئیسلامیه و زانستی که لام لای موسلمانان له فلهسه فهی یونانیه وه وه رگیراوه و کاریگه ره به فلهسه فهی یونانی. به لام پرسی نه وه ی فیهه بنه پره تی فلهسه فهی ئیسلامیه بیردوژه یه کی نوییه و بیگومان ده رگایه کی نویی والا ده کات بچ لیکولینه وه و مشتومر و له سه ر دووان. شیخ موسته فا ده لئیت شافعی یه که م که سه له زانسته ناینیه کان دا له سه ر بنه مایه کی زانستی نوسینئکی داناوه و دانراوه که ی شافعیش (الرساله) یه، رساله که ی شافعی له هینانی باسه کان و دابه شکردنی به شه کان دا شیوه یه کی چه سپاوی ناو نه ندیشه ی نوسه ری گرتووه ته بهر که هه ندئ جار به لای دوورخستنه وه ی دا ده چئ و دیدی شوینکه وتنی تیدا ده دره وشیتته وه و هه ولی دوورخستنه وه ی تیدا نیشان ده دات یان دووباره یی و ناروونی به دوا دا دئنی. به لام له گه ل هه موو نه مانده دا سه ره تایه کی به هیزه بچ نوسینی زانستی پڅخراو له هونه ری کدا که شافعی بچ یه که م جار په گزه یه که مینه کانی کو کردونه ته وه.

* کتیبه‌های شیخ مسته‌فا (تمهید التاريخ الفلسفة الاسلامیة - ۱۹۴۵) :

له و کاته‌وه‌ی شیخ مسته‌فا عه‌بدولپرہ‌زاق پرایگه‌یاند فه‌لسه‌فه‌ی ئیسلامی له ئیمامی شافعیه‌وه ده‌ست پی‌ده‌کات و له‌م تی‌که‌لی‌وه‌ه‌ه‌لی سامی نه‌شار‌ئو کاره‌گه‌وره‌ی ده‌ست پی‌کرد که توانی به‌دیبه‌ینی. دواتر دکتور موحه‌مد موحه‌مد حوسه‌ین هات و بانگه‌وازی کرد بۆ به ئیسلام کردنی نه‌ده‌بی عه‌ره‌بی و پرزگارکردنی له‌ده‌ست ساخته و ژهری که ته‌ها حوسه‌ین هه‌ولیدا په‌نگرپیژی بکات پیی، دواتر دکتور موحه‌ممه‌د عه‌بدولآ ده‌راز هات و پیبازی نه‌خلاق‌ی له‌قورئان دا‌دانا. ماموستا حه‌سه‌ن به‌ننايش ده‌رگای له‌به‌رده‌م لی‌کۆلینه‌وه‌ه‌س‌رده‌می‌ه‌کان دا‌کرده‌وه‌ه‌ بۆ شه‌ریعه‌تی ئیسلامی به‌به‌راورد له‌گه‌ل یاسای دانراو، نه‌مه‌ش نه‌و کاره‌یه‌که عه‌بدولقادر عه‌وده‌ه‌ه‌ه‌لی مه‌نسور و ته‌وفیق شاوی و مه‌حمود نه‌بو سعود و عیسا عه‌بده‌ه‌ه‌سه‌ری پۆیشتن. زانایانی موسلمان ئاشکرایان کرد مه‌نتیقی نه‌رستۆ نه‌یتوانیوه‌ه‌ه‌ق و ناحه‌ق له‌یه‌ک جیا بکاته‌وه‌.

نه‌وروپا له‌سه‌رده‌می پینیسانس دا‌هات و مه‌نتیقی نه‌رستۆی پوو‌خاند. نه‌و مه‌نتیقی که به‌مه‌نتیقی وینه‌یی ناوده‌برا (واته‌ه‌وه‌ی هه‌موو هه‌ولی بۆ نه‌وه‌یه‌ده‌ق و وینه‌گه‌لیکی که‌لامی پیکبینه‌ی که به‌پی‌وه‌ر و یاسا‌کانی خۆی به‌دروستیان دا‌بنی با له‌گه‌ل واقعی هه‌ست پی‌کراو دا‌پی‌چه‌وانه‌بن. مرقایه‌تی به‌سه‌لامه‌تی گه‌پایه‌وه‌ه‌ بۆ بنه‌ره‌ته‌کانی خۆی. نه‌ویش نه‌وه‌یه‌مه‌نتیق کۆمه‌لی شتی سه‌ره‌تایی و یه‌کلایی هه‌موو عه‌قلی‌که‌که به‌بێ پی‌ویستی کۆته‌کانی نه‌رستۆ عه‌قله‌ ساغه‌کان ملکه‌چینی).

به‌گه‌وره‌ه‌ه‌شکۆدار دانانی نه‌رستۆ له‌ماوه‌ی پی‌شتر له‌سه‌رده‌می پینیسانس له‌نه‌وروپادا نه‌وه‌یه‌به‌مه‌نتیقه‌ وینه‌یه‌که‌ی - جی پی‌رۆز دانانی کلێسای مه‌سیحیه‌ت بوو تا نه‌وه‌ی هه‌ر که‌س بی‌وی‌رایه‌ رای پی‌چه‌وانه‌ی رای‌یه‌کی بوايه‌ه‌ه‌خۆی ده‌خسته‌به‌ر مه‌ترسی مردن. تا نه‌وه‌ی خه‌ریک بوو که‌سێ که ده‌یوت زه‌وی خپه‌ به‌ر مه‌ترسی مردن

كهوئى چونكه ئەرستو پاي وانه بوو. حكومهتى باشورى ئه فرقاش وهك ماموستا نه حمه د حه سەن ده يگيرپته وه - هه ولى ده دا له فەلسەفەى ئەرستوو ه سەنە دىكى شه رعى بۆ سياسه تى ده مارگيرانه ي خوئى دابنى و باس له كۆيلايه تى و چۆنيتى مانه وه ي كۆيلايه تى ده كات نه وهك بيرنه كه نه وه له ئازادى به لكو بيرنه كه نه وه له كۆيله بوونى خوئيان. نوسينه كانى پوژناوا گه ران (لوتفى سه يد و ته ها حوسه ين و سه لامه موسا و جگه له وانيش) هه ولىيان ده دا جارئكى دى ژيان به بيرى ئەرستو ببوژپنه وه به وه رگيرپانى نوسين و به ره مه كانى و بانگه واز كردن بۆى. سه ره پاي ئه و په وته ي كه شىخ موسته فا عه بدولپه رهاق دايمه زاناند به لام نه يارانى ئيسلام جه ختيان له سه ر ده كرده وه. فه يله سوف ئيقبال هؤشيارى دا له به ناگا بوون له ده ست پۆى و زالبوونى بيرى ئەرستوى. زۆرئيكيش قسه يان كردوو له سه ر پئويستى به ره نگار بوونه وه ي مه نتيقى ئەرستو وهك چۆن پيشتر ئيبن ته يميه به گه رانه وه بۆ به رپه ت نه نجامى دا.

ململانى نيوان ئەرستو و ئه فلاتون به دريژايى سه رده مه كان نه وه ستاو تا ئيستاش كارىگه رى نه و ململانىيه به رده وامه. ئه فلاتون ئامانجى بوو ژيانى كۆمه لايه تى پيكبختات. به لام ئەرستو هه ولى ده دا مه عريفه پيكبخته وه. ئه فلاتون ميسالى و شاعير بوو. ئەرستو زانايه كى تيرامانى بوو كه ده گه يشته وه به به رپه ته كانى، هاوكات به تيبينى نه و په رت بوونه ي كه پۆشنبيرى و ژيارى پوژناوايى هه ر له ئەرستو و ئه فلاتونه وه تا نه مپۆش تيايدا ده ژيت.

دكتور عه لى سامى نه شار له كتيبه كه يدا (مناهج البحث) سه باره ت به بيريارانى ئيسلام ده لئيت (مه نتيقى يۆنانى زاده ي پاله وانى و هه لكه وته يى زمانى يۆنانيه و له و مه نتيقه وه ميئا فيرقياى ئەرستوى سه رييه لدا. بۆيه له جيهانى ئيسلاميدا سه ركه وتوو نابى و ده بى مه نتيقىكى تاييه ت هه بى كه له هه لكه وته يى زمانى عه ره بيه وه هه لئولى).

هروه‌ها زانایانی ئیسلام بیردۆزه‌ی فارابیان سه‌بارت به شاری بالا به‌په‌رچ داوه‌توه و فیهناسان ئه‌م وه‌لامانه‌یان ژماردوون: کتیبی (الأعتصام ی شاتبی و تبصیرة الحکام) ی ئیبن فه‌رحون و ئیبن ته‌میمه و ئیبن قه‌میمش پئیشیان که‌وتون. ئه‌وه نیشان ده‌ده‌ن فارابی کاریگر بووه به خویندنگه‌ی فه‌لسه‌فی جوله‌که‌وه که سه‌ره‌تاکه‌یان ئیبن جبرووله. ئه‌وانه‌ش هه‌ولیان داوه ئه‌و بیره‌ی فارابی بلأوبکه‌نه‌وه و جیبه‌جی‌ی بکه‌ن قه‌ره‌مه‌تیه‌کان بوون له شاری هجری قه‌رمه‌تی، حه‌مدان قه‌رمت دامه‌زیینه‌ری قه‌رمه‌تیه‌کان صابیئی بوو و گه‌وره‌ترین خویندکاری فارابی بوو و وه‌ک چۆن کۆمه‌له‌ی ئیخوان صه‌فا کاریگر بوون به فارابی ده‌سته‌ی ئیسماعیلیه‌کانیش پئی کاریگر بوون.

ئه‌وه‌ی به په‌رخه‌ له فارابی ده‌گیرئ دا‌که‌وتنه‌تی له کتیبه‌که‌یدا (الجمع بین رأی الحکمیین) که پشتی به‌ستوه به چه‌ند کتیبیکی شی‌واوی فه‌لسه‌فه‌ی هه‌ردووکیان تا ئه‌وه‌ی ده‌وترئ نازانئ چ ناکۆکیه‌ک هه‌یه له نیوان ئه‌و سئ فه‌یله‌سوفه‌دا.

ئه‌و په‌وته‌ی فارابی له‌سه‌ری ده‌رۆیشت ناروون و گوماناوی بوو تا ئه‌وه‌ی لی‌کۆله‌رانی وه‌ک مو‌حسین مه‌هدی له کتیبه‌که‌یدا سه‌بارت به دیدی فارابی له پوانگه‌ی لی‌کۆلینه‌وه‌کانی و په‌یوه‌ندی به ئیخوان صه‌فا و خویندنگه ئیتی‌شراقیه فارسیه‌که‌یا نه‌وه لای سه‌هره‌وه‌ردی ئه‌وه‌یان ئاشکرا کرد بیردۆزه‌که‌ی فارابی کاریگری هه‌بوو له‌سه‌ر نوسینه‌کانی باتینه‌کان.

هه‌روه‌ک ئیبن ئه‌زره‌ق له کتیبه‌که‌یدا (بدائع السلك فی طبائع الملك) ئه‌وه‌ی ئاشکرا کرد، ئه‌و به ته‌واوی ئاگاداری کاره سیاسیه‌کانی فارابی بوو به‌پئی بلأوکراوه‌که‌ی دکتۆر عه‌لی سامی نه‌شار گۆفاری دراسات فلسفیه و ادبیه ۱۹۷۶- ئه‌و په‌وته شه‌خسیه‌ی ژبانی فارابی و بیره‌که‌ی خستوه‌ته‌ پوو و ده‌لیت ئه‌و له باکو‌رو له‌ناو هۆزه‌کانی تورکمان دا که ئیستا پئی ده‌وترئ تورکستان له‌دایک بووه، دواتر

چووه بۆ به غداد و له وئى لاي يوحه ننا بن جيلان بووه . خوئندنگه ي فهلسه فى نهسكه نده ريه گوازايه وه بۆ مه رو و جند و سابور و حه ران و له وئوه بۆ به غداد . پوهبانئ گواستيه وه كه يوحه نناي كورپى جيلان پئى گه يشتبوو . فارابى يه كه م كه سى موسلمان بوو له خوئندنگه كه دا له به غداد مامؤستاي ئه فلاتؤنى نوئش بوو له جيهانى ئيسلاميدا . صابئيئى حه رنانى ئيلهام به خشى گه وره ي يه كه م فهيله سوفى ئيسلام كندى بوو . هه روهك ئه وان كاريگه ريه كى گه وره يان هه بوو له سه ر فهيله سوف موحه ممه د ئيبن ئه بى به كرى رازى . ئه و صابئيئى حه رنانيه ي كه دهسته يه ك بوو له ئه فلاتونى ، به نه زه رى فارابى ده رسى ليؤه رده گرتن . دواتر به كردارى حه مدانى قه رمه ت خؤى به وان ده چواند . ئه و كه سه صابئيئى حه رانیه ي كه شوئنگه وته كانى له هه جهر جئبه جيكارى بوون ، به و جؤره ده رده كه وئت فارابى صابئيئيه كى حه رنانى بووه و تورك و فارس و عه رب نه بووه . صابئيئى حه رنانيش به بنه ره ت يوئانين و سه رقالى مؤسيقا و كيما بوون . مه سعودى وا وه سفيا ن ده كات كه دهسته ي حه شه وئى^۱ فهيله سوفانن . پايه كيش هه يه ده ئئت فارابى عه رب بووه . و له سه ر ده ستي صابئيئى ده رسى خوئندوووه . ئه وه له كينديه وه و تراوه ، كاريگه رى راستى فارابى له زانستى سياسه ت و ئه و بزافه تونده سياسيه دا چر بووه ته وه كه خه ريكبوو نيزامى ده وئه تى ئيسلامى تئيكبشكينئى . ده بينين ئه و پياوه ي شوئنگه وته كانى هه وئيان دا شارى خواى ئه فلاتون له شارى هه جهرى قه رمه تى به سه ركردايه تى حه مدان قه رمه ت دابمه زرينن . له كئيبه كه شيدا (المدينه الفضيله) كاريگه ر بووه به ئه فلاتون . ئه وه هه ندئى تئپروانينى ئيسلامى داوه به سه رؤكى شاره كه و له هه ندئى كئيبى ديكه شيدا ئه وه ي هئناوه داوى ئه وه ي بؤى

۱- حه شهويه دهسته يه كن را جيابى هه يه ئايا موسلمانانن يان جوله كه ن . هه ندئك له زانايان له جوله كه مه ترسي دارتريان ده زانن . وه رگئير .

دهرکوت مه حاله له پښتگه ی یونانوه له جیهانی ئیسلامی دا میتا فیزیک دابمه زئی.
هیرشه که ی ئیبن پوشد بۆسه ر فارابی ته و او ئه و ه مان بۆ پاقه ده کات.

دکتور عومر فەروخ ده لیت: فارابی شویتنی حه وانه وه ی له شاره که پدا ته نها بۆ
ئه وانه داناهه که له گه ل پوهتی بیرکردنه وه ی ئه ودان. فارابی له وانه یه بیروایان به فه یز
هه یه واته ئه م جیهانه له خوا دا که وتوه. ئه مه ش بیردۆزه یه کی پوچی یونانیه و چه مک و
واتای دروستی ئیسلام دانی پیدانانئ. لیره وه چه مک ی فارابی له گه ل چه مک ی ئه هلی
سوننه دا ناگونجئ چونکه چه مکه که ی ئه و نزیکه له چه مکه باتینی و دهسته گومراکان
چونکه پئی وایه نه مری پوچی و چهسته کان زیندوو نابنه وه و پئی وایه پیغه مبه رایه تی
ته نها هیزی خه یالیه. ئیخوان سه فا که پئیان وایه ئاینه کان ناته واون و ده بی به
فلسه فه ناته وایه که یان پر بکریته وه. ئه مه یان له فارابی وه وه رگرتوه. هه روه ها
چه مک و واتای ئیبن سینا سه بارت به نه فس شیواوه و نازانئ نه فس له کوپوه
هاتوه و چی پوده دات ئه گه ر جیا بیته وه له چه سه ته. ئه و پئی وایه دانا خوا ویسته کان
ئه و نه مریه یان ده وئ که جیا یه له و نه مریه ی ئاینه کان باسی ده که ن.

به لکو ئیبن سینا زیاتر له وه ده پروات و کاتئ باسی خوی گه و ره ده کات ناوی
واجب و لوجویی لی ده نئ یان (العله الولى) واته ته نها به بوئیکی مه نتیقی بی ویست و
بی مه عریفه ی داده نئ. واجب و لوجوب یان عیله تولئولا ناوی خوی گه و ره نین و له
قورئان دا نه هاتوون.

ئیبن باجه و ئیبن توفهیل و ئیبن پوشدیش به م پئیده دا ده پوون و چه مک و واتاکانیان
له ره فه ی یونانیه وه وه رده گرن. ئیبن باجه پئی وایه بوون کۆتایی نیه، ئیبن توفهیل
تاک به سه رکه وتووی فیه رته تی داده نئ که خوی شاره زا بی و به عه قلی خوی پیویستی
به پیغه مبه رایه تی نه بی، ئیبن پوشد پئی وایه ئه گه ر نا کۆکیه ک له نیتوان پوخساری
فلسه فه و پوخساری شه رعدا هه بوو ده بی پووکه شی فلسه فه که وه رگرین و بۆ

پوڪه شي شهرهڪهش بهدواي ليڪدانهويهڪي عهقليدا بگهريين. ههمو نهمانهش له
ديدي نيسلام دا پوچ و بي بنهمان.

نهگه رهندي لهوفيلهسوفانه لهچهند شتيكي لاههڪيدا راجيا بووين لهچمڪ و
واتاي يوناني يان راههڪاري نهرستو، نهوا لهبنهپهته گشتيه سههڪيهكان دا هلهيان
کردوه. نهمه وا دهڪات بهتهواوي ديديان شيوايي و هيچ پهندي لهوهدا نيه كه
دهوتري نيين پوشد لهسيفهتي زانستي خواييدا پيچهوانهي نهرستويه (بهوهي خواي وا
داناوه ذاتي خوي بزاني و شارهزاي كائينات بي به پيچهوانهي مهزهبي نهرستوه)
نهوا نيين پوشد لهپوانگهيهڪي ترهوه پتي وايه جيهان نهزهليهو دوا جاريش نهبهديه،
ههروهڪ پراوي هيه بهقهدهميهتي مادده. بهمهش پيچهوانهي دوو بنهپهتي سههڪي
نيسلامه. ههروهڪ بيرهڪي گونجاندي شهريعت و فلهسهفهي لهسههچند بنهمايهڪي
پوچ وهستاوه وچمكي نيسلامي ملهڪهچي جي عهقله بونهقل. سهروش بهبنهپهت و
عهقليش ملهڪهچي سهروه.

بيگومان گرنگي داني پوڙڻاوا به فارابي و نيين سينا و نيين پوشد لهسهردهمي
نويدا دهگهريتهوه بويهڪه ههڪار كه نهويش نهويه سههچاوهي نهوانه يونانيه نهڪ
نيسلامي پوخت. دواتر پوڙڻاوا دهزاني كه نهوان نيعتيزال و عهقلانيهت و تهصهوفي
فلهسهفييان گيپرايهوه و گرنگيهڪي زوريان دا به نيين سينا و فارابي لهلايهڪ و هلاج و
نيين عهههبي لهلايهڪي ترهوه. نهمه نهو كالاويهيان كه دهيانهويت له ناسوي نيسلامدا
پهواجي بي بدن تا موسلماناني نهه سهردهمه بهد گومان بكهن لهچمڪ و واتاي
نههلي سوننه و جهماعه. دواتر توانييان ژمارهيهڪ له نوسهراي ناودارو نوسراو بجهنه
كار بونهوسين لهسهه نهوانه وهك عهقاد و نيبراهيم بيوهي مهكدور و عوسمان نهمين.

لیږه دا ټیښنیک هیه چونکه ئیمه نوسینه کانی فارابی و ئیبن سینا له زانسته نه زمونی و بیرکاریه کان دا له گال نوسینه کانیان له فلسفه وه له مهنتیق دا جیا ده کهینه وه، چونکه فلسفه و مهنتیق که جیی مهترسیه با هوله فیلبازانه کانیش هوله بدهن زانسته نه زمونی و بیرکاریه کان به کاریتین و بو نامانجی حه قیقی که بلاوکرده وهی بیری قهرمه تی و باتینی بوو به و شیوهی نامه کانی ئیخوان صه فا پیشکه شیان کرد.

پیویسته نامازه بدهین به و گورزه جه رگبره ی که ئیمامی غه زالی له پووی فلسفه ده دا وه شاندی کاتی هله کانی فهیله سوفانی ناشکرا کرد له نکولییان له زیندو بوونه وه و مه عریفه و زانستی خوا به لوه کیه کان و هله ی وتی قه ده میه تی جیهان. نه مه نه و گورزه یه که بانگخو زانی پوژناوا گه ری تا ئیستاش نامازه ده که ن به شوینه واره مه ترسیداره کانی. گورزی دوهم ئیبن ته میه وه شاندی به رامبه ر بیدرزه ی مهنتیقی نه رستویی کاتی دواتر نوسینه کانی فهیله سوفان و هه موو ته سه وفی ئیسلامی له سه ری ده رویشت. نه مه ش قوناغی دوی نه و پوله بوو که شافعی و ئیبن حنبل و زانایانی نصولی فیه و ناین پی هه ستان.

ئین ته میه په خنه ی گرت له پیناسه ی نه رستویی و قیاس و پیکه ی به لگه خوازی نه رستویی و پیبازیکی ئیسلامی قورئانی خسته وه ته پوو بو مهنتیق که له قورئان و سوننه ته وه وه رگراوه. نه مه ش نه و پیبازه یه که دواتر پوژناوا وه ریگرت تا به وه هیرش بکاته سه ر تیگه یشتنی نه رستو. گرنگیدانی ئیبن ته میه ته نها له وه دا نیه که پیش بیرارانی پوژناوا په خنه ی زانستی مه وزوعی گرت بئ له مهنتیقی ته قلیدی. به لکو وه ک نوسه ری (رسالة المنطق عن ابن تیمیة) که دواچار گفتوگوئی له سه ر کرا عه فاف عه بدوله زیز غه مری ده لیت نه و پئییه کی نویی کرده وه بو په خنه ی مهنتیقی کون که هندی له بیرارانی ئیسلام هه ر له ئیبنولقهیم و صه نغانی و سیوتیه وه له سه ری رویشتن.

باسى شەشەم

(بەرەنگارىيۇنەۋەي فەلسەفەي يۇنانى)

لە سەدى چواردەي كۆچيدا دواي فراوان بوونى چوارچىۋەي پوژئاواگەرى و بەدوادا هاتنى پىلانى پوژمەلاتناسان بۆ سەپاندىنى چەمكەكانى بىرى يۇنانى و فەلسەفەكان و چەمكەكانى تەصەۋفى فەلسەفى و بىرى باتىنى لە پوانگەي زىندوكردنهۋەي بنەماو بپارده زىەكانى ئەو بىرە ۋە زانايانى موسلمان لەپووى ئەمانەدا ۋەستان. بانگەوازەكەي پوژئاوا مۆركى گەمە كردن بە قسەي پوۋچى لەخۇ دەگرت. ئەو قسەي كە گوايە موسلمانان و عەرەب لە كۆنەۋە ئەو بىرەيان قبول كىردوۋە ئەمەش ھەر پووى نەداۋە - بۆيە لەسەر موسلمانانى ئەمپۇيە ئەنجامەكەي قبول بكن كە لەبىرى ماددى پوژئاوادا خۇي دەيىنيتەۋە.

موسلمانان ھەموو گومانەكانى بىرى يۇنانيان تىكشكانىبون و شىۋاۋى ۋەرگىپرانەكانيان لە يۇنانىۋە بۆ عەرەبى پوون كىردبوۋىۋە. ھەرۋەك پۆلى نەساتىرەيان لە بلاوكردنهۋەي بانگەوازيان لە نىۋ ۋەرگىپرانەكان دا خستبوۋە پوۋ. ھەرۋەها پۆلى فارابى و ئىبن سىنايان لە خزمەتكىردنيان بە باتىنى و قەرمەتەكان نىشان داۋە.

دكتور عومەر فەروخ ئاماژە بەۋە دەدات ئەزمونى ئىسلامى لە ئاشكرا كىردنى گەندەلى ئەو يەكلاۋوۋە پوچانەدا كە بىرى يۇنانى و ئەرستو بەتايىبەت پىشكەشيان كىردبوۋ پىئاۋىكى يەكلاكرەۋە بوۋە. بەۋەي كە زياتر لە چل چەمكى ھەلەي لەۋانە ديارى كىردوۋە كە ئەرستويان خۇش دەۋى ۋەك ئەو قسەي ئەگەر دوو جەستە لە شوينىكى بەرز فېئى دران يەكەمجار قورس ترەكەيان دەگاتە زەۋى. گىزۇگيا ئەندامى

نیره و نهدامی مییهی نیه. هه ساره کان نشینگهی خوداوه نده کانن. ناوو ههوا و خوَل و ناگر په گزن.

دهمینکه له زانستی سروشتی فیزیا و کیمیا و زانستی گهردوون و جوگرافیا دا چه سپاو و سه لمیتراوه نه وانه هه لهن.

سه بارهت به زانسته کومه لایه تیه کانی وهک سیاست یان زانسته په هاگان ده بینین چهن دین بیریار له چهن دین پادا پیچه وانهی نه رستون. ئیمامی غه زالی له کتیبه که پیدا (نهافت الفلاسفة) ههستی به و گرفته کردوه و ده لیت: وه رگپرائی که لامی نه رستو تالیس دوور نه بوون له ده ستکاری کردن و گورپینکی به رچاوی رافه و ته نویل تا نه وهی نه مه نا کوزکیه کی له نیوانیان دا ناوه ته وه. غه زالی به شیوه یه کی تاییهت له وه رگپران تیگه یشتوه و ده لیت (به هیترینیان له پووی قورسی و ته حقیق له فهلسه فه گه راکانی ئیسلام دا بریتین له فارابی و نه بو نه سر و ئیبن سینا. ته نها چه ند پاله وانئ دینئ که نه وان هه لئان بژاردوون و به ره وتی سه رکرده کانیان له گومر پایدان نه وانه یان به راست داناون. به لام نه وانهی وازیان ئی هیناون و هیچیان ئی وه رنه گرتوون که س گومانی نیه له کم و کورتیدا. دواتر بیباکانه دوور ده پوانتیه نه و پاله وانانه که فارابی و ئیبن سینا لای غه زالی ته نها نه قلیان کردوه. رای یونانیا گواستوه ته وه بق عه رب و با نه رکی گواستنه وهی نه و پایانه یان ل زمانی یونانیه وه بق زمانی عه ربی نه گرتیبته نه ستو.

دواتر ده چیته سه ر باسی سفسته کان که مه زه بیکی فهلسه فه گه رای یونانیه. ئیبن پوشد پیئی وایه که سانی نه و فهلسه فانه لاسارو ترسنوک و چاوبه ست کرن و قسه یه کی بی مانا دین (تهافت التهافت) ئیبن پوشد پیئی وایه سفستانیه کان ته نها له لایه کی هه سه له کان ده کولنه وه. دواتر پرسه که له لایه که وه ده گوازنه وه بق لایه کی تر و له شتانیکدا مشتومر ده کن که جیی مشتومر نین. نه و مشتومر په شیان هیچ واتایه کی نیه.

تڙبهى فەيلەسوفانى يۆنان و لەنتويشيان دا نەرسىق لەو قسەدە ھەلەيان کردووه
 كە دكتور عومەر فەروخ دەلئيت جيهان لە چوار ڤهگەز پيڭكها تووه مادده و ناو و خۆل و
 ناگر. سەبارەت بە ناو دەلئين دەببته خۆل و خۆل دەببته ناو يان ھەواو ھەوا دەببته
 ناو. ھەموومان ئەمڤۆ دەزانين ناو و ھەوا و خۆل و ناگر ڤهگەز نين بەلگو پيڭكها تەن.
 نەرسىق لە ھەموويان خراپتر ئەمەى وتووه. ھەندى لە ڤيريارانى يۆنان ئەو قسەيان
 تىڭشكاندووه و ڤيردۆزەى گەرديلەى (نڤي) دەلئين كە نزىكە لەوہى زانستى ئەمڤۆ
 دەيلئى. بەلام نەرسىق دواى ئەوہش سوور بووه لەسەر ڤاگەى و موسلمانان و
 پڙتاناوايش ئەو ھەلەى ئەويان زانيوه.

سەبارەت بە گەردوون ماوہ ڤەكى فراوانى ھەلە ھەيە، چونكە ئەستىڤرەكان لە ئيمە
 دوون بۆ گەيشتن و وتن لەسەريان دەروازە ڤەكى فراوان ھەيە. يۆنانىەكان لە ڤوارە
 گەردوون دا ھەولئى زۆريان داوہ. بەلام ئەو ھەولانە لەنتوان زانست و خورافەدا
 دەستەوسان وەستاون. سەبارەت بە زانست كە دەلئين زەوى خڤرە و بەدەورى خۆيدا
 دەخوليتتەوہ و لە گەردونىكى دەورى خۆردايە. سەبارەت بە خورافە لە زۆربەيان دەلئين
 لە پيڭەى نيزامى خۆردا دووہمە و خۆرو مانگ و ئەستىڤرەكانيش دەجولئين. دواتر
 دەلئين كاكيتشانە ئاسمانىەكان بى كەم و كورتين و بوون و فەساد بەسەريان دا نايەت.
 واتە دروست نابن و ناگۆڤڤين و لەناو ناچن. ئەوانەش نشينگەى خواوہندەكانن و چەند
 دەرونيكيان ھەن كە دەيانجولئين و عەقليا ن ھەيە كە بەوہ غەيب دەزانن و شتى لەو
 غەيبە دەگەيەنن بە دەستە ڤەكى مرۆڤەكان.

نەرسىق ھەوادارو پشتيوانى خورافە بوو سەبارەت بە ڤوانينە ئەستىڤرەكان. ئەو
 سوور بوو لەسەر ئەوہى خۆر وەستاوہ و ئەستىڤرەكانيش نشينگەى خواوہندەكانن و
 ئەوانيش غەيب دەزانن.

کاتې نيسلام هات زږبهی نه و مهسه لانهی په کلاکرده وه و بورجکاری پوچه لکرده وه. نه وه بڼ مشتمپی په کم په کلاکرده وه بوو. ئین حه زمی نه نده لوسی (۴۵۶ کړچی) هات و پرايگه ياند نه ستیره کان جهستهی به ردینن و هیچ گیانیان نه تا پتی بژین و هیچ عه قلیان نه تا بیری پی بکه نه وه و غهیب نازانن. به توندی وه لاسی نه و دیرینانهی داوه ته وه.

سه بارهت به خولانه وهی زهوی له پرووی زانستیه وه سجستانی ئیسترلابی زه وره قی دروست کرد که له سهر زهوی دانراوه و به بازنه یدا ده خولایه وه و گه ردونیش له گه ل نه وهی تیایدا په جگه له حهوت هه ساره جولاهه که وه ستاوه. دواتر قه زوینی (۶۸۲ کړچی) هات و وتی (زهوی هه میسه له سهر نه و بازنه ی تیایدا ده بیینن له ده ورانی گه ردوون دا به رده وام ده جولئی نه وه کاریگری خولانه وهی زهوی به سهر خویدا نه ک خولانه وهی هه ساره کان).

به تلیمؤس به هه ساره کان ده لئیت (الکواکب المتحده) بڼه گه ردوونه تیکشالاهه کانی ناشکرا کرد. ئین توفه یلی نه نده لوسی (۵۸۱ ک) درکی به وه کرد به تلیمؤس هه لای کردوه و ناماره ی کرد به نوره دین به تروچی خویندکاری تا کار بکات له سهر چاکسازی نه و نیزامه، به لام ئیمه نازانین به تروچی نه وهی کردوه یان نا.

گالینؤس ده لئیت (خور نه بوونیتی قبول ناکات) حوجه تولنیسلام غه زالی به رپه رچی گالینؤس ده داته وه و هه لامیکی ژیرانهی له دوو لایه نه وه داوه ته وه: له پروانگه په کی زانستی گه ردوونیه وه غه زالی ده لئیت نه و ماوهی گالینؤس باسی کردوه بڼ نه و مهسه له په بهس نه چونکه خور و کیشه کهی (سه دو حه فتا هیندهی کیشی زهویه) نه گه هیندهی شاخه کانیشی لی که م بیته وه له و زه مه نه دا ههستی پی ناکرئی که ژیانی مروؤف له سهر زهویه. دواتر غه زالی ده لئیت له وانه په به شیکی زور له خور کم بوو بیته وه به لام ههست ناتوانی بیزانن، ته نها به زانستی پروانین یان بینین ده کرئی نه وه دیاری بکری. نه مهش ته نها به نزیکرده نه وه ده بییت.

يۇنانىيەكان كە دەلئىن زەوى خپە گرنىگان بەۋە دەدا چۈرۈدەۋرى زەوى بېپتون، بۇ ئەۋەش ھەۋلىكى تۇرپان دا بەلام پېۋانەكانيان تۇر دوور بوون لە پاستى. موسلمانان چەند ئەزموونىكى تەۋاۋ وردىيان ئەنجام دان كە تەنھا بەبېرى بېست و ئەۋەندە كىلۆمەتر لە پېۋانەكانى ئىستا جياۋازن.

ھەرۈەك يۇنانەكانى كۆن پېۋانى سالى خۇرپىيان راگەياند، موسلمانان بەۋ ژمارانە پازى نەبوون كە يۇنانىيەكان دايان نابوون. سابى كوپى قەررە ئەۋەى حساب كرد و گەشتە ۳۶۵ پۇژ و چارەكە پۇژى و دە خولەك و دە چركە. ئەم ژمارەش نىو چركە زياترە لە پېۋانى ئىستا. دواتر عومەر خەيام ھات و درىژەى دا بەباسەكە تا سالى خۇرى پاست بكانەۋە بەۋەى بۇ ھەر سى و سى سالى ھەشت پۇژ زياد دەكات. بەۋە ھەلەى سالى ھەتاۋى لە ھەر پېنج ھەزار سالىك دا يەك پۇژە. بەۋ جۇرە دەبىنن چۇن بەرەنگار بوونەۋەى فەلسەفەى يۇنانى لە كۆن و نويدا پەسەنى ئىسلام و ساختەى دارو پەردوۋى بېرى مرۆى نىشان دەدات لە سەردەمى ساۋابى مرۇفايەتى و كەۋتنى تاجى ۋەھمى سەروو گەرە گومرايانى ۋەك ئەرستو و ئەفلاتون و ھەۋادارانىان ئىبن سينا و فارابى، لەم گەشتەۋە ئەم پاستيانە دەردەكەون:

يەكەم: قولايى ناكۆكى نىۋان ھەردوۋ عەقلى ئىسلامى و يۇنانى دەركەۋت. فەلسەفەى ئوممەتنى لە ئوممەتان لەۋ بازنەى سوننەتە دەرنانچى كە ئەۋ ئوممەتە دايناۋە ۋ ھەر كەسەش لەۋە دەرچى تەننەت لەۋ بازنەيەشى دا دەركراۋە و تەنھا فيكرى خۇى نىشان دەدات. ئەمەش بۇ فەيلەسوفانى ئىسلام پويدا.

دوۋەم: ئەۋەى فارابى و ئىبن سينا و جگە لەۋاننىش نوسىۋيانە فەلسەفەيەكى مەشائىيە لە گشتى و لاۋەكىيەكان دا. ئەۋەش ئاشكرا دەردەكەۋى كە عەقلى يۇنانى تەۋاۋ لە عەقلى ئىسلامى جيايە و موسلمانانىش بەتەۋاۋەتى مەنتىقى ئەرستوى بەرپەرچ دەدەنەۋە و خۇيان مەنتىقىكى ئەزموونيان ھەيە لە زانستى ئصولى فيقھ دا

به تاييهت که پشت ده به ستنی بهو بهرنامه نه زمونی به هه له دراوه ته وه پال فرنیسیس بیگون. کاتی موسلمانان پشت ده به ستن به بهرنامه ی نه زمونی ژاری یونانی پشت ده به ستنی به بهرنامه ی قیاسی.

سپیه م: لهو کاته وه ی به شه ناوخریه کان له کورتاییه کانی سه ده ی دووه می کچی دا گرو تینی نیسلا مییان تیده په پاند نیسلام هه لوئیستی پوونی بهرامبه ریان هه بووه و نیمام نه حمده ی کوری حه نبه لیش له مه سه له ی خه لقی قورئان دا نه وه ی نیشان دا. بهرنامه ی نه زمونی نیشانده ری گیانی حه قی نیسلامیه. بیری نیسلامیش به رده وام بیروا ده ستوه رده ره کانی بهر په رچ ده داته وه ته نانه ت نهو پراویو چوونه عه قلیانه ش که نه هلی که لام بو پالپشتی مه زه به کانیا ن ده یان تاشین. هه لوئیستی نیمامی شافیعی سه بارت به زانستی که لام پوونه وه هه لوئیستی نیمامی نه حمده ی کوری حه نبه ل له فیتنه ی خه لقی قورئان دا. نه مه دکتور عه بدولوه هاب وتویه تی.

چوارهم: فهلسه فه ی ناوئراو به فهلسه فه ی نیسلامی له تاييه ته ندیه کانی به ره می بیری موسلمانان نه بووه به لگو له راستی دا هاوپی چوون بووه له گه ل بیرکردنه وه ی فهلسه فه ی یونانی دا. له راستی دا هه ولئ فارابی و کندی و ئین سینا بوو بو پیکه وه گونجاندنی وته ی یونان به سیفه تیکی تاييهت که له فهلسه فه یان دا هاتووه له گه ل نهو شه ریهت و بیرویا وه په ی له عه قیده ی نیسلامی دا هاتووه. نه م هه ولئ ش له بهر چه ندین هوکار شکستی هیئا که گرنگترینیا ن هه له و نادرستی ده قه کان و دانه وه پالی ده قه کان بو خاوه نه کانیا ن و زالبوونی بیروکی عه قل به سه ر نه قل دا بوو.

هه ولئکی نویش له مرودا بو هه مان نهو گونجاندنه هه یه تا فهلسه فه هاوچه رخنه کان و بیری نیسلامی پیکه وه بیه ستنه وه.

پینجه م: نهو نادرستی دابه شکاریه ی که فارابی له کتیبه که ی دا (احصاء العلوم) هیئاویه تی درده که ویت کاتی زانسته کان دابه ش ده کات بو عه قلی و نه قلی. یه که میان

دہرفہ تيکي داوہ بہ نہ قل۔ بہ لام دووہ میان عہ قل پوڙي تيدا نابيني۔ ہر دووہ نوہ
 راسہ پاندنانہ ہلن۔ مہ بہ ستي فارابی و شوينکوتہ بيريارہ کانی کہ بہ مہ نتیقی
 ئيفریق کاریگرن بریتیه لہوہی بہرگری لہ فلسفہ بکن بہ تانہ دان لہ زانستہ
 ئاینیہ کان و وتنی ئو بانگہ شہی کہ زانستہ ئاینیہ کان لہ سہر بنہ مای عہ قلی
 نہوہ ستاون بہ لکو بہرہمی سروس و ناین۔ لہ بہرئوہی ناکری گومان لہ مانہ دا ہہ بی
 کہ و ابو ناعہ قلی و نا مہ نتیقی و نارہ خنہ یین۔ لازمیش نین و چی لہ سہر ئوہ بنیاد
 بنری جی گومانہ، بہ لام زانستہ عہ قلیہ کان لای فارابی و ہاوپنیا زہ کانی لہ سہر
 بہرہمی عہ قل و ہست دامہ زاون و ئو دوانہ ش ہر دووکیان پرخنہ یی جی گومان۔
 بویہ جی پیداجوونہوہ و راستکردنہوہ۔ دیارترینی ئو زانستہ عہ قلیانہ ش بریتیه لہ
 فلسفہ۔ بہ بہرگری کردن لہ فلسفہ جی مہ بہ ستنہ کہ یہ، چونکہ ہر لہ سہرہ تاوہ
 لہ لاین ئیسلاموہ بہوہ تو مہ تبار کراوہ کہ لہ گہل بیروباوہ پی سہ لہ فدا ناگونجی، ئو
 بیروباوہ پری بہرامبہر بہ خوا و قہ دہرو پوڙی دواپی و خہلق و قورٹان ہہ یہ۔ بہ لکو
 فلسفہ چہند پایہ کی میتا فیزیقی لہ خو دہ گری۔ ہہ یانہ فہیلہ سوفان بہ زندیق و
 کوفر تو مہ تبار دہکات (ئیسماعیل راجی فاروقی ئہ مہی ہیناوہ)۔

شہ شہم: ہہ لوئستی زانایانی ئہ ہلی سوننہ و جہماعہ لہ پرخنہ کرتن لہ فلسفہ فی
 یونانی و فلسفہ بہ شیوہ بہ کی گشتی بہ کلاکہرہوہ یہ، ئوان لہو شوینہ بہرز
 دانراوہی کہ پوڙہ لاتناسان لہوئی دایان نابوو لایان بردوہ و گپراویانہ تہوہ بؤ ئو پایہ
 دووہ مینہی خوی کہ شیاوہ تی لہ چاو گشتگیری فہرہنگی فیکردا۔

ئیمامہ ئین تہیمیہ ہہ مان ئہم کارہی کردو زانستہ شرعیہ کانی لہ پلہی بالادا
 دانان دواپی ئوہی لایہنی ئصولی و پہ پیرہ و کاریہ کانی جیا کردنہوہ۔ ئصولی فیقہ و
 ئصولی ئاینی بہ دوو زانستی عہ قلی و پرخنہ یی دانان کہ بہ دواپی حہقیقت دا
 دہگہ پین و پتی دہگن و عہ قلانیہت و پرخنہ گریبان لہ ہیچ فلسفہ یہ ک کہ متر نیہ

واته له هیچ زانستیکی سروشتی یان بپرکاری که متر نیه. فه رهه نگیشیان نه و فه رهه نگه به رنامه بیه بووته نهی ناو بیری ئیسلامیه که که وره ترو دهوله مه ندرینه. نه وهش نه و هیله یه که شیخ موسته فا عه بدولره زاق له سه ری چوو و عه لی سامی نه شاری خویندکاریشی چرو پر به دوایدا چوو و له ژماردنی زانسته کان و په خنه ی مه نتیقی نه رستویی و دانانی مه نتیقی زمانه وانی عه ره بی له شوینیدا و دانانی بیری ئصولی وه ک سه رو به رنامه بۆ فه رهه نگه گشتی بیری ئیسلامی شوین پێبازی مامۆستا که ی که وت.

بہشی دووہم

لہ نیوان ٹایینہ ٹاسمانیہ کانو

فہ لسه فہ کاندہ

باسی یه کهم

(ئایینه ئاسمانیه کان و فهلسه فه کان)

له پێشهکی ئەم باسه دا دوو پاستی دهخهینه پوو که تیشکی خستنه پوو دهخه نه سه ر په یوه ندی نیوان ئاینه ئاسمانیه کان و ئەو فهلسه فه مرۆبیانه دا که ئاره زووه کان که مه یان پێ ده که نه له پوانگه ی جوله کایه تی و مه سیحیه ته وه کاتێ گوازانه وه بۆ پۆژناوا و سنوری ده وله تی پۆمانی که له وی فهلسه فه کانی یۆنان (ئه فلانون و ئه رستو) و دوواتریش ئه فلانونی نوێ ده رکه وتن.

پاستی یه کهم: حیکمه تی خوای گه وره له وه دا بوو له گه ل گه شه سه ندنی مرۆفایه تی و پێشکه وتنی عه قلی مرۆبییدا په یامه کانی ئاسمان بیّن تا که گه یشته لوتکه له گه لی دا په یامی گشتگیری دا به زاند که ئیسلامه و قورئان کتیبیه تی و موحه مه د (ﷺ) پێغه مبه ریه تی که کۆتایی په یامه کان و کتیبه کان و پێغه مبه ره کان له مه دا بووه و له پیناو ئه مه ش دا کتیبه کانی پێشوو ئاماژه یان پێداوه و پێغه مبه رانی پێشوو له سه ر ئه وه به لێنیا ن ئی وه رگیراوه تا ئه وه ی به هاتنی ئایینی کۆتا ئینجا ئاماژه که هاته دی و هه موو بانگه واز و پێغه مبه رانی تر پێشه کی بوون بۆ ئیسلام. به لێن له پێغه مبه ران وه رگیراوه ئه گه ر له لایه ن خواوه پێغه مبه ریکیان به پاستی بۆهات شوینی بکه ون و سه ری بخه ن. کتیبه ئاسمانیه کانیش له پێش هه موویانه وه ته ورات و ئینجیل ئه و پاستیه یان تۆمار کردووه و وه سفی پێغه مبه ر موحه مه د (ﷺ) کراوه تا ئه وه ی پێغه مبه ر (ﷺ) فه رمووی (لوکان موسی حیا لما وسعه إلا ان یتبعنی) (ئه گه ر موسا زیندوو بوایه چاری نه بوو جگه له وه ی شوین من بکه ویت).

پاستی دووه م: به نی ئیسرائیل نه چوون به ده م بانگه وازی ئه و پێغه مبه رانه وه که یه ک دوا ی یه ک بۆیان ده نێردان به لکو له دژیان ده وه ستان. بۆیه خوای گه وره

پاشایه تی و پیغه مبرایه تی گواسته وه بۆ نه وهی ئیسماعیل و نه وهی ئاشکرا کرد که به نی ئیسرائیل نه یانتوانی سپارده که هه لښگرن و له سه ر زه وی دا خرابه یان نایه وه و خوای گه وره ش ده سه لاتیکه گه وره ی به خشی به بنه ماله ی ئیبراهیم. به لئینی خواش له قورئان دا بۆ ئیبراهیم و نه وه کانی بوون له ئیسماعیل و ئیسحاق نه ک ته نها بۆ ئیسحاق وه ک نه وه ی جوله که ده لئین. پیغه مبر (ﷺ) له شه وره ویدا که چوو به یتولمه قدیس و به رنوژی کرد بۆ پیغه مبران به لگه ی به کلا بوو له سه ر دوو شت

۱- نه و نه مبری پیغه مبرانه.

۲- ئیسلام هه موو نه وه ی به میرات وه رگرتوو که له ده ست پیغه مبرانی پێشوو دا هه بووه.

خوای گه وره هه لښاردنی ئومه ته ی کۆتای پراگه یاندروه ﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ﴾. لیره وه زۆر جار میژوونوس و نوسه ران چهند شتی ده لئنه وه که پێویست به ئاماژه به کی بوون ده کات: به که م: نه و شوینه واری به کخوابه رستی و زیندوو کردنه وه ی که لای میسریه کان هه یه شوینه واری ئاینی ئیدریسه (علیه السلام) که له میسر ده رکه وت و خه لگی فیر کرد به پینوس و بانگکردن بۆلای خوای ته نها. میسریه کان پێش نه وه ی ئامون و نه زۆریس و بتاح و ئاتون بناسن خویان ده ناسی. نه ختانون به چه مک و واتای ئیسلامی به کخوابه رست نه بووه، به لکو بته په رستی به ک خستوو بۆ به ک بته په رستی و خۆریسی به و تاکه خواوه نده داناوه. خوای گه وره ش ده فه رمویت ﴿لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ﴾.

دووهم: چی پێز و ئاکاری جوان و لیکبوردنی له سه رده می نه فامی دا لای عه ره بی نیمچه دوورگه ی عه ره بی هه بوو شوینه واری بانگه وازی به کخوابه رستی هه نیفی ئیبراهیمی بوو. هه نه فه که کان به ک دوا ی به ک بیروباوه پی خویان ده هه یشته وه تا

موحه مه د ﷺ هات. چه مەك و واتای ئیسلام جیا به له چه مەك و واتای كتیبه پیرۆزه كۆنه كان و چه مەك و واتا هیندۆسی و بوزی و مهرباتا و فیدیا و.... هتده كان و ئەو چه مەك و واتایانەى سه بارهت به بنه پهتی بوون و خەلقى مرۆفە مەن. چونكه ئیسلام سه چاوه به كى خوا بیه و شتی باتل و نا راستی پێ نیه.

لیره وه ئەو بیرهۆزه كۆمه لایه تیانەى باس له بنه پهتی ئاینه كان ده كەن وهك ترسی سه ره تایی و ترس له هیزی سروشتی نا بوون و به په یكه ركردنی ئەو هیزانه یان بیرهۆزه كانی زانستی نه فس كه په یوه ستن به ئان وهك وینەى ئەو باوكەى كه له خوادا په یكه رى بۆ كراوه. ئەمانه به سه ر موسلمانان دا جیبه جی نابن. موسلمان بۆ شتیكى رینیشاندەر ناگه پێ تا له ترس و بیمى كه م بگاته وه یان شته كانى بۆ شیکار بگات. به لكو باوه پێكى به هیزی ههیه به راستی بالا. راستی خوا وه كخوا په رستی كه له و پیناوه دا موسلمان قوریانى ده دات به ژیانى.

هه روه ها له پۆژئاوا دا دیدى مه سیحیه ت بۆ جیهان دارما كه دامه زراوه له سه ر بنه مای بپوا بوون به وهى خوا باوكه و تا ناستیكى زۆر مرۆفى خوش ده وى تا ئەوهى تاكه كوپى خۆى نارد بۆ لایان. كاتى گالیق بۆیه په كه مجار ئەو راستیهى ناشكرا كرد كه جیهانى ئیسلامى بۆ چه ندین سه ده بوو ئەو راستیهى ده زانى ئەو بیرهۆزه په دارما، راستیه كهش ئەوه بوو زه وى ته نها به هه ساره یه كى بچوك داده نرێ كه به ده وری خۆردا ده خولیته وه. كاتى تیبینییه گه ردوونیه كان دواتر ئەوه یان ناشكرا كرد ته نانه ت نیزامى هه تاوى له گه ردوونى به رفروانى خوادا كه ملیۆنه ها كاكیشان و بلیۆنه ها ئەستیره له خۆ ده گریت له گه ردیله یه ك زیاتر نیه. به لكو له راستی دا نه ك مرۆف به لكو هه موو زه وى لای خوا ئەو گرنگیه ی نیه و ئەو مه سیحیه ی زانست ده خوینى ته نها په كى له و دوو پیتشیا ره ی له به رده م دا به:

۱- يان مهسيحيهت بهرپه رچ بداته وه و هول بدات ديدتيكي به كبوو پيڭ بهيني بؤ گهردوون جيا له نايين.

۲- يان نه وهى ببيتته كه سيني ليكهه لوه شاو كه به نهيني برواي هه بي به بيروباوه ره كانى. به لام له بهرچاودا وا هه لسوكه وت بكات كه نه و بيروباوه پانه له گه ل ژيانى واقيعدا ناگونجين. باره كه دواچار گه يشته نه وهى زؤر بهى خه لك له پوسياو ولاتانى نه وروپاي پوژهه لاتي به به كچاره كى مهسيحيه تيان بهرپه رچدايه وه و له برى نه وه فلسفه ي مادديان هه ليزارد. نه و فلسفه مادديه ي كه كاريكي ساخته ي زانستى له خو ده گري كه هيگل و ماركس دايان نابوو. خه لك تيكي تريش شيويه دووه ميان گرته بهر.

به شيكاري نه و ليكهه لوه شان ه پوچيه ي مرؤفى پوژئاوايى جوليان هكسلى ده نوسيت: نمونه ي بالاي پوژئاواييمان بهر هيرش ده كه وي چونكه به پتويست به كگرتو نيه تا هه ر هيزتيكي دروستى بهر گريكاري هه بي (نازاديه كى له نازادى بهر گريكاري ديكتاتوريه تى نازه لانه دا خوى مؤلداوه، به لام چه نده دابه شبوونى بؤ دوو به شى نيوان سروشتى و خارق و نيوان خواو مرؤف و نيوان مادده و پوچ بهر ده وام بي دواتر هينده جهنگى پوژئاواييمان بهر ده وام ده بي و به هه مو واتايه كى نه و وشه وه به ده ست له تبوونه وه ده ناليني و دواچاريش نمونه ي بالامان له زيده پيدانى هيزى كارا بؤ نه نجامدانى كاريكي حه قيقى به نامانچ گيراومان شكست ديني. (جوليان هكسلى: دين بلا وحي ۱۹۵۷).

چاره سه رى هكسلى بؤ نه و كي شيه ده داهينانى نايينيكه به بي خوا، نه مه ش به فلسفه ي پيشكه وتووى مرؤفايه تى ناو ده بات. نه وهى له پوسيا بؤ مهسيحيهت پرويدا له چين بؤ بوزى و له يابان بؤ تاوى پرويدا. بيگومان هيندوسى له هيند بهر هه مان

سەرەنجام دەكەوئى چونكە دەرکەوتنى راستى پىي ناكىرى و خواوهند و بىرو مەزەب و ئايىنە ساختەكانىش مەردەبئ لىكەهلوەشىن) (دكتور م.م. صدیقی).

*** بىرى پوژئاواي مەسىحى چۇن بەرەو پووى بەرەهەمى زانستى ئەزموونى**

ئىسلامى بوويەوہ:

ئىسلام لە بەخشىنى زانستىدا لىبوردە و بەخشندە بووہ چونكە دەرگاكانى خۇى بەسەر خەلك دا دانەخستبوو و پىي دابوو بەو خەلكى ئەوروپا كە حەزىان دەكرد بچنە زانكۇ ئىسلامىيەكانى ئەندەلوس (زانكۇى بلنسىيە و قورتوبە و ھتد) تا زانستەكانى ئىسلام وەرگرن. ئەوروپىيە مەسىحىيەكان لە بەشە جىاجىياكانى ئەوروپاوە ھاتن و لە زانكۇ ئىسلامىيەكانى ئەندەلوس دا سەرقالى خويندن دەبوون پىش ئەوہى ئەندەلوس بپووخى. زۇئى لە ناودارانى بىرى پوژئاوايى شايەتى دەدەن بۇ ئەو بەخششە ئىسلامىيەى كە بىرى پوژئاواي لە بەرنامەى تىپرامانى ئەرستۆيىيەوہ گواستەوہ بۇ بەرنامەى ئەزموونى ئىسلامى كە تۆوى ژيارى ھاوچەرخ بوو. دواتر پوژئاوايىيەكان بەسەر ئەو زانكۇيانەدا زال بوون دواي ئەوہى دەسەلاتى ئىسلامى لە ئەندەلوس دەرچوو. ھەلوئىستى پوژئاوا لەو مەسەلە بنەرەتییەدا چۇن بى و بانگەشەيان بەوہى موسلمانان ھىچيان پىشكەش نەكردووہ ئەوا ئەو زانا بەويژدانانەى دواتر ھاتن ئەو راستىيان ئاشكرا كرد و ھەوليان دا دەرپىنى بەخششى ئىسلام وەلام بەدەنەوہ. بەلام ئەزموونى پوژئاوا لەگەل ئەزموونى ئىسلامى دا سادە و ساكار نەبووہ چونكە بەرەو پووى چەندىن مەترسى بوويەوہ و كلئىسا جەنگىكى سەختى لەگەل دا ئەنجام دا. ئەو پوژئاوايىيانەى چەمكە ئىسلامىيەكانيان وەرگرتن بەرەو پووكرانەوہ بەرەو دادگاكانى پشكنىن بران وەك گالىلو و كۆپەر نىكۆس، چونكە كلئىسا بىنى زانستى ئەزموونى ئىسلامى لەگەل دەقى كىتپى پىرۆزدا ناگونجى، ئەوہى لە سىفىرى تەكوىن دا ھاتووہ

سه بارهت به دروست بوونی گهردوون و ته مهنی زهوی له گه‌ل ئیسلام ناگونجی. پۆژئاوا بیردۆزه‌ی داروینیان وهرگرتبوو له هه‌ولتی ئه‌وه‌دا بوون بیسه‌پینن به‌سه‌ر به‌رنامه‌کانی فیکراریدا ته‌نانهت له جیهانی ئیسلامیش دا تا بتوانن به‌رامبه‌ر بیردۆزه‌ی حه‌قی ئیسلامی ناو قورئان بوه‌ستن. ناگۆکیه‌کانی نیوان پیاوانی ئایینی کلێسا و زانایانی پۆژئاوا گه‌یشته‌ ناستی که زانایان به‌ته‌واوه‌تی دژ به‌ مه‌سیحیه‌ت و دواتر دژ به‌ ئاین به‌گشتی وه‌ستان. دواتر بانگه‌وازیان ده‌کرد بۆ ئاینیکی مرقی بیردۆزه‌ ئه‌خلاقیه‌کانی جیا له‌ ئاین و نکۆلی له‌ سروش و پێغه‌مبه‌رایه‌تی و په‌یامه‌کانی ئاسمان. ئه‌و چه‌مکانه‌ له‌گه‌ل زانستی ئه‌زموونی دا بوون. جه‌نگه‌کش له‌گه‌ل ئه‌و چه‌مکه‌ مه‌سیحیه‌دا بوو که قه‌دیس پۆلس پێشکه‌شی کرد. له‌گه‌ل ئه‌و چه‌مکه‌ مه‌سیحیه‌دا نه‌بوو که سه‌ید مه‌سیح هینابووی. لێره‌وه‌ ئه‌و جه‌نگه‌ی ئه‌وروپا دژ به‌ ئاین به‌خۆیه‌وه‌ دی و دواتر مارکس و ئه‌نگلز رێبه‌ری بوون له‌پاستی دا دژ به‌ چه‌مکی گشتیه‌ که نه‌بوو به‌لکو دژ به‌ مه‌سیحیه‌تی پۆژئاوایی بوو له‌ مملانیی له‌گه‌ل زانستی ئه‌زموونی له‌لایه‌ک و له‌گه‌ل چه‌مکه‌ جوله‌که‌یی و چه‌مکه‌کانی تریش دا له‌لایه‌کی تره‌وه‌.

ئه‌و چه‌مکانه‌ی زانسته‌ ئیسلامیه‌کان که له‌ به‌رده‌م زانایانی ئه‌وروپادا کۆمه‌لانی پاستیان نیشان دان پێچه‌وانه‌ی ئه‌وه‌ بوون که له‌ کتیبی پیرۆزدا هاتبوو، گرنگتیرینیان (خولانه‌وه‌ی زه‌وی). چه‌مکی کلێسایی سه‌باره‌ت به‌ بوون وهرگیرابوو له‌ بیردۆزه‌کانی به‌تلیمۆس و فیساکۆرس که ئه‌زموونی جیهانی ئیسلامی هات هه‌له‌که‌ی نیشان دا، به‌لام ئه‌به‌ مه‌سیحیه‌کان سوور بوون له‌سه‌ر پاستی ئه‌و بیردۆزانه‌ و مشتومر کردنیان له‌سه‌ر ئه‌وه‌ قه‌ده‌غه‌ کرد. پیاوانی ئایینی دیدیکی جیاوازیان هه‌بوو بۆ کۆمه‌له‌کانی ئاسمان. ئه‌وان کائینی زیندویان داده‌نان و ده‌وترا نشینگه‌ی فریشته‌کانه‌، ده‌وترا ئه‌ستیره‌کان کائینی پۆحین و ئاسمان گومه‌زیه‌کی په‌قه‌ و زه‌وی و جه‌سته‌ ئاسمانیه‌کانیش به‌ چه‌ند چرایه‌کی هه‌لواسراوی ئاسمان چوار ده‌وردراون. زانسته‌ هات

تا برپاری تر بدات. دواتر چه مکی ئیسلامی کاریگه ری خوی هه بوو له شکستی چه مکی کلئیسا سه بارهت به وهی تاکه په یوهندی نیوان خواو مرؤفه و نزاو نویژو داوای لیخوشبوون ته نها له ریگه ی کلئیسا و پیاوانی کلئیساهه به خوا ده گات.

هه ره نه وه وه له چاکسازیه ئاینیه هات که مارتن لؤسه ر و کالفن بؤ به ره نگاریبوونه وهی فرؤشتنی پسه لئی لیخوش بوون نه نجامیان دا چونکه نه وه یان به پیناویکی دروستی ده وه له مهندی دانابوو. کالفن وتی په یوهندی نیوان خواو مرؤفه په یوهندی کی راسته وخویه و هیچ سه ره مرؤفی حورمه تی ته قدیسی نیه. به و جؤره ئیسلام کاریگه ری هه بوو له پرگارکردنی بیری مرؤیی له پینماییه کانی سه ده کانی ناوه راست. نه و پینماییه نه ی پریان نه نه دا مه سیحیه کان چیژ وه رگرن له زانسته سروشتی و نه زمونییه کان.

نه مرؤ فاتیکان پاشه کتسه ده کات له ده سه لاتی دژ به گالیلؤ و کۆپه ر نیکؤس و دانه نی به وه دست که وتانه دا که ئیسلام پیشکه شی کردن. هه ره که دانپیدانانیکی راشکاوانه ی کۆمه لئی قه شه کانی فاتیکان ده بینین که دانه نین به گه وره یی ئاینی ئیسلام له تیگه یشتن و چیژ به خشی کلتوری مه سیحیه ت به چاکترین شیوه.

مه تران جؤرج خصر ده لئیت ئیسلام بوو مه سیحیه تی له چه وساندنه وه پرگار کرد و ده سه لاتی ئیسلامی به رامبه ر به هه لگرانی ئاینه کانی دیکه به ویژدان بووه و به نه هلی زیمه داینان. مه سیحیه ت وه که ته واوکه ری ئاینی موسا (علیه السلام) هات و په یوهست بوو به و نیزامی موسه وی و ته شریعه ی که ته ورات هیئای. نیزامیکی تاییه ت به نه خلاق و لیکبووردن بووه تا سنوری ماددی کۆمه لگه ی جوله که دیاری بکات. بۆیه له و کاته وهی جیا بوویه وه و پؤلس وه که ئاینیکی جیهانی بانگه وازی بؤ کرد پیویستی به نیزامیکی کۆمه لایه تی تاییه ت به خوی هه بوو. نه م گۆرپانه ش وریایی و مه ترسی خوی هه بوو. مه سیحیه ت هه ندی بیروپای ئاینه بته رسته کانی که شوه وهی ده وه لته تی پۆمانی

وهرگرت تا شوینکه وته بۆ خۆی په پیدا بکات وهك ئه وهی جوله که وا دهرده که وئ ته نها واتاو چه مکی ماددی له خۆ بگری و مه سیحیه تیش ته وای چه مک و واتای پۆحی له خۆ بگری. دواتر ئیسلام هات و مادده و پۆحی پیکه وه یه کخست بۆیه ده بینین قورئان سه رکۆنه ی به نو ئیسرا ئیل ده کات که به ها و رۆحانیه تیان پشت گوئ خستوو ه و سه رکۆنه ی ئه هلی ئینجیل ده کات به وهی دنیا یان پشت گوئ خستوو ه ئه گه ر ده تانه وئ ئه م ئایه ته بخویننه وه ﴿مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ.....﴾ (الفتح) کاتئ مه سیحیه ت چوو یه ئه وروپا به هیزی ده سه لاتی بته پرستی رۆمانی سه پینرا به سه ر خه لك دا و قوسته نتین کردی به نیزامی ده سه لات. که وته پروکاریکی زیده پۆی رۆمانی له پوهبانیه ت و که نارگریه کی وادا که جهسته ی سزا ده دا و ئه و پا کانه ی خوا حه لالی کرد بوون حه رامی ده کردن. دواتر ئه و پوهبانانه له بهر ئامانجه شه خسیه کانی خۆیان کلئسایان به کار ده هینا. دواتر مملانی ئی کلئسا له گه ل ئه و ده سه لاتدارانه دا ده ستی پیکرد.

داریه ر له کتیبه که پیدا (مملانی ئی نیوان ئاین و زانست) ده لئیت:

(بتپه پرستی و شیرک له پئی ئه وانه وه به روپامایی و درۆ خۆیان به مه سیحی نیشان ده دا چوو یه ناو مه سیحیه ته وه، ئه و که سانه بۆ وهرگرتنی پایه بالا کانی ناو ده وله تی رۆمانی بی ئه وهی بر وایان به مه سیحیه ت هه بی ده بوونه مه سیحی، ئیمپراتۆر قوسته نتین وابوو که بی ئه وهی ده ست هه لگری له سته م و خراپه بوو مه سیحی، به ناچاری بوو به مه سیحی دوا ی ئه وهی مه سیحیه ت به ره و ده سه لاتی برد به و هیوا یه ی په یوه ستی فه رمانی مه سیحیه ت بی و هه ولی بلاو کردنه وهی بدات و میکرو بی بتپه پرستی رۆمانی له ناو بیات. له ئه نجامی ئه و مملانی ئیه دا بنه ما و به ها کانی مه سیحیه ت له گه ل پاشماوه ی ئه و بتپه پرستی ده تی که ل بوون و له ئه نجام دا ئاینیکی نو ئی سه ریه لدا که تی که له ی مه سیحیه تی په سه ن و بتپه پرستی یۆنانی و رۆمانی بوو). قوسته نتین هه ولیدا

له پيناو پته وكردى پايه كانى دهسه لاتی دا هەردوو دەستەى نەيارى نىوان بپەرستى و مەسیحیەت پێكەوه بگونجى بى ئەوەى راستگويانە هەلگى حەقیقەتى ئاین بى. مەسیحیەكان وایان دانا قبولكردى ئەو بارە تەنها بۆ قوناغیکە و دەوەستى و دواچار مەسیحیەت لە پیسی بپەرستى پزگار دەبى. مەسیحیەت ئاینىكى ئاسمانیە، بەلام وەك بیروباوەرپێكى تەواوكرى جولەكایەتى و راستكەرەوهى ئەو ئاینە وەك شۆرپشێكى ئەخلاقى لە كۆمەلگەى گەندەلى جولەكەدا. بۆیە شەریعەتە بنەرەتیەكەى تەورات بوو لەگەڵ چەند گۆرپانكارى كى شادەدا كە لە ئینجیل دا هەبوون. بۆیە چەمكى سروشتى مەسیحیەت ئەوە بوو بەو شەریعەتە خواپە دابەزیووە كارىكات كە لە تەوراتى ئەسلىدا هەیه لەگەڵ رەچاوى ئەو گۆرپانكاریانەدا كە لە ئینجیل دا هەن. بەلام ئەوەى پرویدا وانەبوو. بەلكو مەسیحیەت لە كۆمەلگەى جولەكەوه گۆرپا بۆ كۆمەلگەى رۆمانى و یاسای رۆمانى بەو نەزانى و بپەرستىەوه پەپرەو دەكراو ماپەوه. كاتى مەملانئى نىوان ئاین و ژيان دەرکەوت كلیسا دەسه لاتی خۆى بەسەر دڵ و هەستەكان دا هەبوو. بەلام یاسای رۆمانى لە واقعى ژيان دا دەسه لاتی خۆى دەچەسپاند.

ئەم تیکەلەى لەبیری رۆمانى و بیری مەسیحى پێكەتابوو لە دەرکەوتنى چەند چەمكىك دا كارىگەرى هەبوو كە ژيانى شىواند. لەپیش هەموویانەوه بیروباوەرى سیانە خودایى كە ئەوە یەكەمینەكانى مەسیحیەت ئەوەیان دەزانى. ئەو سیانە خودایىە لە كۆمەلگە بپەرستىەكان دا باوویو، یەكەم كەس بانگەوازی بۆ كرد تەرتلیان بوو لە سەدهى دووهمى زاینیدا كە هینراپە ناو مەسیحیەتى حەقى یەكخوایە رستى. ئەو بپروایە زال بوو بوو بەسەر نۆزبەى ئاینەكانى پیش مەسیحیەت دا. لە هیند سیانەى بەرهمى (براهما و فیشتنو و سیفا) هەبوو. لە ئاینى جولەكەدا سیانەى بوزى خواوەند (ترافانا، بوزای كوپ، پوحولقودس) هەبوو. لە ولاتى چین سیانەى چینی (تى یین) خواوەندى گەشەسەندوو و (تى سمین) خۆر و (تشانج) پۆحى باوك و فەرمانرەواكان هەبوو. لە

ولاتی کلدان سیانه‌ی پیکهاتوو له به‌عل (خواوه‌ندی خۆر) و عشتروت (خواوه‌ندی جوانی) و ته‌مووز (خواوه‌ندی پیت و گه‌شه و نما) هه‌بوو. له فیرعه‌ونیته دا (ئاتون نامون ره‌ع) بوون و حیکه‌مت و ژیان. (لیکۆلینه‌وه‌ی مامۆستا محمد عزت الطهطاوی) له (قاموس الکتاب المقدس) دا هاتوو: (گه‌وره زانا‌یانی لاهوت دان به‌وه‌دا ده‌نین وشه‌ی سیانه خودایی له کتییی پیروژدا نه‌هاتوو و گومان هه‌یه به‌که‌م داهینه‌رو به‌کاره‌ینه‌ری ترتلیان بووین له‌سه‌ده‌ی دووه‌می زاینیدا. زۆری دژی پراکه‌ی بوون به‌لام نه‌نجومه‌نی نیقیه له سالی ۳۲۵ز. دا بریاری سیانه خودایی دا و دواتر له کلێسه مه‌سیحیه‌کان دا له‌سه‌ر ده‌ستی نۆگه‌ستیۆس له سه‌ده‌ی پینجه‌می زاینی دا چه‌سپا).

ئه‌دۆلف هرنک مامۆستای میژووی کلێسا له زانکۆی به‌رلین ده‌لێت:

سیفه‌تی سیانه خودایی که باس له باوک و کوپو روح‌لوقودس ده‌کات باسکردنی له‌سه‌ر زمانی مه‌سیح نامۆیه و له‌سه‌رده‌می پینجه‌مه‌ران دا بوونی نه‌بووه، ئه‌مه‌ش ئه‌گه‌ر له خودی مه‌سیحه‌وه ده‌ریچوايه ئه‌وکات به‌شیاویتی ده‌مایه‌وه.

دیاری ئاریۆس و هاوده‌مه به‌کخواپه‌سته‌کانی زیاتر له نیو سه‌ده (۳۲۵-۳۷۹ز) دژ به‌بیری سیانه خودایی وه‌ستان تا ئه‌سناسیۆس زāl بوو به‌سه‌ریان دا و له سالی ۳۷۹ز. دا سیانه خودایی سه‌پاند، شوینکه‌وته به‌کخواپه‌رسته‌کانی ئاریۆس تا سه‌رده‌می پینجه‌مه‌ر (ع.ک) مانه‌وه و پینجه‌مه‌ر (ع.ک) له نامه‌یه‌ک دا بۆ هیرقلی ئیمپراتۆری ده‌وله‌تی رۆمانی باسی کردوون (من بانگت ده‌که‌م بۆ ئیسلام موسلمان به‌ پارێزراو ده‌بیت و خوا دوو جار پاداشتت ده‌داته‌وه ئه‌گه‌ر وا نه‌که‌یت ئه‌وا تاوانی ئه‌ریسه‌یه‌کان له‌سه‌ر شانته) ئه‌و ئه‌ریسه‌یه‌ شوینکه‌وته‌ی ئاریۆس و پشتیوانانی بیروباوه‌پی ته‌واوی ئه‌و به‌کخواپه‌رستی به‌ بوون که سه‌ید مه‌سیح و چه‌واریه دلسۆزه‌کانی بانگه‌وازیان بۆ ده‌کرد.

بیری سیانە خودایی بە مەترسیدارتیرین ھۆکاری لەرزەیی بیروباوەڕی مەسیحی دادەنریت و تا ئیستاش کاریگەری قوڵی ھەیە. چونکە لەسەر بیروباوەڕتکی بپەرستی کۆن دامەزراوە کە عەقڵ قەبۆلی ناکات، ئەویش بریتییە لە تاوان و ھەڵە و فیداکاری. سەید مەسیح ھات و لەبەر دان نەنان بە ھەڵە و تاوانی ئادەم (علیە السلام) بەسەرکەش بوون لەخوا لەخاچ درا. ئەوان دەلێن سەید مەسیح ھات تا لەبەر تاوانی ئادەم خۆی بکاتە قوربانی بۆ مۆرفایەتی. ئەمەش بیروباوەڕتکی کۆنی بپەرستیە کە قورئانی پیرۆز پاستی ئەو مەسەلەی خستوووەتە پوو بەوەی ئادەم کاتێ لە درەختەکەیی خوارد لە فەرمانی خوا دەرچوو بەلام تەوپی کرد و خواش لێی خۆش بوو. ئیتر تاوانی نەما و ئیسلامیش دان بەوەدا نانی تاوانی کەس بگوازیتەو بە بۆ کەسی تر ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾ ھەرۆھا ئیسلام دان نانی بە بپردۆزەیی (باوک و کۆر و روح و لوقدس) دا، سەید مەسیح بەندەو نێردراوی خواپە و خواپە گەورەش بەرزو شکۆدارە ﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾ سەبارەت بە لەخاچ دانی مەسیح بانگەشەپەکی پوچەلەو قورئانی پیرۆز بپیریاری دا ئەو پووی نەداوە ﴿مَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ﴾.

سەبارەت بە خاچ ئەوا لە بنەپەرەت دا دروشمێکی خاچپەرستیەو بەکارھێنانی لە زۆریەیی شارە بپەرستیەکانی پۆژھەلات دا باو بوو و مەسیحیەکان لە سەرھەتاکانی سەدەیی چوارەمی دواي زاین دا ئینجا خاچیان کرد بە دروشمی پەسەمی خۆیان. مەسیحیەت لەو گۆرپانەیدا کە پۆلس پێی ھەستا کۆمەلێ بیری پوچی کۆکردەو کە لە چەمکی ئایینی دابەزیو دەرێکرد، یەکەمیان ھەلەو تاوان. دووھم پەبانیەت و کەنارگیری. سێیەم سیانە خودایی.

سەبارەت بە ھەڵە و تاوان ئەوا ئیسلام بپیریاری ئەو پووی داوە مۆف بەپرسە لە کاری و لەسەری نیە تاوانی کەسی تر لە ئەستۆ بگری. ھیچ تاوانیکیش نیە با ھەرچەندە و

چونى بى كه هموو مروفايه تى بگريته وه. به لكو ئيسلام به پيى هه لسوكه وت و كارى هه كه سى ده پوانيته كه سه كه. ئيسلام نازادى هه لباردن و بهرپرسيارى تى تاكه كه سى داناوه و كاره كانى به دوايدا ده چن. ئيسلام بريارى داوه له بنه پره تى مروفا چا كه هه يه پيچه وانى نه وه ي كومه لى ئاينى تر ده لىن مروفا به هه له و تاوانكارى دروست بووه يان سه ره تاي كارى مروفا پيسه، به لكو قورنان بريارى داوه مروفا به ته واوى دروست كراوه و تاوانيش له پيش له دايك بوونى مروفا دا به ميراث ناميئنته وه و پيويست نيه تاوانى له نه ستوى هه مووان دا بى. گوستاف گرونيام ده لىت مروفى ئيسلامى پيچه وانى خه لكى تر له ژىر فشارى تاوانى بنه پره تيدا نانالىئى. نه و تاوانه بنه پره تيه ي زاله به سه ر تاكدا و خزاپه ي له سه ر نوسرابى.

بىرى تاوانى بنه پره تى تا نه مروش له بىرى نوپى پوژناواييدا له پشت هه موو فه لسه فه كانه وه وه ك شمشىرى سه ر گه ردن كارايه.

سه باره ت به كه نارگىرى نه و ئيسلام به وه قايل نيه كه له ژيان كه نار بگريت. دنيا نه ويستى واتاى حه رامكردنى حه لاله كان نيه به لكو زوه د نه وه يه نه وه ي له ده ست خوايه لاي تو له وه به هيتر بى كه له ده ست خوته. به هيترين شيوه ي زوه د له ئيسلام داقورىانيدانه ب ه گيان له پيئاو كومه لدا. كه نارگىرى ئيسلام جيهاده. ئيسلام هه موو نه وه كانى بانگ ده كات تا تىكه لى كومه لگه بى و ناچارى كردوون سود بيينن له هه موو سودبه خشيه كانى دنيا وه ر وه ستانى له ژيان له سه ر بنه ماي په رستش و زوه د و كه نارگىرى پيچه وانى چه مك و واتاى ئيسلامه. ئيسلام موسلمانان بانگه يشت ده كات تا له نيئو ئاره زو و كيئشه كانى ژيان دا زوه دى هه بى نه ك له ژيان كه نار بگري. ئيسلام داوا ده كات ناگادارى دنيا بيت و گه شه ي پى بده يت له چوارچيويه له خواترسى و ئاراسته كردنى به ره و لاي خواى گه وه.

ٺڪر ٻڙوانينہ ميڙوي ٻههانيهت دهينين قورٺان له بارهيهوه دهه رمويت
 ﴿وَرَهَبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ﴾ (ٻههانيهتي كه داياهنينا و ٺيمه
 له سه رمان نه نوسيبون).

گولز له ڪتبه كهيدا سه بارهت به ٻههانيهت له پوڙهه لات دا ده ٺيٺ ڪٺاسي قيبتي
 ڪاريگر بوو به بيروباوه ٻي ميسريه ڪونه ڪان له ڪاتي جهه ستيان به فهوتاو و گيانيان
 به ماوه و له ناونه چوو دادهنا، ٺيدي خوڻي دنيايان به سوڪ سهير ده ڪردو به هيچيان
 ده زاني و ده بي له دهستي ٻرگار بيت تا به ريهستي ٻي هه ميشه مانه وهيان له به ردهم ا
 نه ميني. ٺمه ٻاهي ٺهويه كه زاهيداني جيهاني ٺيمه ده چنه بيايان و له گورپستاني
 ميسريه ڪونه ڪان دا زيانيان ده به نه سهر و ڪردويانه به پيگهي كه نارگيري. هه روهها
 ده ٺيٺ كه نارگيري به رهه ميڪي پوڙهه لاتي به كه له ميسر و فهله ستين ده رڪهوت و دواتر
 به رهه به ره به ره و به شه جيا جيا ڪاني تري جيهاني مه سيحي گوازيه وه، ٻاهي بيانيش
 له ٺڦڙيهي ٻووداوه ڪاني ميڙوودا ٻولي گرنگيان هه بووه و هه نديڪيان سامانتي ڪي نارپه و ايان
 هه بووه دي ره ڪانينان به لگهي خوڻي و خوشگوزه رانينان و ٺهوه ده گهيه نن چه مڪي
 دروستي ٻههانيه تيان له بير ڪردوه).

چه ندين ليڪو ٺينه وه ٺامازه به خراپه و مه ي و بي په وشتي ناو دي ره ڪان ده دن.
 ليڪي له ڪتبه كهيدا (ميڙوي ٺهه خلاقي ٺهه وروپا) ده ٺيٺ: ٻههانيهت نه يتواني ٻي به
 شه ٻولي ماددي بگري و زيده ٻولي و لادان له ٺهه خلاقي خه لڪ دا گهيشتنه لوتڪه و بي
 ٺابروي و خراپه زال بوو و ڪومه لگه ٻو دوو چيني دوور له يه ڪي ٻههانيهتي زيده ٻهوهو
 خراپه ڪاري زيده ٻهوهو دا باش بوو. خه لڪي رهههانيهتي سلبيان به دوڙمني فيترهتي
 مروبي دادهنا. ٺهه فيترهته ماوهيه ڪ دهسته و سان مايه وه دواتر ٺهه ويش پيناوه ڪاني
 فه سادي ٺهه خلاقي دزهي ڪرده ناوي و به رهه و تاوانه گهوره و ڪاره خراپه ڪان چوو. ٺهه
 نه گهه تيهي توشي بي ري ٺايني بوو تاواني ٻياواني ٺايني بوو به زانياريه مروبييه ڪاني

ئەوکاتیان وەك پاستی چەسپاوە سەپاندن بەسەر بیری خەلك دا بەبەشئى لە ئاینیان دانان و درۆ و تەنانت كوفرىشیان بەكاردههینا دژ بە ھەر كەسئى پێچەوانەى ئەو ھەمە سەختترین سزایان بەكاردههینا. دواتر كاتئى پۆنیسانسى نوئى ھات و چەمكە زانستىھەكان بەرەبەرە گۆرپان و گەشەیان سەند مەملانئى نئىوان زانست و كۆتیسە پوویدا و ئاین بەسەختى شكستى خواردو پیاوانى ئاینیش شكان و نەیانقوانى سەرپێك كەونەو ھەمە بیری ئاینى لە ئەوروپا شوك داماو كارىگەرى خۆى لەسەر ویزدان و دەروونەكان لەدەست دا و ئەوروپا بوو بە پاپەپوئىكى نا ئاینى كە پاشكاوانە بەرامبەر مەسیحیت و ھەموو ئاینە ئاسمانیەكان وەستا. ئەو بێرە زال بوو كە بیری ئاینى و بیری زانستى نەیارو دژى یەكن. بېروابوون بە یەكئىكیان بەدئنیایى ھەمە بېروابوونە بەوى تریان. بەمجۆرە ئەو وریایى لئىبووھى كە ئەوروپای بەرھەمەدانى بێرە بە ھەمە واتاكانی ھەمە زال بوو و ئاینى لەژیان جیا دەكردەو ھەمە دەبوت ئەگەر ئاین ھەشپئى شتئىكى تاكە كەسە و پەيوەستە بە خۆدى مرۆف و ناچئتە سیاسەت و كۆمەلگە و دەولەت. لە ھەمە ئەمانەو ھەمە ئەو چەسپا ئاینى ماددى بەسەر ئەوروپا و ئەمرىكای ئەمرۆدا زالە نەك مەسیحیت. ھەمە چاكەكان لە سودى زانستیدان و بەھا بالآ و بنەما سیاسىەكانیش تەنھا سەرگەوتنى ماددىن و ھىچى تر. ئەمە وایكرد جۆن جنتزى ئەمرىكى بلى ئینگلیزەكان لە ھەفتەبەك دا شەش رۆژ بانكى ئینگلتەرا دەپەرستن و رۆژى ھەوتەمیش دەچن بۆ كۆتیسە.

سەبارەت بە بېروپاوەرى سیانە خۆدایى ئەوا بیری زالى ناو كۆتیسە ئەو ھەمە مسیح خواوەندئىكە لە شئوھى مرۆفدا تا مرۆف پئى بگات. دابەزینی رەھمەت و پزگاریە بۆ مرۆفایەتى، مەسەلەى شئوھەگىرى مرۆف مەترسیدارترین پرسیكە كە دواى دەھە سەدە لە دەرگەوتنى مەسیحیتەو ھەمە ئیستاش ماو ھەمە مەسەلەى شئوھەگىرى چوو تا شئوھەبەكى مرۆبى لەخۆگرت و لەدیدى ئەوان دا خواوەندئىكى تەواو و مرۆفئىكى تەواو ھەمە.

تەنھا ئەو دوو سیفەتە کە بە واتای تەواوی خۆی لە خۆ دەگرێ و عیسا لە بیروباوەری سیانە خودایی دا ئەقنومی دوو مەو لەو پێگە یەو دەگەیتە خواوەندی سیانە و ئەو ش پێگە یە کە کە گەشتن بە خوا لە پێگە ی عیسا ی مەسیحە و دەبێ وە ک پەرەردگاریی. لە ئینجیلی یوحەننا ۱۴/۱ دا هاتوو (وشە کە بوو بە جەستە و لە نیومان دا دەرکەوت واتە ئەو لە شیوە ی مرفۇدا خواوەندی کە).

بێگومان مەترسیدارترین مەسە لە ی بیری هاوچەرخ ی مۆی کە ئیسلام بەرەنگاری بوو تەو مەسە لە ی سیانە خودایی و ئیستا جی ی لیکۆلینە وە ی وردە و لە بازنە ی لاهوت دا دەر دەکەوێ و کاریگەری قولی هە یە بۆ سەر دەر وونی زۆرێک لە خە ک.

نوسەری (التاریخ الحضارات الیوم بەرگی چوارەم) بە سەر پەرشتی موریس کروز یە می ۵۳۸ دە لیت: و تە سیانە پیرۆز عە ق ل بە رامبەری دەستە و سان دە وە ستی و ناکرێ لە دەستی دەر باز بێ و شتی نیە ئە ندیشە و ینای بکات. ئەو بیروباوەرێکە هەمیشە بەردی بەردەم عە ق ل و زۆر یان وەری دە گرن یان بەردە وام نابن لە سەر و تنی. بە پێچە وانە و بیروباوەر ی بە کخوایە رستی ئیسلام وایە کە کائینی هەمیشە ی ئەزە لی لە ناو نە چوو، ئەم هەستکردنە بە یە کخوایی لە پێنمای ئیسلامیدا پەگی داکوتاو و بە سەر ژیا نی باوەرداران دا زالە و هە ژمونی هە یە بە سەر هونەردا بە تاییەت هونەری بنیاد و و ینە کیشان).

مەترسیدارترین بێردۆزە یە کە لە ئاسۆ ی مەسیحیەت دا خراوە تە پوو مەسە لە ی (کۆرپیتی بوونی خوایی مەسیح) رینان لە کتیبە کە یدا (حیاە المسیح) دە لیت کۆر ی خوای بوونی مەسیح کە مەسیح دە یلێن لە واتادا پێغەمبەر ایە تیە کی مەجازیە کە خوا و هە لسو کە و ت لە گە ل مەسیح دە کات کە باوکی لە گە ل کۆر پە کە ی سۆز و چاکە نیشان دە دات. شیخ موحە مە د عە رفە دە لیت کۆر پایە تیە کە مەسیح باسی دە کە ن کۆر پایە تی ریز و گە وری یی نە ک کۆر پیتی و لە دایک بوون. ئە گەر مەسە لە کە لە و پوو وە بێ خە لکی

دهگه پینه وه بۆ یه کخوپه رستی پوخت پوهو ئاینی حه ق. قورئانیش له هیرشیدا بۆسه مهسه له ی کورپیتی و په چه له ک و له دایک بوونی له گه ل مه سیحیه ت نه چه نگاهه، به لکو دژی داهینراویکه که مه سیحیه ت خۆی له پیش هیرشی ئیسلام دا دژی جه نگاهه. نه و مهسه لانه پپوئیستیان به وه په هه ولئیکی زوریان بۆ بدهیت تا عه قله کان پتی پازی بن، لیره وه نه و فلسفه مه سیحیه ده رکهوت که هه ول دهادت مه نتیق و ته ئویل به کاربهیتنی له پپناو خزمهتی چه مکی سیانه خودایی و خۆبه خشی و شیوه نوپینی و تاوان و حهوت نهینیه که به و جورهی ئوگه ستین و قدیس توما نه نجامیان دا دواتر به لاهوتی مه سیحی ناسرا.

گه وره ترین وریاخوازیه کان له پرووی دامه زراوه ی مه سیحی کلئسا دا بریتین له:

یه گه م: قبولکردنی چوونه نانه وه ی بته رستی بۆ ناو مه سیحیه ت:

کلئسا وایزانی بۆ نزیک بوونه وه له پیاوانی کۆشکی پۆمانی پتی بدات به بته رستی تا به وه پۆ بچه بنه ره ته کانی مه سیحیه ت که له سه ره یه کخوپه رستی دامه زرابوون. بته رستی و شیرکیش به کاریگه ری نه و دووروانه چوویه ناو مه سیحیه ت که به خۆنیشان دانیان وه ک مه سیحی توانیان پایه بالاکانی ناو ده ولته تی پۆمانی بگرنه ده ست. له نه نجامی نه مه دا ئاینیکی نوئی ده رکهوت که مه سیحیه ت و بته رستی تیایدا یه کسان وه ستان، لیره وه بیروباوه ری سیانه خودایی (باوک و کوپو پوحو لوقوس) سه رییه لدا و بته رستی فشاری له سه ره مه سیحیه ت دانا، دوا ی نه وه ی نه و گومانه ی بۆ دروست کردن مه سیح کوپی خوایه، خوا ی گه وره ش دووره له وه ی نه وان ده یلئین.

دووه م: وه ستانیان له پرووی زانسته نه زموونیه گاندا:

دژایه تیان بۆ نه و زانایانه ی زانستیان له موسلمانان وه رگرتبوو به لکو کلئسا فردریکی دووه می فه رمانه وه ی صقلیه ی ده رکرد که له سالی ۱۲۱۵ بیوو به ئیمپراتوری نه لمانیا له به ره نه وه ی وه رگپرانی کتیبه فه لسه فی و زانسته ئیسلامیه کانی پپشکه شی

زانکۆکانی پۆلۆنیا و پاریس کردبوو و له ساڵی ۱۲۴۴دا زانکۆی ناپۆلی دامه‌زراندبوو و کردبوونی به ئەکادیمیایه‌ک تا زانسته ئیسلامیه‌کان بباته ناو پۆژئاوا. پاپا گریگۆری نۆیهم به تۆمه‌تی نیشاندانی هه‌واداری به‌رامبەر ئیسلام له کلێسا ده‌ریکرد. بوهان رامسکه‌ش که له ساڵی ۱۷۷۴ز. دا مردووه هه‌مان سه‌ره‌نجامی هه‌بوو و پیاوانی لاهوت به زندیق تۆمه‌تباریان کرد چونکه ئاماده نه‌بوو به خراپه وه‌سفی پێغه‌مبەر (ﷺ) بکات و ئاماده‌ش نه‌بوو میژووی جیهان دابه‌ش بکات بۆ میژووی پیروژ و میژووی ناپیروژ. بۆ نه‌مه‌ش ئازارو ناپه‌حه‌تی زۆری توش بوو و به مایه پووچی و په‌که‌وته‌یی له ته‌مه‌نی په‌نجا و هه‌شت ساڵی دا مرد.

سییه‌م؛ خراپ روانینی پیاوانی کلێسا بۆ ئافره‌ت:

ئه‌وان پێیان وابوو ئافره‌ت له‌کاری شه‌یتانه و پیسه و له‌په‌گه‌زێکی جیا له‌په‌گه‌زی مرۆفه. ئه‌وه‌ی له‌و باره‌وه جیتی باسه ئه‌وه‌سه کۆری باکوسی مه‌سیحی له ۵۸۶ و دوا‌ی له دایکبوونی پێغه‌مبەر (ﷺ) به‌ماوه‌ی شانزه‌ ساڵ قسه‌ی له‌سه‌ر ئه‌وه ده‌کرد ئایا ئافره‌ت مرۆفه یان شه‌یتان. له هه‌مان کات دا له مه‌که‌که‌ پاده‌گه‌یه‌نرا ئافره‌تان هاوده‌مانی پیاوانن و ئافره‌ت ئه‌و ماف و ئه‌رکه‌ی هه‌یه که پیاو هه‌یه‌تی و ده‌بی ئیترین و بخوینن و نوێژیکات و خواپه‌رستن.

چواره‌م؛ قبوڵکردنی بیرى بانگه‌وازی جیهانی بۆ مه‌سیحیه‌ت:

مه‌سیحیه‌ت بانگه‌وازیکی سنورداریبوو بۆ گه‌لی به‌نوئیسرائیل و ته‌واوکه‌ری جوله‌کایه‌تی بوو به‌و جوژه‌ی له ئینجیلی مه‌تا ئیصحا‌حی پینجه‌م ۱۷دا هاتوو سه‌ید مه‌سیح ده‌لێت (وا نه‌زانن من هاتووم تا ناموس یان پێغه‌مبهران هه‌لبه‌هه‌شینه‌وه. من نه‌هاتووم تا هه‌لبه‌هه‌شینه‌وه به‌لکو تا ته‌واوی بکه‌م).

خوای گه‌وره له قورئانی پیروژدا ده‌فه‌رمویت ﴿وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُّصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ﴾.

حه واریه کان بانگه شهی سه ربه خوئی مه سیحیه له جوله که یان نه ده کردو بانگه شهی جیهانبوونی مه سیحیه تیشیان نه ده کرد. به لام پۆلس که مه سیحی له ژیانیدا نه دیبوو و هیچی لی نه بیستبوو هات و مژدهی ده دا به خه لک و سه ره تا بیروباوه پری به کخوابه رستی هه لوه شانده وه به وتهی سیانه خوایی و بیژکهی هه ستانی مه سیح و کورپیتی بۆ خوا تا به گیانی تاوان و هه لهی مرۆفایه تی بسپرتیه وه، پاشان به نه هیشتنی خه ته نه. ده یوت ده بی مه سیحیه له ناو گه لانی بتپه رستی ناوچه کانی ده ولته تی پۆمانی دا بلاوبکرپته وه. پۆلس به ک به لگه و به ک قسه شی پینه بوو له مه سیحه وه که باس له جیهانبوونی مه سیحیه ت بکات.

پینجه م: فرهیی ئینجیله کان:

ئه و کتیبانهی ده درانه وه پال مه سیح (علیه السلام) گه یشتنه زیاتر له هه فتا کتیب یان ئینجیل که هه ندی ده لئین سه د کتیب بوون. هه موویان جیا بوون له و ئینجیله ی که دابه زیه سه ر مه سیح و له نیو ئه و ئینجیلانه دا ئه و ئینجیله نه بوو که قورئان باسی کردوه دابه زیوه بۆ سه ر عیسا ی کورپی مه سیح (علیه السلام) به لکو هه موو دراونه ته پال خویندکاره کانی مه سیح و تیایدا ژیاننامه و ئامۆژگاریه کانی مه سیحیان هیناوه. ئه گه ر بمانه وی ئه وه له گه ل کتیبه کانی سیره دا به راورد بکه یین. کاتی له سالی ۳۱۵ دا ئه نجومه نی نیقیه بیروباوه پری سیانه خودایی و خودایی بوونی مه سیحی چه سپاند سوتاندنی هه موو ئه و کتیبانه شی کرده بریار که دان نانی به خوایه تی مه سیح دا و چوار کتیبه ده ساو ده ست پیکراوه کانی (مه تا و مرقص و لوقا و یوحه ننا) ی به پیروژ دانا.

ئه و گۆرانه مافی دانان و هه رامکردنیان دا به کلئسا و بریاری پاکی پاپا و مه عصوم بوونیان داو مه عصومیه که ی ئه ویش مافی پیده دات بیسپرتیه وه و یاسا دابنی، ئه و ئینجیلانه ش وا بنووسیتیه وه که مه سیح له خاچ دراوه (قورئان نکۆلی له وه ده کات) خویشی بیتاگا بکات له مژده دان به موحه ممه د (ﷺ) (که قورئان بریاری ئه وه ی

داوه نهو ئینجیله موزدهی پیبووه) پاپا پتی دا بهوهی ئینجیله کان به شیوه یه ک له شیوه کان باسی خویه تی مه سیح بکن که قورئان نکولی له مهش دهکات.

خاچی مه سیح لای مه سیحیه کان په یوه سته به بیروباوه پی پرگار بوون. نهوش واته مه سیح به سیفته تی خواوهندی هاتووه ته سر زهوی تا بهو خاچه سزا بچه ئی تا مرفایه تی له و تاوانه بؤماوه ییه به که میه بسپرتوه که نادم له به هشت دا به رامبه ر خوا نواندی. قورئانیش نهو بریاره ی داوه ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾ ئینجیلی به رنابا به تنها له و خالاندا له گه ل بیروباوه پی ئیسلام دا ده گونجی، ئینجیلی به رنابا باسی به رزکردنه وهی مه سیح دهکات بی نه وهی له خاچ بدری و یه هوزاش له ده رپرین و پوخساردا ده سته وسان بووه و شیوه ی له یه سوع چووه، له ئینجیلی به رنابا دا سیفته تی پیغه مبه ر (ﷺ) چه ندین جار باس کراوه که ده گاته پانزه جار باسکردن. نهو نه فسانه شی بوون کردووه ته وه که ده لیت مه سیح کوپی خویه و نه وانه ش به رپه رچی خه تنه کردن ده ده نه وه. به لگو جهخت ده کاته وه له سر سوننه تی خه تنه کردن و ده لی خه تنه کردن مه سیح دوی هشت پوژه ی ته منی پویداوه. جهخت ده کاته وه له پیسی خه تنه نه کراو. به رنابای خاوه نی نهو ئینجیله به کیکه له حه واریه مه واداره کانی مه سیح له پیشه کیه که یدا پاید ه گه یه نیت پؤس به تنها رینمای بی پیچه وانه ی نه وهی مه بووه که حه واریه کان له مه سیحیان وه رگرتووه. به لام رینماییه کانی پؤس بلاویوونه ته وه و زال بوون به سر بیروباوه پی مه سیحیه ت دا. ئینسکلۆپیدیای فه رهنسی پی وایه ئینجیلی مرقس و ئینجیلی یوحه ننا دانراوی پؤس.

باسی دووهم

(لایه نه جیاوازه کانی نیوان مه سیحیه تو ئیسلام)

په یامی ئیسلام خۆی له چەند ئاینیکی ناوچه پیدا دەنوینێ بۆ هۆزه کانیان. په یامی موسا (علیه السلام) بۆ بهنی ئیسرائیل بوو به بوونی کتیبی په که میه وه (تورات) دواتر په یامه کانی ناسمان بۆ بهنی ئیسرائیل هاتن تا به په یامی عیسا (علی السلام) کۆتایی پێهات به هاتنی کتیبی کۆتایی (ئینجیل) هه موو کتیبه کانی ناسمان نه و په یامه کۆتاییه دینن که به لێن له هه موو پێغه مبه ران وه رگیراوه بیگه یه نن و بلایوی بکه نه وه. نه وهش په یامی موحه ممه ده (ﷺ).

نه مهش له وه دا به روونی ده رده که ویت که له ئیصحاخی په که می ئینجیلی یووحنه نا و ۱۷ ئینجیلی مه تا دا هاتوو نه وان چاوه پتی سی شت بوون: ئیلیا و مه سیح و پێغه مبه ر. نه وهش که په که مجار دی ئیلیا دواتر مه سیح دواتر پێغه مبه ره. نه وهی سه ید مه سیح و توویه تی سه باره ت به بوونی (معزی) کۆتایی له دوا ی خۆی (به رزی راده گری و شایه تی بۆ ده دات و چی ده لێ بیری خه لکی ده خاته وه و چه ندین شتیان فێرده کات و بانگیان ده کات بۆ لای هه موو حه قی) نه مهش به سه ر گه وره مان موحه ممه ددا جێبه جێ ده بی.

له ئینجیلی به رنابادا ده قیقی راشکاوانه به و واتابه هاتوو و ده لیت: (خوا ره حم به جیهان ده کات و نه و پێغه مبه ره ی خۆی ده نیری که میزه ریکی سپی له سه ر سه ری ده وه ستی و په کێ له هه لبژێردراوانی خوا ده یناسی و بۆ هه موو جیهان نیشانی ده دات و هینیکی گه وره دینی به سه ر خراپه کاران و نیوان بتپه رستان دا. به هین دیته باشوور و به تکهان و بتپه رستان ته فرو تونا ده کات، وتیان نه ی مامۆستا نه و پیاوه ی تو باسی ده که یت دیت بۆ لای جیهان ده بی کێ بی؟ په سوع به دلخۆشیه وه وه لامی دایه وه نه وه

موحه ممدی پیغمبری خوابه و هر که هات بۆ جیهان ده بپته چینه ری کاری چاکه له نیوان مروؤ دا بهو سوژه زۆره ی که پپیه تی وه ک چون باران به زهوی ده کات به ره م ده به خشی دوی ماوه یه ک له نه بوونی باران ئه وه ورئکی سپیه که به ره حمه تی خوا پرپووه و په حمه تیکه خوا دایده بارئینتته سه ر باوه پرداران وه ک غه یب. وتیان بۆچی موژده ده ده یه ت به مامۆستایه کی نوئی و خۆت به پایه دارتر له مسیا داده نییت؟ سه یه مه سیح وتی: من به هاوشانی ئه وه نازانم که ئیوه ده یلین، چونکه من شیواو نیم په تیکه جرموق یان قایشی نه علی ئه و پیغمبره بم که ئیوه پپی ده لین مسیا که له پیش من دروست کراوه و دوی من دی و قسه ی حه ق دینئ و ئاینه که ی کۆتایی نیه و بزگاری و په حمه ت بۆ ئه و گه لانه ی سه ر زهوی دینئ که فیکریه که ی وه رده گرن. چونکه خوا وا به لئینی داوه به ئیبراهیم، برهوام پپیکن چونکه من حه قتان پی ده لیم به لئین بۆ ئیسماعیل دروست کراوه نه ک بۆ ئیسحاق. من هاتوم تا پیخۆشکه ری بکه م بۆ ئه و پیغمبره ی خوا که به بزگاری جیهانه وه دی، به لام وریابن نه خله تین چونکه دوی من پیغمبره رانئیکه درۆزنی زۆر دین که قسه ی من ده بن و ئینجیله که م ده شیوتین. ئه و پیغمبره له سه رده می ئیوه دا نایه ت، به لکو به چه ندین سال دوی ئیوه دی کاتئ ئینجیلی من له کار ده که وی و له وانیه له و کاته دا سی باوه پردار نه بن).

ئه مه ئه و وینه یه یه که سه ره ئاینیه کان دایانشاردووه و له کاریان خستووه تا مه سیحیه ت بکه نه ئاینیکی جیهانی له بری ئه وه ی کۆتایی په یامی به نو ئیسرائیل و موژده ده ری په یامی کۆتایی موحه ممد (ﷺ) بی. لیره وه رپگه که جیا بوویه وه و ده رکه وت له نیوان ئیسلام دا (که به قورئانه وه هاتووه به و ده قه دلئیا یه ی که ساخته ی تیا نیه و خوا پاراستویه تی) و نیوان جوله کایه تی و مه سیحیه ت دا چه ندین جیاوازی و ناکۆکی هه ن ئه گه ر ئه لقه کانی نیوان ئاینه کانی پیش ئیسلام به پپی پاستی خویان دا بچوونایه ده گه یشتنه ئه و چه مکه دروسته خوابیه ی که فیه رته ت قبولی ده کات، به لام

کاتىٰ ۽ ۽ ناڪوڪيه پوويڊا جولہ کايه تي و مهسيحيهت لهوپهري لاپيٽيونه وه بهره و
 رهگه زو ههوليٰ خو گه وره داناني رهگه زي گورا. بانگه وازي موحه ممد (ﷺ) گه رايه وه
 تا جاريڪي تر په يوه ستي بنه رته چه سڀاوه كه بي (ٽايني ئيبراهيم = حه نيفيه تي
 دروست و نه وازشي) وه كه له قورٽاندا هاتوه ﴿ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ
 حَنِيفًا﴾.

۽ ۽ ناڪوڪيه انهي ته و او پي ٽايني خواييان وه ستاند و كاريگه ري قوليان هه بوو له
 بزاڻي زانست و فلهسه فه كان و چه مکه كاني كومه لگه و ژياره كان به و جو ره ي كومه لگه
 پوڙٽاوا ييه كان و ژياري پوڙٽاوا يي لاپيٽيون به ره و لاي. به وه هاواري ٽاشڪرا كرڊني
 گه نده ليه كه ي له لايه ن بيري اراڻيڪي گه وره وه به دريٽا يي سه ده كان هه بووه هه ر له
 برناردشو و خاليد شلدريك و لورد هدي يوه. به م زوانه ش تيان دينيه و ليوپولڊ فايس،
 دواتر گارودي و بؤكاي و موريسون. قورٽانلا پيرو ز ۽ مانه ي له سه ر ۽ هلي كيتات تومار
 كرڊوه:

يه كه م: لاپيٽرڊني بيروبا وه پو بريني په يامي موساو عيسا (عليهما السلام) له و ره و ته
 ٽاينيه خواييه ي هه بوو و كرڊني به بانگه وازيڪي ره گه زي كه مه به ست ليٰ خو بيتاگا
 كرڊن و داننه نان بوو به ٽايني كوتادا.

نووه م: ده سٽكاري كرڊني ته ورات و ٽينجيل و لابرڊني هه رچيه كه په يوه ندي
 هه بوو به پيغه مبه رايه تي كوتا پيغه مبه ره وه.

سٽيه م: جيا كرڊنه وه ي په يامي مه سيح له ره و تي خو ي له ناو ٽاينه كاني به ني
 نيسرائيل و بانگه شه ي ۽ وه ي مه سيحيهت ٽاينيڪي جيهانيه.

چواره م: خسته نه پوي چه ندين بيردوزه يه كه ۽ ٽاينه بٽه رسته كونه كان
 هيتاويانو له قسه ي پيغه مبه ران دا نه بوون وه كه بانگه وازي خوا وه ندي تاييه ت
 (يه هوه) لاي جولہ كه و بانگه وازي به لٽني خوا بؤ ئيبراهيم كه به لٽني به ئيسحاق و

يه عقوب نك ئىسماعيل داوه، دواتر بانگه وازى خاچ و سيانه خودايى و تاوان و هه له له مهسيحيه تدا.

پېنجهم: نىسبه تى ئايين لاي جوله كه بۇ نه ته وه يه و له مهسيحيه ت دا بۇ كه سىتى پېغه مبه ره.

شه شه م: ده ركه وتنى چه مك و واتاي په هبانيه ت و ده ست به ردان له دنيا.

ئو گوپرانانو چه ندىكى تريس كه جوله كه و مهسيحيه تيان له پى ئاسايى خوى ده ركرد له زنجيره ي ئاينه كان وه ك ئاينگه لي به ني ئيسرائيل و به س كاتى گوازانو وه بۇ كۆمه لگه ي پۆمانى بته پرستى له گه ل چه مكه كانى دا تىكه ل بوو و ملاملانتيه كى سه ختى له قه واره ي ده روونى دا هينايه كايه . مه تر سى دار ترينيان تاوان بوو كه مروفي پوژئاوايى خسته ئو بروايه ي مروف له مهسيحيه ت دا له له دايك بوون و فيتراه ته وه تاوانباره و تاوانى فيتري له سر شان و له ژيريدا ده نالئىنى سه ره پاي بانگه وازى بۇ بروابوون پيش گه ران و بيركردنه وه (بروا بيته دواتر بيربكه ره وه). ئيسلام هات تا ئو وه لانه راست بكاته وه و ديدى راستى مروف بۇ مروف بخاته پوو سه باره ت به په يوه ندى له گه ل خواو له گه ل زيان دا، چۆن مافى ويستى تاييه تى خوى و به رپرسياريتى تاكه كه سى هه يه كه له سه رى لپيچينه وه ي له گه ل ده كرى، بۆيه ئيسلام نكولى ده كرد له مه سه له ي شيوه نوئينى (تجسيدى) مه سيحى و مه سه له ي خواي تاييه تى جوله كه و مه سه له ي سيانه خودايى و هه له و تاوان و خاچ و مه سه له ئه فسانه يى و خورافاتيه كان و په رستشى هه ساره و ميراتى باتينى و هه جوسى و فه لسه فه ي يۆنانى، هه روه ك گه و ره ترين پايه ي زيارى بته پرستى تىكشكاند كه مه سه له ي كۆيلايه تى بوو. ئه وه شى به رپه رچ دايه وه كه له زيارى فارس و پۆم و فيرعون و هينده كان دا هه بوو و باسى گه و ره يه كيان ده كرد له لوتكه بى و كۆيله ش مافى نه بى، ئيسلام كۆيلايه تى مروفي بۇ مروف له كار خست و كۆيلايه تى مروفيش بۇ بته كان نه هيشت. پېغه مبه ر (ﷺ) ياساي يه كلاكه ره وه ي خوى

راڳياند (بروا مهڪن به نه هلي ڪيتاب و به دروڻشيان مهخه نه وه. بلڻن برومان هيٺاوه به خواو نه وهى دابه زيوه بڙ ٿيمه و نه وهش دابه زيوه بڙ ٿيوه. پرسيار له نه هلي ڪيتاب مهڪن سه بارهت به شتي چونڪه نه وان هه رگيز رڻنموويتان ناڪن و خوڻان گومرايون. ٿيوه وا بڪن يان بروا به پوچي ديئن يان راستيهڪ به دروڻ دهخه نه وه، سوڻند به خوا نه گهر موسا له ناويان دا زيندوو بووايه هيچي بڙ رهوا نه بوو نه وه نه بيئ شوڻن من بڪه ويئ، نه گهر موسا و عيسا زيندوو بوونايه هيچيان پڻ نه دهڪرا جگه له شوڻنڪه وٽني من).

ڪاتي چه مڪ و واتاي جولهڪه و مهسيحيه تمان بڙ مهسه له ي ٿياني دنيا زاني بينيمان له يهڪ خال دا به يهڪ دهگن (به پڻي ده رپرڻي دڪٽور كه مال جه عفر) نه ويش نه وه يه ٿيان يه ڪپارچه بڙ نه وه يه جهخت بڪاته وه له مهله ڪوتي خواو دهسه لاتي هيچ شتي له ديدى ٿيسلام دا به رهخه ناگيرئ له مه. به لام رهخه كه له سه ر افاهي نه و روانينه يه، له روانيني جولهڪه دا مهمله ڪه تي خوا مهمله ڪه تي گه لي جولهڪه يه به ته نها فزل و چاڪه ي خواي بڙ خزي بردووه و له سه ر زهوي دا به ته نها خوا ته مڪين و دهسه لاتي پيداوه و به ته نها نه ويش هيڙو دهسه لاتي خوا ده نوڻن، جا مه به ست له ٿيان له ديدى نه وان دا نه وه يه نه و مهمله ڪه تي خواي گه وهه تيايدا پاشا ديارى دهڪات نه وان شتي له خوا داوا دهڪن له پڻاوه نه وه يدا شتي بڪن بڪن بڙ خوا، جيئ سه رسورمانه ڪٽي به ڪه يان بانگه شه ي نه وه دهڪات ٿاسمانيه ڪه چي يه ڪجاره ڪي دووره له بيروڪه ي پوڙي دوايي.

سه بارهت به مهله ڪوت له مهسيحيهت دا له برى نه وه ي تاييهت بي به گه لي جولهڪه هه ندي شتي فراوان ڪردووه و هه ندي ڪه سي لي ده ر ڪردووه و به مهمله ڪه تي خوا ناسراوه، نه وه نه و جيهانه يه ڪه تيايدا روداوڻي ڪي سه ره ڪي ره گي داڪوتاهه نه ويش حلولى لاهوته له مهسيح دا. پيش نه مه به پيشه ڪي و ٿاماده سازي داده نري و هه

کەسێ بەشداری خویینی نەسرانی بێ بە بەشداری بۆنە ئاینیەکان ئینجا لە پوژی دواییدا بەو مەلەکوته دەگات.

ئیسلام چەمک و واتایەکی تەواو جیای هەیە و چۆن خوای گەرە ژیان و مردنی دروست کردووە تا تاقیمان بکاتەوێ کاممان کارمان چاکتره تاقیمان دەکاتەوێ بە چاکه و بە خراپه و دەگەرپێنەوێ بۆلای خۆی و جێی تاقیکردنەوێن و قورئان ناماژەیی داوێ بە پاستیەکی گەرە کە بەلێنە، ئەو بەلێنەیی لە ئادەمیزاد وەرگێرا ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ﴾ لە ئیسلام دا هیچ پەشینی و بێ هیواییەکی نەیه. ژیان تێپەرین و پەپینەوێ، ئیسلامیش ژیانی دنیای وەلا نەناوێ.

هەرۆک ئیسلام چەمکیکی دروست و ساغی بۆ ژیان پیشکەش کردووە و دەرەتی هەموو خۆشەییەکی ژیانی پەیی چەند پێکخستنێکی دیاری کراو بە مەرۆف داوێ، ئەوێش بۆ پاراستنی خۆی و کۆمەلگە و بەپێی نێوێندگێری نێوان زوهد و خۆشی و عەقل و دل. دژی دەسەلاتی سەرە ئاینەکانە و پراگەیان دوو شتیکی نیه بەناوی پیاوی ئاینی. بۆ دەستەییەکی خەلک نیه مافی دەسەلاتداری بیەن. لە ئیسلام دا نەهێنەکی نیه هەموو کەس نەیزانی و کەسێ جیا لە خەلک بیزانێ، لە نێوان مەرۆف و خواش دا میانگەرێک نیه. ئیسلام دژی جادووی نادیار (کەهانە) یە پێغەمبەر (ﷺ) پێی نەداوێ بە هاوێلەکانی جیا بکرتنەوێ ﴿قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ﴾ ئەرکی پێغەمبەر زانینی غەیب نیه ﴿إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ﴾ قورئانیش بەرەمی ئەو نیه چونکە ئەو واتاو دەقی وەرگرتووە. کاتی پوژی مردنی ئیبراهیمی کوپی خۆرگێرا ئەوێ خستە پوو خۆر و مانگ نیشانەیی خوان و بەمردن و لەدایکبوونی هیچ کەسێ ناگێرین.

ئیسلام جیایی خوای لە بوون پراگەیان دوو و خوا لەناو گەردوون و بوون دا نیه وەک بەرپەرچدانەوێ بانگەوازی حلول و وەحدەتو لوجود. هەرۆها ئیسلام چەمکی

چسپاو گټورپاوی پراگه یاندووه و ده لئی چسپاوی به ها بنه پرته تیه کان و له وانه ش دا نه خلاق هه یه. کزیلایه تی له کار خست و مافی دا به ئافره ت. ده مارگری خیلایه تی له کار خست و په یوه نندی نیوان جیهانی غه یب و بینراوی پراگه یاند و وتی خوا په روه ردگاری هه موو جیهانیانه و بانگه وازی موحه مده یش جیهانیه. خوا فرؤشتنی حال ل کزدووه و سووی حرام کزدووه و داوا ده کات لاواز و هه ژاران بپاریزین، زه کاتی به مافیکی دیاری کراوی نه دارو بیبه شان داناو و بانگه واز ده کات بؤ پاکیه کانی پزق و پوزی و دادپه روه ری و یه کبوونی مرفوایه تی و نازادی ژیرانه ی فیکری، نیسلام نازادی به خشپووه به زانایان تا له دانانی حوکمه کان دا به پیتی هیله سه ره کیه کانی شه ریه ت ئیجتیه اد بکن له شتیکدا که هیچ ده قیقی له سه ر نیه. که سی موسلمان بپوای هه یه به کتیب و پیغه مبه ر و فریشته کانی خواو پوزی دواپی نیسلام پزنی گه وره مان عیساو مه ریه می دایکی گرتووه و پروپاگهنده ی جوله که له دژ نه و دوانه به رپه رچ ده داته وه. نیسلام ده لئی عیسا پیغه مبه ری نیردراوه و له ئاینیش دا هیچ زؤر کردنی نیه ﴿فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ﴾.

مافی نه هلی زیمه می له هه موو مافه کانی کومه لگه ی موسلمانان دا راده گه یه نیت و مافی په رستش و پاراستنی کلنسا و په رستگای خویانیا ن هه یه. نیسلام دان ده نئ به ئاینی یه که مجار دابه زیویان دا. هه روه ها خواردنی نه هلی کیتاب بؤ موسلمانان به حال ل داده نیت.

مامؤستا یه عقوب ریمون ناکوکیه ریشه بیه کانی نیوان نیسلام و مه سیحیه ت نیشان

ده دات:

یه که م: مه سیحیه ت له و کاته یدا دان ده نئ به هه موو پیغه مبه رانی پئشودا عیسا له پیغه مبه رایه تی داده پنئ و به رزی ده کاته وه بؤ پله ی خویه تی وه ک چون نکولی ده کات له پیغه مبه رایه تی موحه ممه د.

دووهم: مەسیحیەت بانگەواز دەکات بۆ ئەو بێردۆزەیی دەلێت عیسا کوپری خواپەو بەشیکە لە سیانە خودایی پیروزی و بەوەش عیسا لە دیندی ئەوان دا خواوەند و کوپری خواوەندی، ئەمەش تیگەیشتنی سەختە. هەرۆک ئەو بێردۆزەییە لەگەڵ پێنماییهکاندا ناگونجی که موسا و ئیبراهیم بانگەوازیان بۆ کردون. ئەوان خەلکیان فیزی ئەو کرد یەك خوا بپەرستن و هیچ هاوێلکی بۆ دانەنێن.

سێیەم: مەسیحیەت کلێسا دەکاتە میانگەرای نێوان خەلک و پەرۆردگاریان و دەلێت چی تاوان هەیه بیکە کلێسا لێت خۆش دەبێت و زامنه بۆ پزگاریت. لێرەوه لە دیدی مەسیحیەت دا خالق ئازادنیە چی بکات. بەلکو هەر دەبێ کلێسا لە پوژی دوابی دا پێبەری بکات. لە ئیسلام دا راست کردنەوهی ئەو بێرۆکەیه هەیه که خوای گەرەیی بێ هاوێل بۆی پوون کردووه تەوه. لە پوژی دوابی دا خوای گەرە حوکمی کارەکان دەدات بە پێی دەستکەوتی خەلک لە دنیا دا بە نێرو میانهوه بێ ئەوهی لە هیچ لایەکهوه دەست تێوێردان یان قەلەمپهوی هەبێت.

باسى سېيەم

(بىرى پۇژئاوايى لە لاهوتەوہ بۇ زانستەکان)

گۇرپانى بىرى پۇژئاوايى لە فەلسەفەي مەسىحى جولەكە (يۇنانى پۇمانىەوہ) بۇ زانستەکان دواي دەرکەوتنى چەمک و واتاي ئەو زانستە ئەزمونىيە پوويىدا كە موسلمانان دايانھيتناو مۇكارىكى گىرنگى پىنكادان و تىكەل بوون و ئەو لىكھەلۇەشانە بوو كە دواتر توشى پۇژئاوا بوو، گەورەترىن كارى پۇژئاوا ئەنجامى دا بىرىتى بوو لە:

يەكەم: جياكارى نىوان بىردۆزە و پەيرەو.

دووەم: جياكارى نىوان زانستى سروشتى و پىناوى خوايى.

سېيەم: جياكارى نىوان زانست و ئەخلاق.

چوارەم: جياكارى نىوان ئاين و كۆمەلگە.

ھەموو ئەمەش لە قۇناغىكى پىش سەردەمى پىنسىانس دا بوو. سەرەتا بە راستى دەستى پىكرد لە پىي گواستەنەوہى چەمكى بەرنامەي ئەزمونى ئىسلامى بۇ پۇژئاوا جيا لە بنەماكانى لە دىدى خوايى بۇ خەلق و كۆمەلگە و ژيار، دواترىش جيا لە دىدى ئەخلاقى و بەرپىرسىارىتى تاكەكەسى و پاداشتى دواپۇژ. ئەم جياكارىيەي نىوان زانست و چەمك و واتاي دىدى خوايى لە ئەنجامى ئەو ناكۆكىيە دا بوو كە لە نىوان كلىساو زانايانى ئەزمون دا پوويىدا و گەيشتە قۇناغىكى مەترىسدار و بە لەناوېردنى يەكجارەكى پەيوەندى نىوان زانست و ئاين كۇتايى پىتھات، دواتر بەرەو لايەنەكەي تر چووكە بنىادنانى دىدىكى فەلسەفى بوو بۇ پەيوەندىيەكانى كۆمەلگە كە چەمكى فەلسەفەي ماددى و بىروباوہر و سەرمايەدارى و ئىشتراكىيەكانى لىكەوتەوہ.

ئەو پۇلەي زانايانى ئىسلام لە دانانى بەردى بناغەي بنىاد زانستى ئەزمونى لە ھەموو جىھان دا ھەيان بوو لە بەرچاوى كەس دا شاراوە نيە ھەرچەندە ھەندى نەيارى

ئىسلام بانگه‌شەي پوچى خۇيان دەلئىنەو بەوہى نكولى دەكەن لەو پۆلە كاراۋ ديارە بەو بانگه‌شەي موسلمانان تەنھا ككلتورى يۇنانيان گواستوہ تەوہ بق زمانى عەرەبى. ئەم مەسەلەش چەندىن زاناي بەويژدان يەكلايان كرووہ تەوہ وەك درابەر و سارتون و ھۆنكە و دەيان زاناي تر، جورج سارتون لە كتئبەكەيدا (ميژووى زانستەكان) ماوہى سى سەد و پەنجا سالى بەردەوامى موسلمانانى لە ۷۵۰-۱۱۰۰ز. ھىناوہ كە تيايدا ناوى جابرى كوپرى حەيان و خوازى و رازى و مەسعودى و بەيرونى و ئىبن سينا و ئىبن ھەيسەم دەردەكەوى. دواى سالى ۱۱۰۰ز. يەكەم ناوہ پوژناوايىەكان دەردەكەون، بەلام لە ماوہى دوو سەدە و نيودا شەرەفى زانستى لە پوژناوادا بوو بە ھاوبەشەكى لەگەل زانايانئىكى موسلمان دا. بەخششى زانستى موسلمانان لە بەشە جياجىكان دا بوو:

۱- زانستى بىركارى (خوى لە خوى دا زانستىكى بىباكە و ژمارەكان لەپىش ھەموشيانەوہ سفر لە نئوہندى ئەو زانستەدان).

يەكەم كەس ژمارەى بەكارھىنا و واتاي بە سفر بەخشى خوارزى بوو، ئەو دەستكەوتەش تا ئەمرو بەسودو بەردەوامە تا ئەوہى ژمىريارى ئەليكترونى پشت بە دوو ژمارە دەبەستىت بۇ بەجىھىنانى كارى ئەوانىش سفر و يەكن.

۲- زانستى جەبر كە ئەويش پەيوەستى خوارزىمىە و پىش ئەوہش ھەلوەشانئىكى تاك بوو بۇ چەند مەسەلەيەكى ديارى كراو.

۳- زانستى سىگوشەكان: عەرەب بەم شىوہى ئىستاي زانويەتى. يۇنانىەكان شتىكىيان لى دەزانى. كتئبى (النقوصى) تا سەدەى حەفدەھەمىش سەرچاوەيەكى گرنگ بوو.

۴- گەردوونناسى كە موسلمانان پىش گاليلو چەندىن ليكولئىنەوہيان لەسەر ئەنجام

۵- زانستی ڪيميا (جابري ڪوڀي حه بيان): ٺه زمون و بينين و ٺه نجامگيري.

۶- زانستی سروشت و بينراوه کان (حه سہنی ڪوڀي ههيسم) ڪٽيٻه ڪهي (المنارة)

له ناودارترين ٺه و ڪٽيٻانه بوو ڪه له ٺه وروپا ناسراون و ٺه وپش سروشتي نيشڪي راست ڪرده وه و چوٽي چالاڪي و ڪاري بينيني پوون ڪرده وه.

۷- زانستی پزيشڪي: ٺه وروپيه کان به ڪدهنگن له سهر پيشره وي موسلمانان له

پزيشڪيدا.

مامؤستا عه بدولمه قسود حه بيبي ده لٽيت موسلمانان له پٽي وه رگرتنه وه يان بي مشتومرو به دوا داچوون و ليڪولينه وه زانستيان وه رنه رگرتوه، چونڪه ٺه وان پشتيان به ستبوو به مه و زوعيهت و ورده ڪاري زانستی، بويه ره خنه يان ده گرت له زانستی به ڪه ميه کان و تيڪيان ده شڪاندين و هه له کان يان راست ده ڪرڻه وه و ره خنه يان ده گرت له نوسينه ڪاني ٺه رستق و به تيلمؤس و ڪه ساني تر و زياده ڪاري و تيئينيان له سهر ي هه بوو. واقيعيه تي زانستی پالنه ريان بوو بؤ ٺه وه. له زانستی گهردوون دا چه ند بنه مايه ڪي نوٽيان دانان جيا له وه ي پيش خويان و زياتر گرنگي ده درا به بينين (مرصد) و گه شهيان ده دا به ده زگاڪاني و خشته ي حساباته گهردوونيه ڪاني. ٺه و خشتانه له لايه ن پوڙٽاوا وه برانه ناو مرصاده ڪان يانه وه. گرنگترينيان خشته ي خوارزمي و به تاني و ٽيبن يونس. به ڪي له جه مسهره ڪاني زانستی ٺه وروپي دان به وه دا ده ني و ده لٽيت (زانستی گهردوون (ٺه ستيره ناسي) له به غداد له ڪوٽايي سه ده ي ده يه م دا گه شتبووه لوٽڪه ي هه و لي مروڙ له به دوا داچووني هه ساره و ٺه ستيره کان به چاوي موجه رده د).

ٺه بولعه بباس ٺه حمه دي فهرغاني نوسهري ڪٽيبي (الڪامل في الاسطرلاب و جوامع

علم النجوم) چه ند پيوانيه ڪي به دريڙايي هيلي راستي زهوي ٺه نجامدان. به ڪم ڪه س ٺه و بوو زاني پيره وي خورو هه ساره کان به به رده وامي به ناراسته به ڪي پيچه وانه

دهروات. له سر دهستی نهو چند خویندکاریکی تری بواری گهردوون پیگه‌یشتن که چندین به‌رهو پیشچوونیان لهو بواره‌دا پیشککش کرد.

ئینولله‌یسه‌م چند ریگه‌یه‌کی نویی هینایه مه‌یدان بق پخوانه‌ی خستنه‌پووی شوینه‌کان هر لهو بیردوزه ناو‌داره‌یه‌وه که له بواری زانستی تیشکدانه‌وه دا دیت. نهو بوو به ماموستای پوژناوا له سه‌ده‌کانی ناوه‌پاست دا دوا‌ی نه‌وه‌ی کتیبه‌که‌ی (علم المناظر) وه‌رگت‌پدرايه سر زمانی لاتینی و تیایدا بیردوزه‌ی جول‌ی هه‌ساره‌کان له چینه‌کانی که‌ش و هه‌وادا که چینی نه‌بینراون هه‌یه. له‌سر نهو بیردوزه‌یه زانایانی پوژناوایی گهردوون که‌وتنه کار (پوچهر بیگون ۱۴۹۴ز. لیونارد دافنشی ۱۵۱۹، گالیلو ۱۶۴۲) نه‌مانه به دامه‌زیننه‌رانی لیکولینه‌وه‌ی نویی زانستی داده‌نرین.

ئینولله‌یسه‌م به‌که‌م که‌س بوو له‌پتی جوړی نامیری کونکرده‌وه که له پاستی دا وینه‌یه‌کی نامیری وینه‌گرتن بوو بق دواتر چند نه‌زموونیکي نه‌جامدان. نهو خاوه‌نی زانستی سوننه‌ته کائینه‌کان بوون و ماموستا‌کانی وه‌ک زانایه‌کی نه‌زموونکار سه‌باره‌ت به‌پیره‌وی خو‌ر پریان چه‌سپاند و بیردوزه‌کانیشی له‌فیزیا و به‌رچاویه‌کان دا تا نه‌مپوش زالن به‌سر زانسته‌کانی پوژناوا‌دا.

به‌رده‌وام نهو مه‌سه‌له‌بیرکاریه سروشتیه‌ی ئینولله‌یسه‌م شیکاره‌که‌ی داناو به مه‌سه‌له‌ی هه‌یسه‌می ناسرا تا نه‌مپوش له زانستی پوژناوا‌دا به‌رده‌وامه، به‌و جوړه ده‌بینین بیردوزه و نامیره‌کانی موسلمانان و نهو دوزینه‌وانه‌ی پیی گه‌یشتن و په‌خنه‌یان له بیردوزه‌کانی پیش خویان گه‌وره‌ترین کاریگه‌ری و چاکه‌ی هه‌بوو به‌سه‌ر زیاری نویی نه‌وروپیدا.

ده‌کری بلین به‌خششه‌کانی زانستی نه‌زموونی ئیسلامی به‌ره‌و پووی نه‌و باره

بوویه‌وه:

په گه م: بيردوڙه ي ئه رستو دارماو ئه وروپاي له تيراماني پوانينه وه بهره و نه زموننگه ري برد.

دووه م: ئه وروپاي له سه رده مي ره هبانيه ته وه بهره و سه رده مي بيناسازي برد به هوي ناراسته كړدني قورثانه وه.

سپيه م: ئه وروپا راشكاوانه پوټي موسلمانان راده گه يه نيت و گه مه ي پي ده كړدو هه وټي ده دا نكوټي لي بكات و هه موو ئه و به ره مه زانستيه به بيده نكي و چاو داخستن به پي بكات جگه له ژماره يه كي كه مي نوسه راني به ويژدان له ماوه ي زياتر له سي سه ده دا.

چواره م: ئه وروپا له پي بازي ئيسلام له زانست دا گوږا بو پي بازي يوناني كون به وه ي به خششه كاني زانستي له نيوه ندي چه مكي به رزپاگري ده مارگيري نه وروپي و پوماني كون دا دابني و هه وټ بدات خو ي له و ديده راسته نازاد بكات كه زانست زانست بو خزمه تي هه موو خه لكه و ده بي ئه وه ش ئه خلاقي بيت. بيروكه ي سروشتي دانا تا له بري وشه دروستكاري حه قيق ي دابني كه ئه و يش خوا ي گه وره يه. لايه ني خوا ي به ته واوه تي لا بردو شانوشكو ي لايه ني ماددي راگه ياند و وا سه يري جي هاني ده كړد كه كون بيت و پي چه وانه بوونيكي ته واوي بو چه مكي دروستي ناي نيشان دا. ئه و چه مكي كه بريار ده دات جي هان دروست كراوه و كو تاي شي پي دي. له ئه نجامي ناكوكي له گه ل كلتيسادا بيروكه ي عه لمانيه ت سه ري به لدا كه بوويه هوي ئه وه ي به يه كجاره كي ناي ن كه نار بخات و زانست به رزپاگري و هه وټ بدات بانگه شه ي ئه وه بكات كه ده تواني پي به ري مرو فايه تي بكات. ئه گه ر چي ئه و بيردوڙه يه ته واو شكا به لام ئه و زانسته نه زمونويه ي تواني بروا بيني به خوا به هوي هي زي مله پوره و بتپه رستي و زيندو كه ره واني بي ري كوني مه جلوسي باتينه وه (كه جوله كه ن) فه لسه فه مادديه كاني لي له دا يك بوو كه هه وټيان ده دا خو يان بكه نه خاوه ن هي زي زانست و پيروزي له كاتي كدا

به‌ته‌نھا چەند سەپاندن و بێردۆزەیه‌کی مرقۆی بوون کە پاست و هەلەشیان هەبوو. مەیدانی زانستە کۆمەلایەتی و مرقۆایەتیەکان مەترسیدارترین مەیدان بوون بۆ دەرچوون لە چەمکی دروستی زانست. ئەو چەمکی کە ئیسلام پێی بوو.

چەندین لیکۆلەر ناماژەیان داوہ بەو لاریبوانانە پالئەری پێکدەوی زانستی ناو پوژناوا بوون، لەوانە ئەو بێرۆکی کە هەندێ زانا دایاننا و ناویان نا (بیلایەنی زانستی سروشتی) هەندیکیان دەلێن هیچ پەیوەندیەکی نە لە نیوان زانستی سروشتی و ئاین و ئەخلاق دا، واتە هیچ کاریگەر نیە بە ئاین و ئەخلاق. هەندیکیش دەلێن کە باسی ئابووری کرا باسی ئاین ناکرێ، مەسەلە ی جیا کردنەوی ئاین لە زانست و دواتر جیاکردنەوی ئەخلاق لە زانست لە و هەولە مەترسیدارانە بوون کە بانگخوازانی پۆشنکەری جوولە کە بۆ هەولی لە ئابوورنی چەمک و واتای پەیوەندی نیوان پۆجیەت و ماددیەت و بەرزکردنەوی ئەو پێی دەوترێ عەقلانیەت ئالاکەیان هەلگرتبوو بە مەبەستی گەیشتن بە ملهوپێ و بێ پەوشتی.

ئەوروپا پێوەرەکانی ئیسلامی لە پێکخستنی زانست و ژیاڕدا بە یەکجار بەرپەرچ دایەوہ. ئەو پێوەرانە لە سەر بنەمای دانان بە چاکە کەسانی تردا و ویزدانی دەروونی و ئاستی بەخششی زانستی خواوەنەکان و ئاراستە ی زانست لە پینا و خزمەتی کۆمەلگەدا وەستابوو نە ک لە پینا و دارماندی کۆمەلگەدا. هەروەها تا دەستکەوتەکانی زانست بۆ هەموو مرقۆایەتی بن نە ک بۆ دەستەبەک، چینیە جیا جیاکانیش بتوانن لیتی سودمەند بن لەوانەش پاراستنی هەژاران و نەخۆش و پیرو بە تەمەنەکان پێچەوانە ی نەریتی چەسپاوی پوژناوا بۆ لە ئابوورنی نەخۆش و بەکەم پوانینە پیرو پەککەوتە و بەرزتر دانانی پەگەزی سپی و دانانی بە ژیاڕسازان و بەرزپاگرتنیان بە سەر گەلانی تردا بە تاییەت ئەو گەلە هەژار و کەم دەستانە ی کە قودی قەلەمپەوی بیانی بیانوویەکی فەلسەفی بەخششی بۆ تالانکردنی سامانیان و دارمانی ئابووریان.

ئەو گۆرپانە مەترسیدارە بەرھەمی مەملانئیی نیوان دەستکەوتەکانی زانست و چەمکەکانی ئاین بوو. ئەوێش گۆرپانی بوو نەیتوانی ھاوسەنگی یان تەبایی نیوان بنەپەتە سەرەکیەکانی ئاین و چەمکەکانی زانست پابگرن. بەلکو زانست وەك قەلای بەرھەلستکار بەرامبەر ھەموو شتێ وەستا کە پەیوەست بێ بە پۆج و مەعنەویەت و غەیبیەو. چەمکی ماددیەت زال بوو بەسەر زانستە سروشتیەکان دا دوو شتی مەترسیداری زۆر سەختی سەپاند. ئەزەلیەتی ماددە و وزە و دانەوہ پالی ھەر شتی لە بوون دا بۆلای سروشت و یاساکانی و قبولکردنی بنەمای گەشەسەندنی پەھاو بنەمای پێژە بەوہی ھەموو شتی پێژەییە. گواستنەوہی چەمکی گەشەسەندن لە زانستە بیۆلۆجیەکانەوہ بۆ زانستە کۆمەلایەتیەکان بەوہ دانسی نەدەنا بە چەمکی چەسپاوەکاندا. بەوہ بیری پوژئاوایی لەو چەمکە چەسپاوەوہ کە ئەرستۆ ھینابووی گەیشتە چەمکی گۆرپانی بەردەوام و گەشەسەندنی بەردەوام کە داروین و سبنسەر و ھیگل ھینایان.

بیرۆکەکی بەرھەلستکاری زانستی نوێ بەرامبەر بە ئاین وەرگیراو بوو لە چەمکی ئاینی مەسیحیەوہ ئەوێش بیرۆکەیک بوو لە ئەوروپا بلابووہوہ گواہ ئاین لەگەل زانست نایکرێ. بەرھەلستی ئاینیش لە ئەوروپا لە بنەپەت دا دژ بە مەسیحیەت بوو کە ئازادی بیروکاری لە خەلک زەوت کرد بوو. مەملانئیی نیوان مەسیحیەت و زانست مەملانئییەکی خویناوی بوو و ژمارەیکە بێشوماری خەلک بە تۆمەتی پالپشتی نەکردنی کلئیسا بەرھەو مەیدانەکانی سیدارەدان بەپێکران. جۆن ولیەم درابەر لە کتیبەکەیدا (التاریخ النهضة الفكرية فی أوروبا دام) دەلئیت داداگانێ پشکنینی کاسۆلیکی لە ماوہی ۱۴۸۱ تا ۱۸۰۸ز. نزیکەکی سێ سەد و چل ھزار کەسیان لە سیدارە دان کە لە نیویان دا سی و دوو ھزاریان بە تۆمەتی بیدعە و دەرچوون لە پێنمایەکانی کلئیسا سوتینراون. بەو جۆرە ئاین و زانست لە ئەوروپا پێکەوہ نەدەگونجان. دۆژمنانی

ئیسلامیش ههولیان دا ئه و بیرۆکه یه بگوازنه وه بۆ ئاسۆی ئیسلامی و وشه ی ئاین له دیدی مه سیحیه ت و جوله که وه گشتگیر بکن بۆسه ر ئیسلامیش. ئه م هه له دزیوه ش له ئه نجامی وه رگپانی وشه ی ئینگلیزی (Religion) بوو بۆ وشه ی ئاین. به لام ئیسلام ئاینیک نیه به و چه مکه لاهوتیه. به لکو به رنامه ی ژیانیشه که مه سه له پۆخی و ماددیه کانیش ده گرته وه، ئیسلام ئاینیک نیه ته نها مه سه له پۆخی یان ته نها مه سه له ماددیه کان له خو بگری، به لکو گرنگی ده دات به دنیا و دواپوژیش.

پوژناوایی و ماددیه کان و جوله که و هاوده مانیان هه ولیان دا ئیسلامیش به و داوه توش بکن و هه مان واتای پبیده ن، به لام ئیسلام له وان جیا به و له بنه په ت و حه قیه تی خویدا له گه ل ئیسلام ناته با نیه به لکو ده رگا و ئاسۆی حه قیه تی له به رده م زانست دا کردووه ته وه تا بگات به پپیاژیکه ئه زمونی که بووه به بنه په تی ژیا ری نوێ. قورئان ئه و کانگا بنه په تیه یه بیردۆزه ی مه عریفه ی ئیسلامی و پپیاژی ئه زمونی لیه ره گراره و. ئیبنوله یسه م له قورئانه وه بیردۆزه ی تیشکی وه رگرت. ئیبن خه لدون له قورئانه وه یاسای دامه زان و دارمانی گه لان و ژیا ره کانی وه رگرت. قورئان بوو خه لیلی کورپی ئه حمه دی پپنمونی کرد بۆ دانانی یاساکانی زمان و موسیقا و شیعر.

ئیسلام جیاکاری نه کردووه له نیتوان زانستی دنیا یی و زانستی ئاین دا به لکو وه سیه تی کردووه هه ول بۆ هه ردووکیان بدری به وه ی هه موو زانسته کانی بوون له یه ک ئایه ت دا کۆبوونه ته وه و هانی داون و زانستی به پپناوی له خواترسان و پپگی ناسینی خوا داناره. **﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً﴾** وه ک ئاماره یه ک به هیه ت و گه ردوون و په یوه ندی ئاسمان به زه ویه وه **﴿فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُّخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا﴾** ئه مه ش ئاماره یه به زانستی وه ک گژو گیا **﴿وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بَيْضٌ وَحُمْرٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَعَرَايِبٌ سُودٌ﴾** ئاماره یه به زانستی جیۆلوجیا و ماوه قوئاغه کانی **﴿وَمِنَ النَّاسِ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ﴾** ئاماره یه به زانستی بیۆلوجیا به هه موو شیوه کانیه وه.

ئیسلام ھەر زانستیکى به فەرزى کیفایە داناوھ که موسلمانان پۆیستیان پیتی بئ، فەرزى کیفایەش ئەو یە کۆمەلێک ئەو ئەرکە لەسەر شانى ئوممەت لابەرن و پۆیستیه کانی دابین بکەن (حەسەن بەننا) ئیمامى غەزالی دەلێت ئەگەر لای نا موسلمانان زانستى یان داھێنانى ھەبوو که لای موسلمانان لەوھ چاکتر و باشتەر نەبوو ئەوا موسلمانان لەسەر ئەو کەمتەرخەمیه یان تاوانبارن و لێپێچینه وەیان لەگەڵ دەکری.

بۆ تیگەیشتن لە مەترسى ئەو گۆرپانەى تووشى ئەوروپا بوو بەھۆى دەستەوسانیان لە قبولکردنى چەمكى زانستى ئیسلامى و لادانیان لێى ھەر دەبئ ئەو دۆخە گشتیە بزانیان کە ئەزموونى ئیسلامى تیایدا سەرپهەلدا، ول دیورانەت دەلێت: ئەو یە لەبیری نوێى مەسیحى دا باو بووھ ئەوھ بووھ ھەر دەبئ بەم زوووانە دنیا کاول ببیت و زەوى و چەند ئاسمانیکى نوێ شوینى ئەم زەویە دەگرنەوھ کە ئیمەى تیداین. زانستى گەردوونیش وەك زانستەکانى تر پووچە، ئەو زانستانەى کە کلێسا سەرکۆنەى کردن و لەکارى خستەن، پوانین بۆ زانستى گەردوون بەگشتى قەلب و بئ سووھ چونکە مشتومپى لێکۆلینەوھى نيزامیکى گەردوونى بەناتەواوى کە خیرا نيزامیکى باشتەر و بەسووتر جیى دەگریتەوھ چ گرنكى و چاکە یەکی ھە یە.

قدیس نۆگەستین (٤٣٠ز) بە جوانترین شیوھ ئەمەى دەرپریوھ کاتى پیتی وابوو نایا زەوى جەرگەى ئاسمان بئ یان لەملاو لەولای ئاسمان بئ ھیچ سوو و زیانیکی نیە، دیدى پیاوانى ئاینى بۆ ئاسمان و ئەستێرەکان جیاواز بوو. ھەیان بوو پیتیان وابوو کائینى زیندوون، ھەندیکى تر دەیانوت نشینگەى فریشتەکانن، ھەندیکى تر دەیان وت ئەستێرەکان کائینى پۆحین فریشتەکان بەرپۆھیان دەبەن. پینماییه کانی ئاین لای ئەوان دەلێت ئاسمان گومەزە یەکی رەقى دەورى زەوى یە و پەیکەرە ئاسمانیە کائیش چرای ھەلواسراوى ناو گەردوون. ئەمەش بەگشتى پینمایى ئاینى پیاوانى کلێسا بوون کە تیکنالاوى بێردۆزەکانى پەتلیمۆس. لەو پیناوەش دا کلێسا نە یارى بێردۆزە

کڙپه رنيڪڙس و هاوده مي گاليلو ۱۶۱۶ ابو، خويندنه وهی کڙپه ر نيڪڙس وايکرد نيڪڙس بهر نه فرين و پاوه دوونان بکه ویت. چه مک و واتاڪانی زانايا ني نيسلام له گه ل چه مک و واتای به تليمؤس دا نه يار بوو به وهی خولانه وهی زهوی و هه ساره کانی به ده وری خوردا چه سپاند که له گه ل پڙنمايه کانی کتیبی پيرؤزدا پيچه وانه بوو، بؤيه به کوفر و مله وری داده نرا. هه رکه س بيوتايه بيردؤزه که ی کڙپه ر نيڪڙس راسته پاوه دوو ده نرا و له سالی ۱۶۰۰ از برؤنؤ گيرا و به زيندووی سوتینرا، نه وان پڙيان و ابوو زانستی نه اندازياری کاری شهيتانه و بيرکاريش به ره می بیری مله وړانه.

هه روه ما گاليلؤش براه به رده م دادگاګانی پشکنينی پؤما و دووچار له پڙناو بيدعه ی جولہی زهوی دا دادګایی کرا. په رچه کرداری توندی دژ به زانست و هوکار بوو تا له ماوهی سده ی نؤزده دا بيردؤزه مله وړپه کان ده ريکه ون وه ک توله سندنه وه يه ک له ناین تا نه وهی بيکون ده لئیت ناین به ربه ستيکی به رده م پيشکه وتن و کؤتيکه که ده بن بشکيتنؤ. نه م ناراسته يه به رده وام سهرده که وت تا هه ندؤ له فهيله سوفان نکوليان ده کرد له بوونی خوا وه ک هيؤم و ميل و جوليان و هکسلی و براتراند.

ګه رمه ی ناکوکی نيوان زانايا ن و کلتسا بؤ جياکردنه وهی ناین گه يشته جياکاري ته واوله پڙيازی ژيان، نه مه ش دواي نه وهی قه له مړه وی خوی فراوان کرد و پڙنوسه کانی شکاند و زمانه کانی به سته وه. نه مه وای له بيرياران کرد له ده سالات راپه پښ و نه و چاودپڙيه قبول نه کن. دواتر فيڙيوون و خويندن له ناین جيا کرايه وه و نه و عه لمانيه ته سه ريه لدا که په رچه کرداری تۆقاندنی ناینی و ده ستيوه ردانی کلتسا بوو بؤ کاروباری بيرو ليکولینه وهی زانستی و په روه رده ی مندال و گه نجان و پيگه ياندنيان.

ليږه وه ګؤرانی قه له مړه وی زانستی به ره و نه وه چوو پڙيازیکی فهلسه فی دابنؤی که هه ول بدات به ديلی له بیری ناین پيشکه ش بکات. به داخه وه نه و به ديله مادديګه ری ته واوله بوو.

باسى چوارهم

(بىرى پوژناوا و پىلانى دژبه بىرى ئىسلامى)

بىرى پوژناوايى كه خوى له دهسلاتى مەسحىيەت پزگار دەكرد كۆمەلنى بىردۆزەى دانان كه فەيلەسوفاننى بانگەوازيان بۆ دەكردن كه لەراستى دا بەرھەمى ئەو مەملەنئىيە بوو لەنئىوان كلتيسا و زانا ئەزموونىەكان دا بەرپۆرەچوو و دواتر ئەو فەلسەفە ماددىە سەريھەلدا كه ھەولنى دا بەرنامەيەك بۆ ژيان و كۆمەلگە و ژيار لە دەرەوھى ئاينى مەسحىيەت دا دابىنى. ئەوانەى زال بوون بەسەر ئەو بزوتنەوھەدا كه پىنى دەوتىرى بزوتنەوھى پۆشنگەرى كۆمەلنى فەيلەسوفى جوولەكە بوون كه لە بنەپەت دا لەسەر دارپماندى مەسحىيەت كاريان دەكرد وەك سەرەتايەك بۆ دارپماندى ھەموو مرقۇفايەتى. لەبەرئەوھى مەسحىيەت كۆمەلنى وەسەيەت بوو و مەنھەج و پىيازىكى ژيان و پىكخستنى كۆمەلگە نەبوو بۆيە پوژناوا كه بەھۆى بەرنامەى ئەزموونىەوھە بەرەو پىشكەوتنى بوارى دۆزىنەوھە جوگرافىەكان چوو و كەوتە ھەولنى گرتنى ناوچە ئىسلامىەكان - دواى دەرکردنى موسلمانان لە ئەندەلوس - لەپىناو لەناوېردنى قەلەمپرەوى سياسى ئابورىيان دا. كارى يەكەمیان دەستگرتن بوو بەسەر بەندەر و دەرياكان دا دواى پىشپرەوى لەو بواردەدا لەپىنى ئەو ئەزموونەوھە كه زاناينى موسلمان داياننابوو و ھەندىكيان لە خزمەتى غەزاي ئەوان دا بوون بۆ دەستگرتن بەسەر كەنداودا و گەيشتن بە كەناراوھەكانى ھىند تا كانتون لەچىن.

ئەم بىرە پوژناوايىە داگىركارىە لەپىنى دەستگرتن بەسەر ناوچەى خام و دامەزراندنى نىزامى سەرمايەدارى و قۇرخرىدى بىردۆزە جياجياكان بۆ خزمەتى ئەو

ئامانجه ئه و بیره ی خۆی داریشت تا دهستبگری به سهر ناوچه ئیسلامیه کان دا و داهاتی تالان بکات و دواتریش له پئی تیکشکاندنی بنه رته کانی بیرى ئیسلامی و تهنگپیه لچنینی له ناو بازنه ی بیرى پۆژئاوایی لیبرالی دا ئه زمونی له گه ل ئه و ناوچه ئیسلامیانه دا په پره و بکات که ده که وتنه بازنه ی قه له مپروه داگیرکاریه که ی پۆژئاواوه تا به ته واوه تی ببنه پاشکۆ و شوینکه وته ی پۆژئاوا.

له ناوبردنی ئیسلام ئامانجی سهره کی پۆژئاوا بوو که له پشت چالاکی نزیککاری و شالای پۆشنبیری و موزده به ریه وه خۆی داشاردبوو تا چه مک و واتا بنه په تیه که ی ساخته بکات و نه وه نوێکانی موسلمانان له دیدی ئیسلامی دامالئ و ئه و نه وانه به بریقه ی ژیا ری پۆژئاوایی و قه له مپروه ده سه لاتئ ئه و ژیا ره هه لبخه له تینئ.

مه ترسیدارترین بانگه وازی پۆژئاوایی بریتی بوو له:

یه که م: وێرانکردنی یه کبوونی ئیسلامی به بلۆکردنه وه ی گیانی نه ته وایه تی و که مینه کان.

دووه م: سه پاندنی قه له مپروه ی پۆژئاوایی به سهر خویندن دا و ده رکردنی له چه مک و واتا کانی ئیسلام.

سپیه م: سه پاندنی بانکی سووختوری و تیکشکاندنی ئابووری ئیسلامی.

چواره م: وه ستاندن و کۆتکردنی شه ریه تی ئیسلامی و سه پاندنی یاسای دانراو.

پۆژئاوا ئایدۆلۆجیا و ئه و زانستانه ی خۆی پێشکه ش کردن که له که شیکدا په پیره ی کردبوون که به ته واوه تی دوور بوو له ئاین به هۆی ناکۆکی نیوان سه رکرده کانی بیرى پۆژئاوایی و مه سیحیه ت که کلێسا پێبه ری ده رکرد. ئه مه ش به بی په چاوکردنی بیردۆزه یه کی فراوانتری سه باره ت به چه مکی ئاین که بتوانئ بچیته ده ره وه ی

چوارچپوهى مهسيحيهت. پاشان نهو زال بوونهى ريبازى ماددى پوژئاوا هات كه خوئى له بىرى سهرمایه دارى لىبرالى دا ده نواند. له و نيوهنده دا بىردوژهى داروين دهركهوت سه بارهت به گه شه سهندنى بيولوجى. دواتر له سه رده ستى سبنسه ر و كه سانى تر گورا بو گه شه سهندنى ره هاى كومه لايه تى بىردوژهى فرويد سه بارهت به نه فس و بىردوژهى دوركايه سه بارهت به كومه لايه تى و بىردوژهى ديوى سه بارهت به په روه رده و بىردوژهى ميكيا فيلى سه بارهت به سياسهت. بىردوژهى برگماتيزم سه بارهت به نه خلاق - هه روهك بىردوژهى ماددى له رافهى ژيان دا دهركهوت (هيج خواههك نيه و ژيانيش مادديه) بىردوژهى رافهى ماددى بو ميژوو دهركهوت، نايين به تلياكى گه لان دانرا. به هاكان وا سه ير دهكران ته نها په نگدانه وهى بارى نابوروى بن، نه خلاق به پيئى گوراني كومه لگه ي پيشه سازى ده گورئ. په روه رده و نه خلاق به هاى نابنه ره تى ژيانن.

نايدولوجياى بىرى پوژئاوايى (سه رمايه دارى) و په رچه كرداره كه شى (ماركسيهت) له پيئاو يهك نامانچ دا بوون كه نه ويش زال بوون به سه ر هه موو گه لان دا به پيئى چه مك و واتايه كى داگيركارى كه له ورده كارى دا جيا و له نامانچدا يهك بوون. بىردوژهى به رز پاگيرى جنس و په گه ز له له هه موو پوژئاوا و له نه لمانيا و له سه هيونيه تدا بوون و ديار بوو. بىرؤكه ي په رسته شى هيئز و ئاره زووش ديار بوو. پالنه رى پيچه وانه ي ره ه بانيهت بووه و شوپشى جنس كارى گه رى خوئى هه بوو له دهركهوتنى چه ند مه سه له يه كى دواترى مرؤفا. ئيمپراتوريه تى سوو و په رسته شى زيپر و نكولئى له پوژئى دوايى و زيندوو بوونه وه. نه هيشتنى غيرهت به رامبه ر ئافرهت، نه مانى سوئز به رامبه ر باوك و گه وره و په رسته شى جهسته و بئ به رگى و بىردوژهى جنسى كه فرويد پيشكه شى كرد. شوعيه تى سه رمايه و ئافرهت، نه مه گه رانه وه بوو بوؤ چه مك و

واتاکانی ئیمپراتوریه‌تی پۆمانی و کۆمارى ئەفلاتون و په‌وایی کۆیلایه‌تی که به په‌رده‌ی هه‌لخه‌له‌تینه‌ر داپۆشرا بوو.

دۆرکایم چه‌مک و واتای مارکسی له‌ باسی ئابووری و سیاسه‌ته‌وه‌ گواسته‌وه‌ بۆ باسی کۆمه‌لایه‌تی و ئەخلاق، پوخته‌ی په‌وته‌که‌ی ئه‌وه‌یه‌ تاک هه‌یج به‌هایه‌کی نیه‌ و هه‌یج واتایه‌ک نیه‌ بۆ خاوه‌نیتی ئازادی تاکه‌ که‌سی به‌لکو هه‌موو به‌ها بۆ کۆمه‌لگه‌یه‌ که‌ ئایین و به‌ها پۆحی و بیروباوه‌په‌یه‌کان دروست ده‌کات و ئەگه‌ر نيزامیکی پێکخه‌ری کۆمه‌لایه‌تی نه‌بێ هه‌موو ئەوانه‌ هه‌روا و بێ به‌هان (عه‌قاد).

بیردۆزه‌ی ماددی جه‌ده‌لی (هه‌یگل) هات تا بیردۆزه‌ی میتا فیزیقی له‌ناو بیات. پێی وایه‌ له‌کاتی گۆرانی به‌رده‌وام و بزافی به‌رده‌وام و نوێگه‌ری به‌رده‌وام و گه‌شه‌سەندن دا به‌ پێچه‌وانه‌ی بیردۆزه‌ی میتا فیزیقی کۆتایی نایه‌ت. له‌ بیردۆزه‌که‌ی هه‌یگه‌وه‌ ئه‌و بیردۆزه‌ ماددیه‌ میژووییه‌ ده‌رکه‌وت که‌ مارکس ئالاکه‌ی هه‌لگرت و شه‌پۆلی ماددی مله‌وپیش ده‌رکه‌وت که‌ نکۆلی له‌ ئایینه‌کان و دروستکه‌ر (خالق) ده‌کرد و بیری خه‌لگی به‌ند ده‌کرد له‌ مه‌سه‌له‌ ماددیه‌کانی ژیان دا و پرافه‌ی ئایینی بۆ میژوو و جموجوله‌کانی ده‌وه‌ستاند و وای له‌ مرۆڤ ده‌کرد قه‌ناعه‌ت بکات به‌ ژیانی له‌سه‌ر زه‌وی دا تا پێویسته‌یه‌کانی جه‌سته‌ وه‌ک هه‌ر ئاژه‌لێکی تر دابین بکات به‌بێ ناودانه‌ گه‌رفته‌کانی بیرو بیروباوه‌پ. ماسۆنیه‌تیش ئەمانه‌یان ده‌وته‌وه‌ وه‌ک برنسو ده‌لێت دۆژمنی یه‌که‌مان ئه‌رستۆقراتی و پاشا و کلێسا نیه‌، به‌لکو یه‌که‌م دۆژمنمان ئایینه‌.

دواتر ئه‌و دیده‌ بێ په‌وشتیه‌ له‌ نوسینه‌کانی هافلون ئه‌لیس و نیتشه‌ و فۆلتیر و بیکاسۆ دا ده‌بینین که‌ به‌ نمونه‌ی بیری جیهانی داده‌نێن له‌کاتێک دا ته‌نها چه‌ند چیرۆکیکی جنس و ده‌ست درێژی و بیرکامۆ و سارته‌ر و فره‌نسۆساجان سومرست

موم نوسیویانن له گه‌ڵ چیرۆکی گوڵه خراپه‌کان و وینه‌ی دۆن گرای و لۆردشترلی شه‌یدای. بانگه‌وازی بوونگه‌راییی له‌سه‌ر ده‌ستی سارته‌ر بوو که داوای ده‌مه‌وه چوونی ره‌های ویستی ده‌روونی ده‌کرد تا ویژدانی خه‌لکی هه‌ست به‌ تاوان نه‌کات.

نوسینه‌کانی جوله‌که‌ش له‌بوازی زانسته ئیسلامیه‌کان و زانسته کۆمه‌لایه‌تیه‌کان دا له‌ قۆناغه‌کانی کۆتاییدا مه‌ترسیدارترین هه‌ولێ به‌دییه‌تانی ئاره‌زووه‌کانی ماسۆنیه‌ت و له‌ژن بوو بۆ دا‌پماندنی کۆمه‌لگه‌کان.

شته مه‌ترسیداره‌که ئه‌وه بوو هه‌موو ئه‌مه‌ی گوازیایه‌وه بۆ ئاسۆی بیرى ئیسلامی و بریقه‌یه‌کی پیدرا. نه‌وه‌یه‌ک بۆی پیکه‌یتنران که بره‌ویان پیتی بوو و بانگه‌وازیان بۆ ده‌کرد، به‌لام خیره‌ بزافى بیداریخوازی ئیسلامی خراپه و گه‌نده‌لی ئه‌و پێیازه‌ی به‌ته‌واوه‌تی ئاشکرا کرد و هه‌ر ده‌بێ به‌ره‌و پووی بینه‌وه.

باسى پيىنجهم

(چەند تىببىنيەك لەسەر بەرنامەى پوژئاوا لە ليكۆلينيەوہى)

زانستيدا)

پياوانى بىرى پوژئاوايى بانگەشەيەك دەخەنە پوو كە گوايە ئەوان مەنەجىن و پەيوەستن بە عەقلانىيەت و زانستى بوون دوور لە ئارەزووى ويژدان و ھەست و سۆزى مرۆڤ. بىروپاي خۆيان لە بازنى مەوزوعىيەت دا دەخەپوو. مەوزوعىيەتتى كە چەندىن دەق و مەرجەى پيوە پيچراوہ. لەگەل ئەمەش دا پيىبازى پوژئاوا لە ليكۆلينيەوہى زانستى دا لە راستى دا لەسەر گومان و ئارەزووى دەروون وەستاوہ ﴿إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ﴾ چونكە كاتى وازيان ھيئا لە پيىباز و ئەخلاقياتى ئاين پيىيان لەبەردەم دا كرايەوہ بەرەو ئارەزووہ كانى مرۆڤ. ئەوہ لەگەل بىرى يونانى و پۆمانى كۆنى بتپەرستى دا يەكيخستن كە لەسەر ساوايى منداال و داروپەردووى فەلسەفە كۆنەكان وەستاوہ. چاكترين بەلگەش بو ئەوہ يە برىتىيە لەوہى زانايەك لەويەرى ئاستى مەوزوعىيەت دا وەك فرۆيد پشت دەبەستى بە ئەفسانە كۆنەكان تا بىردۆزەكانى خۆى لەسەر بنياد بنى، بيگومان ئەو بىردۆزە مرۆييەى بىرى پوژئاواى لەسەر دامەزراوہ لە سى بنەپەرتى پيوست دا دەبينتەوہ:

يەكەم: بيتوانايى لە وەرگرتنى سەردەم دۆخ و كەش و كۆشكە بەردەوامەكان دا بەرامبەر قوناغيكى سەردەمى يان دۆخ و كەشى.

دووەم: دەستەوسانى لە بەخششى بەردەوام دا چونكە خيرا بىردۆزەكە بەھوى گۆرپانەكانى سەردەم و دۆخ و كەشەوہ پەكى دەكەويت.

سپيەم: دەرکەوتنى مۆركى ئارەزوو و چاوپنۆكى تايبەتى مۆرىي.

له کاتی به راوردی بیرى مرۆی پوژئاوا که مه نزمه ی یاساو به ها و بنه ماکانی ئاسۆی کۆمه لگه و سیاسهت و ئابووری له پوژئاوادا پیشکهنی کردوه - له گه ل چه مک و واتای بیرى ئیسلامی دا که له قورئان و سوننه تی پاکه ره وه وه رگه راوه کۆمه لئى جیاوازی قول و فراوان دیاری ده کرئین:

یه گه م: دامه زانی بیرى پوژئاوایی له سه ر چه مک و واتای ملکه چی بۆ گیانی سه رده م.

دووهم: ملکه چ کردنی زانسته مرۆفایه تیه کان بۆ چه مک و واتای مادده .

سێیه م: ئینشیتاری و لیکه له لوه شانى ته واویتی چه مکى مرۆی کۆکه ره وه ی پۆج و مادده و دامه زانی فه لسه فه ی ماددی له بنه په ت دا.

چوارهم: بیرۆکه ی گه شه سه ندى په هاو ملکه چی نه خلاق بۆ گه شه سه ندى له کاتیکدا چه مک و واتای ئیسلام له سه ر بنه ماى چه سپاو و گۆرانه کان وه ستاوه .

پینجه م: بیرۆکه ی پیشکهنه وتنى ماددی به ته نها، له کاتیک دا ئیسلام کاریگه ره به چه مکیکى گشتگیر بۆ پیشکهنه وتن ماددی و مه عنه ویش، له هونه ریش دا جوانی پیش نه خلاق بخت.

شه شه م: بیرۆکه ی نازادی جنس و په واکاری و زیده پۆی له کاتیک دا بیرى ئیسلامی له سه ر نه خلاق و پاک داوینی و پیکه سته کان وه ستاوه .

هه وته م: بیرۆکه ی به رپرسیاریتی به کۆمه ل له کاتیک دا ئیسلام له سه ر بنه ماى به رپرسیاریتی تاکه که سی وه ستاوه .

هه شه ته م: ناته بایى بیرى پوژئاوایی پوونی نیوان دوو مه زه ب یه که میان له ویستی مرۆیه وه لیده نه وئى تا ده گاته ئاستى بانگه شه بۆ ویستی په های مرۆی بۆ هه موو بوون. دووه میان له خۆسه پینى کۆمه لایه تیه وه لیده نه وئى تا ده گاته له ناوچوون و لیکه له لوه شان.

هه ځه تاندى موسلمانان به وهى پټى دهوترى مهنه جيه تى ليكولينه وهى زانستى له پوڙٺاوا دا مه ترسيدار ترين باسى ناو هه موو بابه ته كه بوو. چونكه ئيسلام خوى بنه پره تى ليكولينه وهى زانستى دانا، بويه له سر بنه مايه كى پاكي دوور له ناره زوو و گومان دامه زرا. يه كه م بنه ما و بنه پره تيشى داننان بوو به چا كه ي ئه وانه ي پيش خويدا له مهيدانى زانست و نر خاندى هه وليان و له بهر چا و گرتنى چا كه يان، به لام پوڙٺاوا كاتى ئه و بهر نامه يان گواسته وه بيړوكى ويژدان و داننان هه وليان لى لابرډ. دواتر يش كه و تنه بر دنى بىرى ئيسلامى به ره و چهنډ بهر نامه يه كى پر ده مارگيرى و كينه و خو بيتاگا كردن له داد په روهى سه باره ت به ئيجا بيه تى به خششى ئيسلامى و له بهر چا و گرتنى به پوونى. ئه مه ش له سر بيړيكى پيشوه خت وه ستاوه كه دوژمنايه تى و حه زى شيواندى راستيه كانه.

دادگايي كړدى ميژوو بىرى ئيسلامى له لايه ن پوڙٺاوا وه به پټى بهر نامه ي خويان كاريكى به مه به ست بوو تا پولى ئيسلامى پشت گوڼ بخړى، ئه و پوله ي كه ناكړى به ريبازيكي ماددى سه ير بكرى. هه روه ها هه ولى كوژانده وهى تيشك و پوناكى ميژوو كه ئيمانى حق له دهروونى موسلمانان دا زيندوو ده كاته وه، له م باره وه ئيتيان دينيه ده لټت: نه وهى نه گه ر مه حال نه بى ئه و او زور سه خته نه وه يه پوڙه لاتناسان سوزو كه ش و ديدى جياى خويان دامالن، به لكو له بهر نه وه كه وتوونه ته لادان به ژيان نامه ي پيغه مبه ر (ﷺ) و هاوه لان تا وينه راستيه كه ي به هوى زور ده ستكارى كردن يه وه درنه كه وي، ئه مه ش سه ره پاي بانگه شه ي نه وهى گوايه شيوه ي په خنه گرى پوختيان كرتووه ته به رو ملكه چى ليكولينه وهى پوختى زانستين.

ئو لادانه ي بىرى پوڙٺاوا يى به ره و فله نسفه ي ماددى توشى بوو مه ترسيدار بوو به هوى پافه ي ماددى بى بوون، پافه ي ماددى بى ميژوو، پافه ي ماددى بى ژيان. هاتنه دى كتوپر و خو به خو. پيوانى نه زموونى هه ستى به ته نها، هيچ ده رفه تى نيه بى ئه و بىره ي هه ول ده دات جيهانى هه ست تيپه رپنى بؤئه وديو جيهانى هه ستيپكراو.

مهترسیدارتین تووشبوونی بیرى پوڙڻاوايى نهو دورگيريه زورهى نيوان عهقل و پوڄ بوو له لايه كه وه. له لايه كى تريشه وه چون به ناراسته ي ناره زوه كان، زانا پوڙڻاواييه كان خويان به رپه رچيان داوه ته وه. له وانه وليه م جيمس كه نكولى تاك دهكات له بيروباوه رپه نايينه كه ي يان نه وه ي پي دهلي غريزه نايينه كه ي به ماف و سروشته وه و پشتگوي خستنى له بهر گرنگى و نه و پوله ي كه له ناكارى مرؤيدا هه يه. زورتيك جهخت له وه ده كه نه وه مله و پي له و بيروباوه رپه وه سه ره لده دات كه دزي فيتره ته و له گه ل عه قل ناگونجى و له گه ل سروشته شت كان دا پيكا دات. مله و پي له بيرى پوڙڻاوايى دا به پي پاي چهندين بيريارى پوڙڻاوا ده كه رپته وه بو كوت و به ندى لاهوتى مه سيحى و مه حالى قبولكردى له لايه ن عه قل وه هه ره له چه مكى سپانه خودايى و خاچ و هه له و تاوانه وه، نه و بيردوزه مادديه ش كه نه و شيكاره ده روونيه ي هينا يه كايه كه له سه ر جنس وه ستاوه كارى گه رى خوى هه بوو له سه ر نه دهب و چيروك به تايبه ت و بلاوكرده وه ي چه مكى بي ره وشته ي و نازه لگه رى. مه سيحيه تيش له ديدى تاكگه رايى بو مرؤفا پولى خوى هه بوو، له سه ر نه و ديدش به رنامه ي ليبرالى و نازادى تاك كه سى و ئابورى سه رمايه دارى دامه زرا. هه له بنه رپه تيه كه سه رچاوه ي بيرى بوونگه رايى بوو. چه مكى كه شه سه ندى پوڙڻاوايى به ها نه خلاقه كان و بيروباوه پي كرد به كومه لي بنه ماي پيژه يى واته ئيدى حه قيقه تى رپه ها نين و گه شه ده كه ن و بي بوونى كوتاييه ك گه شه ده كه ن.

هه روه ها ليكوله ران (بوونگه را نوپكان) پييان وايه ده رپرينى بوشايى شاراوه ي ده روونه كه خه لكى له پوڙڻاوا ده يپن. هه روه ها مه ترسیدارتين پوانگه ي بيرى پوڙڻاوايى نامانجى جياكارى نيوان مه نهج و په رپه وه.

باسى شه شه م

(به رنامهى ئيسلام له زانست و مه عريفه دا)

سه بارهت به ئيسلام نهوا به رنامهى بنه رتهى گشتگيرى خوى ههيه له بوارى زانست و مه عريفه دا جيا له به رنامهى پوژناروا، به لكو له دهيان بابته دا له و جياوازه. ديارترين تاييه ته ندى گشتگيرى پوانين بو مرؤف به و پيوه رهى له خوڤ دروست كراوه و پوچى به به ردا كراوه. به چاوپوژشى له ره گز و پهنگ و ئاينى. هه روه ها به كخستنى تاكگه رايى و كۆمه ل و كۆكرده وهى نئوان خوايه تى و مرؤيى و نه و زاته تاييه تيهى كه جيايى راده گرئ له ئاين و به رنامه و ئايدو لوجياكان. ئيسلام مه عريفه و پوژنابيرى جيا ده كاته وه. مه عريفه جيهانيه و پوژنابيريش تاييه تيه و هه رگه لئ پوژنابيرى خوى ههيه. شورا ديموكراتيهت نيه و دادوه رى كۆمه لايه تيش ئيشتراكيهت نيه.

چه مكى پيشره وى له ئيسلام دا چه مكى گشتگيرى ماددى و مه عنه ويشه نهك مادديه كى ته واو، ئيسلام رازيه به سه ركه وتنى ماددى به لام لاي خويه وه به ئامانجى نازانى. ئيسلام دژى پيشره وى نيه به لكو پالنه ريتى، ئيسلام له گه ل ده مارگيرى ره گزى يان هه ريمچيه تى نيه، هاوكات له گه ل بپرۆكهى گه شه سه ندى به رده وام و رافهى ماددى يان ئابورى يان ره گزى نيه بو مرؤف، بو ليكۆلينه وه له مرؤفيش دان نانيت به نمونه هينانه وهى ئاژه ل و كردنى به به لگه.

ئيسلام له گه ل بپرۆكهى ره هبانيهت و راكردن له ژيان نيه. ئيسلام دهيه وئى زانسته مرؤيهه كان له پيوه ره مادديه كان پزگاربيكات چونكه ده روونه كان ملكه چى نه وه نابن كه زانستى نه زمونى ملكه چيه تى. ئيسلام داواى له به رته وه نيه بيانوو بيتته وه بو بارى ژيار و كۆمه لگه كان، به لكو داوا له كۆمه لگه كان ده كات په يوه ستى نه و پي كخستن و سنورانه بن كه ئيسلام دايناون. ئيسلام دان ده نئى به ويسته كانى مرؤف دا و له

چوارچپوهی پښخستنې شهرعی و نه خلاقیدا به پپی ناستی توانا پره وای کردون، خوا ده فرمویت ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾

ئیسلام باس له هه له و گه پانه وه بۆ حقی کردووه هه ركات پاستی بۆ پوون بوویه وه، موسلمانیش هان ده دات بۆ نیجتههاد کردن و برپاری داوه که سئ هه له بکات پاداشتیکی بۆ هه یه نه گه ریش پاست بئ دوو پاداشتی هه یه. داوا ده کات به خهون هه لته خله تیتیت یان گومان قبول نه که یت. عه قل به کاربیتیت و پرسیار له شاره زایان بکه یت.

ئیسلام داوا ده کات به لگه هه بئ و دووره په ریزی ده کات له ده سه لاتدار کردنی ناره زوویان ده مارگیری له کاتی گه پان بۆ حه قیقه ت. نه رک و سنور و توانای داوه به عه قلی مرؤیی و ملکه چی سروشتی کردووه. فه رمانی کردووه زانست نه شاردریته وه به لگو له ناو خه لک دا بلاویکریته وه، زانستخوازی به فه رزی سه رشانی هه موو موسلمانئ داناوه و ئومه تیش ده بئ خه لکانئ دابنئ بۆ فیترکاری خه لک و فه زلی زانستی داوه به سه ر په رستش دا.

ئیسلام ده لئ هه موو به هایه ک دوو دیدی ته وای هه یه، ماددی و مه عنه وی، نه و دوانه ش له یه ک جیا ناکریته وه. عه قلیش پیناویکه که به پووناکي سروش پینموونی ده کری.

ده کری جیاوازی نیوان پیبازی ئیسلام و پیبازی مرؤیی پوژئاوایی بخه یه پوو. ئیسلام به م مؤرکانه جیاوازه: خوا په رستی، مرؤفیتی، جیهان بوون.

هه روه ها جیاوازی هه یه له نیوان ته و اوکاری ته وای ئیسلام و ئینشیتاری بیری پوژئاوایی و جیاوازی فه لسه فه و زانست و جیاوازی نه خلاق که له به هاکانی بیروباوه پره له گه ل داب و نه ریته کان که له گزپانکاریه کانی کومه لگه مرؤییه کانون.

ئیسلام دوور له سوو و مملانیی چینیایه تی به رنامه ی ئابووری خوی داده نئ و لایه نه کانی هه لسوکه وت به جوړئ نوئ ده کاته وه که کومه لگه له خراپه و بیپره وشتی

ٻپارٽي ۽ نهوه کان له سر بنه ماي په يوه ستي و تواناي پاراستني جلوه و بهرهنگاري بهرامبر و سهنهگرگيري سر سنور و په يره وي چه مكي جيهاد و فرمان به چاو پټگري له خراپه سره پټ بخات. له وانهش پاراستني خوږي نيسلامي له ټيکه ل بوون له گه ل بيره هاتووه کان و وهستان به پووي ژياري پوڙٽاوا و قبولنه کردني نمونه ي پوڙٽاوايي به هر دوو که رته که يه وه. نه مهش دواي نه وه ي ژياري پوڙٽاوايي نه ي تواني سپارده ي داد په روهري و په حمهت و براي ته مروي هه لگري و هه موو نه وه ي گوري به ترس و بيبي ناو د هروني خه لک و هه ر پټگريه کي گرت بهر له پټناو پيشکهش کردني بهرنامه ي مروي له نايدو لوجي اي تاکه که سي و به کومه ل دا که حه ز و هه لپه ي د هروونه کان سرکوت نه کات. ده سته و سانيش بووه له به خششي حه قيقی. دواي خرا نه پووي چه مک و واتاي بيري پوڙٽاوايي و به ها شيو اوه کاني له ناسوي کومه لگي نيسلامي دا بيري نيسلامي ده بوو نه و ساخته يه ناشکرا بکات و فهره ننگي پيغه مبه را يه تي ديار ي بکات و ژه هري قاديانيهت و به هائيهت و ماسوني هت و مه هار يش و بانگه وازه سه رشيو پينه کاني تريش له ناو به ري.

ده بي نه وه پوون بي بيري نيسلامي پيوه ري تاييه تي خو ي هه يه له مه سه له کاني پوڙٽاوايي و ليکولينه وه ي زانستي و ميژوودا که ته او له چه مک و واتاي بيري پوڙٽاوايي جيايه، چونکه وه رگيروه له به ها بنه رته يه کاني نيسلام، نه و به هايه ي چوارده سه ده يه نوممه تمان ده يانزاني، له کاتيک دا نه و چه مک هاتووانه به پوچه لي خو يان و به هي زي قه له مره وي بيانيه وه ماوه ي ته نها سه د ساله ناسوي فيکري نيمه يان بريوه به لام قبول و وه رگرتنيان به دينه کرد.

بهرنامه ي پوڙٽاوا ديديکي تاييهت و بهرته سک و سنورداره و چه ند سه پانديکي وان که هه له و راستيش له خو ده گرن و له پوڙٽاوايي بيري هه کي ټيکه ل و نه زمونيکي که مه وه وه رگيرون. ناکري هوشينيکي جيهاني وا بنويين که بتواني پيشکهشي مروفايه تي بکري

بۇ چاره سەرى كېشەكانى، چونكى لەلایەكەوہ لایەنگرن و ئارەزوو و چاوپنژوكى صەھيۇنيەت بەسەريان دا زالە، ئەمەش پوژتوكولاتەكەيان ئاشكرا كرد كه بۇ تېكشكاندى بەھا مۇيىيەكان بە مەبەستى دەست گرتن بەسەر جىهان دا چىيان نىازە.

لە پېيازى پوژئاوايى دا هيچ شتى هيئندەي لەدەست دانى خواپەرستى و ئيمان بەخوا مەترسیدار نىە، چونكى ئەو باوہ پوپونە بنەرەتى پېيازى ژيان و بنیادی كۆمەلگەو ژيارەكانە، ئایدۆلۆجيا هاوچەرخەكان تەواو لەوہ خالین و جگە لە ئوممەتى ئىسلامى لە پوانگەي پېيازە خوا ويستىە قورئانىەكەيەوہ لای هيچ ئوممەتېكى تر نەماوہ، ئەمەش هيماي ئوممەتى ميانرەوہ (ميانزەويش واتە چاكترين و باشترين و كاملترين). چاكتىي ئەم ئوممەتە لەوہدايە تواناي هەيە فەرمان بكات بە چاكە و پىگىرى بكات لە خراپە.

بىرە ملهوپرى و بى پەوشتىەكان توانييان چەندىن ئاين و پەوت و گەل لەناو بىەن و تەنگيان پېتەلچنن وەك چۆن فەلسەفەي يۆنانى بەرامبەر جولەكايەتى و مەسيحيەت كردى- و لەناو جەرگەي شوپىنى خۆيدا لەناوى بىەن، بەلام لەبەردەم ئىسلام دا دەستەوسان وەستاون چونكى لە كرۆك دا بە جۆرىكە تواناي هەيە بېوژىتەوہ بۇ پاستكردنەوہي پەوتەكەي و ئازادكردنى بىرى خۆي كاتى ئوممەتى جىهانى دەيەوئەت تەنگى پېتەلچنى. بىرى ئەمپوئى پوژئاواش بۇ فەسادى پىكخراوى ئەخلاقى و پىشكەش كردنى بەديلى فيكرى خاوەن ئالای بىتپەرستى نوئى و دروست كردنى چەند نەوہيەكى هەوادارى هەلگرانى ئالای دژە يەكخواپەرستى. ئەو هەولانە دواتر دادەپمىن دواي ئەوہي ئوممەتى ئىسلامى دەگاتە قۇناغى پىگەيشتنى هزرى و پىلانى شالوى هزرى و پوژئاواگەرى بۇ ئاشكرا دەبى، ئەو پىلانەي كە دەزگاكانى پوژھەلاتناسى پوژئاواو جولەكە و ماركسى پىيى هەلدەسن و هەرگىز بىردۆزەي عەلمانىەت ناتوانى بېيتە بەديل بۇ پېيازى ئىسلام چونكى ئىسلام بە سروشتى خۆي لەسەر نىزامىكى كۆكەرەوہي

دين و دهولت دامه زراوه . بيري پوڙٽاوايي له بنيادي بنه پره تي سياسي خويدا دوو تاييه تمه ندى هه يه ، ميكيافيلي و ده مارگيري . ناپليوني شرايد هگه يه نيټ كتيبى (ميرى) ميكيافيلي تاكه كتيبى سياسيه كه شياوى خويندنه وه يه ، سه بارهت به ده مارگيريش نه وا كوت و چه مكي پوماني يه (پومان گه وړه و بهر پرس و چوار دهوره كانيان كويله ن).
 نه گه ر بيري پوڙٽاوايي له شهريه تي كويلايه تي دا پيچه وانه بووني خوي له گه ل بيري پوماني دا راگه ياند بڼ . نه وا نه وه ي پوويدا كات پوڙٽاوا هينديه ككاني نه مرييكايان به كويله ده گرتن يان نه فريقه كان به پيلانتيكي مه ترسيدار ده گوازاننه وه بو نه مريكا ، نه مه تي ككشكينه ري كه سيني مروغه . چونكه بيري نيسلامي ته واو له وه جياوازه ، دكتور حامد په بيع ده لئيت : نيسلام پازي نيه به و نه ريته نه وروپيانه ي له ده مارگيري تاكه كه سي دا هه ن و دڙي ماركسيه ته له جه ختكر دنه وه ي سه بارهت به ده سه لاتداري په گه زي كومه لايه تي و له كارخستني تاك و دڙي نازيهت يان فاشيه ته وه ك به ره مه ميكي زياده ره وه ي هه ردووكيان سه بارهت به جه ختكر دنه وه ي له ده مارگيري . ليتره وه بيري سياسي نيسلامي له باره چونكه نه ركي گشتي مروفايه تي له سالاني دواتردا راده په پيښي .

له بنه ماكاني زانستي نيسلامي پاراستني سه ر سنوري نيوان زانست و نه خلاقه و هاوسه نكي پاراستني نيوان دوو په گه زي مادده و پوځ نه خلاقه تي ژيان و زانسته كانه ، موسلمانان هه ندي لقي زانستيان بهر په رچ داونه ته وه جيا له وه ي نيسلام برواي پييه تي له پووي تامانچ و رافهي بوونيه وه . جيا له وه ي ناسيني خوي گه وړه بنه پره تي حه قيقى هه موو زانست و نه زمونه كانه ، موسلمانان له رتيبازي ليكولينه وه ي زانستي دا ناسراون به ليكبووردن له گه ل نه و دهسته جياوازانه ي كه له سايه ي موسلمانان دا ده ژين . جيا له گياني زانستي له سه ر بنه ماي هه ولدان له پشت مه عريفه وه له پيښاو مه عريفه دا نه ك له پيښاو نه و سووده مادديه دا كه له پشت نه وه وه به ده ست ده كه ويټ .

به هه مان شیوه ئیسلام دژی بیرۆکهی به شهبهش کردن و کهرت کردنی مرۆفه بز چهند یه که یه کی له یه ک جیا، چونکه نه وه له گه ل فیتره تی مرۆفایه تی دا ناگونجی چونکه مرۆفه له چه مک و واتای ئیسلامی دا جیی دابهش بوون و جیاکاری نه و ته و او که ر و هاریکار و کاملکاره . هه روه ک ئیسلام دژی چه مکی خۆسه پینیه، نه و چه مکی ده لئ مرۆفه هیچ ویستیکی نه، به لکو دان ده نئ به ویستی کرای مرۆفه دا. هاوکات ئیسلام چه مکی به رپرسیاریتی کۆمه لگه قبول ناکات، نازادی ناره زوو و زال بوون و ده رچوونی هه زه کان قبول ناکات. به لکو پینا و له گه ل هه زه کانی مرۆفه دا به پئی چهند پێکخه ریکی یه کلاکه ره وه پێکده خات که ویسته کانی مرۆفه هه رام ناکه ن. به لکو پئی ناده ن بینه هۆکاری دارماندنی خودی که سه که یان کۆمه لگه کی.

ئیسلام به هیز و پێچه سپا و له سئ خالی چه سپا و دا وه ستاوه:

یه گه م: برابیه تی مرۆیی و دادپه روه ری کۆمه لایه تی.

نووه م: په یوه سستی نه خلاق و به رپرسیاریتی تاکه که سی.

سپیه م: به هه رام دانانی سوو و سه رخۆشکه ره کان و کوشتن و قومار و زینا.

باسی جه و ته م

(پاشه کشه ی زانست توانی دهسته وسانی له پیشکه شکردنی

جه قیقه تی شیوه بییدا)

دوو مه ترسی هه ن پئویسته له لیگزلینه وه ی دیارده ی زال بوونی زانست له بیری پوژتاوایی دا ناگاداریان بین:

یه که میان: دهسته وسانی زانست له بانگه شه خراوه پوهه که ی و پاشه کشه ی له ویسته کانی تا شوینی ناین بگریته وه یان بهرنامه یه کی ته واو پیشکه ش به ژبانی مروئفایه تی.

ده ووه م: دهسته وسانی له جیبه جی کردنی بیردۆزه مادیه کان به سه زانسته مروئیه کان و ناشکرا کردنی جیاواز به قولله کانی نیوان زانسته کان و فهلسه فه کان. مه ترسیدارترین شتیکیش توشی زانست بوو په رتبوونی بوو له نیوان ناراسته ی عه قلی و ناراسته ی نه زموونی دا.

گیانی سه رکه شی و خۆبه زلانی به سه ر بیری نه وروپادا زال بوو به هوی پیشکه وتنی زانسته ماددی و پیشه سازیه کانی ناو نه وروپاوه، نه مه وایکرد هه ست بکات به دهسه لاتداری و خۆسه پینی به و جوړه ی بوو به هوی ده رکه وتنی چه مکی قورسگه ری ماددی که ده لئیت له جیهان دا ته نها مادده و یاساکانی گه شه پیدانی هه ن و عه قلیش به رزترین نه جمای مادده و جیهانه، نه مه ش خۆبه خۆ و به ریکه وت بووه.

مه ترسی گه وره ی دیدی بانگخووانی ماددیگه راییی نه وه بوو فهلسه فه کان به ره می زانستن و ده کری بهرنامه ی وشکی نه زموون بسه پینیت به سه زانسته مروئیه کان و میژوو و هی تریش دا.

ههروهک بیردۆزهکانی پیکهوت و خۆسهپینی و حهتیمهت بزافی بهردهوام و گهشهسندنی رهها و بانگهشهی بهرچاوی ئهوهی سروشت دروست بووه. ههموو ئهمانهی قۆستهوه که ههموویان نکولین له چه مکی خودایی سهبارهت به په یوهندی نیوان بوون و کۆمه لگه و مرۆڤ و دژی فیترهتی مرۆیی و سروشتی نیزامی گشتگیری ههموو ئه و جیهانانه.

به لام خیرا زانست خۆزلزانی خۆی نیشان دا و ده رکهوت له هه موو مهیدانیکی زانستی ماددی یان زیندوویدا بری راستی ههیه که دهکری پراهی هه موو جیهانی پی بکری.

نکولی له خوای گهوره و بهرزراگیری ماده و سروشت به لگهیه له سه ره که مته رخه میهکی زۆر له دهوره دانی هه موو مه نزومه ی کهونی. هه ره ده بی یاساکانی فیترهتی په یوه ست و ته واو گشتگیری مرۆڤ و بوون گنده لی دید و خۆبهزلزانی زانست له بانگه شه گشتیه کهیدا ئاشکرا بکه ن.

هه ره ده بوو له بهردهم ئه و بیردۆزه دا پاشه کشه بکهیت که بیرکاری کلیلی بوونه یان فهلسه فهی ماددی دهتوانی پێیازی ژیان و نیزامی کۆمه لگه بیه خشی یان جیاکاری نیوان به هاکان دهکری کاروبارهکانی به سروشتی له گه ل دا برۆن، ئه مه واته بی پروایی به پێیازی خوایی و نکولی لیکردنی ﴿وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُم بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِّن دَارِهِمْ حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ﴾

دواتر پیاوانی زانست که وتنه وه دووباره کردنه وهی حساباتی خۆیان له سه ره بنه مای ئه وهی ئه رکیان سنوری لیکۆلینه وه له پوخساری شته کان تینا په پین و زانست ناتوانی کاکله ی ژیان و بوون چاره سه ره بکات. شیوه یه کی تری مه عریفه هه بوو که به بی ئه وه نه دهکرا له ژیان تیبگهیت که ئه ویش ئایین بوو، به لام ئه و ئایینه تاکه ئه وان ده یانزانی به لگو ئایینی حه ق به سه رچاوه سه حیه کانیه وه.

ههروهك ئه و بپۆكه يه تێكشكا كه ده پوت شیوهی زانستی تاكه شیوازی
سهركه وتوووه بۆ به دههست هینانی مه عریفه له حهقیقهت دا ئه و شیوازهش شیوازی
قۆناغی ئه و سهردهمه - سهركه وتوووه، بهلام شیوازیکی گشتگیر نه بوو بۆ هه موو
سهردهمهكان.

ئه و گورزه كوشندهیه بهرامبهر خۆگه وره زانی ئه وانه بوو كه ده یانوت شیوه زانستی
تاكه شیوازی سهركه وتوووه بۆ به دهست هینانی مه عریفه و له مۆرۆ به دوا هیچ پێویست به
تایین ناکات، بهلام به زیاتر پوون بوونهوهی مهسهلهكان دهركهوت پێبازی گشتگیری
ئیسلام كه زانست و عهقلی له لایهكوه كۆکردوووه تهوه و له لایهکی تریشهوه پێبازی
مه عریفه و گیانی كۆکردوووه تهوه راستترین شیوازه.

دهیان زانای دیار بهوپه پێ متمانهوه راستیهکیان راگه یاند كه واتای ئه وه بوو
زانست تهنها مه عریفه یهکی جوژنی حهقیقهتی پیشكesh به خهلك کردوووه و له سه زمانه
بۆ ئه و مه بهسته گۆرانی نه کهین، گۆرینی هه موو شتیکیش ده کری زانست لێی بێ ناگا
بێ که له خه یالاته، ئه مۆرۆ هاواری به رزیوووه تهوه كه زانست سنوری هه یه و
راسته که شی ئه وه ده گه یه نیت زانست تهنها مه عریفه یهکی جوژنی له حهقیقهتی گه وره
پیشكesh کردوین و به شه کانی تری حهقیقهت دهسته وسانی زانست نیشان ده ده ن.
لێره وه به های حهقیقی ئایینی حه ق ده رده که ویت.

زانایان پایانگه یاند (ئه و سهردهمه ته واو بوو كه تیایدا زانست کرابوو به خوا)
سه رده می بته پرستی زانستی كه مۆرۆشی زه لیل و زه بوون کردبوو تهنها به
شوینکه وته یهکی بیده سه لاتی یاسا و بپردۆزه کان هیشته بوویه وه، ئه و راگه یاندنه دوا
شهست سال پووی دا هه ر له و کاته وه ی تندل له بلفاست راشکاوانه وتی تهنها زانست
ده توانی چاره سه ری هه موو کیشه بنه په تیه کانی مۆرۆ بکا. دوا بیست سال برتراند
راسل وتی سه قامگیری مۆرۆ ناکری ئیستا بنیاد بنری مه گه ر له سه ر چه ند بنه مایه کی

پته و که گنده لئی و خراپه دزه نه کاته ناویان، هموو نه مانه دارمان، چونکه نه و ته نه پاستیه ی که نه وان پشتیان پی ده به ست ماده و جو له بوو، به لام نه و بیردوزه ی باسی هه ولئی چواندنی سروشت ده کات به ماده و جو له شکستی خوار دوا ی نه وه ی ده رکوت ماده ده گورپیت بۆ وزه و وزه ش ده گورپیت بۆ ماده.

له دیدی نه وان دا (منول و پاسل و داروین و مارکس و دۆرکایم) زانست بتی بوو که ته وافیان ده کرد، به لام دوا ی چهند ده یه یه ک بیروباوه په کونه کان که وتن و حه قیقه ته کان ده رکوتن و پوون بوویه وه زانست هه موو شتی نیه و کلیلی هه موو بوونی به رده ست نیه و گه وره ترین بیرکای زانی جیهان ناتوانی پیمان بلئی عه قلی چۆن ده توانی گه وره یی یان ته و اوکاری نیوان ژماره کان ده کات. نه م پاستیانه دوا ی نه وه هاتن که درۆکان چاوی گه نجانی چهند نه وه یه کیان داپۆشیبوون و دابوو یان له نایینیان و له خشته یان بردبوون. سۆلیقان له کتیبه نوئییه که ی دا نه وه ی پوون کردۆته وه و ده لیت نه و مؤل خوار دنه گشتگیره ی زانست و گۆرانه وه چاوه پروان نه کراوه دوا ی نه وه ی چاوی چهند نه وه یه کی داخست بوو ده رکوت زانست چهند پاستیه که ی کۆتایی بی که موکورتی نین که جیی مشتومر نه بن.

دکتور عیماده دین خلیل که نه و ده قانه ی وه رگپراوه ده لیت: له بوون دا چهند وزه یه کی هه لگیرو ی زۆر هه ن که کاره با و ناوک دوو ئاماژه ی نه وانن، مرۆف ده بی هه نگاو بتی بۆ ئاشکرا کردن و به دوا داچوو نی زیاتر، هه ر که س له قورئانی پیرو ز دا نه و نایه تانه بخوینیته وه که باسی به گه پخستن ی وزه سروشتیه کان له لایه ن سوله یمانه وه (علیه السلام) ده که ن ده زانیت چۆن نه و به کار خستنه وه ک خزمه تیکی ته و او گه وره بووه و قورئانیش هاتووه و چاو و هۆشی خه لک ده کاته وه به رامبه ر به نه وه وزه و توانایانه ی له بوون دا هه ن، زانا گه وره کانیش به رده وام له سه رسه ختی وئالۆزیه کان ده وه ستن و کاریگه رن به لایه نه کانی کاریگه ری کاره با و ئاماژه کانی کاری پیکه اته و

ماهیەتی، کەچی کەس هیچی لای نازانی، زانستیش سەری دە لە قەینێ و خۆی داوہ بە دەست واقیعەوہ و دوا ی ئەوہی قوئاعی توندی ھەرزەکاری بپری بپوای ھینا کە زانیی فیزیایی جەستەکان تەنھا خەیاڵیکی ناو خەیاڵانە .

ئەمە لە پوانگە ی زانستەوہ، بەلام مەسە لە گرنگترە کە ئەوہیە فەیلەسوفان پشتیان بەستووہ بە و زانیاریە کز و لاوازانی کە زانست پێشکەشی کردوون تا لە بنەپەت دا لە دەستی دەرباز بن و لەسەر ئەوہ فەلسەفە ی ژیان و ئایدۆلۆجیاکانیان بنیات بنین . ئەمەش سەرکەشیەکی زۆر گەورە یە چونکە خێرا ئەو (سەپاندنە زانستیانە) ھەلەکان نیشان دەدەن و بەدوا ی ئەوہ دا دارمانی ئەو ئایدۆلۆجیا و پێیازانە دێ کە ئەوان وایان دەزانی بە نەمری ھەمیشەیی دەمێننەوہ .

دکتۆر عیما دەدین خەلیل ئەوہ نیشان دەدات و دەلێت: چەند فەیلەسوف و ئەدیپیک ھەولیان دا لەسەر بەخششەکانی زانست پال بدەنەوہ و ئەوہی راستی بێ گومانی دا بەزیوی ئاسمان بن و لەسەر ئەوہش فەلسەفە و پای خۆیان دا بنین تا سیفەتیکی زانستی بدەن، کاتی زانست ئەگۆرێ و بنەپەت دەگۆرێ نیتر بپردۆزەکانیان یە ک دوا ی یە ک دادەپمێن .

ئەمە بە زۆری لە بازە ی کۆمەلایەتی و ئابوری و نەفس دا پووی دا، ماددیەتی میژووپی کە بنەپەتی بپردۆزەکە ی لە سەدە ی نۆزدە دا لەسەر بەخششی زانست وەستا بوو بە زانستی ناسراو بوو خێرا لە سەدە ی دواتر دا بەتایبەت لە دەیەکانی کۆتایی دا بەر چەندین لەرزە ی سەخت کەوت، چونکە ئەو بنەپەتە ی لەسەری وەستا بوو بەرەو بادانەوہ و کەوتنی ھەندێ لایەنی دەچوو . ئەگەر نەوہی تاقیگە و ھەلسوکەوتی ئەزمونی لەگەڵ ماددە و بەرچاویەکان و جەستەکان دا دان بنین بەوہ دا کە بپیارەکانیان کۆتا نین و ناتوانن بپین سەرەتای پێیان بۆ حەقیقەت نەبپوہ جا ئەو ئەدیپ و فەیلەسوفانە لەکوێ کە نە چوونەتە تاقیگە و ئەو دیاردەیان ئەزمون

نه كردهوه كه باسی كۆتایی و چه سپاوی و بهره وامی یاساكانیان دهكات ئه وه ئه و بانگه شه به رچاوه دیالیکتییه بوو کپۆکی شته كان و یاساكانی گه شه سه ندنی ججهانی ده زانی. ئه وانه زۆر له و زانا ئه زمونیانه له خۆبایی تر بوون كه گه پابوونه وه بۆ ئه و یاسا سروشتیانیهی كه گه رمی و جولۆ و تیشك و هه رشتی ده گرنه ده ست كه له ججهانی ماده دا هه یه هه ر له كاره با و ناوك و گه ردیله ئینجا بینیان یه ك یاسایان هه یه كه ئه ویش هه له و پشت گوئی خستنه .

ئه وه تا هیزن برگی خاوه نی بیردۆزه ی هه له ی كۆمه لایه تی له یاساكانی سروشت دا ده لیت:

دوو ئه زموون له هه ر یاسایه کی زانستی سروشتی دا به یه ك ئه نجامی وا ناگه ن كه ئه زموون كراو به وردی پێی ده گات. به و جۆره راستیه كان غروری زانست ده شكێنن، سه باره ت به بانگه شه ی ئه و فه یله سوفانه ی زانستیان كرده و ته بنه پره تی بیری ماده ی خۆیان ئه وا له باسیکی تایبه ت دا به ره نگاری ده بینه وه .

* هه سه له ی چه تمیه ت :

یاسای هۆكاریتی ته وا بهره وام وه ك یاسایه کی سه ره کی بواری زانست بۆ ماوه یه کی زۆر كارا بوو، ئه و یاسا چه تمیه ته ش ئه مرۆ له شوینی دا یاسای نا چه تمیه ت هه یه . زانست گه یشته یاسایه ك كه هیه چ ئه نجامیکی كۆتایی نیه و سه رده می پالدانه وه ی یه كجاره کی له سه ر چه ند راستیه کی دیاری كراو كۆتایی هات و بیروباوه رپێکی ژال شوینی گرته وه كه به ره به ره فراوان ده بێ .

بۆ نمونه ماده یه تی دیالیکتیکی له چه ند لایه نیکه وه بنیادی خۆی له سه ر بنه پره ته كانی به خششی زانستی سه ده ی نۆزده دامه زراند، ئه و بنه پره تانه گۆپان و زۆربه ی ئه و به خششانه گۆپان، بهره وام شوینكه وتوانی رافه ی ماده ی به زانستی

وهسفیان دهکرد، نهوهش سهبارهت به راشه‌ی ماددی دهوتری ده‌کری سه‌بارهت به زۆربه‌ی بێردۆزه‌ی فلسفه‌ی ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تیه‌کان بوتری. زیاتر نه‌ده‌ب و هونه‌ره‌کان له‌سه‌ر نه‌و بنه‌په‌ته‌ گۆپاوانه‌ سه‌رپێ که‌وتبوون. دیاره‌ نه‌و دیاره‌ ناوکیه‌ش وه‌رگه‌رایه‌وه‌ به‌پووی نه‌و هۆکارێتییه‌دا که‌ زانا‌یان له‌بازنه‌ی فیزیادا پشتیان پێوه‌ دابوو‌یه‌وه‌ و فهرزکردنیکی بنه‌په‌تی له‌ زانسته‌کان دا پیکه‌یتنا بوو.

جۆری له‌ په‌یوه‌ندیه‌ ناوکیه‌کان خه‌ریک بوو شوینی نه‌و یاسا‌ حه‌تمیه‌ی ده‌گرت‌وه‌ که‌ توشی دا‌که‌وتن بپوو، نه‌گه‌ری چی خودی پیکه‌اته‌ی ماددی-ناوکی به‌ره‌و ئازادی سنوری حه‌تمیه‌ت تیده‌په‌پینتی، ئیدی چۆن ده‌بی ئیمه‌ ژانی مرۆیی له‌ شیوه‌ تاکه‌که‌سی و کۆمه‌لیه‌که‌پیدا ملکه‌چی جۆری له‌ حه‌تمیه‌تی گوی که‌ر کردو بکه‌ین. واتای نه‌و گۆرانه‌ش نه‌وه‌یه‌ جۆری له‌ نزیک‌ی نیوان سروشت و نه‌ودبو سروشت و ئاماده‌و نا‌ئاماده‌ و پۆج و مادده‌و به‌ند و ئازادی ده‌رده‌که‌وی. به‌خششه‌کانی زانستیش له‌گه‌ل راس‌تیه‌کانی ئاین دا له‌ جه‌رگه‌ی بارێک دا به‌یه‌ک ده‌گن و به‌ربه‌سته‌ ماددیه‌کان داده‌پمێن و ئازادی ده‌گاته‌ لوتکه‌ی تیکه‌لی نه‌تۆمی. کاتێ مرۆڤ ده‌بیته‌ گه‌وره‌ی جیهان و جیگری خوا له‌سه‌ر زه‌وی دا ئازادانه‌ ده‌وه‌ستێ تا هه‌لسوکه‌وت بکات به‌و سروشته‌ی که‌ بۆی گونجاو کراوه‌ له‌بری نه‌وه‌ی وا هه‌لسوکه‌وتی پێ بکات که‌ فلسفه‌ حه‌تمیه‌کانی سه‌ده‌ی رابردو باسیان ده‌کرد.

سۆلفیانب ده‌لیت: زانست گه‌یشه‌ قوناغی مه‌ترسیدار، نه‌و قوناغی تیا‌یدا ماددی ده‌گات به‌ پۆجی. نه‌مه‌ش له‌ گونجان و ته‌بایی و گونجانی مرۆڤ له‌گه‌ل سروشت دا ده‌بی.

زانست له یه کلاییه وه گورپا بۆ نه گه ری. نه مهش له چه ندین مهسه له ی وهك ماددیه تی جیهان و قبول نه کردنی غه یب یان نه ودیو ماده ده وهك ده لئین (جیهان به ته واوی چه سپار یه کلای کرده وه جگه له ماده هیه شتی نیه له جیهان دا جیهانی غه یب و پوژی دوا یی، ناکرئ نه وانه بوونیان هه بی کاتی هیه شتی جگه له ماده نه بی) نه پایه شکستی خوارد و زانست ناشکرای کرد جیهانیکی شاراوه هه یه که شته کانی بۆ ده چن و لئوه دین دوا ی نه وه ی بیردۆزه ی ماده ده و وزه شکستی خوارد و نه وه چه سپ ماده ده گورپئ بۆ وزه و وزهش ده گورپئ بۆ ماده ده.

*مهسه له ی بیلا یه نی و لایه نگیری زانست؛

له سالانی کورتایی دا نه و مهسه له یه چاره سه ر کرا کاتی لایه نگیری زانست ناشکرا کرا، جا نه و زانسته ی که پوژناوا پیشکشی ده کات زانستیکی پوژناوا ییه که له چوارچیه ی چه مکی سه رمایه داری و نایدۆلۆجیای لیبرالی دا ده جوتیه وه. هه روه ها زانسته کۆمه لایه تیه پوژناوا ییه کان هه ولیان دا چه ند چه مکی بسه پینن که خزمه ت به سه رمایه داری و قه له مپه وی داگیرکاری بکه ن، هه روه ها زانستی کۆمه لایه تی فرۆیدی و بیردۆزه ی داروینیان به کار ده هینا له پینا و نه و ناماته ده دا. هه روه ها بیردۆزه ی ره گه زه کان که پوژناوا ده یویست بلئ چه ند ره گه زئ گه وره و چه ند ره گه زئ ژۆر ده سته ده بن، هه روه ها باسی بانگه شه ی ره گه زئ سپی ژیار ساز ز ده ست پۆیی به سه ر نه و ناوچانه دا که کۆگای که ره سته ی خا ون. باسی چه مکی هه لسه وتی دوو ره نگه بۆ قۆسنه وه ی درپنده ی بیردۆزه کانی داروین و جۆینیۆ و که سانی تر.

هه روه ها نه وه ی به زانستی نه نسرو پۆلۆجیا یان زانستی مرو ف ناو ده برئ له سه ر بنه مای خزمه ت به قه له مپه وی بیانی دانرا. هه ندئ شاره زای داگیر که ر پۆلی میژوو بیان هه بوو له ناراسته ی قورخکاری گه لانی جیهانی ئیسلامی دا، نه مهش له ژۆر دروشمی

پیشکوتن و گرتنه بری مهسه له ی مروښی به زیو. هروه ها لیکولره ان ناماژه ده دن به خودی میژوی زانست که نه فسانه ی بیلابنی ناهیلئی، چونکه راستی زانستی راستیه کی په ها نبه به لکو له سر چند نه گه ریکی گوراو و زانیاریه کی ده ستکاری کراو وه ستاوه. نه و نه گره زانستیان هس په یوه ندییا ن هه یه به چند سه ره تایه کی دیاری کراوی کومه لایه تی و سه ره تایه کی گوراوه وه، له نیوه ندی جهنگی جیهانی دوهم دا بیانویان ده هیئنا یه وه بۆ پیشه ی کومه لایه تی زانست، ئیدی زانیانی فیزیا (زانسته سروشته کان) ده بینین به شیوه یه کی راسته وخۆ په یوه ست بوون به باسی خو پپر چه ک کردن و پروژه ی ته قینه وه ی نه تومی له نه مریکا و ته قاندنه وه ی له هیژوشیما و ناکازاکی و که به لگه ی بیلابنی زانست بوو، هروه ها په یوه ندی لیکولینه وه زانسته کانی ناو ولاتانی پوژناوا به دامه زراوه پیشه سازیه کانه وه، خودی سه ره تایه کانی لیکولینه وه ی زانستی تا ناستیکی به رچاو له لایه ن دامه زراوه پیشه سازیه کانه وه دیاری ده کران، جا ده سته که وتی دارایی به شیوه یه کی راسته وخۆ په یوه ست بوو به نه وله ویاتی لیکولینه وه وه. پتویستی کومه لگه جله وی به کارخستنی زانستی له ده ست بوو. نه وه ش نه وله ویاتی لیکولینه وه ی داده نا، نه گه ر نه مه له پوژناوا دا بوو بی نه وا له روسیا دا زیاتر شوینکه وته ی مه زه به ی مارکسی و خزمه تی نه و په وته بوو.

ده بینین مارکسیه کان هیژوشیان ده برده سه ر زانسته کومه لایه تیه کان و زانستی ده روونی پوژناوایی و به زانستی سه رمایه دارییان داده نان. سه باره ت به بیردوزه مارکسیه کانیش هه مان شت به پیچه وانه وه پوو ده دات. ده رده که ویت هه ردوو رییاژه که له سه ر کاریکی سه ریه خو نه وه ستاون به لکو له خزمه تی نامانجیکدان، هروه ها رییازی زانسته نه زمونیه کانیش خزمه ت به نامانجی شیوعیه ت ده کات زانستیش لایه نگره. نه و کاته تپه ربوو که به بیردوزه فه لسه فه یه کان ده و ترا زانست و نه وه ش په یوه ندی به

مرڙهه هه ٻو پٽي دهوترا زانست به وواتايه ي ملڪه چي زانسته، نه وهش ده خاتاه پوو
 كه زانسته مرڙيه كان ناکري ملڪه چي رڻبازه کاني مادده بن.

باسی هه شتەم

(دارمانی بیردۆزه کان)

گۆرپانکاریه کانی کۆمه لگه و ژیاره پۆژئاوا بیه کان دارمانی چه ندین بیردۆزه ی ئابوری و کۆمه لایه تی و سیاسییان رایگه یاند بیری پۆژئاوایی بۆ بنیادی کۆمه لگه ی خۆی دایمه زانانبوون و دیویست ئەو بیردۆزانه ش به سه ر کۆمه لگه ی ئیسلامی دا بسه پیتن.

بیردۆزه ی داروین له کۆنگره ی نۆوده وه له تی ئیعبازی پزیشکی له قورئان و چه ندین کۆنگره ی تردا که زانایانی بیۆلۆجیا ده یانبه ستن به به لگه ی زانستی دارماو زانایان که موکورتی بنه په تی بیردۆزه که و بوونی ئەوه ی پیتی ده وتری ئەلقه ی نا ئاماده که داروین له ئەگه ره هه له که ی دا سه باره ت به سه ره له دانی مرۆف له مه یمونه وه نه ی توانی ئاشکرای بکات هه موو ئەوانه یان خستنه پروو.

له سالانی کۆتایی دا دوو بیردۆزه ی سه رمایه داری و ئیشتراکیه تیش دارمان و هاواری پۆژئاوا به رزبوویه وه بۆ داوای نیزامیکی نویتی ئابوری دوا ی ئەوه ی نیزامی ئەه وکات خراپ و گه نده ل ده رچوو، هه روه ها بیردۆزه خوینراوه کانی زانسته کۆمه لایه تیه کانیش دارمان و ده رکه وت فه لسه فه ی ساخته ن و بنه ره ته کانیان زاده ی تلموودن، چ له بواری ئەخلاق یان ده روون یان کۆمه لایه تی دا.

هه روه ها له ئاسۆی کۆمه لگه ئیسلامیه کان دا بیردۆزه ی هه ریمچیتی و نه ته وایه تی پۆژئاوایی دارما و ده رکه وت ته نها پیلانیکه بۆ له ناویردنی یه کبوونی کۆکه ره وه ی ئیسلامی تا داری خۆیان بچینن. بیردۆزه ی داروین که سه رچاوه یه ک بوو بۆ بیری ماددی ساخته ی خۆی ئاشکرا کرد، زانست و دۆزینه وه هه لکۆلراوه کانی ئیسک و پروسکه کان بیردۆزه ی په یوه ندی نیوان مرۆف و مه یمونیان تیکشکاند و ئیسکه کان

سەربەخۆیی ھەر پەگە زیکیان نیشان دەدا که خوای گەورە دروستی کردون. مرۆڤ ھەر لە یەکەم پۆژەوہ پێک وەستاو بەسەر زەوی دا چووہ.

ھەر وہا بێردۆزە ی داروین سەبارەت بە گەشە و نەشونما دارما، ئەو بێردۆزە ی دەبیوت بنەرەتی ژیان کوتلە یەکی ھیلامی بووہ که لە دەریاوہ ھاتووہ، لیکۆلینە و ھەکان بە بەلگە ی زانستی ھەلە ی ئەو بێردۆزە یان سەلماند که بەردەوام بۆ دەیان ساڵ زال بوو بەسەر بیری جیھان دا.

بێردۆزە ی داروینی دەرفەتی نەدەدا بەو ویستە ئازادە ی که لامارک باسی دەکرد، بۆیە جولە که پشتگیریان کرد و بۆ سەپاندنی جەبریەت که بیری ئەوانی دەنواند کہ وتنە بلاوکردنەوہ ی، فرۆیدی دەرفەتی نەدەدا بە ویستی پیشکەوتنی مرۆیی که کەسانی تر دەیانوت، بۆیە جولە که پشتگیری ئەمەش بوون بۆ سەپاندنی چەمکی فرۆید سەبارەت بە جنس تا بیسەپینن بەسەر دەروون ناسی دا. مارکسیەت دەرفەتی نەدەدا بەو پیناوانە ی تر که جلەوی پێرەوی میژوووییان لە دەستە، بۆیە جولە که بۆ سەپاندنی رافە ی ماددییان پشتگیریان کرد، دەریشکەوت بە تەنھا جنس سەرچاوە ی ھەلسوکەوتە مرۆییەکان نیە و چەند پیناویکی تریش ھەن.

ئینجا تەقینەوہ ی ناوکی ھات وەك ھەلە ی بێردۆزە ماددییەکان که نکولیان لە غەیب دەکرد، چونکە ئەوہ ی زانستی ئەزموونی ئەمرۆ دەیلێت ئەوہ یە که جیا لە جیھانی بینراو جیھانیکی تر ھە یە که پە یوہندی ھە یە بەم جیھانە ی ئیمەوہ.

ھەر وہا خراپی بێرۆکە ی گەشە سەندن رەھا دەردەکەوێت که چەمک و واتای خۆی لە بێردۆزەکانی داروین و سبنسەر و وتە ی گۆرانی پەھای ھیکلەوہ و ھەرگرتبوو و کہ دوای بێردۆزە ی چەسپاندنی رەھای ئەرستۆ ھیکل گۆرانی رەھای ھینا، ھەردووکیشیان جیان لە چەمکی ئیسلامی که چەسپا و گۆرانیەکان پێکەوہ کۆدەکاتەوہ.

بیردوڙهي داروين که تا ئیستاش له خویندنگه و زانکۆکان دا دهخوینتری خرابی و ناتهاوویهکهی دواى ئهوه دهرکهوت که تاقیکردنهوه و هه لکۆلینهکان ئهوهیان سه لماند هیچ په یوهندیهک نیه له نیوان په گهزی مرۆیی و په گهزه ئاژه لیهکان دا و په یوهندی هاوبهشی نیوان دوو په گهز نیه. دکتور رۆنالد جۆنسۆن مامۆستای زانستهکانی په گهزه مرۆیهییهکان له سالی ۱۹۷۴ په یگه یاند ئیستا زانایان ده توانن دواى کۆمه لئی لیکۆلینهوه و تاقیکردنهوهی چه ندین سالا بلین به پێژهی ۹،۹۹ مرۆڤ له سهر دوو قاچی به پێکی چووه ههر له و کاتهوهی له سهر زهوی بووه، واته میژووه مرۆیهییهکی ههر له زیاتر له سئ ملیۆن سالا له مهوبهر. ههروهها چه ند ئیسکی دۆزانهوه که دهگه پێنهوه بۆ پینچ ملیۆن سالا له مهوبهر، هه مو ئه مانهش ئاماژه به وه دهن مرۆفی کۆن پێک وه ستاوه ههر له سئ ملیۆن سالا له مهوبهرهوه، جان بیفتۆی زانای فهره نسی و سه رۆکی کۆمه لهی زانستی فهره نسی دواى ئهوهی نزیکه ی نیو سه ده لیکۆلینهوهی له سهر بنه پهرتی مرۆڤ ئه نجام دا وتی: مرۆڤ هیچ په یوهندیهکی نیه به هاو په گهزی له گه ل مهیموون و هه مو لیکچووهکانی نیوان مهیموون و مرۆڤ بهشی ئهوه نین بوونی یهک بنه پهرت بۆ مرۆڤ و مهیموون بچه سپینن. بۆیه ئه و ئه گه ره بهر په رچ ده داته وه چونکه برپای وایه مرۆڤ له سهر زهوی دا بهر پیکه وت دهر نه که وتووه، به لکو کۆتا ئاماچه بۆ پیکه ستنی بوون، بۆیه به ته واوترین شیوه هاتووه..... هتد.

دکتور موحه ممه د ئه حمه د مسیر ده لیت: بیردوڙهی گه شه سه ندن له سهر ئه و یاسای هه لبژاردنه سهروشتیه وه ستاوه که ده لیت ژیان هه روا و بهر پیکه وت سه ره یه لداوه (داروین) بانگه شه ی بهر پیکه وتیش له سه ره لدانى ژیان دا وته یه که زانست لیتی دووره و راستیهکانی بوون نکۆلی ئی ده که ن، چونکه گهر برپوانیته ئاسمان و زهوی و ئاژه ل و

بآئنده و ده‌ریا و به‌ره‌م و کشتوکال هینده به‌سه تا نه درویه تیکبشکیم ﴿ذَلِكَ بِأَنَّ
اللَّهُ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ﴾
نه‌گه‌ریش مرؤف‌ته‌ن‌ها په‌گه‌زی ماددی بویه به‌فرمانی خوا پوچی تیا نه‌بویه نه‌ی
چون ناتوانن یه‌ک شان‌هی زیندوو ناماده بکن سهره‌رای نه‌وه‌ی ده‌زانن چون په‌گه‌زه
کیمیاییه‌که‌ی پیکدی.

زانایان نه‌وه‌یان ناشکرا کردوو به‌پردوزه‌ی گه‌شه و نه‌شونما له‌پووی زانستیه‌وه
نه‌چه‌سپاوه و هیچ ریگه‌یه‌کیش نیه سه‌لماندنی به‌به‌لگه، نه‌وانه‌ش نه‌یاری به‌پردوزه‌که‌ی
داروین و به‌پردوزه‌ی فرؤیدن تیشکیان له‌سهر نیه هرچه‌نده زانایانکی دیاری نه‌و
بواره‌ن. گراهام کانون مامؤستای وان‌هی ئازهل سه‌بارت به‌داروین ده‌لئیت:
سه‌رکه‌وتووی کتیبی (أصل الأنواع) (بنه‌په‌تی شیوه‌کان) له‌وه‌لخه‌له‌تاندنه‌دا بوون
که به‌رووی ده‌روونی جه‌ماوه‌ردا کردیه‌وه و کتیبی ته‌واوی داهینراویکی گرنگی پیدراو
بی به‌هوی نه‌وه‌ی نادیار و ناروونه.

دکتور مؤریس بوکای مه‌سه‌له‌ی دروست بوونی مرؤف له‌نیوان مه‌سیحیه‌ت و ئیسلام
دا ده‌خاته پوو و ده‌لئیت پوژناوا سه‌بارت به‌بنه‌په‌تی مرؤف زانیاری خو‌ی له
پینماییه‌کانی ئینجیل‌وه وه‌رگرتوو له‌کاتیک دا له‌جیهانی ئیسلامی دا ده‌بینین
قورئان هیچی له‌وه نه‌سپروه‌ته‌وه که له‌سه‌ئ کتیبه‌ ئاسمانیه‌که‌دا هاتوو به‌لکو
پینماییه‌تاییه‌ت به‌خودی مرؤفی بو زیاد کردوون که له‌کتیبه‌ ئاسمانیه‌کانی تردانین،
کاتپ پشپه‌روی زانستی ده‌ستی پیکرد مرؤف پشتی به‌ست به‌و زانیاریانه‌ی که له
ته‌ورات و ئینجیل دا باس کراون به‌لام ته‌ن‌ها به‌وه‌ی نه‌مپو پینی ده‌لئین بیرکردنه‌وه‌ی
زانستی یان ته‌نانه‌ت بنه‌ما یه‌که‌مین‌ه‌کانی ده‌بینین مرؤف گومان دروست ده‌کات. لیره‌وه

دهينين نه وانهى له و سهرده مه دا به فويله سوفان ناسراون بي دوو دلى چهند بپردوزه يه ك داده نيخن كه له سر چهند بنه مايه كى لاواز وه ستاون. له پڙتارا وادا بو به كه مجار نه گونجانى له نيوان دهقى ناو ئينجيل سه بارهت به چه سپان و گه شه سه ندى جوره كان له ماوه جيا جيا كان دا دهر كه وت، له وانهش موفون له فهره نسا و لامارك به بپردوزهى گوران (سهره تاكانى سه دهى نژده) به لام له هموو گرنگتر داروين بوو كه له نيوهى دووهى سه دهى نژده هم له به ريتانيا دهر كه وت و له كتيبى كهى دا (بنه په تى جوره كان) كه به گورزى داده نرى به رامبر به ئينجيل و به پراى من نه مش ئو نه وه ده گه رپته وه كه پراى شوي نكه و ته كانى گوره تر بوو له نوسينه كانى خودى كاتيبه كه، چونكه خودى داروين له باس و شروفه ي بارى گورانى جورى بو جورى سهر كه وتوو نه بوو خو شى دانى ناوه به وه دا.

بپردوزهى داروين كه نه مړو بنه په ته چه سپاو و به هيزه جيهانيه كان هه ليده وه شيننه وه خوى له خوى دا زياد له وهى كه زانستى پي تيرامانى فلسه فى بوو، جا له كتيبى كه م دا (بنه په تى مړو كامه يه) وه لامى زانست و كتيبى پيروزه كان، كه مو كور تيه كانى بپردوزهى داروين و شوي نكه و ته كانيم پوون كردوو ته وه سه بارهت به بپردوزهى گه شه سه ندى. هر له سهره تاي كارمه وه بو ليكولينه وهى پزيشكى ۱۹۷۰ من له نزيكه وه چاوم له سر هر پيشكه و تنيكى زانستى بوو سه بارهت به بنه په تى مړو، چونكه مړو بو بابه تى كه بيه وي بريارى له سر بدات پتويستى به پيزه يه كى زرد زانبارى هه يه، گه ردوون زانه كانيش نه وه يان پييه. له ديارترين تايبه تمه ندانى نه و بواره بريتى بوون له پروفيسور ب. جراس له فهره نسا نه مړوش بيري زانبارى نوپى به بايه خمان لا هن كه له سر بيولوجياى حه تميهت و بيولوجياى جوزنى وه ستاون،

بەلام بەداخووه دەبینین هەندێ زانا بێردۆزهکانی خۆیان تەنها لەسەر بەلگەی زانستی دادەنێن کەچی لە راستی دا پێچهوانەی فەلسەفە تاییهتیهکەی خۆیانە.

هەلەیه داروین و بێردۆزهکەی لەگەڵ بێردۆزهێ گەشەسەندن بەگشتی پەيوهست بکەیت، چونکە جار هەیه کەسێ گەشەسەندن لە جیهانی نازەلی دا قبول دەکات بەلام ئێمە لایەنهکانی تری بێردۆزهێ کۆن و نوێی داروین بەرپەرچ دەدەینەوه. بەلام پێویسته چی زانیاری لای زانایانی پەرەسەندن هاتوو بەرپەرچی نەدەینەوه، چونکە چەند پاستیهک هەن کە هیچ کەسیکی زانستخواز بۆی نیه بەرپەرچیان بداتەوه، بەراستی بە درێژایی سەردەمهکان گۆرانی بەسەر شیوهی مرۆییدا هاتوو بەلام هەموویان لەگەڵ چەمکی دروست کردنی مرۆفە دا کە لە سێ کتیبە ئاسمانیهکەدا هاتوو ناتەبا نین بەلکو بە پێچهوانەوه قورئان ئەوهی باس کردوو و ناکرێ بۆ هەر بەلگهیهکی زانستی مله جیڕێ بکری لەسەر ئەوهی خوا سەبارەت لە دروست کردن فرموویەتی بەجۆرێ هەروایی یان بەرێکەوت لە ژبان دا نیه و هیچ پەرەسەندنێ لە جیهانی نازەلی دا نیه.

سەبارەت بە تەمەنی زهوی کە چوار ملیۆن و نیو ساڵه و تەمەنی مرۆفیش یەک ملیۆن ساڵه (ئینجیلی لوقا دەلێت سەید مەسیح دوای شەست و حەوت نەوه دوای گەرەمان ئادەم (علیه السلام) هاتوو ئەوهش ئەمرۆ دانی پێدا نەزراوه).

زانایانی بیۆلۆجیا دەلێن پێش پینچ ملیۆن یال لەمەوبەر زیندەوهری زیندوو دەرکەوتوون، مرۆفی (جاوه)ش دەرکەوتوو کە ئاگری بەکارهێناوه و مەزەندەهێ پینچ سەد بۆ سەد و پەنجا هەزار ساڵ لەمەوبەری بۆ کراوه. ئەو گۆرانهی لە ماوهی سەدەکان دا بەسەر پەرگەزی مرۆییدا هاتوو بە واتای تەواو جوانی و دروستی

پيڪهاتى پهگه زهڪان نازانى، به لكو ليڪڙلينهوهى په ره سهندن له جيهانى نازه لى دا
 چى فيريوون ده كرى به گورانى زينده وهه رى هه روايى كڙپه له كان راهى بگهين.
 به پيداچونه وهى هه مو راسيه زانسته كان ده بينين:

- بيړكهى خواى گه ورهى دروستكه ر كه راهى دروست و پراوپرمان پئ
 ده به خشى و له گه ل مه نتيق دا ده گونجى وهك له سئ كتيبكه ناسمانيه كان دا هاتوه و
 جيهانى مه وزوعيش ده بئ نه و پښمايانه قبول بكات، نيمه ش به شى تاييهت به دروست
 بوونى مرؤف له نينجيل قبول ده كهين. سه بارهت به قورنان نه وا من زؤر كاريگر بووم
 به و زانياريانه لى له سر مرؤف و بنه په تى مرؤف هاتوون. له سوره تى نه نبيا دا هاتوه
 ﴿أولم ير الذين كفروا أن السماوات والأرض كانتا رتقا ففتقنهما وجعلنا من
 الماء كل شيء حي أفلا يؤمنون﴾. كئ هيه نه مپؤ نه زانن بنه په تى زيان له ده رياهو
 ده ستي بيكردوه.

- قورنان نامازه لى داوه به گه شه سهندنى زانسته كڙپه له له قوناغى شيوه پيدانى
 مرؤف ﴿ولقد خلقناكم ثم صورناكم ثم قلنا للملائكة اسجدوا لآدم فسجدوا﴾
 (سورة الاعراف) ﴿الذي خلقك فسواك فعدلك﴾ (سورة الانفطار) ﴿لقد خلقنا
 الإنسان في أحسن تقويم﴾ (سورة التين).

ليروهه ده گه پيموهه بؤ وشه لى (ماوه كان) وهك له سوره تى نوح دا هاتوه و
 پيموايه به وردى شيكارى قوناغه جياجياكانى نه و بواره ده كات كه ليكڙله رانى زانسته
 كڙپه له ده يزانن.

له سوره تى ده هر دا هاتوه ﴿نحن خلقناهم وشددنا أسرهم وإذا شئنا بدلنا
 أمثالهم تبديلاً﴾ له سوره تى نه نعميش دا هاتوه ﴿إن يشأ يذهبكم ويستخلف
 من بعدكم ما يشأ كما أنشأكم من ذرية قوم آخرين﴾

ئەم دوو وینەیه جەخت لەو دەکەنەو هەندێ کۆمەڵ نەماون و بەویستی خوا
 هەندێکی تر شوپنیا گرتوونەتەو. ئیدی چی بەلگەیەکی گەرەتر لەسەر گەرەبی
 خوا و مەجازی قورئانی و گەرەبی لە هەموو کات و شوپنیک دا؟! .

باسى نۆپەم

(بىرى پوژئاوا: لە زانستەوہ بۆ فەلسەفە)

ليکۆلەران جياوازی دەکن لە نيوان زانست و فەلسەفەدا، چەمکی زانست کورت بوو تەوہ کە زانستی ئەزمونی پەيوەست بە سروشت و بىرکارى و گەردون و شتانیکی تردا، سەبارەت بە بەخشەکانی عەقلى پوژئاوا لە بواری زانستە مرويى و کۆمەلایەتەکان دا ئەوا ناو نراوہ فەلسەفە یان زانستە فەلسەفەکان ئەمەش بەلادان و زیدەپۆیى ناو نراوہ چونکە پەيوەندى هەيە بە زانست و بىردۆزە زانستەکانەوہ، لەسەر بنەماى پىبازى زانستی لە ليکۆلینەوہدا دامەزراوہ.

بەلام کاتى ئەو فەلسەفانە وەرگىردان و گوازانەوہ بۆ ناسۆی بىرى ئىسلامى وەرگىرەکانى بانگەشەى ئەوہیان دەکرد ئەوانە زانستن و سيفەتى زانستیان هەيە لەپرووی ئەو قسە سەر شىوینەرەوہ کە دەلالت ئەوانە پاستین و پىداچوونەوہ قبوڵ ناکەن، ئەمە ئەو مەترسبە گەورە بوو کە ماوہیەکی زۆر ئوممەتمان پىی لەخشتە برا تا ئەوہى قولایى جياوازی نيوان زانست و فەلسەفەیان بۆ ئاشکرا بوو و دەرکەوت ناکرئى زانستە مرويیەکان ملکەچى پىوہرى زانستە ماددیەکان ببن، ديارە جولەکە لە دوا دەيەکان دا هەلگرى ئالای زانستە کۆمەلایەتى و مرويى و ئەنسرۆپۆلۆجىیەکان و چەندىکی تر بوون و پەيوەستیان کردبوون بە بىردۆزەى داروینەوہ لەپىتاو بەدیهیتانى ئامانجى خویان کە بانگەشەى ئازەلبوونى مرقۆ بوو، لەو پروانگەوہ توانیان بىردۆزەى ئازەلبوونى مرقۆى مارکسى لەپرووی خۆراکەوہو بىردۆزەى ئازەلبوونى مرقۆى فرۆید لەپرووی ئارەزوو و غەریزەکانەوہ بچەسپینن.

بەلام هەموو ئەمانە دواتر ئاشکرا بوون وەگ چۆن دیدى ناتەواوى لە خودى زانستەکان و فەلسەفەکانیش دا دەرکەوت. زانايا نیش کۆمەلئى پاستى زۆریان ئاشکرا

كردن كه زانست و فلسفه‌كانيان به‌ره‌و پيداچوونه‌وه پاشه‌كشه له خۆگه‌وره زانی و بانگه‌شەى نا به‌رچاوى خۆيان بانگكردن، هه‌رچیه‌ك په‌یوه‌ست بوو به‌ چه‌مكى په‌ره‌سه‌ندنى په‌ها و په‌ژه و جه‌بریەت و حەتمیەت و عەقلانیەت و ماددیگەری و رافەى ماددى و بزافى به‌رده‌وام و هه‌له‌كانى دىكارەت له جیاكردنه‌وه‌ى زانسته‌ عەقلى و ئەزمونیەكان و جیاكارى فرۆید له‌نیوان عەقل و جه‌سته و نیوان زانسته‌ بیۆلۆجى و سایكۆلۆجیه‌كان هه‌موو ئەمانه‌ ملكه‌چى پاستیه‌كان بوون.

ئەم‌پۆ دەرگه‌وت كه زانست ته‌نها مه‌عریفه‌یه‌كى جوژئیمان پى ده‌به‌خشى سه‌باره‌ت به‌ پاستى، به‌رامبه‌ر به‌مه‌ به‌شه‌كانى تری حەقیقەت كه‌رتىكى تری مه‌عریفه‌ پيشكه‌شمان ده‌كات كه بیرمان ناچیت ئەوه‌ ئایینه‌. له‌ كۆمه‌لى نوسەر و ئەدیب و بیاریار و فه‌یله‌سوف هاوده‌م به‌ هه‌لچوونى زانست و خۆگه‌وره‌ زانینى دەرگه‌وت كه له‌ به‌خشش و بنه‌ماكانى زانسته‌وه‌ یاسایه‌کیان دانا له‌سه‌ر ئەوه‌ فه‌لسه‌فه‌ى خۆیان دامه‌زراند تا مۆركى زانستى پى بدەن. ئەوه‌ بوو بیره‌دۆزه‌ جیاجیاكانى بواری كۆمه‌لایه‌تى و ده‌روون و ئابوریان پيشكه‌ش كردن، به‌لام ماددیگەری میژوویى خیرا له‌و سه‌ده‌دا كه‌وته‌ به‌ر چه‌ند له‌رزه‌یه‌كى توند و ئەو بنه‌په‌ته‌ى له‌سه‌رى ده‌پوا به‌ره‌و لاریوونه‌وه‌ و كه‌وتن ده‌چوو.

ئەو مه‌زه‌به‌ ماددییه‌ى فه‌لسه‌فه‌ هاوچه‌رخه‌كان له‌سه‌رى دامه‌زران به‌ر پیکرانیكى گه‌وره‌ كه‌وت به‌هۆى ئەوه‌ى زانست چه‌ند شتیكى ناماددى دۆزینه‌وه‌ كه‌ ده‌بنه‌ وزه‌ و وزه‌ش ده‌بوو به‌ مادده‌، دواتر هه‌موو ئەو فه‌لسه‌فانه‌ى له‌سه‌ر ئەو بنه‌ما ماددیگه‌ریه‌ وه‌ستابوون دەرگه‌وتن.

عیماده‌دین خه‌لیل سه‌باره‌ت به‌ قسه‌كردنى له‌سه‌ر كتیبه‌كه‌ى سولفیان ده‌لێت فه‌لسه‌فه‌ و ئەده‌ب پایه‌ى خۆى له‌سه‌ر زانست دانا و پيشتر دیلى بیروباوه‌ر بوو، مه‌ترسیدارترین هه‌له‌ له‌سه‌ر ئەو ئەگه‌ره‌ وه‌ستاوه‌ هه‌رچیه‌ك زانست نایزانى یان لێى

بيټاگايه به هيچ جړئ بوونى نيه و هه لويستېكه تا ئيستا زږيهى بانگه شه كهرانى زانستگه رى له ولاتان دا له سره نه وه ده پون، نه وانهى نهركى پراگه ياندى جهنگى دژ به غه يبيان له نه ستوى خويان گرتووه بئ نه وهى بزائن شوينه كوتاكانى پيكردهى زانست نه و راستيهى ناشكرا كړدووه خودى مادده له پيكتاهى دا ديدىكى غه ييى له خوگرتووه.

مه تر سیدارترین شتى فله سه فهى پوژناوايى په يوه سته به پييازى ژيان و كومه لگه كان و مه سه لهى مرؤف و عه قل و جيا كړدنه وهى نايين له ده ولت. بيردوزه كهى داروين له بنه پرت دا سه رچا وهى بېرى پوژناوايى بوو و بېرؤكه په كيش بوو شكست و دارمانه كهى چه سپاوه، به لام بنه پرته كانى نه م بيره له سره نه م بنه پرتانه دامه زان:

۱- چه مكى ماددى مرؤف (چه مكى كه دواتر گه شهى سه ند بؤ پوانين بؤ مرؤف وه ك ناژه ليكى قسه كه رى ملكه چى دوو ناره زوى خواردن و جنس.

۲- چه مكى په ره سه ندى په ها كه پيى وايه سه رده مى ئيستا زياتر له سه رده مى پيشوو گه شه ده كات.

۳- پيژهى نه خلاق و په يوه ندى به دؤخه كانه وه و كورپانى له گه ل كورپانى باره كاندا.

۴- جيا بوونه وهى په ها له ديدى خوايى و جيگرتنه وهى چه مكى سروشت له بېرى و تهى خواو ئيمان به نه زه ليه تى مادده و مانه وهى نه مرى نيزامى بوون به بئ كوتايه ك.

۵- پرافهى ماددى بؤ ميژوو كه دابه شكاريه كى هاوبه شى نتيوان نايدؤ لؤجيا كانه.

دهر كه وتنى بيردوزهى ماركسى له نه نجامى نه و زيده پوييهى كه كومه لگه كان له ده سه لاتدارى بيردوزهى سه رمايه دارى دا توشى بيوون.

نامه و ليكولينه وه كانى فه يله سوفان كه م و كورت و ناته واو بوو (به لكو ليكولينه وهى زانايان خوى له بيردوزهى ناته واوى داروين دا ده بينيټه وه) سه باره ت به ديكارت نه وا هه له بنه پرتيه كهى نه وه يه به شه كان شوينى راستيه كان ده گرتنه وه، له و نامانجه دا

بیره‌كان ملكه چى به‌ها پاستیه‌كان ده‌بن. هه‌له‌ى ماوه‌پاڤى ديكارت ئه‌وه بوو له بیروباوه‌پى دا پى‌ى وابوو چالاكى ئه‌ندیشه له‌گه‌ڵ یاساكانى جیهان دا ده‌گونجى له‌به‌ر وته‌كه‌ى پۆبیر نه‌دۆن كه ده‌لئیت: ديكارت كارىگه‌ریه‌كى گه‌وره‌ى له‌عه‌قلیه‌تى هه‌موومان دا جیه‌یشتوووه و مەترسیدارترین كارىگه‌ریشى ئه‌وه‌یه كه من به هه‌له‌ى مینا فیزیقى یان هه‌له‌ى ئه‌خلاقى ناو ده‌به‌م كه به جۆرىك دامالینى ئیمان و ده‌ست گرتنه‌وه له داهێنانه له ئه‌نجامى كه‌وتنه ناو خه‌یالى هه‌لخه‌له‌تینه‌رى ئه‌و روژاندنه‌وه‌قلیه‌وه.

هه‌روه‌ها ئۆگه‌ست كۆنت له یاسای قۆناغه‌كان دا (ئایینی میتا فیزیقى - وه‌زعى) هه‌له‌ى كردوووه چونكه قۆناغى ئایینی به قۆناغى خورافه‌ داناووه و له‌به‌رده‌م دیارده‌ سروشتیه‌كان دا سه‌رسام وه‌ستاوه و دیارده‌ى هه‌وره‌ بروسكه و هه‌وره‌ گرمه‌ به‌ ده‌نگى خواوه‌نده‌كان وه‌سف ده‌كات كاتى خواوه‌نده‌كان له مەملانى و تورپه‌بیدان. یه‌كئ له هه‌له‌كانى ئه‌وه‌یه ئیسلام بانگه‌وازیكى قۆناغیه‌ كه پۆلى خۆى بیینیوه و كۆتایى هاتوووه. ئۆگه‌ست كۆنت عه‌قلى ته‌واو نه‌بووه و هه‌ولئى داوه له پووبارى (سین) دا خۆى بخنكىنى.

ئه‌وه‌ى جى‌ى سه‌رسوپرمانه‌ نوسینه‌كانى ئۆگه‌ست كۆن بۆ دژایه‌تى كاسۆلیكى له‌لایه‌ن شوپنكه‌وتووانىه‌وه بۆ دژایه‌تى ئیسلام به‌كار هات له‌كاتىك دا جیاوازی قول له‌نیوان پێبازى مه‌سیحیه‌تى پوژئاواو چه‌مك و واتاكانى ئیسلام دا له‌ بوار جیاجیاكانى بیروژیان و كۆمه‌لایه‌تى دا به‌دیده‌كړیت.

سه‌باره‌ت به‌ نیتسه‌ ئه‌وا فه‌لسه‌فه‌كه‌ى له‌سه‌ر بنه‌مای كینه‌ و پق لییوون وه‌ستاوه وه‌ك بنه‌ره‌تیک بۆ بنیادنانى سوپه‌رمان یان مرۆقى بالا، بۆ ئه‌وه‌ى بگه‌ینه‌ دروست كردنى مرۆقى بالا ده‌بى هه‌موو شتى كاول و وێران بگه‌ین، بۆ ئه‌وه‌ى ئه‌و دروست كراوه‌ نوپیه‌ى ده‌مانه‌وى دروستى بگه‌ین، به‌لام چۆن ده‌كړئ به‌بى پق و كینه‌ شتى له‌ناوبه‌یه‌ن، بۆیه‌ ده‌بى سه‌ره‌تا پق و كینه‌مان هه‌بى تا ئه‌وه‌ پالنه‌رمان بى بۆ وێران

کردن. نيتشه پيى وايه چاڪه و له خوا ترسان و خوښه ويستى په وشتى كه سه لاوازه كانه. نيتشه نزيكه ي بيست سال له شيتيه كه ي دا بوو كه خهريك بوو ده چه سپا، چونكه له ماوه ي كوتايى سلفس دا كه نه خوښيهك بوو توشى بوو جه سته ي نه ده وه ستا، به لكو هوشى مراند و بى بهرگ و بى دهنك مرد و كه س باسى نه ده كرد. به لام دواى مردنى جوله كه كه و ته زيندووكردنه وه ي فهلسه فه ويرانه كه ي.

* بېردوژه ي مادديه تى جه ده لى :

مه ترسيدا رتيرين شتى بېردوژه ي مادديه تى جه ده لى (ديالېكتيك) نه وه بوو كه هيگل خستيه پوو و ماركس بېردوژه كه ي خوى له سر بنياد نا كه بېردوژه ي ميتا فيزيقى هه لده وه شيتنيته وه (داننانى ميتا فيزيقى به بوونى غهيب دا) به لام نه م پيى وايه سروشت له بارى گورپانى به رده وام و نويگه رى نه وه ستاوه و په ره سه ندنى بى كوتادايه به پيچه وانى بېردوژه ي ميتا فيزيقى.

نه م بېردوژه يه له گه ل چه مكى ئيسلام دا ناگونجى، چونكه ئيسلام چه سپاو و گورپانه كان كوده كاته وه و ئارنولد توينبېش پيى وايه نه م مادديه ميژووييه داهينراويكى مادديه كه مه سيحيه ت له سر ده ستي ماركسى پيغه مبه رى شيوعيه تى شكست خواردو و شكستى خوارد. نه وه ش بزافى كى ويرانه كه رى شوپشگيرى بوو كه به كوى به هاكانيه وه بى نه وه نه ده گونجا فهلسه فه ي ژيانى نازاد و ته واوى مرؤف له قه واوه ي كومه لگه نازاده ته واوه كانى پيى بنياد بنرى.

توينبى به رافه دژكاريه كه يه وه وا دهرده كه ويټ په رچه كردارىكى توند بيت دژ به مادديه ت رافه يه كى نه خلاقى بى ميژوو ده كات كه ته واو كارىگه ره به رينمايه كانى مه سيحيه ت تا نه وه ي هه ندى له ميژوونوسان به رافه ي مه سيحيه ت بى ميژوو ناوى ده بن. هه ندى له په خنه گران زياتر ده چن و پيپازه كه ي له رپيازى زانستى بى رافه ي

میتووایی به دوور ده گرن له بهر نه وهی گیانی میتا فیزیقی صۆفیکه ری مه سیحی به سهردا زāl بووه، ئەمهش له بهر نه و زāl بوونی پۆحه لاهوتیهی که ناکرێ به واتای ئەزموونی پێیازی لیکۆلینه وه و یاسا چه سپاوه کان به زانستی دابنرێ.

ئهو لیکۆله زه ی ئهو ده قه مان لێوه رگرتوو ده لیت: هیکل بره ی وابوو ته نگزه ی مرۆڤ له میتوویدا سیاسه ته. مارکسی پێی وابوو ته نگزه ی مرۆڤ له میتوویدا ئابوریه. توینی بره ی وابوو ته نگزه ی مرۆڤ پۆحیه ته.

نیمه ی موسلمان پیمان وایه ده رچوون له پێیازی خواو لادان له سه رچاوه ی به که می جو له ی بوون و کۆمه لگه و مرۆڤ که خوای گه وره یه و له بیرى سه رپێچی سه رده م دا به (سروشته) وه سف ده کرێ و به سه رچاوه ی ته نگزه ی حه قیقی داده نرێ.

زۆریه ی ئهو ته نگزانه ی کاروانی مرۆفایه تیان ته وق داوه له برینی هۆکاری به که م دا سه رکه وتوو بوون سه ره رای جیا کردنه وه ی حه ق له پۆحی ئه خلاقى.

ئهو فه یله سوفانه به رایه کی پێش وه خته بانگه وازی خویمان ده ستپێکردو له پێناو دانپێنان و چه سپاندنی دا هه ولێان ده دا هه ندێ پوداوی گرنکی میتوو دامالان و خویمان له چه ند راستیه کی تر بێناگا بکه ن که له وه ی ئه وان ده یلێن گرنکی زیاتره بۆ مرۆفایه تی، هه روه ک دیدی گشتگیری هه موو لایه نه مرۆبیه کان له به رده ست نیه، به لکو له چه ند لایه کی دیاری کراوه وه لینه یون و خویمان بێناگا کردوو له گێرانه وه ی چه ند هۆکاریکی تر. راست ده فه رمویت خوای گه وره ﴿إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ﴾.

له پێناو چه سپاندنی ئه وه دا که هاوسه نگی قبوولی ناکات شیوه ی زانستیان هینایه ناو باس، بۆ ئه وه ی که بکه ونه چه سپاندنی ئه وه ی که داواى زālکردنی تاي پوچی به سه ر حه قیکی پشتگوێ خراودا ده کات. ئه گه ر نا چۆن ماددیه ت به سه ر هاوسه نگی کۆکه ره وه ی پۆح و ماده دا سه رده خری و چۆن باری بزافی به رده وام ده چه سپێ تا

به سەر ته‌واوکاری چه‌سپاو و گۆرپاره‌کان دا سەرخری، چون پهره‌سه‌ندن به‌سەر چه‌سپاودا سهرده‌خری، چون ئه‌و به‌ها بنه‌په‌تیانه‌ی که ئایین دایناون وه‌ک ئه‌خلاق به‌های پێژه‌یی بن و به‌گۆرانی کۆمه‌لگه‌و باره‌کان بگۆرین. چون ئه‌وه‌ی پێی ده‌وتری به‌پیکه‌وت داده‌نری و چی شته‌ له‌م بوونه‌دا به‌ حسابیکی ورد دانراوه و هیچ لایه‌نیکی پیکه‌وت یان شتی کتوپری تیدا نیه، نه‌گه‌ر ئیتمه‌ ئه‌و یاسایانه‌ نه‌بینین که جله‌وی ئه‌و غه‌یبی به‌ده‌سته‌ ئه‌وا واتای ئه‌مه‌ ئه‌وه‌یه‌ چه‌ند یاسایه‌ک نه‌بوون که جله‌ویان له‌ده‌ست بوویت.

هه‌موو هه‌له‌کان له‌ دانانی فه‌لسه‌فه‌ی ماددی دا یه‌ سه‌ره‌پای هه‌له‌کانی تر. ماددیته‌ی چه‌ده‌لی بۆ بنیادی خۆی پشته‌ی ده‌به‌ست به‌ بنه‌په‌ته‌کانی به‌خششی زانستی سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌م، ئه‌و بنه‌په‌تانه‌ گۆران و نۆریه‌ی به‌خششه‌کانیش گۆران و بنه‌په‌ته‌کانی بیردۆزه‌که‌یان له‌زانند. باره‌که‌ بۆ بوونگه‌رای (سارته‌ر) و فرۆیدی و بیروپای خویندنگه‌ی زانسته‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌کانی (دۆرکایم) و بیردۆزه‌کانی په‌خنه‌ی ئه‌ده‌بی و مه‌زه‌به‌کانی پۆمانسی و کلاسیکی و واقعی و کۆمه‌لایه‌تیش وابوو. به‌لکو ده‌رکه‌وت ماددیته‌ی چه‌ده‌لی له‌ په‌یامه‌کانی دا پێچه‌وانه‌ی به‌خششه‌کانی خودی زانستی ئه‌زموونییه، چونکه‌ ناکری له‌ جیهان تیگه‌یت مه‌گه‌ر له‌ پێی ئه‌ندامه‌کانی هه‌سته‌وه‌ (بینین، بیستن، ده‌ستلێدان).

هه‌روه‌ها مرفۆ له‌ جیهان دا پزگارکه‌ر نیه‌ به‌لکو ئیشکه‌ر و سازینه‌ره، ماددیته‌ی چه‌ده‌لی به‌وه‌ ناسراوه‌ په‌یکه‌ره‌که‌ی له‌سه‌ر وته‌ فه‌لسه‌فه‌یه‌کان بنیادناوه‌ و فه‌لسه‌فه‌ش -نه‌ک زانست- چه‌مکه‌ گه‌شتیه‌کان داده‌پێژی. ئه‌م وتانه‌ش لای هه‌موو فه‌یله‌سوفی به‌ ده‌قی سه‌ر هه‌لده‌ه‌ن که جیا بێ له‌ فه‌یله‌سوفیکی تر، هه‌ندی جار به‌ته‌واوته‌ی وته‌ی ئه‌و فه‌یله‌سوفه‌که‌ی تر هه‌لده‌وه‌ شینیته‌وه‌. لێره‌وه‌ بانگه‌شه‌ی قۆرخکاری مه‌عریفه‌ی فه‌لسه‌فی له‌لایه‌ن یه‌کێ له‌و فه‌یله‌سوفانه‌وه‌ ده‌رده‌که‌وی و به‌ زانستی وه‌سفیه‌ ده‌کات و

له سر حسابی ئه وی تر نکولی له و حه قه ده کات. ئه مه له و لادانه گه و رانه ی مه له ی ئه م و ئه وه: ئه و ده قه ی دان ده نی به مادیه تی جه ده لی دا به پشت پیبه ستنی به رامبه ر ده سته و ته کانی عه قلی مرۆیی تا له گه ل به رژه وه ندی چینیکی دیاری کراوی خه لکدا بگوجی. ئه گه ریش به روانینه پیکهاته ی مادیه تی جه ده لی له مارکسیه ت دا کۆمه لئ پاستی تری گرنه ده بینن.

مارکس و ئه نگلز په یامی فله سه فی خۆیان پیش سه رده می فیزیای ناوکی ده خه نه بوو، ئه و ماوه ش نزیکه ی سه ده یه ک ده بوو. مارکس و ئه نگلز چی پیشکه وتن و گرانبه های جیهان بوو که پیش ئه وان هه بوون و هریان گرتبوو، به لام ئه و دووانه ته نها ده سته و ته ی عه قلی مرۆییان دارشت. ئه مه ش به پتی به رژه وه ندی و ئامانجی پرۆلیتاری و هه موو شوغلیه کان. له به ره وه ی دوو شوپشگێری گه و ره بوون بۆیه ده سته و ته یکی زانستی بی وینه یان ده ست که وت و له زانست و فله سه فه و ئابووری سیاسی و مه زه به ی نیشته راکی دا کوده تابه کی شوپشگێریان ئه نجام دا و زانستیکی نوێ شوپشگێریان دا هینا که مارکسیه ت بوو.

مه تر سیدارترین شته ی مارکسیه ت بانگه شه ی بۆ ده کات نیشاندانی ئه و یاسا کۆتاییانه یه که جو له ی جیهان و میژوی جیهانیان به ده سته. ئه مه ش و ته یه کی پوچ بوو، چونکه جیهان نه بووه تا چاوه پێی ده رکه و تنی ئه و یاسایانه بکات تا سته مکاران به سه ر ولاتیان دا راپه پین و جهنگه که بیه نه وه، ئه گه ر نا چۆن میژوی مرۆفایه تی پر له شوپش و راپه پین و ده یان و سه دان سه رکه و تنی بیزارانی جه لادا و چه وسینه ره وانیان پیش ده رکه و تنی یاسا کانی مارکسیه ت رافه بکه یین.

هه روه ها مارکس له و ته ئابووریه کان دا که به زانستی ئابووری مارکسی ناسراون ته واو شاره زای میژوی ئابووری مرۆیی نه بووه و بۆ به خششی مه زه نده کراوی گومانی پشتی به سته و به چه ند ماوه یه کی فراوانی و چی بۆ خۆی گونجاو بی و پالپشتی

نه گهر پيش وهخته ڪهي ٻوو ٻي هه لئبڙاردووه و چيش له گه لي دا نه گونجا ٻي شاردوويه تيه وه (به وه رگرتن له سولفيان: حدود العلم و نوسيني تيڀينيه ڪاني سهر نه و ڪتبه له لايه ن دكتور عيماده دين خهليله وه).

ئيسلام بهرپرچ دانه وه ي منه جي هتي جه ده لي و منه جي هتي جه ده لي مارڪسي راده گه يه نيت، نه و منه جي هتي تانه ي ژياني مرؤقايه تي له مملانيه ڪدا نيشان ده دن ڪه به بنه رهي جو له و گورپان و پهره سندن ي داده نين.

دكتور مه حمود عوسمان له ڪتبه ناوازه ڪهي دا (بيري مادي نو ي و هه لويستي ئيسلام له پوي دا) ده لئيت بنه ماي هيگل و نه وه ي مارڪسيه ڪان له دڙي لئنه ويون بنه ماني نه گونجانه له شته ڪان دا، له عه قلئيش دا بنه مايه ڪي شڪست خواردووه. بنه ماي نه بوني ناته بايي له بون و له عه قل دا بنه ماي دروست هه يه، جا بيردووه ي جه ده ل له بنه رت دا شڪست خواردووه و له مه شه وه چي له سهر بنه ماي ناته بايي دامه زرابي به له ڪارڪه وتني نه و بنه مايه نه وپيش له ڪار ده ڪه وي.

* عه قل و سروش:

بيري پڙڻاوايي دواي نڪولي له سروش گه يشته دوو نامانچ: ديد ي عه قلاني و پوانينه هه ستيپڪراو. سه بارهت به عه قلانيهت نه و نڪولي ده ڪات له سروش، ديد ي هه ستيپڪراو ي ش نڪولي ڪردن بوو له غه يب. هه رديوو ڪيشيان له بيردووه ي مادي وه وه رگيرابون، زاناياني موسلمان به ره و پوي هه رديوو ڪيان وه ستان و ده سته وساني ته نها ديد ي عه قل يان نيشان داله پيشڪه ش ڪردني چه مڪي حه قيق ي مه سه له ڪان، به رزپاگيري چه مڪي عه قل و عه قلانيهت به ره و نڪولي نه فسانه و خورافه و نه و ده قانه ده چي ڪه هه ندي ڪتبي پيرؤز له خوي ده گرن و له گه ل پاستيه ڪاني زانست يان پاستيه ڪاني عه قل دا ناگونجين.

به لآم باره که له سنوریک دا نه وه ستاو دیدی عهقلانیهت ههولئ دا خۆی وهک
 بنه پره تیکی تهواو و تاکه بنه پره تی مه عریفه بچه سپینئ، نه ماش پیچه وانهی چه مکی
 گشتگیری نیسلامه که عهقل و سروش پیکه وه کژده کاته وه. ده رکه وتنی چه مکی
 عهقلانیهت په یوه سته به جه ختکردنه وهی سوقرات له وهی عهقل گرنگترین جیاکاری
 کائینی مرۆیه و له کۆمهلئ پیوه پیکدی که له پئی ههسته کانه وه له وه مه عریفه ی
 وه رده گری که له سه ر بنه مای نه زمون راستیه که ی دلنیا ده کریته وه. نیسلامیش عهقل
 ده کات به بنه پره تی ته کلیف، به لآم کردوویه تی به نامیژی که چه مکه کانی له سروشه وه
 وه رده گری.

ماوه ردی ده لئیت: ناوانی عهقل له به ستنه وهی وشتر ده چی، چونکه عهقل ناھیلئ
 مرۆف به سه ر ئاره زووه کانی دا پیش پره وی بکات وهک چۆن وشتر که ده بیه سستیه وه
 ناتوانئ بپوا (نه گه ر بیه سستیه وه ده تبه سستیه وه له نه شیاو به وه عاقلیت) هه روا
 زانایانی نیسلام ته بایی سه حیجی مه عقول له گه ل راشکاری مه نقولیان راگه یاندووه.
 جا عهقل بنه پره تی ته کلیفه، نه گه ر عهقل وای لیھات نه توانئ نه رکی خۆی به چی
 بگه یه نی وهک نه خۆشی یان خه و، نه وا نه و که سه ته کلیفی شه رعی له سه ر نامینئ،
 زانایانی موسلمان بپاریان داوه:

یه که م: ته نها عهقل به س نیه و ده بی سه رچاوه یه کی ئایینی بۆ مه عریفه هه بی که
 توانای کاری گشتگیری هاوسه نگی نازادی تیگه یشتوانه بدات به عهقلی مرۆیی. ده بی
 چه ند به هایه کی خوا ویستی بالاش هه بن که گشتگیری و سه رپه رشتی پا به ندی
 نه خلای له خۆ بگرن.

دووهم: نامانج نایه ته دی تا کاتئ ئایینی کۆتا دئ، هه موو بانگه واز و پیغه مبه رانی
 پیشتریش پیشه کی نه م ئایینه کۆتایه بوون.

سپیه م: خوی گه ره که عهقلی داوه به مرۆف له هه ل به دووری نه گرتوو و وای
 نه کردوو له گه ل ئاره زووه کانی دا به دریزی زیان له مملاندیدا نه بی.

چاره‌م: عقل له مرؤف دا هه‌يه به‌لام دور له هه‌له نيه، نه‌زمووني ئاده‌م (عليه السلام) له به‌هشت دا بيتوانايي عقلی مرؤف له عيسمه‌تكردي مرؤف پوون ده‌كاته‌وه. ليره‌وه په‌يامی پيغه‌مبه‌ران هاتن بۆ هاريكاري عقلی مرؤی تا پؤلی خوی ببيني و مرؤف له هه‌له بپاريزي و په‌يوه‌ستی گوپرايه‌لی بکات.

سه‌ر له نوئی له سه‌رده‌می نوئی دا مه‌سه‌له‌ی عقلانيه‌ت و روژنرا دواي نه‌وه‌ی بپردۆزه‌ی (هۆبهلوس)ی به‌ريتانی ده‌ركوت و عقلانيه‌تی كرد به پيناوئيكی جه‌سته‌یی په‌ره‌سه‌ندنی مرؤی كه له سه‌ر نه‌و بنه‌رته لايه‌نه‌كاني ژيانی تاكه‌كه‌سی و كۆمه‌لايه‌تی ده‌گونجین. ماكس فېبهری ئه‌لمانی به‌كاره‌ينانی چه‌مکی عقلانيه‌تی له زانستی كۆمه‌لايه‌تی دا فراوانتر كرد و كاره‌ كرده‌بیه‌كاني بۆ چوار به‌ش دابه‌ش كرد:

۱- به‌پیی پابه‌نديان به پالنه‌ری عقلانی یان دور بوون لی.

۲- به‌پیی جوړه‌كهی كرداری یان به‌ها، ته‌قلیدی یان سوژداری.

۳- له سه‌ر ئاستی كۆمه‌لايه‌تی.

كۆی قسه‌كهی نه‌وه‌يه كۆمه‌لگه‌ نه‌گه‌ر هه‌ستاو ژيانی خوی په‌يره‌و كرد و پشتمی به‌ست به چه‌ند دامه‌زراوه‌یه‌كی سه‌قامگیر هاوده‌م به ملكه‌چی پيناوه‌كان بۆ نامانج نه‌وا كۆمه‌لگه‌یه‌كی عقلانی ده‌بيت. هه‌روه‌ها پیی وايه عقلانيه‌تی كۆمه‌لگه‌ په‌يوه‌سته به ديموكراتيه‌ته‌وه.

پوون و دياريشه جياوازيه‌كی فراوان له نيوان تيروانيی عقلانيه‌ت له كۆمه‌لگه‌دا كه له سه‌ر بنه‌مای دیدی گشتگیری ئيسلامی وه‌ستاوه له‌گه‌ل كۆمه‌لگه‌كهی دا هه‌يه كه دژايه‌تی هه‌موو شتی ده‌كات كه په‌يوه‌ستی پوحيات و مه‌عنه‌ويه‌ت و غه‌بييات ده‌كات.

ئايين پاستيه‌كی بنه‌رته‌ی به كه له ناخی مرؤف دا په‌گی داکوتاره‌وه وه كه نه‌وه نيه كه ماركس و نه‌نگلز به پوانينيکی بۆرجوازی قوناغگه‌ری خه‌يالی ده‌كهن. له به‌رامبه‌ردا عقلانيه‌تی شيوعيه‌ت به شيوه‌یه‌كی به‌رچاو به‌ر له‌رزه‌ كه‌وت. نه‌مه‌ش له ژۆر زه‌بری

ئەو دا كە لە فیتره تی مرقایه تی دا بەرده وامه و پاشه كشه له چه ندین شوین دا
له بەرده م كشانى دلنیاىی ئەو دا.

هەولئى به خوا دانانى عه قىل هۆكاره بۆ له ناو بردنى پیناوى چاودیرى خویى كه ئایین
به دیده هینیت ئەمەش نه خشه یه كى ماددى بوو كه ده یویست حه لاله كانى خوا حه رام و
حهرامه كانى خوا په وا دابنئ.

*عه لمانیه ت:

عه لمانیه ت له وشه دا جیا كرده وهى ئایینه له كۆمه لگه و ده ولت و كورت كرده وهى
له په یوه ندى نیوان مرقۆ و خودا، ئەمەش چه مكى لاهوتى مه سىحى و هه ندئ ئایینى تر
داده نرئ، به لام ئیسلام جیا وازه و هه ردوو په یوه ندى كه كۆده كاته وه، په یوه ندى مرقۆ
به خوا به خه لكیشه وه. ئیسلام پینازىكى ژیان و نيزامى كۆمه لگه یه. بیروكه ی
عه لمانیه ت له پوژئاوا دا له بهر چه ند هۆكارىك ده ركه وت كه گرنگ ترینیان هه لویستى
پیاوانى ئایینى بوو به رامبه ر پینسانس و نه یارییان به رامبه ر دۆزینه وه زانستیه كان.
هه روه ها ئامانجى جوله كه بۆ له ناو بردنى ده سه لاتى مه سىحیه ت له كۆمه لگه ی
پوژئاواىى دا تا بۆ خویان ده رفه تئ هه بئ ده ستبگرن به سه ر سىاسه ت و قه له مپه وه ی
سه ربازى دا. لیژه وه ئەو پقه تونده ی دژ به ئایین له فه لسه فه ی چه ندین فه یله سوفى
وه ك نیتشه و ماركس و فرۆید دا ده رده كه ویت.

قه له مپه وه ی بیانى هه ولئى ده دا ئەو مه سه له یه بگوازیته وه بۆ ئاسۆى كۆمه لگه
ئىسلامیه كان دواى ئەوه ی ده ستیگرت به سه ر پینازى په روه رده و فیزكارى دا،
بیروكه كه هیشتا ناچىگیره و پینشوازیه كى ته واوى له كۆمه لگه یه ك دا په یدا نه كرده
كه له سه ر بنه ماى نيزامىكى گشتگىرى ئایین و ده ولت دامه زرابئ.

سه باره ت به مه سىحیه ت ئەوا كۆمه لئى وه سیه ت بوو چونكه له شه ریه ت دا
شوینكه وته یى ئایینى موسا بوو، كاتئ جیا بوویه وه ویستى نيزامىك بۆ كۆمه لگه

دابمه زینتی، بۆیه چه مکیکی مرۆیی داپشت که نهیده توانی تهنگ هه لچنی به نيزامی گشتگیری خوای گوره. له م خاله وه تهنگه ی ژیار و بیرى پۆژئاوایی دهستی پیکرد.

ئیسلام کاتی ئه وه عه لمانیه ته به رپه رچ ده داته وه که داوای جیاکردنه وه ی ئایین له ده ولته ده کات، به هه مان شیوه ده ولته ی ئایینی سوقراتی که داوای قه له مره و ی پیاوانی ئایینی به سه ر ده ولته دا ده کات به رپه رچ ده داته وه. دیاره بانگه شه کانی فه یله سوفه ماددییه کان جه ختی ده کرده وه له سه ر پزگار بوون له کۆتایی ئایین وه که به رپه و ی ئه و ئامانجه ماسۆنیانه ی که نه خشه یان داپشتبوو بۆ بلاوکردنه وه ی مه زه بی مله وری، مارکسیه تیش که وته بانگه واز بۆ نکولی به کپارچه ی ئایین و له ناوبردنی و دامه زاندنی ئاینیکی نوێ که بریتی بوو له (مملانیی چینیه کان) وه که پیتشه کیه کی پتیوست به ره و جیهانیکی باشتر که تیایدا مرۆف گه وری خۆی بیت، ئه م بانگه شه ش پوچ بوو نه هاته دی و له پۆژئاواشدا بانگه واز بۆ له کارخستنی ده سه لاتی ئایین و ده سه لاتی ئه خلاق و گۆرپنیان بۆ حزب بلاویوو. کۆره ماسۆنیه کانیش (که دواچار گۆران بۆ کۆری لیونز و روتاری) بانگه وازیان ده کرد بۆ ئازادی په هاو تیکه لی نێوان دوو په گه ز و دامه زاندنی شاری بی به رگان و هاندانی گه شت و یانه وه رزشیه کان و پروانه بوون به نیشتمان یان ئایین یان ئومه.

هه ندی له لیكۆله ران ده لێن سه رچاوه ی ئه و بیروکه عه لمانیه ناکۆکی نێوان ئایین و زانست بوو، ئه و مه سه له ی که له ئه نجامی مملانیی نێوان کلێسا و بازنه کانی لیكۆلینه وه ی زانستی دا ده رکه وت. ئه و بیروکه یه نه ده کرت بگوازیته وه بۆ که ش و هه وای ئیسلامی چونکه ئیسلام وه که هاوپه یمان و هانده ری زانست ده رکه وت، بۆیه زانستی په یوه ست به جیهان داده نی به جوړی واقعی و مه ده بی بی، عه لمانیه تیش وه که نه یار و هه لوه شیته ری ئایین له که شیکی بنیادی ژیا ری وادا ده رکه وت که مملانییه کی سه ختی له گه ل ئایین دا به دیده کرد. هه ره که لاهوتی کلێسای کاسۆلیکی له ئه وروپا و

پای په سمي کليساى کاسولیکي وینای ده کرد، نه و مملانیته له گه ل زانستیک دا بوو که پښیسانسى نه وروپى نوی له سر بڼه په ته کانی نه و دامه زراو چاوی داده خست له هلویتى جه وه ری نایینی مه سیحی نه و ستمه ی پافه ی کليساى به رامبه ر پای حقی مه سیحیت له سر مه سه له ی زانست دا نه جامی دابوو. بیگومان دژایه تی نایین بؤ زانست و مملانیته نیتوانیان تایبه تمه ندیه کی کاسولیکي نه وروپى بوو و هیچ لیکنچوونیک نه بوو له نیتوان نه و پیشه کی کارانه ی نه و دوزمنایه تی و مملانیته یه بیان ناپوه له گه ل واقع و هلویتى نیسلام و پای زوریه ی په و ته هزریه نیسلامیه کان له و باره وه، چونکه نیسلام چوارچیوه ی زانسته کانی سرش و شرع ناگه یه نیتته هه موو مهیدانه دنیا ییه کان، به لکو زانست و نایین و عه قل و نه قل و دانایى و شرعیه تی و دنیاو پوژى دواى له پئی دیاری کردنی بڼه ماکانی هر په وتیکى هزری دا یه کده خات بؤ دانانی دیدیکى ته واو تا مؤفگه شه به ژیان بدات. نه م گورانوش پوو نادات نه گه ر پشت نه به سترى به جه مسره جیاجیاکانی دیارده کانی بیرو ژیان نه ک بؤ یه ک جه مسه ری یه ک دیارده. تایبه تمه ندی عه لمانیه تی به واقعی نه وروپى و نه و نیزامى کاهینی و که هه نوتی مه مه سیحیت له سه ری بوو و جه خت ده کاته وه له و نیزامه ی که مؤفکى ناسایى و په روه ردگاری ده بی نیتوه ندیکیان ه بی که نه ویش پیاوی نایینی و کاهینه، نه مه وا ده اکت چینى یان ده سته یه ک پای په سمي نایین قورخ بکن، به لکو مافی قسه کردن به ناوی ناسمانه وه قورخ بکن، به دواى نه مه ش دا پیروزی و به پیروزدانان بؤ نه و پیاو و دامه زراوانه دى که نه وه یان بؤ نه و نایینه داناره. نیسلامیش هیچکام له مانه ی تیدا نیه، به لکو نه ک نه وه ی لییان دوره به لکو نکولییان لى ده کات و جه نکیکى سه ختیان له پرودا پاده گه یه نیت.

له کاتیک دا عه لمانیه تی زانستی په یوه ست به جیهان و هرچیه ک واقعی و مه دهنى بیئت به رامبه ر به نایین داده نیت. نیسلام هه موو زانسته مه دهنى و نایینه کانیش

دهخاته بازنه‌ی نيزامی گشتگیری خویه‌وه. بیگومان ته‌واوی و کاملی نیسلام و دیده کۆکه‌ره‌وه‌که‌ی ناهیلئی ئه‌و چه‌مکه‌ ده‌ریکه‌ویئ که له سایه‌ی ئه‌و لیکه‌لوه‌شانه‌ دا دروست بوو که فه‌یله‌سوفان و بیریارانی پوژناوا له‌نیوان لاهوت و زانستی ئه‌زموونی دا دایانه‌ینا. به‌لکو وه‌ک دکتور عه‌بدولموصه‌وۆ شاهین ده‌لئیت نیسلام جیهانیتی ماده‌ و پوچیش کۆده‌کاته‌وه و هه‌موو به‌هاکان به‌گونجاوی و ته‌بایی به‌یه‌ک ده‌گه‌ن.

دکتور شاهین پئی وایه‌ عه‌لمانیه‌ت له‌ هه‌موو باره‌کانی دا چه‌مکیکی سیاسیه‌ نه‌ک ژیا‌ری که ئامانجی‌یان جیا‌کردنه‌وه‌ی ئایینه‌ له‌ ژیان یان له‌ناوبردنی ته‌واوی ئایینه‌. هه‌ردوو چه‌مکه‌که‌ش له‌دیدی نیسلامی دا به‌رپه‌رچ دراوه‌ن.

دیاره‌ عه‌لمانیه‌ت چه‌مکیکه‌ له‌باری مملانیئی نیوان کلئیسای و ده‌ولت له‌سه‌ر ده‌سه‌لات ده‌رکه‌وت. بیریارانی ئه‌وکات پئی‌یان وابوو ده‌کری چاره‌سه‌ره‌که‌ له‌ دوورخستنه‌وه‌ی کلئیسای له‌ ده‌سه‌لات بی‌ت و وه‌سفی عه‌لمانیه‌تیان دا به‌سه‌ر ئه‌و باره‌ دروست بووه‌ی ئه‌و دوورخستنه‌وه‌دا. دواتر ئه‌و چه‌مکه‌ گه‌شه‌ی سه‌ند تا ئه‌وه‌ی مارکس و خویندنگه‌که‌ی هاتن و چه‌مکه‌که‌ لای ئه‌وان گه‌شه‌ی سه‌ند بۆ واتای له‌ناوبردنی ته‌واوی ئایین بۆ به‌دیه‌ینانی عه‌لمانیه‌تی حه‌ق و ناوی (عه‌لمانیه‌تی توند‌ره‌وی) لی‌نرا.

مامۆستا فه‌تحي ریزوان پئی وایه‌ عه‌لمانیه‌ت په‌رچه‌ کرداری دژ به‌ تیرۆری ئایینی و ده‌ست تیوه‌ردانی کلئیسایه‌ بۆ مه‌سه‌له‌کانی بیر و لیکۆلینه‌وه‌ی زانستی و په‌روه‌رده‌و پینگه‌یانندی مندال و گه‌نجان.

له‌به‌ر ئه‌وه‌ی نیسلام هه‌ر له‌ هاتنی موحه‌مه‌ده‌وه (ﷺ) (٧٠ه‌.ز) تا ئه‌م‌پۆ که هه‌نوت و پا‌په‌ویه‌ت و ده‌سه‌لاتی ئایینی وای نه‌بووه‌ که بیری خه‌لک دابخات و کیشه‌ بۆ

بیریان دروست بکات بویه نابینی له ولاتی ئیسلام دا عه لمانیه ت دامه زرابی، به لام موژده به ران و هه ندی له و مه سیحیانه ن له ئه وروپا فیریبو بوون عه لمانیه تیان به پری پیشکه وتن و زامنی زیار له ولاتی موسلمانان دا ده زانی. هه روه که له ولاتی مه سیحیه کان دا وابوو، بویه له ولاتی ئیمه به ئامانجیکی تر موژده ی عه لمانیه تیان ده دا تا که مارویه که بخه نه سه ر ئیسلام تامندالی موسلمان دور له گیان و چاودیری ئیسلام پیبگات. به لام ئیسلام زور باشتر نه وه ی به دیهینا که عه لمانیه تی نه وروپا هه ولی بو ده دا و که یشته به رزترین ئامانج. والی به حوکمی ئابین له سه ری ده بوو مافی بدایه به نا موسلمانانی مه سیحی و جوله که و ئابینه ئاسمانیه کان تا به و جوړه ی خویمان ده یانه ویت بی زه بر و فشار له په رستگای خویمان دا که له وپه ری نازادیه وه دروستیان ده که ن په روه ردگاری خویمان به رستن و زه نکه کانیا ن لیبدن و کتیب و نوسینه کانیا ن چاپ بکه ن و تیایدا بیرویا وه پی خویمان شرؤفه بکه ن و به وپه ری نازادیه وه به و جوړه ی پییا ن خو شه مندالانی خویمان په روه رده بکه ن. میژوونوسان باسیان له وه نه کردوو و الیه موسلمانان کان پریان گرتبی له لیکولینه وه ی زانستی یان پای ناو ئابین یان پری به ده ستختنی مه عریفه. ده ستوری ۱۹۲۳ راشکاوانه ته حه دای عه لمانیه ت ده کات و به ته واوی نکولی لی ده کات و ده لیت ئابینی ئیسلام ئابینی ده ولته له کاتیک دا ده ولته عه لمانیه و هیچ ئابین و هیچ مه زه بیکیشی نه .

باسی دهیهم

(زانسته مرویی و کومه لایه تیه کان)

پاش نه وهی بانگخووانی عه لمانیهت و ماددیگه رای له هه موو شوینتی به وه موسلمانانیاں له خشته بردن که گویه نه وهی فه لسه فه کان له بواری نه خلاق و کومه لایه تی و ده روون دا ده یلین نه و زانسته یه که حقیقهت ده نوینتی، دوی نه وهی زانایانی به ویژدان ناشکرایان کرد فه لسه فه و ئابوری و ده روزانی و کومه لایه تی به واتا حقیقهت که ی زانست نین هه موو نه و له خشته بردنه دارما. سولقیان له کتیبه که ی دا (سنوری زانست) ده لیت ده روزانی تا نیستا به زانست دانانری و بۆ مه عریفه کانی تری وه ک زانستی کومه لئاسی و ئابوری و نه وانهی تر له و لایه نانه وه که به نه خووشی داده نرین له دیدی زانستیه وه وا سهیر ده کرین. به لگو زانست له وه به هیژتره که نه و له سه ریه تی کاتی دهنه ویته جیهانی ماددی. سه بارهت به نوسین و ته کانی له باسه کانی تر دا نه و به پیرزه ی لاواز و ناچه سپاو داده نری. نه وهی پاستی به و له م بواره دا ده بی بوتری نه وه یه جوله که ی جیهانی له نه خشه سه هیؤنیه که ی دا بۆ دارمای مرو فایه تی زانسته مرویی و کومه لایه تیه کانی کردن به ده روزهی خوی بۆ نیشان دانی وینه یه ک که گالته به مرو ف بکات و به ئازه لئیکی ملکه چی گه ده و جنسی دابنی (به و جوړهی مارکس و فرؤیدی جوله که پرایانگه یانند) دواتر دؤرکایم له دارمانی چه مکی کومه لئاسی مرویی دا پوئی مه ترسیداری خوی بینی.

مامؤستا نیسماعیل فاروقی ده لیت: زانسته کومه لایه تیه کان له جهخت کردنه وه و به رپه رچ دانه وه یان دا له سه ر بنه مای گومان وه ستاون و بپوا وایه به رپه های خوازراو نه ویه به کردار خوازراو بی، پئی مه عریفه ی سروشتیش له هه ولی خویندنه وه ی هه ست پیکراوه، هه ست پیکراویش خواسته تیرکه ره کانی جوله ی بینراوی مرو فن که ملکه چی

پیاوانی چه ندیتین. سه بارهت به زانسته مرۆیهکان ئهوا له بنه پهرت دا هیچ حهقیقه تینکیان نیه و زانست نین به لکو نه ده بن.

بۆیه زانسته کۆمه لایهتی به نوێکان پشت ده بهستن به لقیکی حهقیقه تهوه که ههست پینکراوی چه ندیتی به و له به شه که ی تر که ههست پینه کراوه جیان، ئیدی نهوه فه رمانی خوایی بی یان له خودی خۆیدا به هایه کی په ها بی، له سه ر بانگه وازی په پیره وی په ها وه ستاوه و ملکه چی بنه مایه ک یان یاسایه ک نیه به لکو ته نها له ویستی شه خسیه وه یه، جا نیتشه له بانگه وازی دا بۆ هیز و ده سترۆیی بوونگه راییی هیچگه راییی له سه ر زمانی سارته ر په پیره وی ئازاد به رز راده گری، هه موویان ده لئین: نه گونجا په پیره وه شه خسیه کان له به هایان که م ناکه نه وه با بنه هۆی به ره نگار بوونه وه و ده ست دریزی بۆ سه ر لای تر و فره په وی له ئاره زوو و دا که وتنی به ره و هیچگه راییی، به و جۆره له پوژئاوا دا ئه خلاق به سه ختی دا رپا له و کاته وه ی بیردۆزه که گشتگیر بوو و هه مووان گرتیانه به ر و تاک برۆای ئه وه ی په یدا کرد حه زی له چیه نه وه بیانوه بۆی، له به رته وه ی حه زی سامان و جنس به هیزترین حه زی مرۆیین بۆیه ژیان له پوژئاوا دا دابه زی بۆ ئه و ئاسته ی که ئه مرۆ تیا یدا یه.

ئه و چه مکانه کاریان کرده سه ر بیردۆزه ی په روه رده و ئاستی کۆمه لایه تی و ده مارگیری نه ته وایه تی ده رکه وت به بیانوی خۆ به گه وره زانی به سه ر گه لانی دنیا دا و دا گیر کردنی لاوازیان.

دوای جهنگی جیهانی دووهم ئه و بیرۆکه یه ده رکه وت که چی له پشت هیزی سروشته وه هه یه خورافه و ئه فسانه یه و ئایین ده بیته له هه موو لایه نیکی ئه ویدیو سروش پزگار بکری، به وه ش خراپه و خۆ سه پینی له ویدیوی دایه، ئه و بیردۆزه ش ده رکه وت که مه سیحیه ت ئایینی ناشتی و خۆ به ده سه ته وه دان بۆ لایه ن و په گه زی نیه و کۆمه لای مه سیحی بۆی هه یه چۆن ده یه وی بیباکانه بجه نگن و ویرانکاری بکات (بیانوی ئه و جهنگه ئه تۆمیه ی که ئه مریکا بردی ه سه ر یابان).

*** دڙڪايم و بيردڙهه ڪهڙي؛**

بيردڙهه دڙڪايم له زانسته ڪڙمه لايه تيه ڪان دا له چه مڪي مارڪسي و بيردڙهه ي مادديه تي جه ده لي يه وه وه رگيراهه و بووني تاڪ به ته واوه تي و خواست و بهرپرسياريتي تاڪ له ڪار ده خات و ڪڙمه لگه به سه رچاوه ي به ها و پڙشنبيري داده نئي و پيئي وايه پووداو ڪڙپانه ڪڙمه لايه تيه ڪان به ره مي هه وئي تاڪه ڪه سي نين. تاڪه ڪان له چوارچيويه ڪارليڪيان له گه ل ڪڙمه ل دا دامينان و نويگهري ڪارانيڪ ده ڪن ڪه ته نها به و ڪارليڪه له گه ل ڪڙمه ل دا ڪاريگهرييان ده بي. واتاي نه م ديدهي دڙڪايم بريتي به له ملڪه چي ته واوي تاڪ له چوارچيويه ڪڙمه ل و دانناني به ده سته وساني مروڙ له ڪڙپيني ڪڙمه لگه و پيويستي ملڪه چ بووني بڙ ڪڙمه لگه، هه روه ها ده لي هڪاري ڪارا ڪه ڪار ده ڪاته سه ر ڪڙمه لگه سهروشتي ڪڙمه لايه تيه، نه مهش له گه پخستني ته واوي پڙلي تاڪه، نه مهش چه مڪ و واتاي خويندنگه ي زانسته ڪڙمه لايه تيه ڪانه ڪه ليڪڙله ران شايه تي ده دن به ناته واوي و تيڪه لي نه و پايه و زڙد پرسياري بي وه لام به جيته لراوي، هه نگاهه ڪه ي نه و ڪه پيشخستني ڪڙمه لگه به به سه ر تاڪ دا و ملڪه چي بڙ ڪڙمه لگه گه يشته بيرڙڪه ي بورگماتي و شوينڪه و ته يي.

نوسينه جڙواوچڙهه ڪاني به په و تي جه خت ڪر دنه وه له پيويستي ملڪه چي تاڪ بڙ نه وه ي ڪه هه يه و له چواردهه ورهيه تي هه نگاهه و ده نين، جا دياردهه ي ڪڙمه لايه تي زڙده ملي و پابه نديه، ليڪڙله ران هه له و نه گونجاني له گه ل فيترهت دا ناشڪرا ڪردوهه و جه خت له وه ده ڪه نه وه ليڪڙلينه وه و پاڪاني به ر ليداني چه ندين راستي زانسته ده ڪه ون، نه وان پييان وايه نه و ويستويه تي ڪڙمه لگه بناسيئي (به لام به پايه ڪي پيش وه ختي پيڪهاتوو له چه مڪي جوله ڪايه تي خوازياري له ناوبهري ڪڙمه لگه ڪانن) قسه و پايشي له سان بيگڙن و نڙگست ڪڙنت و مارڪس وه رگرتوهه.

دورکایم کاری ده کرد و که وتبووه ویرانکردنی هموو به او چه مکه نایینی و نه خلاقه کان و خویندکاره گوره جوله که که شی (لیفی بریل) پیبازه که ی نه وی گرت بهر و به و پیکایه دا چوو که له سر پیبازی گومان خستنه به ها و بیروباوه پو نه خلاق وهستا بوو، نه و بنه مایه ی بیری نه وی له سر وهستا بوو نه وه بوو که هموو دیارده و پوکه شه کان پیژهی و گورپاون و له سر باری ناوهستن، چونکه هموو پوژنی باری ده گورپی به باری، نه مهش له زانستی کومه لئاسی و دهر ونزانی و مادده ی نه خلاق و میژووی ناینه کان دا ده بیستین. نه وان نه و پیبازه یان به کار هیناوه بو خراب کردنی کومه لگه و ه لوه شانندی نه خلاق نایینی کومه لگه به نامانجی نه وه ی کومه لگه بنالینن و پر ناژاوه بی، نه مهش پیگه ی خویانه بو له ناوبردن، له پیئاو نامانجه که شیان دا یه کیان گرتووه تا له زانکوکان و زانسته مروییه کاندایه ک قسه بن. (دکتور عه بدولحه لیم مه حمود).

نه گه ر نه خلاق پیژهی بی نه و نه و سه رده مه دی که تیایدا برومان وا ده بی پاستگویی سوکیه و دلیری خرابه یه و نه به ردی به دکاریه یان پاک داوینی تاوانه، له بواری بیروباوه پیش دا نایا نه و پوژنه دی که تیایدا یه ک خواپه رستی نه وتری؟! یان باسی ویست و زانستی خوا نه بی؟!

دورکایم فیتره ت به تاوان ده زانی و لای نه و په یوه ندیه کانی دهره وه ی خیزانیش فیتره ته، کومه لگه ش بیروباوه پی نایینی داده مه زینن و نه و به رپرسه له هله کانی تاک.

دورکایم و خویندنگه ی زانسته کومه لایه تیه کان گورپانی زانستی کومه لایه تیان بو لیکوآلینه وه ی دیارده کان سه پاند بی نه وه ی له ناراسته کردن یان گورپینی کومه لگه دا هیچ پوئیکی هه بی، نه مهش له پیئاو نه وه دا زانستی کومه لئاسی بی به زانستیکی وه زعی و هه مان موری زانسته سروشتیه مادیه کانی هه بی، به لام هموو بیراران نه وه یان به رپه رچ داوه ته وه چونکه دهر وونی مروی ناکری ملکه چی پیوانه کانی زانسته مادیه کان بی.

ژماره يهك له پوژناواگه راکاني خاكي ئيسلاميمان شوپن نهو چه مکه سهرشيويټانه که وتن و نهو بيرانه يان گواسته وه بؤ کومه لگه مان و بانگه وازيان بؤ کرين و گومانيان له سهر راستيه کاني ئيسلام نايه وه سه بارهت به چه مکی کومه لايه تي، نه مهش هوکاريکی نهو هاواره به هيژه بوو که له سهره تاي سه ده ي پانزه وه به رزيوويه وه بؤ چه کی زانست و دارپشتنه وه ي ئيسلاميانه ي زانسته کومه لايه تيه کان، پيشره وي نه وانهش دکتور ئيسماعيل فاروقی و کومه له که ي بوون.

ليروهه زانسته مرويه کان و زانسته کومه لايه تيه کان که ئيستا خراونه ته پوو مه ترسيدارترين زانسته کاني دژ به بيروباوه پي ئيسلامين چونکه زوربه يان له سهر نه گه رو چه ند برياري بنياد نراون که ئامانجي خراپيان هيه ديارترين ئامانجيشيان گومان خستنه ئايينه کان و له کارخستني نه خلاقه و داناني نه خلاقه به تنه ا ديارده يه کی دهروني و کومه لايه تي و هيچي تر، مروؤ له پييازي پوژناوا دا له نيوان دوو پرسى مه ترسيداردايه: مه سه له ي پيروژ پاگرتني تاك تا ناستي ده ولت هه لبوه شيتي يان پيروژ پاگرتني ده ولت تا ناستي تاك به ژير زه وي دا به ري، به لام پييازي خوا مروؤ به ره و نهو مملانتيه نابات.

* ناييا بيردوزه دهرونيه کان زانستن يان نه گه رن؟

دهرونزاني فرويدی: زانستی جنسی جوله که يه و دارپماندني مروؤی جويم (جگه له جوله که يه)، بانگه وازيکه بؤ جه بريهت و جياکردنه وه ي زانست له په يره و، زانستی دهرونزاني فرويدی ته نها له گه ل چه مک و واتاي ئيسلامي دا جياواز نيه به لکو له گه ل چه مک و واتاي فيترهت و عه قل و مه عريفی هه موو مروفايه تي دا ناگونجی. سوليغان پيی وايه نهو زانسته ي عه قلی له گه له زانستی دهرونزانيه که تا ئيستا ش له قوناغيکی زور سه ره تايی دايه، به لکو هه ندی نکولی ده که ن له بووني هه ر زانستیک له و پوه وه، به دلنبايه وه نيزاميکی مه عريفی چه سپاوی دهروني نيه که به شيويه يه کی گشتي داني

پیدا نرابئ، به لکو چند بیردۆزه یه هه ن هه رکامیان ده رفه تئیک سنورداری په یه وه و جیبه جئ کردنی هه یه، له بهرئه وهش که له ده روزانی دا دوو بیردۆزه هه ن به رامبه ر هه ر دیارده یه ک ئیدی چۆن بریار بدرئ له سه ر راستی و زانستیتی پیازی ده رونی، ئه مه واتا ده روزانی له سه ر چند پالپشتئیک چه سپاو پالی نه داوه ته وه وه ک ئه وه ی بۆ فیزیواو کیمیا هه یه .

نۆر به ی بیردۆزه کانی ده روزانی پشت ده به ستن به گشتگپرکردن، گشتگپرکردنیش گورزی کوشنده یه بۆ پیازی لیکۆلئینه وه ی پته وو دوو پشه یی زانستی. لیره دا دوو بیردۆزه هه ن: بیردۆزه ی ئاکاری و بیردۆزه ی شیکاری ده رونی.

بیردۆزه ی ئاکاری له سه ر ئه و واتایه وه ستاوه که ئه وه ی ئیمه یه به چالاکی عه قلی ناوی ده به ین له بنه رت و حه قیقه ت دا ته نها چند جوله یه کی جه سته یین، مه سه له ی گه رانه وه ی مه رجیش که به ره نگ دانه وه ی مه رچی ناو نراوه له راستی دا بیردۆزه ی دیارنه مانه، ئاکاردیه کان تا ئاستئیک زۆر چوون و که وتنه هه له وه چونکه ده یانویست ئه نجامه کانی خۆیان که له سه ر ژماره یه ک ئه زموون و تاقیکردنه وه ی سنوردار وه ستابوون گشتگپر بکه ن به سه ر هه موو ئاکاریتی عه قلی مرۆیی دا. کارئیک هه له یشه که عه قل وا وه سف بکه یین که به شیوه یه کی ته واو له سه ر په نگدانه وه ی مه رچی وه ستابئ.

سه باره ت به بیردۆزه ی شیکاری ده رونی که فرۆید بنه ره ته که ی دانا، گرنگی سه ره کی خۆی وه ک بیردۆزه یه کی گشتی ده روزانی جه خت ده کاته وه سه ر ئه گه ره کانی.

ئه گه ره سه ره کیه کان: بریتییه له بوونی ئه وه ی به لاشعور ناو نراوه، پئویسته وا دابنئین له پال ئه و چالاکیه عه قلانیه دا که ده یانزانین که چند چالاکیه کی دیکه ی عه قلی چالاک هه ن که هه رگیز نایانزانین. هه ندئ له و چالاکی و پروداوانه له

لاشعوردان و ده كړئ به هه ولټكى خوويستی بيانهنينه بواری شعوره وه، هه نديكيشيان
 تنها به به كارهينانی هونری تاييهت به شيكاری دهرونی دهينريته بواری شعور.
 به خششه کانی بيردوزهی شيكاری سه بارهت به (لاشعور، مملانی، کوټ کردن، بزهی
 جنسی (لبی دور)) ناکړئ به بارټکی په کلا و کوتایي دابنري که کرؤکی په يوه ست به
 باری عه قل و په نگدانه وهی به سر سايکولوژیای مرؤیي دا چاره سر بکات. جا نه و
 خوهی رافه کي به په کيک له پایه کانی بيردوزه که داده نري له چند سه رچاوه په کي
 ته او جياوازی نه زمونه وه هه لده قولئ که وا ده کات بپوا بوون به هر رافه په کي خو
 سه خت بيټ.

فرؤيد له خو دا کومه لئ هيماي جنسی به دی ده کات.

نه و له خو دا دهر پړيني حزی هيټ به دی ده کات.

يونگ خه ريکه رافه په کي تر بخاته پوو.

هرگيز ناکړئ بلټين هه ريکه له و رافانه له رافه کانی تر مه عقول تره، نه مه ش
 مه سه له په کي بي هيواکره نه گه ر مه به ست نه وه بي رافه ی خو به زانست دابنري، نه م
 به شهی پړنمايه کانی فرؤيد چه ندين گومانی وروژاندووه، فرؤيد جه خت ده کاته وه سر
 ويسته کپکراوه جنسيه کان، له کاتيک دا چه ندين زانا جه خت ده که نه وه سر چه ند
 پالنه ر و ويستيکی تر ليړه وه هه رگيز ناگونجئ بلټين به خششه کانی شيكاری دهرونی
 له لايه ن زانايانی دهر ونزانيه وه نه و دان پيدانانی گشتی له سه ره، له پاستی دا بيردوزه که
 تيکه له په کي ته او نالوزه، بوونی نه و نه گه رانه ی دهری نه و بيردوزه يان داوه زؤريک له
 به های بيردوزه که يان که م کردؤته وه و پله ی متمانهی چاوی بپرياران بؤ نه و بيردوزه يه
 به و هؤيه وه ته او که م بوويه وه.

فرؤيد وزه ی خو شه ويستی جنسی بؤ هه موو چالاکي و ناراسته په کي ژيانی مرؤف دريژ
 ده کاته وه هر له و پؤژه وهی له دايک ده بي تا مردنی، هه موو کاريکی جوژنی يان نامانجیکی
 بالا زؤربه ی جار وه ک دهر پړيني راسته وخؤ يان ناراسته وخؤی نه و وزه کپکراوه جنسيه وايه.

له لای یونگ وزه‌ی حه‌زی جنسی بریتی به له هیژیکي بنه‌په‌تی چه‌سپاوی ژیان که هم‌مو نار‌ه‌زووه‌کان پیکه‌اته یان شوینکه‌وته‌ی نه‌ون.

نه‌دلر پی‌ی وایه نه‌و بزوینه‌ره‌ی ژیانی تا‌ک به‌پیده‌کات خوی له‌و حافزه‌دا ده‌نوینئ که پالی پیوه‌ده‌نی بۆ به‌ده‌ست هینانی هیز و سه‌رکه‌وتن به‌سه‌ر چوارده‌وری دا. لیره‌دا چند ده‌سته‌یکی جیا جیا هه‌ن له‌بواری شیکاری ده‌روونی دا، به‌گشتی له‌ بیره‌دۆزه‌کانی ده‌رونزانی دا شتی نیه بۆ نه‌وه بی له‌ قه‌ناعه‌تی ئیمه‌دا به‌ جدی دابنئ، نه‌و زانسته‌ نا‌کری تا ئیستاش به‌ زانست دابنئ.

جفری ماسون به‌کئ له‌وانه‌ی شروقه‌ی ده‌روونی کردووه و تایبه‌تمه‌ندی ده‌روونزانیه له‌ کتیبخانه‌ی کونگریسی نه‌مریکی له‌ کتیبیکي نوئ دا که به‌م نزیکانه‌ خرایه‌ بازارپ رایده‌گه‌یه‌نیت فرۆید له‌و شیکاریبانه‌دا که پیمان گه‌یشتووه‌ په‌نای بره‌دووه بۆ درۆ و غه‌ش کردن به‌تایبه‌ت بیره‌دۆزه‌ی پالنه‌ری جنسی لای مندا‌ل که سالی ۱۸۹۶ز. پی‌ی گه‌یشت.

ماسون ده‌لئیت زۆربه‌ی نه‌و مندالانه‌ی فرۆید بۆ به‌دییه‌تانی بیره‌دۆزه‌که‌ی پشتی پی به‌ستن درۆیان له‌په‌ودا نواند و زانیاری حه‌قیقیان پینه‌به‌خشی. فرۆید نه‌م هه‌لانه‌ی ناشکرا کردن به‌لام راستی نه‌کردنه‌وه. ماسون له‌نه‌جای نه‌و بریارو را‌گه‌یاندانه‌ی دا له‌ پیشه‌که‌ی ده‌رکرا.

ماسون ده‌لئیت: پشتیوانانی فرۆید ده‌ترسن بیره‌دۆزه‌کانی شیکاری ده‌روونی شکست به‌ینن نه‌گه‌ر نه‌و هه‌لانه‌ بخرینه‌ په‌و که ده‌لئیت نه‌وان له‌و ترسه‌یان دا مافی خویانه‌، نه‌گه‌ر ناماده‌ بن راستی شیکاریه‌کانی فرۆید د‌لنیا بکه‌نه‌وه نه‌وا ده‌بی سه‌ر له‌نوئ به‌دوای وه‌لامی نه‌و نه‌خۆشانه‌ دا بگه‌رین که له‌ سالی ۱۹۰۱ز. وه‌ ملکه‌چی شیکاریه‌کانی بوون. کچه‌که‌ی فرۆید داوای له‌ ماسون کرد تا چوار سه‌د به‌لگه‌نامه‌ی باوکی بگه‌رپه‌ته‌وه که‌لای خوی هیشته‌بوونیه‌وه. شایه‌تیه‌که‌ی جفری ماسون به‌ سه‌ختترین گورزی داده‌نری که به‌تایبه‌ت ناراسته‌ی فرۆید کرابئ، پ‌یشت نه‌وه‌ی

خسته پروو که فرۆید په یوه ندى جنسى هه بووه له گه ل خوشكى ژنه كهى دا سه ره پاي نه وهى باس له وه دهكات فرۆید حه شيش و ماددهى هۆشبه رى به كار هیناوه .

زۆربهى لیکۆلینه وه كانى سالانى كۆتایى ئاماژه ده دن به (دزیه كانى فرۆید) و فرۆید به هیرشیکى توندى چه ندین خویندنگه ی ده روونزانى و زانسته مرۆیه كان بوه ته وه، گرنگترینیان کتیبى (بزافى شیکارى ده روونى) رشت جیلنز و کتیبى (کزیبون و كه وتنى ئیمپراتۆریه تى فرۆیدی) ئیزینك .

ئهو دوانه پشت ده به ستن به یه ك وته كه ئهو نوویهى فرۆید هینای هیچ راستى و پێكانیکى تیدا نیه، ئهو راستیهى وتویه تى نوێ نه بووه، ئه وهى به په خنه لى ده گیری مه زه بهى هیرشى بیره كانه كه فرۆید بانگه شهى ئه وه دهكات ئه وه ك پیناوی بۆ چاره سه رى ده روونى دایهیناوه كه وادهكات به رژه وه ندىه كان بى ورده كارى جله وى یاده وه ریه كانى بگرن. ئه مه ش دایهینانى ئه وه نه بوو به لكو دایهینانى (سیر فراسستس گالتون) بوو كه زیاد له چوار سه ده پیش فرۆید دایهینا، گیلنز ئاماژه به وه ده دات فرۆید ئه وه بیره كه بنه رته تیهى له نیتشه دزیوه كه په یوه ندى پالنه ر و حه ز و هه لسه كه وته كانى مرۆڤ به پالنه ره ناوه كى و نه زانراوه كانى ئاره زووه وه ده به ستیته وه .

یۆنگ ئاماژه به وه ده دات ئه وه پالنه ره جنسیه ی فرۆید به ته واوه تى پشتى پى به ستووه ته نها پالنه ریکه له نیو چه ندین پالنه رى جۆراوجۆردا .

یۆنگ و مه كدۆگل ئه وه یان سه لماندووه كه عه قلى باتین (كه فرۆید دایهینا) ته نها خورافه و خه یالیکه . فرۆید له مه سه له ی عه قلى باتین و عقد ئردییدا مشتومرى له سه ر كرا . دوا جار به پراكانیشیه وه سه باره ت به شیکارى ده روونى و گیان و خه و كه ته نانه ت له ده روونى خویشیدا جى شلۆقى بوون و نكولییان لیکرا .

دیاره هیزه ویرانكهره جیهانیه كان سووربوون له سه ر بلاوكردنه وه و پاراستنى پاو بۆچوونه كانى فرۆید تا كۆمه لگه كان دارمینن و گیانى بى په وشتى بوورۆینن و

بانویشی بۆ بهیننه وه. بیانوش بهیننه وه بۆ به په واگردنی له باربردنی مندال و دروستکردنی رنګره کانی سک کردن له پیناو شیواندن و تیکدانی نه وه کان دا.

*گه نده ئی فلسفه بوونگه راییه کان:

فلسفه ی بوونگه راییه بهرهمیکی ماددیته و بی په وشتی و بتپه رستیته که بیری پوژناوایی لپیپیکهاتووه، نه مهش دواي نه وه ی نه و بنه په ته ی نایین تیکشکا که بنه په ته ی قهواره ی حه قیقی کۆمه لایه ته ی کۆمه لگه کان بوو. فلسفه ی بوونگه راییه قوناغیکی فراوانی به ره و نکولی بوونی خواو نازادی مرۆڅ له هه لسوکه وت کردنی به شیوه ی نازادی بی په وشتی برپوه که تاییدا کۆتی نه خلاقی و کۆمه لایه ته ی و نایینی نامینی. بوونگه راییه مله پوری که سارتره دایمه زرانده له کۆمه لگه دارماوه کان و لای که نجی دهرون به زیوی بهردهم ناره زووه کانی ژیار پیشوازی ئی کرا. ئیدی ژه هره له ناوبه ره بکوژه که ی له کۆمه لگه مرۆیه کان دا بلابووویه وه به تاییه ته له کۆمه لگه پوژناواییه کاندایه جۆری ده بینیت بوونی مرۆیی ته نها سه رپییه، دواي جهنگی دووه می جیهانی وه که په رچه کرداریکی نه و شکستانه ی کۆمه لگه نه وروپییه کان به ده ستیه وه ده یاننانالاند له پئی نویسنه شانوییه کانی نه وروپیاه به فراوانی بلابووویه وه.

نه و فلسفه یه هیه بیروکه یه که له و بیروکه بنیادنه ره راپه رپوانه پیشکش ناکات که زامنی خویشی و چاکه ن بۆ نه وه کانی مرۆفایه ته ی و وه که موسته فا غالب ده لیت مله پوری و زنده قه و هه ر ته قه ده کات بنه مای جه ختکردنه وه ی گرنگ که فلسفه ی بی په وشتیه که ی له سه ر بنیاد ده نری، هه ر ته قه ی سارتره له نیشانسانی ده قه هیرش به ریه کان دا نه و توانایه ی تیکشکانده که مه سه له جیا جیاکان له خو ده گری، نه وه ش به واتای پوونی نه و وشه یه فلسفه یه به لکو جه ند خالیکن له دیدی ماددیگه ری له بیرکردنه وه دا ده نویزن.

پۇژئامەي ھيرالد تريبون پوختەي ئەو كۆپبەندەي بىلاوكردەوہ كە تيايدا چەندىن بىريارى فەرەنسى قسەيان كرد، ئەو بىريارانە قۇناغى دواي سارتەريان دەنواند و دەيان وت سارتەر لەگەل كەس دا مشتومرى لەسەر بىروپاكانى نەدەكرد. ماركسيەتى سارتەر ھەرگىز كاريگەر نەبوو، گرنگيشى نەدەدا بە خەلك، ئەمىرۆ بىرۆكەكانى سارتەر كەوتون و چەند نەيارىكى بەرفراوانى دژ بە بىرى بوونگەرايى و فرۆيدى و لەسەر پىيازى ئىستاي دەرونزانى دەرگەوتن، سارتەر لە بورجىكى عاجى جا ژياوہ نەك لە جىھانى حەقىقەت دا.

لە پىداچوونەوہى كىتپىكى پىمون ئەرونى بىريارى فەرەنسى ھاوپىئى سارتەر و پكەبەرى لەسەر ژيانى پۇشنىبرى فەرەنسى بەدرىژايى چارەكە سەدەيەكك (پەنجا سال) لەبىرى سياسى) دا ھاتوہ:

فەلسەفە جىاجىياكانى پۇژئاوا وەك بەرگرى لە لىبرالىيەتى پۇژئاوا دژ بە نەيارانى لىبرالىيەت پوہ و راستەكان (فاشىيەت) و چەپ پەوہكان (ئىشتراكىيەت و شىوعىيەت) ھىچ خزمەتپىكان پىشكەش نەكردوہ. ئەو كىتپە سەركۆنەيەكى راشكاوانەي ھەموو ئەو فەلسەفانەي تىدايە (بوونگەرايى و وەزىيەتى دەرىپراو، پەرەسەندنى ماددى، پەرەسەندنى پۇجى، سودبەخشى ئەخلاقى) چونكە ھەموويان نەيانتوانى بەرگرى بكن لە فەرھەنگى لىبرالى ئەوروپا، بەوجۆرە مەترسىدارترىن شتى لە بوونگەرايى دا ئەوہيە پەرچەكردارى بىرۆكەي ھەلەي بنەرەتى مەسىحىيەتە لىرەوہ ھەلوئىستى مەترسىدارى دى سەبارەت بە مەرگ و ترس لە كۆتايى ژيان، دىيارترىن دىمەنى بىرى پۇژئاوايى ئەمپۇش ترسە لە مردن بەھۆى تىكەل بوونى ئەو دىدە مەسىحىيە دەرلەيت دەبى پۇج جەستە قۇرخ بكات يان سزا لە پۇژى دوايى دا مەعنەويەو دەرگەوتنى دياردەي خۆكوشتن لە پىشكەوتوتترىن و دەولەمەندترىن دەولەتەكان دا.

منگه راڻي و دهره دانى ٺه و دهرونه مان پيشڪهش دهڪن كه خهفتى بکوڙيان بڙ هموو ههول و خهفتيكي به ميرات داناوه به جوڙي ده بينى دهرونه تينوره كان چيڙ له ٺاهوگريان ده بينن، شه مشه مه ڪوڙهه حهزى له تاريكى دايه، ههروهه ٺهه ڪه سهش وايه ڪه ههستي ٺاره زوو و ٺاره زوويانى له دل دا به ميرات دانى.

به ناوى واقعيهت و شيڪارى دهروني هه وه چهند ويٺه يه ڪي ٺهه ده ب دهر ڪه وٽن به تايبهت چيروڪ ڪه تاويان ده دايه بارى سوڪ و نهڀنيه ڪانى شه رمگه يان ده خسته پوو و زور چاڪه و گه وده بيان بريندار ده ڪرد و به ناوى هه ناسه دان و داپماندنى شوڻڪه و ته يي له زور تاوان دا زور شتى سوڪيان ٺهه نجام ده دان به و بانگه شه ي ٺهه ڪه سانه ي وانين توشى چهند نه خوشيه ڪي دهرونى بوون، به بيانوى ٺازادىخوازي و سه ربه خويى تاڪه ڪه سيه وه بانگه واز بڙ دوپارهه پوانينه ميراتى پهوشتى و پيوانى ڪومه لايه تي و دهرچوون له هه موو چه سپاويڪي دانراو بلاوبويوه وه. ٺيڊى دهرچوون بوو له هه رشتن ڪه نه ريت دايد هه ناو ٺاين به پيروزى ده زانى، بانگه واز بڙ ٺهه وه بوو ڪه هه موو تاڪن جيهانتي ڪي سه ربه خوي به ها بڙخوي بنيادبنى ڪه پيوره ره ڪانى چاڪه و خراپه بينه تاڪه ڪه سى و چاڪه ي گشتى نه بڻ ڪه لاي هه مووان به چاڪه دا بنري و خراپه يه ڪي گشتيش نه بڻ ڪه هه مووان به خراپي دا بنين. ٺيڊى ڪومه لگه يه ڪه نابيت، چونڪه گيانى ڪومه لايه تي بنهه پرتي هه موو ده ست پيوره بوونتي ڪومه لايه تي به. ديارده يه ڪي تري ناو ٺهه ده بي پوڙٽاوايى بريتي بوو له پهقى به جوڙي سه رچاوه ڪانى سه خواهه تي مروپي لاي نوسه رانى وه ڪه نيتشه و ڪه سانى تر وشڪيان ده ڪرد ڪاتن هه ولان ده دا لاوازن له ناوبه ن و په ڪه وه ڪه کان بکوڙن يان وازيان لي بيتن تا ده مرن بي ٺهه وه ي ڪاريڪه ن بڙ چاره سهريان. ٺهه شه وه رگيراوى چه مڪي پڙمانى ڪوڻي پوڙٽاوايى بوو ڪه ده بوو دادپهروهه ي بڙ گه وده کان بي و پزيشكى ته نها بڙ ٺهه رستوقراتيه کان ده بي. به لام ٺيسلام دادپهروهه ي بڙ هه مووان و پزيشكى بڙ هه ڙارانه، ٺهه وان له پي دل په ڪه ڪانه وه

ڙيار ٽيڪيان دامه زراند ڪه له سهر تالانى و ٽاڀرو بردن وه ستاوه . ٺهوان ده يانوت بڙچي زنجه کان به زيندوويي بميننه وه ڪاتي گه لانتي ڪي تري بالاتر له وان هه ن . يان مؤنسلڪر ده لئيت ٿايا ده ڪري خوا له و جهسته ره شانده دا گياني زيندوويي دروست ڪردبي . ٺه م قسه يه ش بيانو بوو بڙ ڊاگيرڪاري و قورخڪاري چونڪه به هيڙهه کان ده بوونه ڊاگيرڪه ر . نيتشه داواي ده ڪرد لاوازه کان له ناو بيريڻ . داروين ده بيوت ملامتي له سرمانه وه هه بي تا ٺه وه ي گه يشته ٺه وه ي بلئي لاوازه کان گه له ره نگاڙهه نڪه ڪانن .

هندي ده پرسن بڙچي ٺه ده بي پڙڻاواي ره شيبني و دارپان و بيهيواي له خڙده گري ڪاتي هه لوڀسته کان له وپهري تاريخي دا نيشان ده دات و ، سه رچاوه ي ٺه وه ش ده گه رپتته وه بڙ ٺه و بيڙڪه ي تاوانه ي ڪه زال هه سهر هه موو بيري پڙڻاواي دا ، فه لسه فه و ٺه ده بيشي ، به لام ٺيسلام دان نانئ به بيڙڪه ي بنه رته ي هه له و تاوان دا ، بڙيه هه ميشه مڙڪي ٺيجابي و گه شيبني هه يه ﴿قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ﴾ جيئي سه رسورمانه ٺه و شوڀنه واره لاده رانه له چهند ٺه ديبيڪي نه خوش دا ده رڪه وتن و دواتريش ره خنه گريڪي به ويڙدان بير له وه ناکاته وه ٺه وانه شياوي ٺه وه نين دوايان بڪه ويت . پيٽج له گه وره بيرياراني بيري مرڙي فه ره نسي له فه رهنسا نه خوش بوون ، موباسان ، ڦولبيڙ ، بودلير دوريه .

ڦولبيڙ: سڙي رقي توند به رامبه ر خه لڪ و ڙياني له دهرون دا بوو به هڙي نه خوشي دهرووني سهخته وه .

بودلير: سهر مهستي سزاداني ڪه ساني تر بوو به هڙي نه خوشي ماسوشي وه ڪه تووشي ببوو .

موباسان داواي ده ڪرد خه لڪي وه ڪ سه گه کان بڙين .

ٺاليوت و لوڙهنس و رڙبه رت لويل داوي نه خوشي جهسته يي و دهرووني جڙيه جڙور

نيتشه: ژيانى پېرپوو له سهختى و بېهيوايى، خهفەت و كه نارگيرى كه مارۆى توندى
سەر نيتشه بوون تا بهرهو شيتتييان برد و به نه خوځشى زهرى مرد.

نه وانەى هه لېژاردهى ئەدهبى پوژئاواييان نوسى و تا ئيستاش نوسه ره كانمان
به ره مه كانيان و هره ده گيرن و داوامان ليده كه ن به نمونهى بالاي چيرۆكى جيهانييان
دا بنين به م شيوه بوون.

نه كه ر بگه پرينه وه سەر ئه و ئەدهبه بالايه ده بينين هه موو پالە وانە كانى دستوفسكى
نه خوځ و ناتە واو بوون، هه موو پالە وانە كانى فرۆيد لاده ربوون. ئە زمونى برتراندراسل
كه ئە وان پيوه ي ده نازن پيس و بۆگه ن بووه. هافلۆن ئە ليس له پرووى جنسيه وه
لاوازيووه و به نوسينه كانى هه ولئى داوه كه سىتى سه ركه وتوو به خوئى بيه خشى. به و
جوړه ده بينين هه موو ئە نجامه كان سه ره راي شيعرى هوگۆ و مووسيه و پوستان و
كه سانى تر ته نها ئاره زووى ده روون و هه لچوونى ئاره زووى جهسته و بق له خه لك بوون
بوون و هيجى تر.

ئە مەش له ئە نجامى جيا كرده وهى عه قل و ويژدان و جهسته و ده روون و بيرو
سوژدا بوو، ئە و نه كو نجانە مه تر سیداره له نيوان بانگه واز بو زانست و عه قل و هه ولئى
هينانى ئە فسانه و خورافه دا بوو.

ئە ده بى پوژئاوايى مۆركى به رزراگيرى په نكى سپى به رامبه ر كوئيله گيرى كه له
په نگا و په نكه كانى له خوگرتووه. به هه مان ئە و پيگه دا كه ئە رستۆ و ئە فلاتون پتيان
وابوو كوئيلايه تى شتيكى داد په روه رانه يه و سروشت ده يسه پيني.

بانگه واز بو پيشنيارى ئە و ئە ده به له ئاسۆى بيري ئيسلامى دا مه تر سیدارترين
هه ولئى بوو بو دارماندى كۆمه لگه و به هامان، چونكه ئە و ئە ده به له سه ر وتهى ئە و
خويندنگه كۆمه لايه تيه وه ستاوه كه ده لئيت ئە خلاق به هايه كى خوئى و چه سپاو له سه ر
باريكي ديارى كراو نيه و وينه ي خوئى له و كۆمه لگه وه و هره ده گري كه تيايدايه و

كۆمەلگەش لە ھەموو دياردە كۆمەلايەتەكان دا بنەرەتە نەك مەرۆڤ. بېگومان پېشنيارى ئەو چەمكەنو بەردەوام بلۆكردنەوھيان لەپى پوژئاوامەگەرى و پېئاوھەكانى راگەياندن و تىر و تەسەل كردنى بە چىرۆك و شانۆبى و فىلمى سىنەمايى ئەمانە مەترسیدارتىن ئەو ھەولانە بوون كە دەيانويسىست بيانكەنە شتى دالنيا لە دیدى گەنجانى موسلمان و ئەوانەدا كە ھېشتا پوژئىبىرەكى تەواويان بنەرەتى ئىسلامىيان وەرئەگرتوو، ئامانچىش بەرپەرچدانەوھى پىرۆزى بوو لە ئايىن و ئەخلاق و گومان خستەنە بەھايان، بۆيە كاريگەرەكەى ويرانكەر بوو بۆ بەرپرسىيارىتى تاكەكەسى و پابەندى ئەخلاقى و ئەو فەلسەفانەى داروين و نيتشە و ماركس و سارتر و فرۆيد و دۆركايم خستىانەپوو. ئەو ئاراستەيە لە پوژئاوادا نامۆنەبوو، چونكە كاتى پىگىرا لە پۆمانەكەى ئۆرەنس (عشيق اللورد تشارلى) بلۆكارى ئەمريكى راىگەياند تەورات شتىكە لەلادانى جنسى. لە چىرۆكە بى پەوشتىەكانى ناوكتىبى پىرۆزدا لەو شەرەزارانەتر ھەيە، بېگومان ئەو ھەلبىژاردەى ئەدەبى و پوژئاوايەى كە ئەوان باسى دەكەن تەنھا يەك دید لەخۆ دەگرىت كە دیدى توندى جنسى و شوپشى جنس و بانگەوازكردنە بۆ دەرگا كردنەوھ لە ئارەزوو بى گویدانە ھەر سنور و پىكخستنى، ھەموو گىرپانەوھ و پۆمانەكانىشيان ئەو ئاراستەيە لەخۆدەگرن.

بەو جۆرە شەپۆلى لىكھەلۆھشان لە ئەدەبى پوژئاوايى دا بە شەپۆلىكى ملھورى لەبىرى پوژئاوايى دا پھوى دا، ئەمەش لەژىر ناوى زانست و ئازادى لىكۆلینەوھ.

ئەدەبە جىھانىەكان تەنھا چوار مەسەلەيان باسكردوھ: خۆشەويستى بە واتاي جنس و مردن و دەست درىژى جنسى، پەرسىشى جەستە و پىرۆز راگرتنى شەھووت، ئەمەش لە ھونەرى يونانى ئىغرىقى كۆنەوھ وەرگىراوھ. گفتوگۆى نىوان چىرۆك يان شانۆبىش لەنىو چەند ھۆكارىكدايە كىنە، بېھىوايى و بىئومىدى، پەشبینى، بى پەوشتى.

دیاره نه وود له سدهی ئه و چیرۆک و شانۆگه ریانه له ژێر چه ند ناویکی جوړاو جوړدا
 وه رگێردرانه سهر ئه ده بی عه ره بی به ئامانجی وێرانکردنی په وشتمان، له وانه
 وه رگێرانه کانی ته ها حوسه یین و زه بیات و عه نان و فیلکس فارس. ئه گه ر بۆمان هه بی
 بپرسین ئایا ئه و وه رگێرانه راستی و ینه ی ده روونی مرۆییان خستوه ته پوو له
 خراپترین باری دا له قو ناعی زال بوونی بیره دۆزه ی فرۆید به سه ر ئه ده ب دا؟

دکتۆر مه هدی بن عه بود له وانه یه کیدا سه باره ت به کتیبیکی ئه وروپی به ناوی (قرن
 الاکتئاب والضحج والهم) ئامازه به ده رپرینی ده کات سه باره ت به پۆمان و
 شانۆگه ری و هه ستی وێژدانی. ئه و بنه په ته ده رو نیه ی بیره کردنه وه له پوژتاوا دا و ینه
 ده کات و و ینه یه کی شلوقی نیشان ده دات، ده ترسین له نه وه کانی دواترمان له وه ی
 هه لیا نبخه له تینن و به ره و گێژاویان ببه ن به جوړی دوا ی که وتنه ناوی ده رچوون لێی
 سه خت بی.

هه ره ها ده لیت: مۆرکی ئه ده بی پوژتاوا یی بریتی یه له په شبینی، په شبینیش
 مۆرکه نه ک هه لو یستیکی عه قلی، ئه نجامی زانستی ش نیه. دیارترین په شبینانی
 فه لسه فه ی پوژتاوا یی بریتین له شو بیهۆر که ئه وه ی له و فه لسه فه هیندی هه وه وه رگرت
 که ده لیت هه میشه مرۆڤ له پشت ئاره زوه کانه وه یه.

به لام ئیسلام دان نانئ به بیه یوا یی و بی ئومیدی دا، هه موو نوسه رانی بی هیوا ییش
 بریتین له بیکی ت، کافکا، هنری میله ر.

بیکت وه ک نوسه ریکی بی هیوا یی و چه ره سه ری ئه به دی که خا وه نی شانۆی نا
 مه عقوله و نوسه ریکی چه ره سه راویه و نوسینی پره له نا په حه تی و پاله وانه کانی له
 خاکیکی وێرانه و له که ناراوی ئه به دی دا ده ژین، کارو نوسینه کانی پرن له سه ختی و
 شه ته حاتی خه یالی دارما و.

بهلام كافكا هۆكاری پیکهاته ئالۆزه دهرونیهکی سهرهپای ههستکردنی زێدهرهوی به جولهکایهتی خۆی وهك ئهوه وایه دوژمنکاریهکی بهردهوامی دژ به جیهانی ههبن و نوسینهکانی له دهزوی داکهوتن و پهیچ و پهناکانی خۆی پستووه. له جیهانی ترسناکی (نهبوون) دا دهژی.

هنزی میلر وشه چوار پیتهکانی برده ناو ئهدهب که ئاماژه دهدهن به ئهندامی زاوژی، بردنیه ناو دهبرپینی ئهدهبی خۆی تا سنوری شهرم بشکێنی و تهحه‌دای بههاکان بکات، نوسینهکانی ژیانی سه‌رکێشی بێ په‌وشتیان له‌خۆ ده‌گرت به‌جۆری غه‌ریزه‌کان له‌گه‌ڵ هێزی سروشت دا مملانی ده‌که‌ن، ئه‌ویش شوێن پێی بیکیت و لۆره‌نسی گرتوو و به‌وه وه‌سف ده‌کری که پێبه‌ریکی شوێنی جنسیه.

ئهمه ئه‌وه‌ده‌به‌ پۆژتاواپیه‌یه که به ئه‌ده‌بی بالا ناوده‌برێ، ئه‌ی ئایا به‌پاست ئیمه پێویستمان پێیه‌تی.

بەشى سۈيەم

(بەرەنگار پوونەوہ ئەگەن بیری)

(پوژناوا دا)

باسي يه گهم

(ناشڪرا ڪردنى هه وڻه ڪانى ته نگيپهه لڄنين)

له به دواڊا چوونى بيري پڙڻاوايى له هرسى قوناغه ڪهى دا (يڙنانى و مه سىحى و ماددى) ده بينين ته نها له سر ٺاره زوى مڙي وه ستاوه وه له هه وڻي پيشنيارى چه مڪي ڪڙمه لايه تي جيا له و ديده خواناسيهى ڪه دان ده ني به به خشى خوادا، به لکو نه گونجانيشه له گه ل ٺه و ديده دا له ڙي ناوى دڙايه تي له گه ل ٺاين و ڪليسا و له هه وڻي دامه زاندى نيزامى ڪي مڙي دايه له پوانگهى ٺه و ٺايدو لڙيا و فله سفانهى ڪه نه يان تانويه به خشن و ديديان شيواوه و له سر گومان و ٺاره زوى دهر وون نه وه ستاون. ٺيڊي پڙڻاوا له ماوهى پيڻج سه دهى پابردودا له مملانتيه ڪي به رده وامي وادبو ڪه له ناو خويڊا په رتبون و غوربه ت و رارايى له خوگرتبو و ديدى خو به گه وره زانى بانگه شهى بيٺاڪ بوون له به خشنى ٺاين دهر ڪه وت.

پيٺاوى فيلڙاناهى پڙڻاوا له پيٺاوه دستگرتنى به سر سه رچاوه ڪانى سامان له جيهانى ٺيسلام دا برىتى بوو له پيشنيارى ٺه و بيره تيگه له شيواوه: دارو په ردوى ساخته و ساوايى مڙو له ٺاسوي ٺيسلام دا تا نهنگي پيٺه لڄنى و له ديده بنه په تيه ڪهى جيا بڪاته وه و ده ستي به سر دا بگري، موسلمانان ماوه يه ڪ له ڙي فشارى ڪاريگه رى به شوينڪه وته بي بڙ ڙياري پڙڻاوا و هه لئه له تان به بانگه شهى پيٺاوى زانستى تووشى شيرڪ بوون، دواتر بيدار بوونه وه و پاچله ڪين ڪاتى پووداوه ڪانى يه ڪدواي يه ڪه هاتن و قه ناعه تيان ڪرد به خراپى ٺه و ديده و بربوونيشيان به ٺيسلام و ايڪرد له شوينڪه وته بي رزگاريان بڪات و بگه پڙنه وه بڙ سه رچاوه ڪان. دواتر هه نگاهى دواييان به ره نگار بوونه وهى ٺه و بيره مادديه بته رستى يه بي په وشنه و ناشڪرا ڪردنى ساخته ڪانى بوو، ٺيسلام له هه مو مه سه له يه ڪ دا هه لوئستى پوونى هه يه، سه باره ت به

ناشکراکردنی خراپه‌ی بیردۆزه‌ی پوژناوایی له پئی ده‌سته‌وسانبوونی له په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل پئیازی خوا و دواتر مرۆیی بوونی و ده‌ستگرتنی فه‌لسه‌فه‌ی ماددی به‌سه‌ری دا. یه‌که‌مین ئاماژه‌کانی به‌ره‌نگاریبونه‌وه که که ئه‌و بپیاره هه‌له‌یان ناشکرا کرد که له‌سه‌ر ده‌ستی ته‌ها حوسه‌ین و زه‌کی نه‌جیب مه‌حمود و لويس عیوه‌ز و عه‌لی عه‌بدولره‌زاق و مه‌حمود عه‌زمی و که‌سانئیکی تر بانگه‌شه‌ی بۆ ده‌کرا (توانای پئیازی زانستی پوژناوا له‌سه‌ر به‌خششی پووته‌ن به‌جۆرئ ده‌کرئ بوترئ ئه‌و بیردۆزانه ته‌نها چه‌ند پراسته‌یه‌کی زانستین. مه‌ترسیدارترین شتئ ئه‌وان ده‌یلئین ئه‌وه‌یه بیردۆزه فه‌لسه‌فه‌یه‌کان که به‌ره‌می چه‌ند عه‌قلئیکی مرۆیین له‌ بواری ته‌حه‌دیه‌کانی کۆمه‌لگه‌کانیان دا- له‌بارئیکی جیا له‌ باری کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامی دا چه‌ند زانستئ بوون وه‌ک ئه‌وه‌ی سه‌باره‌ت به‌ فرۆیدی و بوونگه‌راییی و مارکسی و سه‌رمایه‌داریی هه‌بوو. دواتر پوژان خراپه‌ی ئه‌و بانگه‌وازه‌یان کرد که ئه‌و پئیازه فه‌لسه‌فیانه له‌سه‌ر هه‌ندئ به‌خششی زانستی ماددی پشتیان پئ به‌ستبوو به‌لام خیرا گۆران و به‌ره‌مه‌کانیان له‌ده‌ست چوون.

یه‌ک داوی یه‌ک پوداو و گۆرانکاریه‌کان ده‌هاتن و ده‌سته‌وسانی پئیازی زانستیان نیشان ده‌دا سه‌باره‌ت به‌ به‌خشین و بوونی چه‌ند درزئ له‌ چه‌ندین بوادا به‌تایبه‌ت له‌ زانسته‌ مرۆییه‌کان دا که‌پشتیان ده‌به‌ست به‌ پئیازی زانستی ماددی و جیاوازیه‌ قوله‌کانی نئوان زانسته‌کانی په‌یوه‌ست به‌ مادده‌و ئه‌وه‌ی په‌یوه‌سته به‌ ده‌روونی مرۆییه‌وه له‌بیرکرابوو، دواتر گۆرانه‌کانی کۆمه‌لگه‌کان دارمانی چه‌ند بیردۆزه‌یه‌کی ئابوری و کۆمه‌لایه‌تی و سیاسیان نیشان دا که ده‌میک بوو بانگخوازانی پوژناواگه‌ری بانگه‌شه‌یان بۆ ده‌کرد.

موسلمانان بۆیان ده‌رکه‌وت ناکرئ وا زانسته‌کانی پوژناوا وه‌ریگیرئین که تاکه په‌یره‌ون به‌لکو ئه‌وه‌ی له‌ پوژناوا وه‌رده‌گیرئ ده‌بئ وه‌ک که‌ره‌سته‌ی خاواوبئ و موسلمانان له‌بازنه‌ی چه‌مک و واتای خۆیان بۆ زانست به‌کاری به‌ینن.

موسلمانان نايانهوئى له بازنهى ته كنه لوزيائى جيهانى دا دهوره درين و تيايدا تيكه ل
 ببن و ببنه به شئى له و نيزامه جيهانيه ي كه ده چيټه بازنهى شوينك و ته يى و پئ
 سرسامبوون، چونكه نيمه له نيسلام دا چه مك و واتايه كي جيا و دوور له و چه مكه
 نابوريه جيهانيه مان هه يه كه قورخكارى و سوو و دهمارگيرى و مملانتي چينايه تي و
 به رزراگيرى په گزى سپى و ده سنگرتن به سر خه لكى تر دا دايپوشيوه. نيمه سره تا
 داوا ده كه ين زانسته كان وه رگيردريټنه سر زمانى عه ره بى و دواتر له بازنهى بيري
 خومان و چوارچيوه ي چه مك و واتاي خومان بؤ زانست به كاربان به ينين، هيج خو
 به گوره زانين و پالدا نه په گزى يان ده سته يه كي تيا نيه، به لكو له چه مكى نيسلام دا
 مولكى هه موو مروفايه تي يه. نه مهش پيناوئ نيه بؤ هه ره شه له مروفايه تي يان
 ويران كرنى به لكو بؤ پاراستن و بنياد و چا كه يه، ليره دا چه ند هه ولى هه بوون بؤ
 ته گپته لچنينمان له بازنهى زانسته نوپكان و ته كنه لوجيادا تا ژياري سر به خو ي
 خومانمان نه بئ. نه گه ر له بارى لاوازيه ك دا كه نيسستا پيدا تپه ر ده بين نه وه قبول
 بكه ين خودي تي خومان له ده ست ده ده ين و له نيوه ندى ژياريك دا تيكه ل ده بين و كوتا
 هه ناسه كانمان هه لده كيشين.

هه روه ك چه مكى نيسلامى بؤ زانست و پو شنبيري دان نانئ به و ديد ه پوژناوا ييه دا
 كه پشتى پئ ده به ستي به پيوانى مه نتيقى و به بنه ره تيكي داده نئ بؤ روانين، له گه ل
 نه وه ي ته نها پيوانى مه نتيقى به س نيه بؤ دانانى بيردوزه كان به تاييه ت نه گه ر له گه ل
 واقيعى ميژوودا نه گونجئ، هه روه ها به شايه تگرتنى واقيعيه كان له ميژوودا ناروونه
 هاوكات سر شيونيه كي زانستي و هه ولى قورخكردنى ده قه كانه بؤ پالپشتى ديدتيكى
 پيشوه خت چونكه به شئى له حه قيقه ت پيشكش ده كات و چه ند به شيكى تريش
 له بيرده كات، نه م پيوانه ش نه و پيوانه خراپه يه كه راستى زانستي پشتگيري ناكات،
 پيوانى مه نتيقى (كه ماركسيه ت و مادديگه رى جه ده لى و بوونگه را يى له سر وه ستاوه)

بهس نیه بۆ دامه زانندن بیره پوژزه و مه زه به کان به تایبته نه گهر له گه ل پاستیه کانی میژوودا نه گونجی.

بانگخووانی پوژتاوا له زانست و عقلانیته دا له راستی دا ده یانه وی بیره پوژزه فهلسه فیه کان بیه پینن (نهک زانستی نه زمونی که نیستا دان ده نیت به بوونی جیهانی غیب دا) به لام بانگ شهیه کی پوچ به و ته ی ده لی فهلسه فه زانسته، هه رکه س میژووی مملانی نیوان زانایانی نه وروپا و کلایسا و مه سیحیه ت بخوینیتیه وه نه و ده زانیت فهلسه فه کان هه ولینکن بۆ گرتنی نه و بوشاییه ی هه یه به خسته نه پووی نایینی مرویی دوی نه و هه لمه ته سه خته ی زانایان بردیانه سه ره مه سیحیه ت و تیان که سی نه وروپی دوی خو پزگار کردن له کۆتی پینمایه یه کلاکه ره وه ی مه سیحیه ت له پوچ دا و چوونی به که سی پو شنیری یۆنانی دا توانی دروست کردن و داهینانی هه بی، نه مه ش کۆتایی هینا به دواکه وته یی مه سیحیه ت له ماده ی نه و ده سه ده یه دا که وه ریان گرت بوو. هه ندیکی تر ده لین نه وروپا دوی جیا بوونه وه له نایین پيشکه وت، له کاتیک دا زانست له نیسلام دا له نه بنجامی خودی بانگه وازی نایین دا ده رکه وت، خوا ده فه رمویت ﴿قُلْ انظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ ﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ﴾.

زانایانی پوژتاوا نه گونجانی کتیبه پیره زه کانیا ن له سه رچاوه میژووییه کان دا ناشکرا کردوه. نه وه ش که لیکۆلینه وه زانسته نوینکان سه باره ت به خرابی نه گه ره کانیا ن دا سه باره ت به حسابی کات و دروست بوونی بوون و هه تریش سه ره پای ناکۆکی و نه گونجانی نیوان عه هدی کۆن و عه هدی نوئ.

هه ولی پوژتاوا گه ریه کان (ته ها حوسه یین و عه لی عه بدوله رزاق و لوتفی سه یید و سه لاهه موسا) بۆ نه وه بوو نه و جه نگه بگۆر نه وه بۆ ناسۆی نیسلام و که وتنه باسی گومان له قورنان و سوننه ت وه ک خو چواندن به جه نگی پوژتاوا له گه ل کتیبه پیره زه کان دا. نواتر بانگه واز بۆ عه لمانیه ت و عه قلانیته ت وه ک هه ولی گومان خسته نه

سەر سروس و په يامه کانی ناسمان بوو، به لکو قورخکړدنی نه و چه مکانه ی موعته زبله که عه قلیان به سهر نه قل دا (واته سروس) زال ده کرد. هه روه ها بانگه واز ده کرا بؤ گومان خستنه سهر کون و چاوپېداخشانندنه وهی، مه به ست به کونیش ته نها نایینه (لیره دا کتیبی خورافه ی میتافیزیقا واته خورافه ی عیب و بانگه شه بؤ نه وه هه بوو که ناین له ناسمانه وه دانه به زیوه به لکو له زهویه وه هاتووه وه ک چؤن خودی زیان له زهویه وه هاتووه) (ته ها حوسه یین نه مه ی له دؤرکایمه وه وه رگرتووه) چه ند بانگه شه یه کی حکومه تی نایینی له نیسلام دا هه بوون (له گه ل نه وه ی نیسلام له هه موو میژوویدا نه و حکومه ته ی نه بووه) هه روه ها نکولی سروس و هیرش بردنه سهر هاوه لان و وه سفکردنیان به سیاسی شاره زا. زیندووکردنه وه ی نه فسانه ی بیرى کونی بتپه رستی و بانگه وازه که ی علی عه بدوره زاق و دانانی هؤنر و میکیافیلی به بنه رته ی شروقه ی بیرى سیاسی نیسلامی له کتیبه که ی دا (الاسلام و اصول الحکم) بانگه وازه که ش پوهه و عه رهب بوو دواى شکستی ۱۹۶۷ که ده یوت نیتر ده بی به یه کجاره کی له رابردوو ده رچین.

نه وه نه و نوسره دیارانه بوون که کاریگر بوون به بیرى پوڙٽاوا یی (بتپه رستی ماددی بی ره وشتی) به رامبه ر به نیسلامی پاک و پوخت (بانگه واز بؤ یه ک خواپه رستی و په حمه ت و برایه تی مرؤیی) هه موو نه وانه توشی هه له یه کی گه وره بوون که بریاردانه به وه ی په خنه ی پوڙٽاوا یی بؤ نایینی مه سیحی و کاریگره ی له زیاری پوڙٽاوا یی دا ده کرى به سهر نیسلامیش دا بچه سپئ. به لام جیاوازی نیوان بیرى نایینی مه سیحی لاهوت و نیسلام که پیبازی زیان و نیزامی کومه لگه یه زؤر قول و فراوانه. نیسلام زیاری پوختی یه کخواپه رستی پیشکه شی مرؤفایه تی کرد و مرؤفایه تی له کؤتی بتپه رستی و مرؤف په رستی پزگار کرد. بزاقی بیدارخوازی نیسلامی به ره و پروی نوسینه کانی نه و پوڙٽاوا گه رانه بوویه وه و چه مکه شیواوه کانی تیکشکاندن، به لام هه ندیکیان هیشتا

سوون له سه ره وه له كانيان سه ره پاي وشكى شيوازيان و رقى خه لك لتيان. ههروهه ها سه ره پاي نه وهى پۆژنامه گه رى عه لمانى گرنكى و پايه ي پيده دا له جه ختكرده وه له سه رى و كۆتكردنى وه لامى نه يارانئ، نه وهى به هيژتريان ده كردن نه وه بوو پيشه ي نه و بيردۆزه سه رشيوينه فه لسه فيانه تا ئيستاش له زانكۆو په يمانگا كانمان دا وه ك زانستى بيگومان ده خوئندرين به تايهت مه زه به ي داروين و بيردۆزه كانى فرۆيد و ماركس و دۆركايم و سارتهر و.... هتد.

پيويست چاو بخشينينه وه به نوسينه كانى نه و نه وانده دا كه پيشه نگ داده نران به لوتكه ي زانايان ناسراون هه ر له ته هتاويه وه تا ته ها حوسه ين و لوتقى سه يد و كه سانئكى تر كه نه مپۆ خه لكى پي هه لده خه له تينن تا نه و چه مكه سه رشيوينيانه پيش بخه ن.

ههروهه ها نوسينه وه رگيپراوه كانى پۆژئاوا كه هه ول ده ده ه ن بيانسه پينن به سه ر موسلمانان دا تا ئيستاش به رده وامن:

- په يمانى كۆمه لايه تى پۆسو.
- بنه په تى جۆزه كانى داروين.
- سه رمايه دارى كارل ماركس.
- جياوازي په گه زه مرويهه كانى جۆبينو.
- هه لكه وته ي بيروزو.
- نه خو شيه ده روونيه كانى ژيانى پۆژانه ي فرۆيد.
- ميرى ميكيا فيلى.
- بۆرگماتى وليه م جيمس.
- بيردۆزه ي ديوى.
- كۆمارى نه فلاتون.

ئەو كىتئابنەى وەرگىپراون و لە پوانگەى چەند لىكۆلئىنەوئەيەكەوئە لەلايەن ئەو ناوئە ديارانەى بېرياران پوڭئاواگەرئەوئە پېشكەش كراون، ئىستا كاتى ئەوئەيە ساختەى ئەو كىتئابنە ئاشكرا بگريئەن ئەو ئاودارانە بخرئىنەپوو و ماركس و فرۆيد و دۆركايم و لۆرنس و سارتەر و فۆلتير و رۆدۆلسون و ماركوز و ماكس نوردۆ و مندل و بونسكۆ و بگيت و سانت نيف و سارتەر بە شئوئەى پاستى خۆيان نيشانى خويئەر موسلمان بديئەن دواى ئەوئەى چەند پېئوس و گۆفاريئەى عەرئەبى كە بە ئارپاستەى زەكى نەجيب مەحمود و فوناد زەكەريا و لوتفى خولى دەرچوون ئەوانەيان ساختە كرىون.

نوسەرە پوڭئاواگەرئەكائمان دابەش بوون بۆ بانگخوئانى سەرمايەدارى و شىوعىيەت، بەلام بزافى بېدارىخوئانى سەرگۆنەى ھەريەك لە سەرمايەدارى و شىوعىيەتئىشى كرىد. بېرى ناسراو بەبېرى پوڭئاوايى كە چەند نوسەريئەيان پېشكەشيان كرىدوئە بەدريئەيى سى ساللە ملكەچى ھەوادارى ئەو پەوتانەبوون. پەوتى ھەوادارى بۆ پوڭئاوايى سەرمايەدارى يان ماركسىيەتى ناسراو بە ئىشتراكى و چەپپەويى و دەيان ناوى تىرى سەرشئوئەين.

مامۆستا عەبدولقادىر ئىدريسى وتى: ئەو تەنگرئەو گىرقتانەى ئەو بېرە بەدريئەيى سى ساللە ھىئەتئە بەسەر ئىيانى پوڭئاوايى دا بەلگەيەك پېشكەش دەكات لەسەر شكست و پووچى و نەگونجاوى ئەو بېرە و بەشئوئەيەكى تايئەتئىش پەيوئەستە بە سىياسەتى سەرئەنجامى پەيوئەست بە مەسەلەى فەلەستىنەوئە بەجۆرى ھەمووان دلتئىابوون ئەو بېرەى پېئەرى جەنگى عەرەب و موسلمانانئە دژ بە ئىسرائىل و صەھىئوئەت و داگىركارى دەكرد بەجۆر ئاجۆرى لە ديد و ويست و ئاكارى دا ھاو پوانگە بوو لەگەل دوزمەن دا.

بۆ ئەوئەى كەس وا گومان نەبات كە ئىمە بەرامبەر پوڭئاوا ھەلچوئەن ئەوا يەكئە لە گەرە زاناکانىيان كە جۆن ستۆرت مل (۱۸۷۳). خاوەنى پەوتى سوئدگەرى لە

نه خلاقداو په کي له خاوهن دیدی گوره کانی لیبرالیته قسه له سره برته سکی ناسوی
 دیده نه وروپیه کان دهکات که وایکرووه هندی له حقیقهت بزائن و به همو
 حقیقهتی بزائن. دان دهنین به لایه نی ماددی یان ئابوری یان کومه لایه تی ژیانی
 مروفا به لام دان نانین به لایه نه کانی تردا. هر لایه نیکی ژیانی مروفا له پوهتی پاستی
 خوی لاده دات و زور زیده پوهی دهکات له گرنگی پیدانی دا به جوړی سنوره
 مه عقوله کان تیده په پرتی. نه وهش سرچاوهی که موکورتی بنه پوهتی هلوپستی
 نه وروپایه. نه وه که موکورتیه کی پوئنبیری جه رگی پوئنبیری به لام پوانینه بو مروفا.
 نه وه نه و کالاً خرابه یه که فروشتیان به موسلمانان، به لئ مارکسیهت و دیموکراتیه تیش
 نه یانتوانی پئیازیکی دروستی په پوه و بدن به موسلمانان، به لکو له به رهنکارپوونه وهی
 نه و بیره نیسلامیه دا که کرؤکی له پئیازی به هیزی خوییه وه وه رگیراوه به ره و پوهی
 سهختی زوریوونه وه هیچ پئیازیکی مرویی ناتوانی پئیازی نیسلام بیری یان به سریدا
 زال بی، نه و پئیازانهش کاتی له ناسوی بیری نیسلامی دا خویان خسته پوو و خیرا
 که موکورتی و دهسته و سانیمان له و به خششه ده رکوت که دهرونی نیسلامی له
 پوانگی چه مکی پته و چه سپاری گشتگری نیسلامیه وه ماوهی چارده سه دهیه له
 پئی نیسلامه وه دهیبه خشخ و چنده لئی دوربگرین هر له کرؤک دا وه ستاوه. نیبن
 خه لدونیش پاست دهکات که ده لئ: عه ره به کان پئیهری و ملکه چی و ژاریان بو نه بوو
 له پئی پیغه مبرایه تی یان ویلیه تی ئایینی یان به ره می ئایینی وه نه بی. هه وله کانی
 شالوی برین و ملکه چی کردنی موسلمانانیش سرکه وتوو نه بوون چونکه نه وان له هیچ
 پئیسانس یان چاکسازی بواریکی ژیانان دا نه ملاولا ناکن و تنها له سایه ئایینی
 دروستی خوی دا لیده نه ون، نه و ئایینه ی که به رده وام به هیزترین هیزی پالنه ره بو
 بزافی میژویی و ژیری گوره یان به درژیایی سه ده کان.

ئیسلام له قۆناغی تهنگژهكان دا دهتوانی له ناوخۆوه ببوژیتهوه و دژی ئهوه هولانهی شالوو پۆژئاواگه ریهك بوهستی که مه بهست سه پاندنیهتی به سه ئیسلام دا. له بواری فهلسهفهش دا پیلانهکه پوون بوو. وه رگێرانهکانی فهیله سوفانی پۆژئاوا (کانت سیبونزا- لینتز- هیگل- ولیهم جیمس- برتراند راسل) وهك فهلسهفهی شلۆزی وهستاو له سه رگه وره کردنی که سه کان و ههولێ رازی کردنی خوینهر به ئاره زووهکانیان هاتن بێ ئهوهی بیری بیریکی دروست سه بارهت به (سه ردهم) فهیله سوف و تهحه دیهکان پیشکهش بکات به لکو شتی نه بوو که بکری ئیمه وهك موسلمان سویدی لیوه ریگرین.

ههروهها وه رگێرانی فه رهنگی یۆنانی یان ته سه وفی فهلسه فیش به تیکه لیهکی سه رسوپهینه ری نیوان فهلسه فه میسالی و ئه زمونی و عهقلانی و عه به سهیه کان و ابوو. ههروهها پیشکهش کردنی چهند که سایه یتهکی شیواوی ناو بیری فهلسه فهی ئیسلامی (ئیبن عه ره بی، مهسکهویه، ئیبن روشد، پوختهی نوسینهکانی ئه رستق، ئه فلانون، ئه فلۆتین) و ابوو.

مه حمود قاسمر و عه بدوره حمان به دهوی و ئه هوانی و عه لی عه بدولوا حید وافی و ئه بولعه لا عه فیفی پردی بوون بۆ وه رگێرانی بیری پۆژئاوا بێ ئه وهی تیشك بخه نه سه ر ئه وهی که له به ردهم خوینهری موسلمان دا ده رده که وی و پاستی په یوه ندی و جیاوازی چه مکی نیوان بیری پۆژئاوا و بیری ئیسلامین مه گه ر شتیکی که م له و نوسینهانهی حضری و ته فیق ته ویل و عه بدولهادی ئه بووریده.

زیده پۆیی پۆژئاواگه راکان له سه پاندنی چه مکه هاتووه کان دا زۆریو به جۆری زهکی نه جیب مه حمود تایبه ته ندی داناوه بۆ (زالکردنی به ته نها عه قل به بێ چه مکی کۆکه ره وهی مرۆف).

سه بارهت به عه بدوره حمان به دهوی نهوا گرنکی داوه به که سایه تیه لاده ره کانی وهک حلاج و سه ره وهردی و ئیبراهیم بیومی تاییه تمندی زیندووکردنه وهی ئینین سینا بوو سه ره پای نهو تو مه تانهی به ره و پووی کراونه ته وه به وهی دوستی باتینیه قهرمه تیه کان بووه .

دواتر زه که ریا ئیبراهیم و فوناد زه که ریا به پئی گوینگران دا هاتن و زیندووکردنه وهی خویندنگه ی تیکه لی فارابی و ئینین سینا و ئینین روشد و کندی هاتوه کایه تا موسته فا عه بدوره زاق و عه لی سامی نه شاری خویندکاری هاتن و نهو مه سه له یان خسته وه سه ر باری دروستی خوئی .

له سایه ی نهو گوپانه پوونه دا چه مکی فه لسه فه ی پوژناوایی له سه ر حه قیقه تی خوئی ده رکه وت، وهک دکتور ته فتازانی وه سفی ده کات نه وه نهو بیره نازادیه عه قلانیه یه که سه ریه خو له سه روش و پینماییه کانی پیچه وانیه ی ئیسلام پئی خی ده بپئی، چونکه له ئیسلام دا عه قل په یوه سستی سه روشه، نه گه ره له و راستی هه بی نهوا پیغه مبه ر (ﷺ) وهک له بیروباوه ر و حوکمی پئی سه روشمان دا هاتووه به دووره له هه له، بویه هه همیشه پیویسته نه وهی عه قل پئی ده گات له سه ر بنه مای سه روش راست بکریته وه، بیگومان بانگه وازی گومان خسته مه نقول هه ولیکه بو گومان خسته سه روش و نه وهی له قورئان و سوننه ت دا له پئی پیغه مبه ری خواوه بو مان هاتووه .

بانگه وازی ئیسلامیه بریتی یه له به کارهیتانی عه قل له بینین و روانین و په نده وه رگیریدا ﴿فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ﴾ نه مه به و واتایه نا که عه قل پیش شه ر بکه وی. چونکه مولکیه ته کانی مرؤف و له نیویان دا عه قلی به لگه خوازی سنوردان چونکه عه قل له هه موو باره کانی دا دوورنیه له ناره زوو یان سوژ .

بیری ئیسلامی له سه رده مه جیا جیاکان دا نهو ناراسته ی دانه ناوه که دیدی عه قل و حوکمه کانی سه روش پیکه وه ده به سستیته وه . زانایانی یه کخاوپه رستی سوور بوون له سه ر

چەسپاندىنى ئەو بىرپاۋەپەرى لەپى پوانىنى عەقلىيەو لە سىروس دا ھاتووہ. ئىبن تەيمىيە لە (موافقہ صريح المعقول لصحيح المنقول) دا ئەوہى پوون كىدوہتەوہو پىويست نىيە ئەوہ بچىتە ئەندىشەوہ كە ئەو بىرپاۋەپەرى و ھوكمى ئىسلام ھىئاويەتى لەگەل عەقل دا نەگونجى، چۆن ناگونجى؟ لەكاتىك دا قورئان بىرپاۋەپەرى ئىسلامى بەسەر عەقل دا نىشان داوہ و بانگى كىدووہ تا مشتومپى لەسەر بكات تا ھق لەناھق جىباكاتەوہ و بەلگى پوونى پىداوہ، ھەرەك بىرپاۋەپەرى پىچەوانەى بە بەلگى دىشىيەوہ باسكىدووہ.

سەبارەت بە چەمكەكانى زانستە پوژئاوايىيەكان ئەوا لەگەل ئىسلام دا نەدەگونجان چونكە لە ملھوپىيەوہ سەريان ھەلداپوو. زۆرىيە مەزھەبە فەلسەفيە ئەورپىيە نوئى و ھاوچەرخەكان بە ئاراستەيەكى جىيا لە ئاراستەى ئايىن دەپۆن. لە ئەورپادا عەقل ئاراستەيەكى دىئى ئايىنى ھەيە كە ئەمەش پەرچەكردارىكە بەرامبەر ستمى كلىسا لەپووى بىرىارە پوژئاوايىيەكان دا. پەيوەندى نيوان سىروس و عەقلىش يەكەم بنەماى ئىسلامىيە.

كاتى پوژئاوا ھەستى بەو كىد موسلمانان خەرىكە بەرامبەر ژەھرى پوژئاوا دەوہستن و پىلانەكانى ئاشكرا دەكەن كەوتە پىكخستەنەوہى پەرەكانى بەوپەرى شىوہى مەترسىدارىيەوہ.

يەكەم: پىيازەكانى پوژئاوا كىنەى دژ بە ئىسلاميان ھەلگرتبووہ و دان نانئىن بە فەزل و چاكەى ئىسلام بەسەر شارستانىيەت دا، بەلكو ئەو فەزلە دەدەنەوہ پال ژىارى يۇنان و رۇمان و ئىسلام بە تەنھا بە گويزەرەوہى چاكەى ئەو دوو ژىارەدا دەنئىن.

دووہم: چاندىنىتووى كىنە و پق لە پىيازى فيركارى ئەورپىيدا، ئەوان دەترسن ئەمە لە ئەندىشەى خەلكى پوژئاوا دا بچەسپىن، بۆيە لە چەند بەرنامەيەكى وردا دىبەنە ناو ولاتانى ئىسلامى و دەيگوازەنەوہ بۆ نىو ئەندىشەى موسلمانان.

سېيەم: فيكرىنى نەوە موسلمانەكان، ئەوانەى بە دەستە دەچن بۇ ئەوئى تا بېنە سەرچاۋە بۇ بلاوكردنەوەى سەرلەنوئى بېرى ئەوان لەنتو موسلمانان دا، بۇ نمونە دەبىنن تەما حوسەين دەئيت (بېوا بە خەلكى پۇژئاوا مەكەن كاتى بەو جۆرە و بەو شىۋە باسى خۇيان دەكەن)، ئەو كەسانەى لە پۇژئاوادا فيكرى كران و گەپانەوە بۇ رېبەرى بزاڧى فيكرارى و پۇشنىبىرى لە ولاتى خۇيان دا.

چارەم: ئەو شەپۆلە نوئىيەى لە پۇژئاوا دان دەئيت بە ئىسلام دا لىتى بدىرى و گومان و پشئوى بخرىتە سەر و كار بكرى بۇ ئەوەى چەند شايبەتەك لەسەر موسلمانان دابنرى بەوەى هېچ جياوازيەكى حەقىقى نىە لەنتوان ئىسلام و مەسىحەت دا. پېنچەم: دەرگەوتنى دەقە ئىسرائىلىيە ھاۋچەرخەكان كە گورزيان دەوەشانە بەرەو پووى ناوداران و زانايا نىك دا كە رېبەرانى ئىسلامى و پايبەى ئەو ژيارە بوون. پۇژئاوا لە ھول دا بوون بۇ نكولى يەكجارەكى پۆلى ئىسلامى.

شەشەم: دەرگەوتنى شەپۆلىكى نوئى دەست بەسەدا گرتن و دارپمان و وئرانكارى لەرئى سوود وەرگرتن لە تەكنەلۇجىيەى نوئى بۇ كۆمەلئى كە لە خاكى ئىسلام دا بانگەشەى حەق دەكەن و پۇژئاوا لە پۇژھەلات جىادەكەنەوەو پېشكەوتن دوادەخەن. ھەوتەم: دانانى ئىسلام بە سەرچاۋەى دواكەوتن و بەستووى و دوژمنايەتى ھەستانەوە سەرپئ بەو بانگەشەى گوايە ئىسلام ئايىنىكى پەرسششەو ھېچ پەيوەندىەكى نىە بە ياسا و ئابورى و سىياسەتەوە.

ھەشتەم: ئەنجامدانى چەند ھەولئى دژ بە ئوممەت لەرئى ھەندئى نەوەى موسلمانان لەرئى تەنگ ھەلچىنى كەمىنەكان و رەگەز و لايەنە نەيارەكانى ئىسلام. ئەوەش ئەو شوعبىەتە نوئى و كاركردە بوو بۇ لىدانى ئىسلام لەناوخۆوە.

ئەو نەخشەى كە قەلەمپەروى پۇژئاوايى بۇ تەنگپەھلچىنى موسلمانان داينا ئەمپۇ بەرەو پووى مەترسىەكى توند بووئەوە، چونكە موسلمانان خراپى پئىيازى پۇژئاوايىان

بۇ ئاشكرا بووهو كردنى به پييازى خوڧان لا بووه به تاوان بويه جاريكى تر ده گه پينه وه به ره و پيياز و به رنامه ي بنه پره تى خوڧان.

ترسى پوژئاوا له گه پانه وه ي موسلمانان بۇ ميژوو و كلتور و پابردوي خوڧان له و ترسه يان دا درده كه وي كه وا يان ليده كات چهند هاواريكى ترسناكيان هه بين، نه وان نه خشه ي گزبان و تنگ هه لچنينيان بۇ موسلمانان داپشت و چهند هه نكاويكيان نان به هه نكاوي پوژئه لاتناسي و موژده به ري خوڧان. هيزه پوژئاوا بيه كان ده ستيان ده گرت به سه ر به رنامه ي خوڧندنى زانكو و په يمانكاكان دا سه ره پاي ده ست گرتن به سه ر پوژئامه و پوژئبيري دا. ده يان باوه ردار و كاركاري نه و په وته ده رچوون و سه يريان كرد نه مړو جيهاني ئيسلامي متمانه ي خوڧى له هه موو نه وه دا له ده ست داوه و موسلمانان زانبيان هه لئه له تاوان و ئيستنا راجله كيون. نه و نه زمونه تالاش ته نها دواكه وته يي و شوينكه وته بيه كي سه د ساله ي تيپه پاند تا موسلمانان گه پانه وه به ره و سه رچاوه ي سه ره كي. ليژه دا پوژئاوايي و شوينكه وته كانيان فه ره نكي دروستكراوي زانستي خوڧان له ده ست دا و كه وتنه هيرشى توندو تيرى.

موسلمانان بۇيان ده ركه وت پييازى زانستي پوژئاوايي (به هه ردوو به شه كه يه وه) هه له و درو و سه رشيوين بووه، هه ركات نه و مه ترسيه ده ركه وت نه و بينايه به ره و داربان چوو و موسلمانان بيه به ره و پييازى بنه پره تى خوڧان گه پانه وه. نه مه گه پانه وه نيه بۇ پابردوو، به لكو گه پانه وه يه بۇ بنه پره تى سه ره كي كه پوژئاواگه ري و شالاوي هزري قه له مپه وه سه ره كه يه كه يان دا شارديوو و سه رپيوويه وه. پوژئاوا وا گومان ده بات موسلمان نه و باره سه رده ميه ي به ويستي خوڧى قبول كردوه، به لام نه مه راست نيه، چونكه به فيل و هه لئه له تاندىن و سه رشيويني به سه ريان دا سه پيئراوه، نه گه ر نا له بنه پره ت دا تاسه ي پييازى بيري بنه پره تى خوابيان هه يه، پوژئاوا بيه زانياربيان له موسلمانان وه رگرت و دواتر تا ئيستاش نكولى ده كەن و چهند چه مكى ده كه نه پيناوي

خوبه گوره زانی که له زانستی موسلمانانیاں وهرگرتبوو، دواتر نه خشه کانیاں شتواندن و بنه پرتیان داپوشي تا موسلمانان نه گه پښه وه بؤ سه رچاوه کانیاں. نه مه راستی پوانینی پوژناوايه بؤ خه باتی دژ به ئیسلام که ماوهی زیاد له سه دهه يک پتوهی سه رقآل بوو.

دهيان چه مک و واتا هن که لای پوژناواي مه سیحی و عه لمانی و فلسفه ی مادیدیا هن پتچه وانهی ئیسلامن وه ک نه وهی ئیسلام له م خالانه دا له گه لیاں ناگونجی (خوا، نایین، نه خلاق، خیزان، ده ولت، ده سه لات، ژیاں) سه ره پای جیاوازی چه مک و ژیار و کومه لایه تی و په روه رده. هاوده م به پوزش هینانه وه بؤ به پښ رفاعه ته هتاوی و خه یره دینی تونسوی و که سانیکي تر که پتیاں وایه نه وهی له پوژناوا دا ده بیینن له ئیسلامه وه وهرگراوه، بویه گپړانه وهی نه وانه بی کپشه ن، نه وانه ورد نه چوون بؤ که وره یی ناکوکی له سه ر نه و چه مکانه ی پوژناوا له موسلمانانیاں وهرگرتن و تیکه لیاں کردن له گه ل بتپه رستی یونانی و کویلیایه تی پومانی.

نه خشه ی نوی بریتی بوو له هه ولی ته نگپتیه لچینین به ئیسلام و بنه پرتی ئیسلام له ژیر ناوینشانیکي نویدا که بریتی به له (گفتوگوی نیوان پوژه لات و پوژناوا) یان گفتوگوی نیوان که ناراوه کانی ده ریای ناوه راست به نامانجی به ده ست هینانی چه ند ده ستبه رداربوونیکي نوی. پیلانی نویش نامانجی ناوانی پوژه لاتناسیه به (لیکولینه وه پوژه لاتیه کان) یان (دانپیدانانیکي پښه یی له پتیاو پاراستن و بردنی نه وت و بازاره کانی هه نارده و که له که بوونی دراودا). به لام نه مه له سه ر حه قیقه تیکي بنه پرتی له به رامبه ردا ده وه ستی که نه ویش بریتی به له وهی موسلمانان هیچ پیکه ستنی ناگوازه وه، نه وه ش که ده یگوازه وه وه ک که ره سته یه کی خا وایه که له بازنه ی بیری خوین دا به و جوړه ده ینوینن که له گه ل چه مکي به کخوابه رستی پوختدا به گونجاوی بزائن.

باسی دووهم

(هاواری راستگردنه وه پاش بهرهنگار بوونه وه)

یه کم شتی که بزافی بیداریخواری نیسلامی بهرامبر پیبازی پوژناوایی هاتوو ناشکرای کرد به بنه پرت کردنه وهی پیبازی لیکولینه وه یه لای موسلمانان به و جورهی موسلمانان لئی تیده گن نه که به و شیوه ساخته یه ی که پوژناوا گران و پیبهرانیان له پوژمه لاتناسان و موزده بهرانی بانگه شهی بۆ ده کهن و بهرگی زانایانیان پویشیوه، پیویسته گنجی موسلمانی پویشنبری له وه تیبگات موسلمانان له لیکولینه وه دا پیبازیکیان هه یه جیا له پیبازی پوژناوایی وهرگیرو له پیبازی یونانی، پیبازی نیسلام بنه پرتی خوئی له پوچی فکریه که وه وهرگرتووه، بیرى قورئانی که له سر یه کخوابه رستی دامه زراوه پیبازیکی هاو شیوه یان وهرگیرو و به یه ککه یشتوو له گه ل پیبازی یونانی دا نیه. چونکه بیرى یونانی له سر کویلیه تی و بتپه رستی وه ستاوه.

پیبازی نیسلام له سر وازه ینان له تهقلید و پشت بهستن به بهلگهی راست و پوانینه بوون و پهیره وی نه زمون و تهواوکاری به هاکان وه ستاوه، به های پوچی و چه سپاوی و خودایی، به لام له دیدی پوژناوادا باره که پیچه وانیه. مهنه جیه تی زانستی به واتا نیسلامیه که ی سرش و عه قل پیکه وه کۆده کاته وه و له سر یه کخوابه رستی وه ستاوه نیابینی مرؤف و پهروهردگاری و بریایه تی مرؤیی و کاملیه تی نیوان بوون و مرؤفو داننان به فره جورى له بازنه ی یه کبوونی نیسلامی دا و پیچه وانیه لقه گری ناو لقه کان.

دیارتترین جیاکاری پیبازی نیسلامی په یوه سترکردنی نیوان بیردۆزه و پهیره و نیوان پیباز و ئاکار و بیروباوه پرو کاره، نه مهش به تهواوی جیا یه له چه مکی پوژناوا که له سر جیا کردنه وه ی نیوان بیروباوه پرو کارو ماده و پوچ وه ستاوه. دکتور کارل له

کتیبه‌کیدا (تجدید الانسان) ده‌لئیت: (دی‌کارت شته ماددیه‌کانی له شته پوچیه‌کان جیا‌کردووه‌نه‌وه و دیارده‌ی عقل دوا‌ی ئه و جیا‌کردنه‌وه‌یه وای لی‌هاتووہ پافه نه‌کری. له دیدی ئه‌وان دا بنیادی جه‌سته و شیوه‌ی نه‌جام دانسی کاره جیا‌جیا‌کانی زقد چه‌سپاو‌تره له بیروکی نه‌شووه و خه‌ف‌ت و جوانی. ئه‌م هه‌له‌ی ژیار و شارستانی‌ت به‌ره و ئه و پزگی‌ی ده‌چی که سه‌رکه‌وتنی زانست و دارپمانی مروژی لئده‌که‌و‌یت‌ه‌وه. پزگارکه‌رانی جیهان ده‌بی له‌پووی چه‌ندی‌تی و چو‌ن‌تی‌شه‌وه له مروژ بکو‌لنه‌وه).

ئه‌مه‌گه‌وره‌ترین لایه‌نی جیا‌وازی نیوان نی‌سلام و ئه‌وانه، چونکه نی‌سلام خاوه‌نی ئه‌و پزبازه‌یه که وته و کار به‌جو‌ری کۆده‌کاته‌وه که قورئان ده‌فه‌رمو‌یت ﴿یا اَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لِمَ تَقُوْلُوْنَ مَا لَا تَفْعَلُوْنَ کَبْرٌ مَّقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ اَنْ تَقُوْلُوْا مَا لَا تَفْعَلُوْنَ﴾. بیری پوژتاوا له چه‌سپاوی ره‌هاوه (ئه‌رستو) چوو به‌ره و په‌ره‌سه‌ندنی ره‌ها (هیگل) و نه‌یتوانی ته‌واوکاری نیوان به‌هاکان یان به‌یه‌گه‌یانندی نیوان نه‌وه‌کان به‌دی‌بی‌تی. لیره‌دا ئه‌و ململانی‌یه هه‌بوو که به‌ره و په‌رت بوونی ده‌برد، له‌کاتی‌ک دا نی‌سلام له‌سه‌ر ته‌واوکاری و به‌یه‌گه‌یاندن بیری خوی داناو.

له به‌ره‌نگاری‌بوونه‌وه‌ی چه‌ند هه‌له‌یه‌کی سه‌خت و تو‌مه‌تیکی مه‌ترسیدار و هه‌ولی هه‌لوه‌شانندی چه‌مکی پزگی‌ی زانستی له لی‌کو‌لینه‌وه‌ی موسلمانان دا ده‌بی هاواری هه‌بی بۆ نویسه‌وه‌ی میژووی زانسته نی‌سلامیه‌کان تا ئه‌و راستیانه‌ی هه‌ردوو بواری په‌یوه‌ست بخه‌ینه به‌رده‌ستی گه‌نجانی موسلمانان:

یه‌که‌م: به‌رامبه‌ر ئه‌و خۆ بی‌تاگا کردنه ترسناکه‌ی که لی‌کو‌لینه‌وه‌کانی زانستی ناو زانکو‌کان نه‌جیامی ده‌دن و به‌قوناغی پوژتاوایی ده‌ست پیده‌که‌ن و به‌ته‌واوی پۆلی موسلمانان له بنیادی ئه‌و پزبازه‌دا له‌بیرده‌که‌ن.

دووه‌م: خۆ بی‌تاگا کردن له دیدی نی‌سلام له زانسته مروییه جیا‌جیا‌کان دا وه‌ک کۆمه‌لناسی و ئه‌خلاق و ئابوری و سیاسه‌ت.

موسلمانان يەكەم كەسانى بوون بىنەپەت دروستەكانى لىكۆلئىنەۋەى زانستىيان دانان، ئەمەش لە لىكۆلئىنەۋەكانى حەسەنى كۆپى ھەيسەم و بىروونىدا دەردەكەۋىت: ئىسلام ھۆكۈمى سەرەكى بوو ۋەك دكتور يوسىف مەحمود دەلئىت - كە چاۋەكانى كىردۈنەتەۋە ۋە ھانىداۋن بۆ رامان و بىر كىردنەۋە لە ھەست پىكاراۋەكان و لىكۆلئىنەۋە لە بەلگەى پەيۋەست بە راۋ بىروراكان، ئەمەش ئەۋە پوون دەكاتەۋە دياردەكانى بوون ملكەچى ياساى ھۆكۈمىتتىن و جەخت دەكاتەۋە لە جىھانى بوونى زانست چ لە ۋەرگرتن يان بەخشىن دا ۋەك چۆن جوگرافىناسە موسلمانەكان بىروياۋەرى ئىسلامى و پىيازى پەيپرەۋكراۋى خۆيان پىكەۋە پەيۋەست كىردۈن و مەۋزۇعەت يان ھىناۋەتە دى لە ۋە گەشت و بەيان و بازىرگانىانە دا كە ھەيانبوون.

ۋەك دكتور حەسەن شەرقاۋى دەلئىت: تايىبەتەندى پىيازى زانستى ئىسلامى بىرىتتە لە گىشتگىرى ياساكانى و پاشەكشەيان لە ھەموۋ شىتى لە ۋە بوونە دا. لىكۆلئەرى يەك بابەت ناگىرتتە بەر تا بىگەيەنئىتە چەند ئامانچى ۋەك ئەۋەى لە پىيازە ۋەزىيەكان دا ھەيە بى ئەۋەى ئەۋە بابەتە پەيۋەست بى بە ناموسى كەونى و ياساى خاۋايىيەۋە، پىيازى قورئان پىنمايىيە نەپئىيەكانى پەيۋەست كىردۈۋە لەگەل نىزامى كەونى دا و بانگەۋاز دەكات بۆ پى چەسپاۋى و كەۋتنە شوپىن چاكا. لەكاتىك دا ئايەتە قورئانىيەكان ئامازە دەدەن بەكارى خاۋايى كە ئاسمانەكان و زەۋى دروست كىردۈۋە و پوبارو دەريا و ئازەل و شاخى خىستۈنەتە بەردەستى خەلك، قورئان ۋەك لىكۆلئەران لە مېژوۋ ناكۆلئىتەۋە ۋەك سىروشت گەرانىش لە سىروشت ناكۆلئىتەۋە. دەقەكانىش ۋا ناخانىپوۋ كە چەند واتايەك لەخۇبگىر و واتاكان پىكەۋە نەگونجىن ۋەك لە لىكۆلئىنەۋە نەزەرى و ئەزمونىيەكان دا دەردەكەۋىت. قورئان ۋەك مېژوۋنوسان شىكارى پووداۋەكان و جىياكىردنەۋەيان لە پاستىيەكان پەيپرەۋ ناكات، چۈنكە مېژوۋنوسان پوداۋىكى دىبارى كراۋ دەكەنە ھۆكۈمى شۆپشېك، مەبەست بە چىرۆكى قورئانى تىپامان و ۋەقلگەرى و

به رچاو پوونيه، قورئان كاتى باسى چيرۆك و پووداوه كان دهكات شيويه زانايانى ميژوو به كارناهيئى يان دهقى فهيله سوفان يان چه مكي زانا سروشتيه كان به كارناهيئى كاتى باسى بابه ته كانى سروشت و بوون دهكات، به لكو گشتگيرى و پوونى تيدا به ديده كرى چونكه هه موو خه لك له ئاست و بار و ماوه جيا جيا كانيان دا ده دويئى، به لام تاييه تمه ندان له كه ل نه وهش دا سود ده بينن له هه موو بازنه يه كه تاييه تمه نندن به نايه ته كانى بوون و چيرۆكه قورئان يه كان، پييازي ئيسلامى گرنكى ده دات به دواندن هه موو خه لك، باوه ردار و بيياوه ر يان زانا و نه زانايان، په يامى خوا بو خه لك له شيوه و ره وانبيژى و واتاي دا موعجيزه يه تا خوئنه ر يان گوئگر هه ست به وه بكات ته نها ئاراسته ي ئه وه، ديارترين پيئمايى پييازي ئيسلامى بريتى يه له: گشتگيرى: پييازه وه زعيه كان و ياسا مروئيه كان چه سپانايان كه مه چ عه قلانى بن يان پووى يان هه ستى يان نه زموونى ئه گه ر ساته و ناساتى چه ند بيردوزه يه كي نوئى ده ريكه ون قه باره يان ده شكينن و گومرايى ئه وى پال خويان پوون ده كه نه وه و ديدىكى نوئى ده خه نه پوو كه پييازه كوئنه كان تيكده شكينن و بنه ره ته كانى له كار ده خه ن. بو ئه وه ي له كرۆكى پييازي ئيسلام له بوارى زانست دا تيگه ين ئه و بنه ره تانه ده خه ينه پوو كه دكتور زه غلول نه چار نووسيونى:

ديدى ئيسلامى بو زانستخوازي له ديدى پوژئاوايى ئه وروپى جياوازه به جوئى ئه مرق له پيى فه لسه فه كه يه وه زانست وه رده گرى، جيهانى ئيسلامى فه ره نكي مروفايه تى به مه عريفه ي ژياره كانى پيشوو و سه رده مى هاتنى پيغه مبه ريشى (ﷺ) له خو گرتوو، ژيارى فارس و پوم و هيئد و چين و ميسرى كون. هه موو ئه وانه ي كو كر دوه ته وه و به مه نتيقى ديدى دروستى ئيسلامى هه لبارده ي كردون و كو مه لئى زياده كارى بنه ره تى بو كر دوه. كاتى ئه وروپا له پيى خوئندنكه ئيسلاميه كانى ئه نده لوس و باشورى ئه وروپا وه به شيويه كي گشتى (صقليه و باشورى ئيتاليا) ئه وه ي له ئيسلام وه رگرت جياوازيه كه

به پوونی دهرکوت. موسلمانان له رینمایی و بنه پره ته کانی ئیسلام دا شتیکیان نه دی که بیته به ربهستی پئی چالاکی زانستییان، به لکو له قورئان و فرموده کانی پیغه مبهردا (ﷺ) هاندانیان بۆ زانست به دیکرد. به لام له سه رده می پئنیسانسی ئه وروپادا هه لویتسه که ته واو جیاواز بوو و ئه وروپا له و بنه پره ته وه که ئوممه تی ئیسلامی خویندنگه ئیسلامیه کان له باکوری ئه فریقا و باشوری ئه وروپا فیریان کردبوون که وتنه وه رگرتنی هۆکار و پیناوه کان.

دووه م: موسلمانان کاتئ له سه ر بنه مای ئیسلام په روه رده بوون زانییان مه سه له ی گرنگیدان به لایه نی زانستی به پله ی یه که م په رسته شه و ته نها به ده ست هینانی شتی له هیزیان زال بوون له م دنیا یه دا نه بووه. کاتئ موسلمانان دان دهنیت به به رزی کاری خوا له م بوونه دا ئه وا خوی گه و ره دهناسئ.

ئو ئایه ته قورئانیانم ژماردن که مرؤف هان دده دن تا بپوانینه بوون. بینیم له سه روو حه وت سه دو په نجا ئایه تدان. ئه مه له پال ئه وه ش دا مه سه له که ده بیئ ئه رکی جیگیرایه تی مرؤیی و به کارهینانی بوون به و جوړه ئه نجام بدات که خوا ده یه ویت. نه وه ی یه که می موسلمانان (که نه وه ی پئشه نگ بوون) جیاوازییان نه ده کرد له نیوان زانستی ئه زموونی و زانسته شه رعیه کانی فیه و ته فسیردا. موسلمانان شاره زای گه ردوونی و موفه سیر و پزیشک و فیه نهایش بوو.

سئیه م: ئیسلام دیدی کامل و مرؤیی بۆ زانست دامه زراند جیا له مه سه له ی پشکنین که له مه عریفه دا هیه. ئه و مه عریفانه ی پوژئاوا له پئی تایبه ته مندی ورده وه وه ریانگرت و واده که ن مرؤف له بازنه یه کی به رته سک دا په نگ بخوات. بیردۆزه ی ئه وان بۆ زیان ته واو جوزئییه و دیدیکی نا مرؤفانه یه چونکه کامل نیه. دیدی کامل ئه وه یه مرؤف بتوانئ له و پوانگه وه یاساکانی خوا له بوون دا بناسئ و ئه رکی جیگیرایه تی

له سهر زهوی دا به جوانترین شیوه به جئ بگه یه نیت. هرکات یاسای زیاتر بناسی مهسه له ی بنیادی ژیان له سهر زهوی دا بوی ئاسانتر دهیی.

چوارهم: تیگه یشتنی موسلمان له سروشت له سهر ئهرکی خویه تی له ژیان دا (پهرستشی خوا و جیگه بریه تی له سهر زهوی دا) ئهمه ش گرنگ و بنه په تیه چونکه هر دوو لایه نه که له ئهرکیان دا ته واوکه ری ئهوی ترن. تیگه یشتن له په یامی مرؤف له و چوارچیوه دا چه مکی ئیسلام له پهرستشی خوا وه و لئدان به دوا ی پوزی دا له چوارچیوه ی برهوا بون به خوا وه ولی زانستخوازی له بازنه ی ئیمان دا وه ک پهرستش به دیده هیئت.

دکتور زه غلول نه جار به چاکی شیکاری ئه و مهسه له دهکات و ده لیت: ئهرکی سه رشانمانه به ره و پووی واقعی ئه و خویندنگه په مان ببنه وه که ئه و زانسته پوژناواییه ده خوینن که نکولی دهکات له خوا، ئه و فه لسه فه ش که دان نانئ به خوا دا ئه و زانسته کومه لایه تیانه ی نکولی له خوا دهکات، ئیمه ناتوانین پیوانئکی باوه ردار به خوا پیغه مبه ره که ی بین له کاتیک دا په یمانگا کانمان وانه یه ک ده خوینن که نکولی بوونی خوا دهکات.

ئو مامؤستایانه ی له خویندنگه و په یمانگا کانمان دا وانه ده لینه وه توی گومان له دلئ گه نجان دا ده چینن سه باره ت به گومان خستنه سه ر ئیسلام و درتزه به و هه وله یان ده دن خه لکی قه ناعه ت پیبئینن ئیسلام ئایینئ نیه که ژیارئ ه بی و مه ده نیه تی نیه و بنه مای سیاسی و نیزامی ئابوری نیه، ئه گه ریش ه بیئ ئه و شیاوی پیویسته یه کانی سه رده می ئیستا نین. هه ول ده دن بلئین یاسا ئیسلامیه کان بؤ سه رده می ئیستا ناگونجئین.

هؤکارئکی سه ره کی دواکه وتنی زانکوکانمان له جیهانی ئیسلامی دا له گه ل زوربیاو و بوونی پئداویسته ی برده ستیان دا ئه وه یه له دیدئکی ئیسلامیه وه لئنه ویوون و

پابه‌ندبوونىكى ئەخلاقىيان نيه، بەلكو لەسەر نيزامى پوژئاوايى و بىرى پوژئاوا دامەزاون يان زانكوى پوژئاوايىن لە خاكى ئىسلامى دا. ئەمەش جۆرى لە تىكەل بوونى لاي خویندكارى موسلمان دروست كردوو سەبارەت بە پۇشنپىرى سنوردارى ئىسلامى خۆى. كۆشەكە تەنها لە زانست دا نيه، بەلكو لە دروستكردى زانستى دايە و نامانجى بوونىشى لە فەلسەفەى پوژئاوايى دايە و لە مەعريفەدا نيه هيندەى لە ئەخلاقى مەعريفەدايە. ئەو نيزامە فيركارىيەى پوژئاوا سەرەپاي ئەوەى لە دانانى ياساو بنەماى فيركارى و زانستى دا پيشكەوتنى بەرچاوى هەيە و لە بنيادى كەسى تاييەتەندى مەسەلە جياجياكان دا لە ئاستىكى باش دايە، بەلام لە لايەنى بنيادى مرۆشەو داپماو. كۆنگرەى ستوكهۆلمى سالى ۱۹۸۱ز. كەلەژىر ناونايشانى (زانست و تەقەنيەت لە ژيارى پوژئاوايى لە ئىسلام دا) بەسترا ئەو بپيارەى دەرکرد: پيشكەوتنى زانستى و تەقەنى ئىستا هەرەشەيە بۆ مرۆفایەتى سەبارەت بە سەرەنجامى كە تەنها خوا دەيزانى، چونكە كۆشى چەكى خەزىنكاروى ئەتۆمى و كىمىيى و وپرانكەرى لاي هەردو لاي پكەبەر (پوسيا و ئەمريكا) گەورەترە لە لەناوېردنى چەندجارەى ژيانى هاوچەرخ و خەلكيش لە پوژئاوادا بەرامبەر بەو دوو هەلوئىستيان هەيە: يان خۆبەدەستەو دان بۆ ئەو واقعە و دەلین ئەمە قەدەرى مرۆفایەتیه و دەبى بەرەو كۆتايى بپوات. يان هەلوئىستى بەرپەرچدانەو هى گشتى لەسەر ئەو بنەپەتەى ئەو بەلايەكەو بەهۆى پيشكەوتنى زانستیهو هاتووو دەبى لەناوى بەرىن و جارێكى تر بگەپننەو بۆ ژيانى سروشت.

بەو جۆرە جيهانى پوژئاوا كاتى ئەو زانستانەى نوسين (كە لە خاكى ئىسلام و خویندنگە كانمان دا دەخوینرین) لە دیدىكى ملهوپى تەواو نا ئايىنيەو نوسيونى، دواتر كە خۆى گەيشتە كۆتايى پى ئەو هى گواستەو بۆ جيهانى ئىسلامى. ئەمە وايكرد بارىكى ترسناك دەرىكەوئ. موسلمانان كاتى ئەو نووسينه زانستيانەيان

دەخوئىندەنەھو بىننىيان ملھورپىيان تىدايە دوورە پەرىزىيان لىكرد. لەوانە ئەزھەر كە لە ئەزھەر دا بېرى جوگرافى زان و بىركارى ناس و گەردوون ناسى ھەبوون، دواتر ئەزھەر پوويكردەھو خويئندى لىكۆلئىنەھو ئىسلامىيەكان بە تەنھا چونكە بىنى ئەو پىنگەى مەعرفەى بەرەو جىھانى ئىسلامى ھىتراوھ ملھورپەكى تەواوھ، بۆيە لە پووى دا وەستاو ئەوھش بوو بە بەرامبەر ئەو پەوتە ملھورپە بە تەواوى بوەستى و پشتگوئى بخات و وازيان لىبىئى يان قبولى بكات بەو گومانەى پىئاوى بى بۆ گرتنەبەرى ھۆكار، ئىمە ئىستا بەھوى دواكەوتن لە ئەركى ئىسلامىمان كە بىنئادنانى زەويە كەوتوئىنەتە كىشەكەوھ بەھوى ئەو دواكەوتنەى ناو پۇشنىبرى ئىسلامىمان بە لايەنە حەقىقەكانى و جىابوونەھەكى زانستى نىوان ئايىن و ژيان كە ئەمىرۆ موسلمان پەپرەوى دەكات.

لىرەھو پىويستە بە دەستى خۆمان خويئندنگە زانستىيەكانمان بىنئاد بىنئىن تا پى ئەدەين بە بىگانە تا لە ولاتى موسلمانان دا ياسا و بىنەپەتى زانستى دابنى. مەسەلەى بوژاندنەھو لە دەرەھەى مەسەلەكەيە بىنەماى پىشكەوتنى زانستى لە بىنەپەتەھو تىكدەشكىئى چونكە ھەرگەنجى بە چاوپۇشى لە بەركەوتنى لەگەل چالاكىەكى شالاوى ترسناكى ھزرى ئەوا لە ئەگەرى ئەوھدايە بىئىتە راوى كلىساو چولەكە و بەكرى گىراوھكانيان و بزوتنەھو ھەوالگىرە پۇرۇشاوايىيەكان. ھەموو ئەوانە ھۆكارى دەرەوونىن كە پى نادەن گەنجان گەشەسەندى زانستىيان ھەبى، ئەمە سەرەپاى ئەوھى ئەمىرۆ زۆرەى زانكۆ پۇرۇشاوايىيەكان بىروايان واىە موسلمان پىويست ناكات بەباشى فىرىكرى و دەكرى تەنھا شەھادەيەكى پى بدرى كە پىويستىيەتى، بەلام كاتى لە ولاتى خۆمدا بىنەمايەكى زانستى دادەنئىم ئەو دەزگايەك دادەنئى تا كارى لەسەر بكات. بىنەما زانستىيەكە ھەك دەرەختى واىە پىويستە پەگ و پىشەى بچن بەناخى زەوى دا تا بتوانى بەرھەم بگرى.

هەندئ کەس لە جیهانی ئیسلامیمان دا برۆایان وایە نەگونجاووە موسلمانان بگەنەووە بە کاروانی زانستی ئەوروپا و ئەمریکا، چونکە چالاکی کورتکردنەووە بۆ ماوەی دواکەوتەیی دوورەدەستە. لەپاستی دا زانست و تەقەنی لەو مەسەلە مەنتیقیانەن کە تەلیسم نین تا عەقڵی ئیسلامی نەتوانی لێیان تێبگات. دەگونجی ئەوێ بە مەوزوعیەت بچێ بۆیان بگاتە ئەو پەڕی ئەوێش کە کۆمەلگەکانی تر پێی گەیشتون چونکە ئەو تا کۆتایی هەنگاوی ئەوان وەرەدەگرێ. بۆیە هەولێ گەیشتن بەو بە هیچ جۆری مەحالی نیە بە مەرجیک هۆکارەکان بگرینە بەر و دەست بکەین بە بنیادنان و دامەزراندنی پەیمانگا زانستیه کانمان.

*بە ئیسلامی کردنی زانسته کۆمەلایه تیه کان؛

بانگەواز بۆ ئازادکردنی زانسته کۆمەلایه تی و مەرووبه کان لە ملکه چببون بۆ چه مکه ماددیەکانی زانست و یاساکانی ئەزموونگەری دەرکەوت. هەروە هەلە ی زانا کۆمەلایه تیه کان لەوێدا دەرەدە کە ویت لیکۆلینەووە کانیان مەوزوعیە تیان هەیه و ئەنجامخواریە کانیان ناتەوانن. لێرەووە زانسته کۆمەلایه تیه کان بە ناتەواو دادەنرین. دواتر سەبارەت بە زانستخواری موسلمان جیی مشتومر نین، ئەمە بریاری زانا کۆمەلایه تیه موسلمانەکانن لەپیش هەموویشیانەووە دکتۆر ئیسماعیل فاروقی پەحمەتی خوای لیبیت کە ئەووە دەخاتە پوو ئیسلام پالپشتی وەسپه تەکانی خوایە یان ئەو فرمانە ئەخلاقیه ی کە تایبەتن بە کۆمەلگە، پەيوه ندیشی هەیه بە نیزامی کۆمەلایه تی ناو ئوممەتەووە. ناکرێ ئوممەت بی ئەووە پیشپه روی هەبن، ئیسلام سنوری گەورەیی مەسیحیه تی تێپه پاندووە لەکاتیک دا مەسیحیه ت پرگاری لە بازنە ی نیاز واتە هەستی شەخسی ساتیکی دیاری کراودا دەزانیت. ئەوا ئیسلام لەپیتی کارەووە (ژیانی گشتی لە بازنە ی کات و شویندا) دايدە نیت. ئیسلام برۆا بوون بە پۆژی دوايي لەپیناوپالپشتی

ئەو سەردەمە میژووپیەیی بیرو بەها و یاسا و دامەرزواوەکان دا داناو، بەها ئایینی و ئەخلاقەکان تاکەکەسی نین بەلکو له بازنەیی ئوممەتدان.

ناکۆکی نیتوان چەمکی ئیسلام و چەمکی پوژئاوا دەگەرێتەو بە جیاکاری کۆمەلگەیی پوژئاوایی لە نیتوان زانستەکان و بەها جەوهریەکان دا لە ژێر ناوی بنەمای واقعییەت، ئەمە بۆتە هۆی دارمانی ئەخلاق و دلتیایی کۆمەلگە لە ئەنجامی ئەو لیکۆلینەو جەنسیەیی کینزی ئەنجامی دا هۆشیاری خستە سەر زینا و جەختی کردەو سەر پزگی سەکپەری.

بێگومان تەنگزەیی هەموو بیرو پوژئاوا جەخت دەکاتەو سەر جیاکردنەو بەهاکان. جیاکاری نیتوان بێردۆزەو پەپرەو، جیاکاری نیتوان زانستەکان و ئەخلاق، جیاکاری نیتوان زانستەکان و پابەندی تاکەکەسی ﴿وَكُلُّهُمْ آتِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَرْدًا﴾ زالبوونی چەمکی بێردۆزەیی (کۆمەل).

لێرەو بەزاقی بێداریخوازی کەوتە دارشتنەو هەیی ئیسلامیانەیی زانستە کۆمەلایەتیەکان (زانستە کۆمەلایەتیەکان زانستی کۆمەلناسی زانستی مەرۆف زانستە سیاسەکان زانستی ئابوری و میژوو و جوگرافیا و دەروونناسین. ئەو زانستانە جیان لەو زانستە بەرتەسکانەیی جەخت دەکەنەو سەر بەدیھینانی دەست پۆیی بەسەر بوون دا، دیدی زانستی سەرچاوەیەك بوو بۆ خستنەگەری چەند وزەییکی زۆر بۆ لیکۆلینەو و قۆرخکاری سروشت.

دکتۆر ئیسماعیل فارووقی دەلێت دەبی سیفەتی ئیسلامی بدری بەسەر زانستە کۆمەلایەتیەکان دا چ پەیوەست بە تاك یان کۆمەل، پەیوەست بە مەرۆف یان سروشت، ئایین یان زانست، خۆشی بخاتەو ژێر ئالای بەکخواپەرستی پوخت: (خوا دروستکەرە هۆکارەکان دەسازینیی و ئامانج و مەبەستی هەموو شتیگە لە بوون دا) با مەعریفەش

پوهو په يوه ست بوون بچې، پابه ندي بوون به پوه تى خوايى كه دايبه زان دووه تا به خته وهرى و كامه رانى بۇ مرؤفايه تى بهيئى.

پيويسته ليكولينه وهى زانسته مرؤيى و كومه لايه تيه كان گرنكى بدات به جيگيرايه تى مرؤف له سر زهوى دا. ليكولينه وهى ئيسلامى دان نانئ به دابه ش كرنى زانسته مرؤيى و كومه لايه تيه كان دا، به لكو داخوازه لقه كانى ليكولينه وه پريزه ندى بكرينه وه و دابه ش بكرين بۇ زانسته سروشته كان و زانسته كانى تاييه ت به نوممات كه مرؤف و كومه لگه له خۇده گرن.

زانسته سروشته كان كارده كهن بۇ دوزينه وهى ورده كارى پوه تى خوايى له چوارچيوه ي شته مادديه كان و نهوى تريس (مه عريفه ي مرؤيى يان زانسته مرؤييه كان) له چوارچيوه ي كاروباره مرؤييه كان دا. بيگومان پيدانى سيفه تى ئيسلامى به سر زانسته كومه لايه تيه كان دا ده بن كار بكات بۇ نيشاندانى په يوه ندى حه قيقه ت له گه ل پوه تى خوايى په يوه ستى دا. جا پوه تى خوايى نه و پيوهره داده نرى كه پيويسته حه قيقه ت كار بكات بۇ نه وهى شوينى بگريته وه، چونكه شرؤفه بارى واقع هه رگيز پيويست به وه ناكات بيناگابئ له وهى پيويسته شته كان له سرى بن.

پيويسته پوه تى خوايى له كاروباره مرؤييه كان دا دابنرى و ويستى خوا له كومه لگه و ناكارى كارى مرؤيى دا بيته دى. نه وه واتاى پيدانى سيفه تى ئيسلاميه به زانسته كومه لايه تيه كان.

دكتور نه بوبه كر نه حمه د باقادر ده لئيت: سه ركه و توويى و كارايى زانسته كومه لايه تيه كان له ده ولته پيشه سازيه كان دا نه وهى له نه نديشه ي هه ندى بيريار دا

ورودان

دووه كه پابه نديه كى نه ندامه كى نيوان ته سنيع و گه شه و نه شونما و نيوان گه شه سه ندى زانسته كومه لايه تى و نابووريه كان هه يه. خو يندنگه كانى زانسته

كۆمەلەيە تىە كان و لىكۆلەرانى عەرەب بۇ دوو دەستە دابەش بوون: دەستە يەك لە ماركسىەت و پېبازى ماركسىە تيان وەرگرت و دەستە يەكيش خويئندنگەى لىبرالىيان وەرگرت كە لە سەر چەند ئەگەر و بىردۆزە يەك وەستا بوو لە نىۋەندى پۆشنىبىرى دا بۇ كەشنىكى ناوچەيى دانە مۇزابوون، گرنكى دانى لىكۆلەرانى عەرەب بە گواستىنە وەي زانستە كۆمەلەيە تىە كان بوو بە شىۋە يەكى دەقاو دەقى بى شىۋفە لە قالبى نوسىنى خويئندنگە كان كە لە بابەت و مەسەلە كان داپرابوون. ئەو باسانەى واقعى عەرەبى و ئىسلامى سەپاندوويەتى و لىكۆلەر تىايدا دەئى. بە شدارى زانستى لە بوارى لىكۆلەينە وە لە كۆدەنگى ئايىنە كان يان پىناوە كانى كارىگەرى پەيوەندى بە جەماوەرە وە نابىنرى، ئەمە لە ھەمان كات دا كە پەوتىكى پۆشنىبىرى پابەند نىە تا لە شىكارى دا بەھا و نمونەى بالاي كۆمەلگەى ئىسلامى لە خۆگرتى.

لىكۆلەينە وە پوژئاوايىە كانى پەيوەست بە زانستە كۆمەلەيە تىە كانى بوارى ئىسلام شىۋاوو بارگرتن، چونكە ماكس فېبەر لە لىكۆلەينە وەكەى دا سەبارەت بە ئىسلام- تەنھا ھىرشى نەبردو وەتە سەر ئىسلام، بەلكو نكولى كردو وە لە ھەندى بنەماى لىكۆلەينە وەي لە شىكارى كۆمەلەيە تى دا، لەكاتىك دا بېوا وايە ئىسلام پۆلىكى سەرەكى ديوە لە زۆرىەى ئەو پووداوانە دا كە جىھانى ئىسلامى كارلىكى لەگەل دەكات، بەلكو كارىگەرى ئىسلام پىكھاتەى ھەردو يەكەى ھۆشيار و ناھۆشيار لە پىكھاتەى شەخسى موسلمانان دا پىشەى قولى ھەيە. ئىسلام لە بىروباو و پو شەرىعەت و مەزھەب و مېژوو و زانست و شكوى دا ئەو لاوازيانەى موسلمانان بە دەستىە وە دەنالىن لە پووى وەستان و ھىزو كرانە وە دا پۆلىكى گەورە و دىارىان ھەبوو، بەلكو كارىگەرىيان ھەبوو لە و ھۆش و تىگەيشتن و شىكارەى كۆمەلگە ئىسلامىە كان پىايدا تىدە پەرن.

چەند ھۆكارىكى ئابورى و پۆشنىبىرى و كۆمەلەيە تى و سىياسى و ھۆكارى تر ھەبوون كە كارىگەرىەكى زۆرىان ھەبوو لە سەر ئەو گۇرپانانەى لە جىھانى ئىسلامى دا پوويان

دهدا و كليلى تيگه يشتنيش ليى زانيني په يوه ندى نيوان نه و هوكاره جوړاو جوړانه و نه و چوارچيوه ئيسلاميه بوو كه له خوى دهگرت.

جا موسلمانى ناسايى (كه زورينهى دانىشتوانى ولاتانى ئيسلامى دهگريته وه) په يوه ستي ئيسلامه، بېر دوزه يه كه له كارليك له گه ل نه و كه شه كومه لايه تيه دا چه مكه كانى ئيسلام داده رپژيى كه له سهر حيسابى تيگه يشتنى له و چه مكانه تيايدا ده ژى.

بويه تيگه شتنى نه و چوارچيوه ئيسلاميهى كه سى موسلمان له سايهى دا ده ژى پيوسته بو ليكولينه وهى نه و كومه لگه ئيسلاميانهى زوربهى ده وله تانى جيهانى سييهم دهنوئين، ليكولرى موسلمان پيوسته له نيوان ماركسيهت و ليبراليهت دا به رتسك نه بوويته وه. له ديدى گشتگري نه و دا ئيسلام بو هه موو لايه نه كانى ژيانى تاكه كه سى و كومه لايه تيه كه نه سقيكى هزرى پيكد هينيى كه ده كرى به نايدولوجيائى سييهم دابنريى. ديارترين شتى موسلمان دهنوئينى كوكردنه وهى و ته و كار و نياز و پابه نديه به په كه وه و نمونه و به ها ئيسلاميه كان ده به خشى.

به داخه وه ليكولراني هه ر جوړيكي زانسته كومه لايه تيه كان كه ده رچووى زانكو پوژناوايييه كانن له زانسته ئيسلاميه كان دا هيچ پشك و شاره زاييه كيان نيه. نه وهى ته واو پيوسته نه وه يه ليكولراني زانسته كومه لايه تيه كان پاشخانيكي ئيسلامى چاكيان هه بيى تا يارمه تيان بدات بو نه نجامدانى ليكولينه وه كومه لايه تيه كان و بردنه وه بنه پرتهى خويندنگه يه كى سه ربه خوى كومه لايه تى.

ليكولرى ئيسلامى ده بيى شاره زاي ديدى گشتى ئيسلامى (بيروباوه پ) و چه مكه ئيسلاميه كانى خوا و بوون و گهردوون و مروؤ و كومه لگه و هه ندى ليها توويى بنه پرتهى زانسته كانى زمان و نصولى فيقه و چه مكى فهرمووده و زمان بيى به جوړيى بتوانى خيرا به هيزانه بگه رپته وه بو وه رگرتنى نمونه پيوه ريه كان.

پٽويستہ زانستہ ئيسلاميہ کان پھيوہست بہ زانستہ کومہ لايہ تيہ کان بخويٺريٺن تا بہوہ بکريٺ بہ سہر عہ لمانیہ تي خويٺدن دا سہرکھوين، چونکہ کيشہی بہ عہ لمانی کردنی خويٺدن دہستکردی داگيرکھرہ و دامہ زراوہ زانستہ کانیش تا ئيستا نہ يانتوانيوہ لہ دہستی دہريازين. مہ بہ ستمان پٽی چالاکي جياکردنہوہی تيٺوانيني ئيسلاميہ لہ بہ شہکانی تری ناو چوارچٽيوہی خويٺدن. چالاکي چہ کردار کردن لہ برياردہری ئہ کاديمي دا پلہ پلہ ہہ لکٽوراوہ و نابٺی ماددہ يہ کی سہر بہ خٺ ہيٺ بہ و اتايہی چارہ سہر پيشہی بيٺ. زيادہ يان جيا لہ پٽبازي خويٺنديش نيہ. ہرہوہا ليٽکٽولينہوہی کيشہکانی کومہ لگہ ئيسلاميہ کان کہ بيردٺزہ پوڙناواييہ کان نہ يانتوانی کيشہکانی چارہ سہر بکن يان لہ بازنہ يہ کی زانستی دا بيخنہ زوو لہ بہر چہند ہؤکارٺکی بہايبی و نايدٺلٺجي.

ہرہوہا فہرہنگی ئيسلامي پھنگدانہوہی ئيجتياہادی ليٽکٽوري کومہ لايہ تيہ لہ تيگہ يشتنی لہ دہقہکانی قورٺان و سوننہت، ئيمہ ہرگيز فہرہنگی جياہانی بہ جاري بہرپہرچ نادہينہوہ بہ لام بہ يہ کجاريش و ہريناگيرن، بہ لکو و ہک خاوہن ہہ لويستی نہ زہری لہ سہر بنہ مايہ کی پٽوہرو پٽوان کارليٺکی لہ گہ ل دہکہين بہ جٺريٺ يارمہ تيدہرمان بيٺ تا پھيرہو و کارليٺکمان ہہ بيٺ و لہو فہرہنگہ ہہ لٺبٺريٺن کہ فہرہنگی مرٺبي دہنوٺيٺ.

لہ ديدی ئيمہ دا پٽويستہ بہ رامبہر نھو پايہ هيچ نہ بيٺ لہ پٽبازي بنہرہتی بنيادی ديدی ئيسلامي پيارٺزين.

بهشی چوارهم

(وزهیه کی نویی پوناکی)

باسی یه کهم

(ههولنی دهرچوون له پیری داخراو)

به رامبهه گه ده لولی بیری پۆژئاوا که هیزه دهره که کان به ره و پوی ناسوی بیری ئیسلامی خستیانه پوو و زیاد له سه د سال به ئامانجی شالوو و دهره دان و گه ماروو و ده ست به سه رداگرتن خه ریک بوون موسلمانان هه لویستیکی یه کلاکه ره وه یان هه بوو، پۆژئاوا ده یویست ئیسلام و بنه پهرتی پۆژئاوایی بکات و موسلمانان بیاته بازنه ی بیری پۆژئاوایی مه سیحی جوله که یۆنانی و پۆمانی و پاشکاره دیموکراتی و مارکسی و سه هیۆنیه کانی له سه رده می نوی دا ﴿وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ﴾ (البقره) ئه وان به هیچ یه که له و چه مکه نه پازی نابن که له و ماوه دا خرا نه پوو و به ته وفیق و سه رکه و تن یان بانگه واز بۆ په یوه ستی فه ره هنگی ئیسلامی به بیری سه رده مه وه ناوده برا یان هه ولنی تری جگه له وانه که له بنه پهرت دا شکستیان خوارد و به قه له مپه وی پۆژئاوایی نا پازی بوون ته نها قۆناغی ئیلهام به خشی ته واو و دهره دانی ته واوی کۆتایی باره که ی لیده که و ته وه. له و کاته وه ی له سه رده می نوی دا ئه و په وته ده ستی پیکرد ناوداره بیریاره کان سه ره تا که و تنه بانگه واز بۆ پاستکردنه وه ی بیروباوه پو گه پانه وه بۆ سه رچاوه کان دواتر به ره چه دانه وه ی گومانه کان به و جوړه ی جه ماله دینی ئه فغانی ئه نجامی دا (الرد علی الدهرین) یان موحه ممه د عه بده له کتیبه که ی دا (الاسلام والنصرانیة بین العلم والمدنیة) یان نوسینه کانی په شید په زا و فه رید وه جدی و موچه دین خه تیب که ئاشکرکردنی نه خشه کانی شالوو ئه نجام دا به وه رگی پانی کتیبی (شالوو بۆ سه ر جیهانی ئیسلامی)، هه روه ها کۆمه لێ هه لویستی به دوا داهات و تیکشکاندن گومانه کانی پۆژه لاتناسی و موژده به ری تا ئه وه ی کتیبی (دیدئ ئیسلام) پاستی پیلانی پۆژه لاتناسی و پۆژئاوا گه ری نیشان دا به وه ی پیلانیان دانا بوو بۆ به پۆژئاوایی کردنی پۆژه لات، واته به پۆژئاوایی کردنی موسلمانان.

ههنگاهه كانى بهرهنكاربوونه وهى ههوله كانى وهرگيژپانى بىرى يونانى و فەلسەفى كۆن و بىردۆزه كانى فرۆيد و دۆركايم و سارتهر و ماركس و ماركوز و كەسانى تر دەرکهوتن كه له زانكۆكان دا وهك زانست دهخويندران نهك وهك بىردۆزه و نهگهري كه شياوى پاشت و ههلهش بن.

له پوانگهى نهو جهنگه بهكلاكه ره وهدا كه تا ئيستايش بهردهوامه تروسكه بهكى پووناكى نوئى له پى ژماره بهك پياوى به ويژدانه وه دەرکهوت كه حەقیقهتى ئیسلامیان دهزانى و ساختهى نهو پياوانه یان ئاشكرا دهکرد كه درۆیان دهکرد و ههولیان دهدا گومان بخه نه سهه ئایین و پیغه مبهه ران و میژوو و زمان و شه ریهت و نهو پۆلهى موسلمانان هه یان بوو.

توماس کارلیل و درابه ر و گوستاف لۆبۆن و برناردشو دەرکهوتن، دواتر نهو چاکه کارانه دەرکهوتن كه موسلمان بوون: عهبدولکه ریم جرمانوس، نه تیان دینیه، موحه ممد نه سه د (لیونولد فابسس) دى کاسترى، لۆرد ههۆلى، دکتۆر خالید شلدريک و ده یان کهسى تر که به ويژدانه وه ده یان پوانیه ئیسلام و بوونه تیشکيکی ئاشکرای ناو تاریکی پیلانه كانى بیدهنگی بهك كه پوژئاوا له بنه رت دا له پى کلێساوه پى به رى ده کرد تا پوژئاوا له ئیسلام تینه گات و موسلمانانیش به خراب تیبگه یه نن له چه مکه كانى ئایینی خۆیان.

نه وه نهو قوئاغه بوو كه ئیستا له م لیكۆلینه وه دا پى ده گه ین تا ده گه یه گارودى و بۆکای و مه ریه م جه میله و نه ریک قۆرم.

۱- زانایانیکى پوژئاوا یی به ئاشکرا کردنى خرابه و دارمانى ژيارى پوژئاوا جیهان یان له زانده.

۲- نه گونجانى نهو ژياره بۆ پاراستنى مرۆفایه تى مرۆف.

۳- له پيشه روى نهوانه دا (شپنگله ر = أفول الغرب) دواتر (نه لکس کاریل = ممرۆف نه وه زانراوه) له هه مان کات دا كه موسلمانان گه رم بوون بۆ ئاشکرا کردنى ساختهى بىردۆزه پوژئاوا یی به کان زانایانى به ويژدانه پوژئاوا مافى موسلمانان یان له بنیادى پى یازى

ٺه زمونى دا بڙ موسلمانان ده گيڙايه وهو دارماني بيردوڙه ڪانى داروين و مارڪس و فرؤيد و سارتهريان له دهيان ڪوڙگرهئ زانستى دا ناشڪرا ده ڪردن. ههروهه نامانجه داگيرڪارى و سههيوڙيه ڪانى پشت ٺه و بانگه وازانهيان ناشڪرا ده ڪردن. ههروهه سهرهه تا گهليڪي تر ده رڪهوتن ڪه نهينى بارگرڙي زانسته ڪان و ژياريان ناشڪرا ده ڪرد، ٺه وهش ڪه موڪورتي ديدى خوايى بوو ڪه نهيبوو. ههروهه بارگرڙي ڪومه لگه ڪان له بهر ڪه موڪورتي ديوى ٺه خللقى بوو ڪه نهيان بوو، سهرهه پاي ناشڪرا ڪردنى خرابهئ ڪتپيه ڪونه ڪان و شلوقى و نه گونجاني نيوانيان.

ليڙهه دياردهيه ڪي نوڙي مهترسيدار ده رڪهوت ڪه برپيتى به له: دياردهي ٺه و بيريارانهئ پوڙٽاوا ڪه له گه ل هه موو ژياره ڪان دا گفتوگوڙيان ده ڪرد. دواتر په نايان برده بهر بيرى ئيسلامى، ٺه وه ڪومه لئ عه قلن ڪه هوشيارى و خوسه پيڻي و هه لگه پانه وهيان به سهر ئاستى بيرى مڙويدا هه بوو، ئيسلاميان ده ڪرده نامانج و پيڻاوى رزگارى مڙوقايه تي، ٺه وه شيان به وه پافه ده ڪرد جيهانئ پوڙٽاوا له ٺه نجامى سوانئ ڪه تووشى بووه به رهو ئيسلام دئ، چونڪه چهندين دهسته په رت ده بوون و هه لده گه پانه وه چونڪه نامانج و پيڻاويان له به ردهست نه دهه بينرا. ٺه مهه ده ربپيڻي گاروديه ڪه مايه پووچي ئيختياره ڪان برپياري ڪه ورتنى ده دن بڙ چهنده دهسته به ڪي ديارى ڪراوى پوڙٽاوا ڪه تيايدا بزافى سوان هاته دئ. ٺه و سوانهش بوويه به شيڪي جيا بوونه وهئ چهرمه سهرى ده روونى سهرهه پاي پيشڪه ورتنى ماددى، ههندي له ليڪڙه ران له گه شه سهندي گه ل و ژياره ڪان دا پيڻان وايه:

ئيسلام ڪه سروشى خواييه هاتووه تا توانا ڪانى بيرى مڙوق تپه پيڻي، ٺه وهئ بانگه شهئ ٺه وه ده ڪن له شاخه ڪانى مه عرفه دا خه زنى ڪردووه، بيريان چووه مه عرفه پيڙهيه و ناڪرئ به ڪوڙتايى حوڪمى له سهر بدهيت، ٺه مهش به پيڻي ده ربپيڻي دڪٽور روشدى فه ڪار ڪه پيڻي وايه ئيسلام به ردهوام به لگهئ هه به بڙ قسهئ و نه ڪ

تەنھا لەم سەردەمەدا بەلکو لە سەردەمەکانی دواتریش دا ئامادەبوونی خۆی ھەبە چونکە یاساکەى خوايیە و پيش ئەوێ یاسایەکی چارەسەری بێت یاسایەکی خۆپارێزێ و بنەما ساکارە نەماوەکانیشی پێوەرە چەسپاوەکانت بۆ پووناک دەکەنەوێ و پاستگۆ پاک دەبن لەگەڵ دەروونت داو موخاسەبەى دەروونت دەکەن بۆ ئەوێ پێویست بکات بە موخاسەبەى کەسانی تر.

دیاردەى گەرانبەوێ زانیانی پوژئاوا بۆ ئیسلام دیاردەىەکی جێ باسو دەبێ تۆمارو شروڤەى ھەبێ، ھەندێ ئەو دیاردەىە دەگێرێنەوێ بۆ (پێگەى داخراو) کەبەپێى لەدایک بوونی سەختى دا فەلسەفەکانى پوژئاوا چوون و ئیسلام وەک بەدیلتى مەنتىقى بۆ ماى پووچى فەلسەفە وەزعیەکان ھات و ئەمڕۆ ئیسلام وەک پێى رزگارکەریەک بۆ مۆڤاىتەى نىە.

پێھەرانى بیو پایەکانى فەلسەفە لەسەدەى بیستەم دا بریتین لە: ھایدگەر، کبارس، سارتەر، مارکس، لەوێدا پێکدەگەن کە جیاوازیەکی ژیارن وەک ئەنجام ھاتووە چونکە مۆڤى ئەم سەردەمە مۆڤى سەرسام وەستان و پاراپى و بى ھیوايیە، مۆڤىتیکە لە بەکارھێنان دا تێر نابێ و بەدواى خۆشگوزەرانى دا دەگەپێ.

پوژئاوا گالتهى دەھات بە سپاردە و نەپیاراست وای دەزانى ئەوێ مەسەلەىەکی سادە و گالتهى و ھەموو شتێ لای ئەو یارى بوو. دواتریش بەرھەمى ئەو بەکەم زانین و قۆرخکاریەى بەخششەکانى خوا دەبینن. ئەمەش بە پوونى لە دەیەکانى کۆتایى دا دەرکەوت کە یاریە ماددیەکان و پێگەى داخراوى ژیارى ئەوروپا و دەرکەوتنى دیاردەکانى سەرسام بوون و بەکارھێنان و فرە جۆرى دەرکەوتن.

بەکارھێنانى ترسناکى بەردەستىە کەونیەکان بەجۆرێ بوو وایاندەزانى جیھان لە ماوێ سەدەىەک دا بەرەو خنکان دەچێ. لە بیانوو ھێنانەوێ ئەوێش دا دەیان وت ھۆکارى ئەوێ دەگەرپتەوێ بۆ شىوێ مۆڤى سەردەم کە کار دەکات بۆ خراب

به كارهيټان و ههولئى بردنى نه زموونه كانى بوون به ريگه يه كى تيگه يشتوانه يان نا تيگه يشتوانه ي جوړئ له زيده پوهى و زور به كارهيټان له گه ل بوونى نه وپه پرى نه گونجان دا. ليږه دا كه س هه يه هيجى نيه بو خواردن و هه ميشه هه موو شتيكى هه يه و تا نه وپه ر ده پروات و دواتر چى ماوه ته وه ده بيته پاشه پو. هه موو نه مانه بوونه پالنه رى كومه لئى زانا و بيري ار له مه يدانى جيهانى هزرى دا وه ك به ديلىكى مه نتيقى بو ليكه ه لوه شانى فه لسه فه وه زعيه كان.

سه ره پاى ته نگږه ي ئيستاي موسلمانان ئيسلام به به رده وامى ده توانئ هه موو بوون بزگار بكات نه ك ته نها بو بزگارى گه لئ يان كيشوه ري، به لكو ده بيته بزگار كه رى نه م ته نگږه يه نه ك له پئى داهيټانئ به هيترين مووشه كه وه به لكو له پئى گيټانه وه ي مروف بو بارى دروستى خوئ.

نه م ته نگږه يه جيهان به ره و ئيسلام دينئ و ئاراسته ي پوژئاواش له خاليكه وه پوه و ئيسلام ده ست پيډه كات كه ليكه ه لوه شانى بيري مله وپى مادديگه ريه هه ر له سه ره تاوه و چوونه پوه و بوونى خواى گه وړه. جوړه بيردوږه يه ك له پوژئاوا دا زاله و كوده تايه كى هزرى ده نوئئ. نه وه ش ئاشكر اكر دنى ساخته ي بيردوږه ي (ريكه وت و پيوستى) به، دياره زانا زيره ك و ژياره كانى زانستى زينده وه رزانى و زانستى ژيان و چه ندين زانستى فيزيايى زورچار نه و بيرانه يان ده خه نه پوو كه راقه يه كى سه ر بيردوږه ي (ريكه وت و پيوستى) بو به ديناكه ن چونكه بووه به بازنه يه كى نه زه رى بي سنور، بو نمونه بيردوږه كى هوئل ده لئ هيج ريكه كه وت و هيج زه روره تئ نيه و نه م بوونه ش به ئاراسته يه كى خوايى ري ده بري. نه وه ي بيردوږه ي سه ره له دان و په ره سه ندى (داروين) هه لگيټرايه وه به وه ي وا ده بينئ ژيان له سه ر زه وى دا سه ريه له داوه و به ريكه وت بووه و گه شه شى هه ر ريكه وت بووه. ئيستاي پريشكه كه وتوه كان و بوونى پاشماوه ي بوونه گه ردوونيه كانى ترش چه سپاون. هه روه ها بيردوږه كى داروين كه وته

چالټكى قوللوه كاتى زانا يانئى وهك توتوى ده يانوته وه گوايه مرؤف له بنه پره تى مه يمونه وه هاتووه و به هيچ جورئى نادم (عليه السلام) باوكى مرؤفايه تى نيه .
 بهو جوره ده بينين زانا يانى پوژناوا كه وتوونه ته ناشكرا كردنى هله ي پټى خو يان،
 بيريارى فه پره نسى (رينيه بارگاتبل) له كتيبه كه ي دا (ناسنى جادووكه ر) ده لټيت: له
 ديارده بهر چاوه كانى سه رده مى ئيستامان گرنگيدانه وه يه به مه سه له پوچيه كان،
 نه مه ش له هه موو شوينئى و له ناو هه موو خه لك دا و له ته مه نه جيا جيا كانيشدا ده بينين.
 نهو بير كردنه وه مادديه ي ماوه ي سه ده يه كى زاله كاتى به سه ر چوو و زانا مادديه كانيش
 خو يان سه لمانديان به تنه ا مادده بيون ناجولټينئى و نهو جيهانه ي نه مرؤ ناشكرا ي
 ده كه ين تنه ا يار يه كى كه وره ي ميكانيكى نيه، به لكو له بيرؤ رؤح ده چئى، يه كئى له
 كه وره كانى ليكولټينه وه ي زانستى (زانكوى برنسيون) ده لټيت گياني ماددى به ديارده ي
 بوونه وه بؤ ئه م سه رده مه به س نيه و ده بئى له پشت دروست كردنى بوونه وه توانايه كى
 پوچى بيريارى گشتگيرى هه موو بوون هه بئى.

*دواى شكستى ئايدولؤجياكان ئيسلام هات:

چاودټيرانى سياسى و كه سانى تريش لايه نه كانى نهو گورانه پوون و قوللويان له
 كه وره بيريارانى پوژناوا دا به وه داناوه كه په وتيكي به هيز له نه وروپادا بيروباوه پى
 ئيسلامى سه رده خات و زوربه ي بيريار و پوشتن بيرانى نه وروپاش به باشى ده زانن خوا
 يه كه و داهاتوش بؤ ئيسلامه . نه وان به بيرو پوچيش برويان به وه هيه به لام
 به داخه وه زوربه يان له ترسى ده سه لات كه رقى له ئيسلامه ناوټرن نه وه ده رپرن.
 گوڤارى (لاكيو بينيه رو لحيون) كه كه وره ترين گوڤارى كاسوليكه له فهره نسا
 ده رده چټت له نه هرامه وه (۱۹۸۲/۱۰/۲۱) دا هه والټكى بلاوكرده وه كه پوژنامه
 جيهانيه كان له په رهى يه كه ميان دا بلاويان كردبوويه وه نزكى سى بؤ په نجا هه زار
 قهره تسى له ماوه ي چند سالټكى كه م دا موسلمان بوونى خو يان راگه ياندووه، نهو

ژماره گورهش كو موسلمان بوون هموو نيوه ننده كومه لايه تيه كان و ناراسته هزيه كان ده گرنه وه له نئويان دا كه سي وهك پوچيه گارودي هيه كه له هه واداران و پيشتواناني ماركس بوو، ههروه ها ميشيل كودكوينز زاناي ليكولينه وه تيشكيه كان، هونه رهنه داني وهك مريس بيگاري سه ماكار و ناماده كاري سه ماكاران و ماموستاياني زانكوي وهك فانش مونتى و بيرنيواميشاني زاناي گوره و ديارى ميژوو. گوفاره كه دياردهى كوجكردن بۆ ئيسلامى به وه وه سف كر دوه تهنه ئه و سه ريزايانه ده گريته وه كه له ماوهى بوونى فهره نسي له باكوري نه فريقا و پوژمه لاتي ناوه راست دا له گه ل ئيسلام دا ژياون. گوفاره كه سه رسامى خوي بۆ ئه و دياردهيه ده ربريئ له كاتيكا دا ئيسلام له پوژنامه كانى نه وروپا و نه مريكا وه هه لمتى توندى ده بريته سه ر چون ئه و پيشره ويه ده كات؟.

ژماره ي موسلمانانى ئيستاي ئيسپانيا ده گاته نيومليون كه س كه له هه موو شاره ئيسپانيه كان دا بلاويونه ته وه و پوژ دواي پوژ زياد ده كهن، هه نديئ مزگه وتى مه دريد كه جيى موسلمانان نابيته وه و له شه قامه كان دا نويزي هه يني ده كهن و مانگي ره مه زانيش هه روا ده كهن نوژهن ده كرينه وه. له مه دريد به هه ولى خويى و نه وهى فيلاي هه يه به هه نديئ ژورر كه ده يانكه نه يه ك مزگه وت دروست ده كهن و خه لكي گه ره كه كه ده يكه نه مزگه وت بۆ نويز كردنيان تيايدا.

وهك نوسه ر ده ريده برپيت (هوكاره كانى نه م رابوونه خوي ده بينيته وه له شكستى ژياري پوژناوايى و شكستى هه موو ئه و ره وتانه ي نه وروپا ناسيوني و په يره وي كر دهن له ماوه ي دوو سه ده ي رابردودا. ليژه وه نه وروپي و نا نه وروپيه كانيش پوه ئيسلام دين. زوربه ي نه و نه وروپيانه ي له گه ليان ده زين پيشبيني نه وه ده كهن داها توو بۆ ئيسلام و نه مري بۆ ئيسلامه. له چه ند وته يه كي ترى بلاوكرا وه دا ليكوله ريكي پوژناوايى ده لئيت: دواي نه وه ي هه موو ناي دؤلؤجيا كان مايه پوچ بوون و پوژي ئيسلام هات و

ئىسلامىش له دوو لاره له ئوروپا رهگ داده كوتئ، لايهنى ئاكارى و لايهنى پوژنئىرى.
 بانگخوازن پيشبىنى ده كەن له پىكها تهى موسلمانى ئوروپى خاوهن كه سايه تى
 به هئىزى وادا سهركه وتووېن كه بتوانئ له كهش و ههواى ئوروپى دا كارىگه رى هه بئ.
 لىكۆلئنه وه يه كه به ناو نيشانى (نايا ئىسلام جارىكى تر ده چئته وه ئوروپا) ده لئيت:
 دياردهى پيشوازى دانىشتوانى ئوروپا بۆ هاتنه ناو ئايىنى ئىسلام به دهسته دهسته
 دواى ئه وه يه كه پاستى ئىسلام و كرۆكى قورئانيان بۆ پوون بووه ته وه و ده زانن قورئان
 چيه و پۆلى موسلمان له بهخته وه رى مروفايه تى دا چى يه و چۆن بۆ سهركه وتنى
 پوچى و ماددى و مه عنهى ده ستىان ده گرىت.

پوژنامهى سندهى ته له گرافى به ريتانى كه ههفتانه ده رده چئ (له ژماره يه كه مى
 مانگى رهجه بى ۱۴۰۴ كۆچى دا) باب ته تىكى بلۆك رده وه كه تيايدا باس له وه ده كات
 ژمارهى موسلمانان له به ريتانيدا به رپژهى دووسه د و په نجا له سه د له ماوهى ده
 سالى رابردودا زىادى كردووه و ژماره يان له مليونىك تپه رپووه (پيشتر له سالى
 ۱۹۷۴ ز. دا ژماره يان ژوارسه د هه زار كه س بوو) هه مان زىاد بوونيش له فه ره نسا و
 ئه لمانىاى پوژئاوايى دا پوویداوه و ژماره ي موسلمانان له هه ردوو ولات دا گه يشتووته
 چوار مليون و نيو پاش ئه وهى له ۱۹۷۴. دا دوو مليون بوون.

ئىستا له به ريتانيدا زىاد له سه د مزگه وت هه ن و له چه ندين خوئندنگه ي به ريتانى
 دا ئايىنى ئىسلامى ده خوئندرى، له فه ره نسا رپه رى حزىى به ره ي پاستى نيشتمانى
 توندره و هوشيارى دا له مه ر مه ترسى كشاوى ئىسلامى بۆ سه ر فه ره نسا و له به رنامه ي
 (ساعة الحقيقه) دا وتى مه ترسيه كه خۆى ده بينئته وه له ته قينه وه ي دانىشتوانى
 جيهانى ئىسلامى دا كه خه ريكه شالاو ده باته سه ر فه ره نسا و خاكى ده گرى.

بلاو بوونه وهى ئىسلام به و فراوانيه له سه ره تاي سه ده ي پانزه ي كۆچى و فراوان
 بوونى بازنه ي كشانى ئىسلامى هۆكارىكى پاسته وخۆى نه بوو، به لام دانىشتوانى نا

موسلمانان جيهان پويان كړدېووه جهنگي نيسلام و گويان لى دهگرت و له باره يه وه ده يا خوښنده وه. لير ه وه نه و گه لانه به ته واوى تيگه پشتن نيسلام نه و نايينه بالا يه به كه ده كرى په پره و بكرى و تاكه ناييني دروسته بى چاره سهرى ه موو كيشه كاني مرقايه تى و ده توانى پى داهاتو له به رده م گه لاني مرقايه تى دا پووناك بكاته وه، نيسلام نه و نايينه به هيژه يه كه به رگه ي ه موو نه و گزپرانان ه ي گرتووه كه ه و ليان داوه به دريژايى سه ده كاني پابردو پى بگرن له ده رچوونى گوره ي. مه گه ر نه و روپاي پوژه لاتي تا ده رگا كاني فيهننا تا پايته ختى فره نسا نه چوو، مه گه ر نه و نده لوسيش نيسلام نه بوو، مه گه ر كشانى نيسلامى له خاكى فره نسا دا تا شارى سانس نه چوو كه دوانزه كيلومتر له باشورى پاريسى پايته ختى نىستاي فره نسا وه، مه گه ر نيسلام نه گه پشته سويسراو باشورى نه لمانيا و موسلمانان ده ستيان نه گرت به سر شاخه كاني نه لب دا و به پيره وه كاني نىوان نىتاليا و فره نسا و نه لمانيا و نه مسادا نه پويشتن؟.

ولاتانى نه مړى جيهان تيگه پشتنى له رينمايى و چه مكه كاني نيسلام به خزه ده بينن هر له خاكى يابان و كورياو كه مېرديا و فليپينه وه. هيژى قورئان ده توانى ه موو دوژمنايه تى پى نيسلامى بشكيتى. گه لاني كيشوهرى نه وروپا كه مملانيتى مه زه بى و هزى و بيردوزه نايډولوجياكان و شيوه په گه ز په رسته يه كان هارپوونى هه ستيان به وه كړدووه پتويسته نه وه وه رگرن كه قورئانى پيروز ده يه خشيت.

شيخ حاميد خليفه نيمامى مزگوتى له ندهن ده لىت: پيشوازيه كى نينگليزه كان بى نيسلام ده بينرى به وى مايه پوچوونى ژيارى نه وروپى له پووى به هاكان و خنكان له ژيانى ماددى دا تا بناگوييان له خنكاندان، هه ندى له و ژيانه مادديه بيزارپوون و بى ده ريازپوونى له م ژياره و نيرانكه ره ي مرقايه تى مرقه ده گه پين، كه نيسلام ده بينن ونبووه كه ي خويان ده دوزنه وه و وه رگرتنه وه ي پوچى ده بينن. له سر ده ستى خوم نزيكه ي شه ست كه س موسلمان بوون، دوينيش پزيشكيتى هيندوكى موسلمان بوو و

شوی کرد به کورپه پزیشکیتکی موسلمان. من دواي پاگه يانندن موسلمان بوونيان به دواي با حاليان دا دهچم و بهو کتیبانهي به وردی باسی ئیسلام دهکن یارمه تیبان دهدهم و هر پرسياړی وهلام دهدهمه وه که دهیخه نه بهردهمم. له گوندی (تورسن) ژماره یه کی زوری موسلمانانې ئینگلز فیر دهبن، له ولا سه د خیزانی موسلمان هن که زوربه یان له پتی موسلمانیتکی ئینگلیزه وه موسلمان بوون به ناوی عه بدولقادر که له سه ر دهستی یه کی له سؤفیه کانی مه غریبی ئیسلامی موسلمان بووه.

* نهوانه ی له پوژناوا به دواي حه قیقه تدا ده گهرین:

دوو مه سه له ی دیار پژیستیان به هه لسه نگاندن هه یه:

۱- موسلمان بوونی که س گه وره و به رچاوه کان.

۲- موسلمان بوونی پوژننیران.

یه که م: که سه به رچاوه گه وره کان: موسلمان بوونی ئه م که سانه دیارده یه کی گرنگه (موحه ممه د نه سه د، گارودی، بۆکای، نه لیسون) هه ندیکیش نه گه ر چی موسلمان نه بوون به لام به ریزه وه ده روانه ئیسلام، پتشره وی نه وانه ش نوسه ری کتیبی (سه د گه وره ی جیهان) له پتیش هه موویانه وه موحه ممه دی هیناوه، یان گال بیرل له کتیبه که ی دا (ئیسلام له سه ر ئاستی بوون) که ده لیت: ئیسلام به هیچ جوړی وه ک ئایینیکې به رته سکی ناوچه یه ک یان وه ک زیاری که له سه رده میکی رابردوودا ده رکه وتبئ لیکولینه وه ی له سه ر ناکرئ، به لکو وه ک ئایینیکې هه موو شوینیکې ئه م جیهانه و زیندویتی و دینامیکه که شی هه ر له ده رکه وتنیه وه تا ئه مړی دواتریش چالاک ده بیت، ئیسلامی که ونی یان ئیسلام له سه ر ئاستی که ون یان ئیسلام له دیده که ونیه کانی له پرووی کات و شوینه وه سه یرده کرئ. به وردی جهختی کردووه ته وه سه ر قورئانی پیروژ و به وردی خویندویه تیه وه چونکه شاره زایی چاکی له زمانی عه ره بی و زانسته ئیسلامیه کان دا هه بووه و له لایه ک و بواره جیاجیاکانه وه لئی

کۆليوه ته وهو بۆ ئه وهش مه عرفه ي به رفر او انى خۆ ي له زانسته كانى كۆمه لئاسى و ميژوو و نه نسرؤپؤلؤجياو زمانه وانى ئايينه به راورد يه كان دا به كاره ميئاوه و ته واو سه رسامه به ئيعجازى قورئانى و به رزبوونى له سه ر شيوه ي مرؤيى . ئاماژه ش ده كات به سه ختى وه رگيړانى و اتاكانى قورئان بۆ زمانى فه رهنسى و ده بئى وه رگيړ چله وى زمانى عه ره بى له ده ست بئى و شاره زاي ميژوو و پؤشنبىرى و شيعر و موعه له قاتى عه ره ب بئى ، چونكه قورئانى پيرو ز كتيبىكى عه ره بى پوونه و ئه وه ي تاوده داته وه رگيړان ده بئى شاره زاي بارى جوگرافى و مرؤيى و ميژوويى و ئابوورى و سياسى دوورگه ي عه ره بى سه رده مى پيغه مبه ر (ﷺ) بئى به تايبه ت ئه و ماوه يه ي قورئان دابه زى . شاره زاي ئه و باره ش بئى كه ئايه ته كانى تيدا دابه زيون (أسباب النزول) چونكه قورئان چه ند لايه نيكى له خؤگرتوه و ئه وه ي ده يه ويى و اتاكانى وه رگيړئى ده بئى باسى گرنگترين لايه نه كانى قورئانى پيرو ز بكات نه ك لايه نى ميژوويى يان زمانه وانى به لكو قورئان سروسىكى خواييه كه چه ند لايه نيكى جه وه رى و پاستى نه مرى نا په يوه ست به زمان و كات و شوين له خؤ ده گريئ و پاست و وه ستاوه له پا بردوو و ئيستا و داهاتو ويشدا .

باسى ئيسلام ده كات و چؤن نؤربه ي پوژناواييه كان پيئى سه رسام بوون و ده لئيت ئايينيكى كرده يى په يوه ست به بوون و ژيانى پوژانه يه ، له وهش دا ئايينيكى دووره په ريژ له كه ون و به رزتر له بوونه ، ئايينيكه مه به ستى يه كخو ا په رستى و يه كخستنى نيوان تاك و خه لك و گه لانه ، پشت ده به ستئى به كتيبئى كه هيچ پووجيه كى تيدا نيه ، به لام داوا ده كات گوړان و په ره سه ندى پوويدات . هيچ شتئى نيه بۆ چاكسازى باره كان گوړان و په ره سه ندى بخوازيئ و به پيوه رى ئيسلام بپيارى له سه ر بدرئى وه ك فه رمان به چاكه و ريگري له خراپه ، زيندويئى و سه لامه تى ئيسلام له لايه كه وه له وانه وه يه كه ده ميپاريژن و له لايه كى تر يشه وه له نو يگه ران يه وه يه تى . نو يگه ران پالپشتى ئيسلامن بۆ

زامنى پىي پاست و بەردەوامى زىندویتی له هەموو سەردەمەکان دا و له ئوممەتى ئىسلامىش دا هیچ ئىمتىياز و پىرۆزىەکیان نیه و پىکخستنىکی که هەنوتى ئایىنیان نیه، هەر سەردەمەو پۇلئىکی گەردەى بى شومار هەیه. چاک تىرل دەلئیت: کاتیک لىکۆلەر بەو جۆرەى هەیه له ئىسلام دەکۆلئیتەو واته وەك ئەوەى نیايدا دەژى و گەله ئىسلامیەکان پەپروى دەکەن- و له پەپوهندى نئوان ئىسلام وەك واجبى خۆى و نئوان ئىسلامى واقى ئىستامان بکۆلئیتەو لىکۆلەر دەبىنئیت ئەو پەپوهندیانە بە گۆپرانى سەردەم و کۆمەلگە و هەلسوکەوتە ئاکارىەکان دەگۆپرین. هەروەها دەبىنن لىکۆلئینەوەى پەپوهندى نئوان ئىسلامى نمونەى و ئىسلامى واقى بە لىکۆلئینەوەى فىقهناسان و گرنگیدانیان بە ئىجتىهاد و لىکۆلئینەوەى دادوهرانى گرنگى پیدەرو زانایان و ئىمامانى مزگەوتەکان و پىپهرانى تەریقەتە جىاجىاکان دەبیت. هەموو ئەوانە له پابردودا هەولیان داوہ بە تەواوى له ئىسلام تىبگەن و بەسەر واقعدا پەپرەوى بکەن تا ئاستى بەرزىتەوہ بۆ ئەو ئامانجانەى که له ئایین پازى بن. هەیانە سەرکەوتوو بوو و هەیانە خۆى گومرا بوو و خەلکىشى گومرا کردوو، ئەوانەى لەم سەردەمەدا هەول دەدەن تاکگەراى و فرەجۆرى و پابوؤچوون و نمونەى بالا و نەرىت و یاساکان پىکەوہ بگونجینن دەبى تاقى بکرىنەوہ بە گشتگىرى و قولى هەموو کارىگەریە دەرەکیەکان و فشارى کۆمەلگە پىشەسازىەکان و فشارى دەزگا پاگەیاندنەکان بەسەر کۆمەلگەى هاوچەرخى ئىسلامى، لەم پوانگەوہ پىي چاکسازانى نوپگەرى باوہ پدار بە زىندویتی و بەردەوامى ئىسلام پوون دەبیتەوہ.

نوسینەکانى نوسەرانى پۇژئاوا بۆ دوو بوارى گرنگ دابەش دەبن، یەکەمیان ژىارى پۇژئاواى و ئەو مەترسیانەى له ئەنجامى جىابوونەوہى له دیدى خواى توشى بوون (گارودى ئەو باسەى هیناوه سەرەپای دوو لىکۆلەرى تىرش) (باسنىکی تاییەتمان لەسەر هیناوه). دووهمیان گۆپرانى نوپى تىگەیشتنى کتیبە پىرۆزەکان، ئەمەش دکتۆر

بوکاي باسي ڪردووهو گوره زاناڀان و پيريارو ليکڙلهرائي ڪه موسلمان بوون کاتي باس له نه زمووني تايبه تي خويان ده ڪن باسيان ڪردووه، له مش دا پشڪي ڪي گوره ي تيشڪي سر نه و مهسه له يمان له به رده مدان.

موحه ممد نه مان هو بوهم (نه لمانيا) وه لامي نه و پرسياره ده داتوه ڪه ده لئيت: بوچي نه مڙو پوڙٽاوا يبه کان گرنڪي ده دن به ئيسلام؟ چه ندين هو ڪار هن، چونڪه راستي به هيڙي به رده وام ده بيت، بنه ماي ئيسلامي له سر بنه په تي بنه ماي مڙي و سروشتي و سه رنج پراگيشيه به جوڙي ته او ڪاريگه ره به گه ڀان به دواي حه قيقهت دا، با بو نمونه باس له بنه ماي يه ڪخواه رستي بڪه ين ڪه چون مڙوڙ پڙي به رزي مڙي ده بي و له ده ست خورافه پڙگار ده بي و چون بنه ماي يه ڪساني نيوان مڙوڙه کان له سر نه و بنه مايه ديتي دي ڪه خوي گوره دروستڪه ريانه و نه وانيش به نده ي يه ڪ خون و ڀرواڀان به يه ڪ خوا هه يه، به شيوه يه ڪي تايبهت سه بارهت به دلنبايي به سه رده چاوه ي ئيلهام و دليري ڪ داده نريٽ ڪه ترس نازاني و نه ماني هه يه ڪه دواي نه وه نه مان ني، ئيمان به ژياني دواي مردن ڪاريگه ريه ڪي ڪاري هه يه له پيوه ره ڪاني مڙوڙ دا، ئيدي ژياني دنيا نامانجي چيڙه ڪاني ني به لڪو زوريه ي چالاڪي مڙوڙ ده بي په يوه ست بي به چاڪسازي بارمان له پوڙي دواي دا و هه سٽڪردن به پوڙي دواي، سه ره پاي نه وهش مڙوڙ به دواي نه وه دا ده گه پي دوور بگري له سوڪي و نزميه ڪان و هاني بدات بو نه جامداني ڪاره زور چاڪه ڪان، ته نها نه وه تاڪه زامني پڙگاريه له ده ست ناگر له پوڙي دواي داو ڀروا بوون به وه ي مڙوڙ ده بي له به رده م خوادا دادپه روه رانه و بيلايه نانه موحاسبه بگري، تواناي هه موو شتيڪي هه يه ڪه وامن ليده ڪات دووجار بيريڪه ينه وه پيش نه وه ي تووشي تاوان بين، نه مش گه وره ترين و چاڪترين تواناي به هيڙو يه ڪلاڪه روه يه له جيهاندا.

مهسه له ي دووه ڪه پوڙٽاوا يبه کان به ره و ئيسلام پاده ڪيشي جه خٽڪردنه وه يه له بنه ماي ليڪبورڊن سه ره پاي نه وه ي نوڙي پوڙانه ورياي بو مڙوڙ ده گيڙيته وه. هه روه ڪ

مانگى پوژوو مروۋۋ فيرى خۇ رېڭخستن و زالكردى خۇى به سەر ههست و سۆزه كانى دا فير ده بى. گه وده ترين دهستگه وتى ئىسلام سهر كه وتنى بوو له پىكهاتهى گيانى په چاوى سنوره نه خلاقه كان به دهرونى هه لكرانى دا بى زور و فشارىكى ده ره كى. موسلمان هه ر جورى بى پرواى ته واوى به وه هه يه به وهى له قسه و گوفتارى دا ملكه چى خوايه، نه م ههسته وه له هه ميشه دورى ده خاتوه له تاوان و مروفيش به فيترهت حه ز به چا كه ده كات. ئىسلاميش ناشته واى دهرونى و سه لامه تى عه قل پيشكه ش به شوينكه وتوانى ده كات. نه مه ش كۆمه لگه ي هاوچه رخي پوژئاواى به دوايدا ده گه ريت. له ژير سايه ي چه ند نيزامىكى جيا جيا دا ژياوم. نه وانه نيزامى ژيانن وه ك چون بارودوخم بو گونجا تا ليكۆلينه وه بكم له سهر چه ند مه زه بيكى جيا جيا، نه و نه جامه كۆتاييه ي پىي گه يشتم نه وه يه ئىسلام ئايينى كامله. شيوعيه ت له لايه نه هه لئه له تينه ره كانيه وه كه سه ساده كان راده كيشتى. هه روه ك نه و ديموكراتيه ته پوژئاوايه شه يداى خۇى هه يه، به لام مه زه بى نيه ديدىكى جوان و ته واوى بو ژيان هه بى به و جوره ي ئىسلام بوى ده روانى، بو يه رپى ئىسلام گرته به ر. ئىسلام ئايينىكى نه زه رى ته واو نيه، به لكو ئايينىكى كرده ييه كه له سهر ئيساله ت دامه زراوه، نه مه ش دابه ش نه بوو بو چه ند شان و به شى، به لكو ملكه چى ته واوه بو ويستى خوا.

سه باره ت به مامؤستا موحه ممه د صديق (موسلمانى نه لمانى) باس له لايه نيكى ترى ديدى ئىسلام ده كات. سه باره ت به خوم ئىسلام وه ك چالاكيه كى دۆزه ره وه ي فيتره تم وايه، بوم ده ركه وت ئىسلام وه ك رپيازى ژيان وايه و له گه ل هه موو به شه كان دا له گه ل فيتره تى مرومدا يه كانگير ده بى ﴿فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقِيمُّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾.

موسلمانانى له پوژئاواو پوژه لآت سه رسامى خويان بو ژيارى پوژئاواى ده رپرپوه، به لكو سه رسامانه ده كه ونه دواى، نه وانه ده بى بيريان بى برتراند راسلى فهيله سوفى ئينگليزى چى ده لئى: خه لكى له پوژئاوا دا ناتوانن گه شه بده ن به لايه نى مروى ژيان

بهه مان ئو چه نديتيهي كه گشه به لايه نه مادديه كهي ده دن. هه مو هه نكاوي پوهو پيشه وه له داھيتانه كاني مادده دا هه نكاوي پوهو له ناوبردني مرؤفن. پټويسته له سرمان هه ميشه بيدار بين و خرمان نه خه ينه بهر سؤزي ئو ژياره، پټويسته ئوه وي له گه ل ئيسلامان دا ده گونجي لټي وه رگرين و بؤگه ني و خراپيه كاني فرټي بده ين.

ئهمه ش شتيكي گونجاو و ئاسانه كاتن به پوهوني و پټنمووني بهرومان به ئيسلام هه به، خوا به ويستي خوي پټنمووني ده به خشي، ژياري پوژناوايي چاره سهرتيكي نيه بؤ جگه له كيشه كاني ژياري ماددي. شوينه واره ويرانكه ره كشي له سر ژياني مرؤيي ده بينين. خيزان دارما و په يوه ندي سؤزي نيوان تاكه كان وه ستا، بويه ئه گه ر بمانه وي به راستي مرؤف بين و هه لسوكه وتي مرؤفانه مان هه بين ده بين به ته واوي ده سته برداري نه ريتي كوژرانه ي ژياري پوژناوايي بين.

ئافره تي پوژناوايي له ئيسلام دا چه مكيني تري بؤ هه به، خاتو نايه زؤنال ده لټيت: من بؤ كه مو كورتيه كاني ناو كتيبه كان ده گه رام و وهك فهره نسه به كان په خنم له ئيسلام ده گرت به تاييه ت له مافي ئافره ت دا، به لام كاتن سروشتي ئيسلام زاني ئو بيرويا وه په ي له نه نديشه م دا بوو گؤراو بهرومان هيتا به خوا و دانم نا به وه ي ئيسلام تاكه ئاييني كه كه له ئاسمانه وه دابه يوه، چونكه ئيسلام خه لاتي زؤري كردم و له ژيانم دا هه موو شتيكي گؤري. ئيستاش بيرو و ته م سه رتاپا گؤرا، ته نانه ت بهرگيشم گؤري هه روهك جؤري له ئازادي پټي به خشم، هه ر كهس له م سه رده مه دا له سر ئيسلام شت بلاوده كاته وه په نگانه وه ي حه قيقه ته. قورئان بانگي كردم بؤ ئيسلام.

دواتر ديارده يهك هه به كه ساني پټنمونيكراو بؤ ئيسلام كه نه وه ي پوژناوايي وا ليده كات پؤلي بانگخوازي بينين، يه كي له به ريتانياو يه كي له فهره نسا.

پاشه كشي (كات ستفيس) ي گوراني بيژي ئينگليزي له شانوي گوراني پوژناوايي له سالي ۱۹۷۵ز. دا له بهر موسلمان بووني بوو. پيش ئوه سه رقالي چه پله و هاواري ناو

هۆلی شاتق بوو، ههروهك بۆ پوژنامهی (ئیسلامیک ریفیو) قسهی کردووه به خویندنهوهی سورهتی یوسف دلّی پرگریه بووه، لیرهوه ناوی یوسف ئیسلامی بۆخۆی ههلبژارد. ژنهكشی له پاریس وهك شا جوانی باشور ههلسوکهوتی دهکرد و دواي موسلمان بوونی بهناوی (مهلیکه موسلمانان باشور) ناسراو ناوی (ئهمینه حهسهن)ی بۆ خۆی ههلبژارد تا دواي موسلمان بوونی ئه و ناوهی ههبن و هاوسهری یوسف ئیسلام بئ.

چیرۆکی پینموونی و موسلمان بوونی ئه و ئافرهته ئه وهبوو که گوئی له دهنگی بانگ بووه هاواری دهکرد (حی علی الصلاه) ههستی کردووه به شهفافیهتیک بانگی کردووه بۆ پتویستی وردبوونهوه له ئیسلام، چووه بۆ مزگهوتی پاریس تا له سهردهستی مامۆستای زانکۆکه موسلمان بئ، یوسف ئیسلام چوو به مهلبهندی بانگهوازی ئیسلامی و موسلمانان به نمونهی بالا سهیریان دهکرد. دهلیت له قورئان دا وهلامی هه موو پرسیارهکانم دهست کهوت، ئیسلام بانگی کردم و منیش چووم به دههمیهوه. کلّیاش تیکی شکاندبووم و هیلاکی و له ناوچوونی پیدام، به ره و قورئانی ناردم کاتی نه مدهتوانی وهلامی پرسیارهکانی نهفس و گیان بدهمهوه. ئه وکات ئه م ئایه ته م خویندوه: ﴿يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ﴾. مؤسیا ئایینی پیشووم بوو و ئیسلام ئایینی ئیستامه. بپروایه کم به خوا هه بوو، به لام کلّیسا پتی نه وتم ئه و خوایه چی یه، نه مدهتوانی بگم به حهقیقهتی ئه و خوایهی قسهی له سهردهکرد. بیره که ئالۆز بوو. بیرم ده کردهوه له ژیانیکی نوئ، بیرم ده کردهوه له و بهخته وهریه ی که له ناو بانگ و کلّیاش دا به دیم نه دهکرد، ته قه م دا له ده رگای بوزیهت و فهلسه فهی چینی و که وتمه دواي بورجه کان، به لام هه موو ئه وانه لام هاشوهوش بوون. دواتر چووم پوه و شیوعیهت و گومانم ئه وه بوو چاکه له وه دایه سامانی جیهان به سهر خه لک دا دابهش کرئ، به لام بینیم شیوعیهت له گه ل فیهترهت دا ناگونجی، دواتر هه رچه ند

ئەملاولام كورد ھەستەم كورد بېرو باوھەپى نىھ وەلامم بىداتەوھ. ئەو پاستىيەى بوى دەگەپام بۆم بوون بوويەوھ و موعجىزەكە پووى دا كاتى براكەم نوسخەيەكى قورئانى پىرۆزى پى بەخشىم، بىرم دەكردەوھ لەو ئىسلامەى كە لەدىدى پوژئاوادا بە دەمارگىرى سەير دەكرا و دەوترا موسلمانان بىگانەن. بۆ يەكەم جار ھەستەم بەوھەكرد قورئان بەناوى خوا دەست پى دەكات. دەستەواژەى ﴿بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ﴾ كارىگەرى بۆسەر دەروونم ھەبوو. قورئان بە پەرسىتىشى خوى تەنھا و پەروەردگارى ھەموو جىھانىان دەستى پىكردو جەختى لە پاستىيەكان و دروستكراوھەكان دەكردەوھو دەپوت خوا تەنھايەو ھىچ ھاوھەلىكى نىھو تەنھا ھىزلاى خويە، ئەمەش واتايەكى نوئى بوو. ئەمەش ھاودەم بوو بە بېروا بوون بە خواو بە پوژى دوايى و مانەوھى ھەمىشەيى پوژى دوايى، بۆيە تۆ پارچە گوشتى نىت كە پوژى ببىتە خۆلەمىش وەك ئەوھى زانايانى زىندەوھەرزانى دەيلۆن. ئەوھى لەم ژيانەدا دەيكەيت ئەو بارەت ديارى دەكات كە دوارپوژ تىايدا دەبىت.

سەبارەت بە كۆيلايەتى و مافى ئافرەت: حوكمى ئىسلام بۆ ئافرەت تەواوكارى كەسىتى ئازادىيەتى. ھەر كەس بەو بەرگەوھ (بەرگى ئىسلامى) لە فەرەنسا بمىيىنى وا دەزانم سەرسام دەبى و منىش لەوھەدا ھەست بە ئازادى تەواو دەكەم چونكە پلەى ھەقىقى ئافرەتم وەرگرتوھ، ئەوھى پوژئاوايىيەكان دانى پىدا دەنىت، لای پوژئاوايىيەكان ئافرەت شتىكە بۆ سود وەرگرتن يان سود لى وەرگرتنى. ئەو گەورەيىيەم زانى كاتى ئىسلام بەخشىويەتى. لە ئىسلام دا ئافرەت بەھای تەنھا پوخسارى نىھ بەلكو بەھای مەعنەويەو پىزىكى گەورەى ھەيە. من زۆر ھەشت بە خۆشى دەكەم دواى ئەوھى بۆ يەكەم جار ئىسلام وەرگرت.

ئەم نمونەو دەيان نمونەى تر داھاتوى ئىسلام لە پوژئاوا دەخەنە پوو كە لىكۆلەران چاويان لەسەر ئەو كودەتا مەترسىدارەيە كە ئىسلام لە جىھان دا ئەنجامى دەدات و

ئەمۆ هەموو ئەوروپای گرتوووە تەو. وەك ئەنریكوچار بیالدى پۆژھەلاتناسى ئىتالى دەلئیت ئىسلام بوو بە باسى سەرەكى و كەس بپوای نە دەكرد تیشكى ئىسلام لە ئەوروپا دەرکەوئى چونكە ئەوروپا دوور بوو لە ئىسلام و دژى جەنگاوه.

سەبارەت بە داھاتووی ئىسلام لە ئەوروپا يەكئى لە لىكۆلەرەن دەلئیت: ئەو پاستەى بەلگە ھىنانەوھى ناوئى ئەوھى ئىسلام ھەموو پۆژئى دوو كەسى نوئى لە خۆ دەگرئى، ئەمەش تايبەت نىيە بە دەستەيەكى ديارى كراوى بارىكى تايبەت يان دەستەيەكى مۆبى كە بارو مۆژوو و نەرىت و بىروپاوەرى خۆى ھەبئى يان پەوتىكى ديارى كراوى ژيارى ھەبئى كە تەنگژە و چەرمەسەرى و نەرەھەتى خۆى ھەبئى. لە ئەوروپا و ئەمريكادا ھەرچەند كەش و ھەواى جەنگە خاچىھەكان و ھەولئى بىكۆتائى شتواندى و ئىنەى ئىسلامى تىدایە، بەلام مەلئەندە ئىسلامىھەكان پۆژانە پىشوازى دەكەن لە چەندىن كەس كە لە ئاست و تەمەنى جياجيا دا موسلمان بوونى خۆيان پادەگەيەنن، مەسەلەى ئىسلامى بەچەند دىدىكى جىھانى دەجولئى و گەورەترە لەوھى لە كۆمەل يان پەگەز يان گەل يان پەنگىك دا بەرتەسك بكرىتەو.

ھەلەى بىروپاوەرى مۆژووی و ژيارى پەيوەستكردى ئىسلام بە پەگەز يان گەل يان كۆمەلئىكەو، ئىسلام لە ھەموو شوئىنئى ھەيو خراو تەپوو، بۆ ھەموو مۆفئىكەش ھەيو سەرەپاى ئەو ھەولانەى دوژمنانى بۆ لەناو بردنى دەيخەنە گەپ تا بلاونەبىتەو و سەرنەكەوئى.

ئەوروپا لە داگىركارى نوئى بۆ جىھانى ئىسلامى و ھەر لە جەنگە خاچىھەكانەو ھەپووى مۆژوویھەو ئەوپەرى ھەولئى داوھ بۆ شكاندنى شان و شكۆى ئىسلام لە كەش و ھەواى خۆيدا و ھەولئى داوھ بەرىھەستى لە بەردەم دا دا بنئى تا نەگاتە ئەوروپا، ئەمەش بەھۆى پالئەرى كىنەى مۆژووی خاچەرستىھەو، بەلام لەپووى ھزىھەو سەرکەوتوو نەبوو ھەرچەندە لەپووى سەربازىھەو سەرکەوت.

بزافی پۆژهلانناسی پۆلی خۆی هه‌بوو له‌ پهرده‌پۆشکردنی عه‌قلی ئه‌وروپی تا تیشکی ئیسلامی پێ نه‌گات و هه‌ولێ داوه‌ دووری بخاته‌وه‌ و دژ به‌ ئیسلام و موسلمانان کار بکات. ئیدی چی نه‌سارنی له‌ ئه‌وروپادا هه‌یه‌ هه‌ست ده‌کات به‌ ده‌مارگیری و کینه‌ی دژ به‌ ئیسلام. له‌ ئه‌ندیشه‌ی موسلمانان دا سه‌باره‌ت به‌ ئه‌وروپا ماوه‌ی ئه‌و کینه‌ی داگیرکهره‌ و وینه‌ی پهرتجوون و ئه‌و ئه‌زمونه‌ ماوه‌ته‌وه‌ که‌ به‌سه‌ر جیهانی موسلمانان دا په‌یره‌ و کرا.

سه‌باره‌ت به‌ پۆژی دوا‌یی: له‌ قورئان دا ناوی نوسه‌ریکم نه‌دی و هه‌ولیشم دا به‌دوای هه‌له‌ی قورئان دا بگه‌ڕێم که‌ چی هه‌یچ نه‌دۆزیه‌وه‌. هه‌مووی له‌گه‌ڵ بیرۆکه‌ی پوختی یه‌کخواپه‌رستی دا ده‌گونجێ. ناوی هه‌موو ئه‌و پێغه‌مبه‌رانهم تیدا بینی که‌ به‌پۆژو پۆژدار کراون و جیاوازی نه‌کراوه‌ له‌نیوان هه‌یچکامیان دا، ئه‌گه‌ر فه‌زلی پێغه‌مبه‌ری بده‌یت به‌سه‌ر پێغه‌مبه‌ریک دا ئه‌وا یه‌کبوونی په‌یامه‌کان تیکه‌شکی، تیکه‌یشتم ئیسلام هه‌مان ئه‌و ئایینه‌یه‌ که‌ هه‌ر له‌ سه‌رده‌می ئاده‌مه‌وه‌ نێردراوه‌ بۆ خه‌لك. خه‌لكیش به‌ درێژایی میژوو دوو به‌ش بوون: یان باوه‌ردار یان بێ باوه‌ر. قورئان وه‌لامی هه‌موو پرسیاره‌کانی دامه‌وه‌، به‌وه‌ش ته‌واو هه‌ستمکرد به‌ به‌خته‌وه‌ری چونکه‌ حه‌قیقه‌تم دۆزیه‌وه‌ ﴿لَا اِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ﴾ کاتێ موسلمان بوونی خۆم راگه‌یاند هه‌ستمکرد تازه‌ له‌دایک بوومه‌ته‌وه‌و زانیم له‌گه‌ڵ براکانم دا که‌ به‌نده‌ی موسلمانی خوان به‌ره‌و کوێ بپۆم، له‌ باشته‌رین سه‌رچاوه‌کانی ئیسلامه‌وه‌ پوه‌وه‌ ئیسلام چووم، ئه‌ویش قورئان بوو. ئه‌گه‌ر مروفتی بانگی بکردمايه‌ بۆ ئیسلام داواکه‌یم قبول نه‌ده‌کرد له‌به‌ر باری شتواوی موسلمانان و شتواندنێ که‌ ده‌زگاکانی راگه‌یاندن له‌ پۆژئاوا ئه‌نجامی ده‌دن. دواتی ژبانی پێغه‌مبه‌ری خوام خوینده‌وه‌وه‌ هه‌ستمکرد به‌و سامانه‌ زۆره‌ی ناو ژبانی پێغه‌مبه‌ر (ﷺ). موحه‌مه‌د موسلمانان بانگ ده‌کات تا وه‌ک ئه‌وه‌ نه‌که‌ن که‌ نه‌سارا له‌گه‌ڵ عیسا (عليه السلام) کردیان. ئیمه‌ پێغه‌مبه‌رمان

خوشدهوی چونکه خوا خوشیدهوی و له بهرتهوهی په یامی خوی بۆ هیناوین. موسیقام له بیر کرد چونکه ئیسلام به موسیقا رازی نیه. ئیسلام ههول ددهات بۆ دروست کردنی پیاو، پیویسته وهك نهوهی خوا دهیهویت خیزان و منداله کانمان په روه رده بکهین، نهک به موسیقا و گۆرانی خیزان و منداله کانمان له ناو بیهین. چونکه کاتی بیروباوه په ناخیه کان ناتوانن به ختهوهری و نارامی له دهرهون دا بینهنه دی خه لکی په نا ده به نه بهر موسیقاو گۆرانی.

ئهو ملیونه ها دۆلاره ش که هم بوو به خشیم به بانگه وازی ئیسلامی، به هموو مروفیکی نا موسلمان ده لیم با بیلایه نی و مه وزوعیهت و بی لایه نگیری بۆ بیروباوه پی خزی یان بۆ موسلمانان قورئان بخوینیته وه، چونکه نهوهی تیدا ده بیننی که قه ناعه تی پی ده کات و ده بیننی نهوه فرمایشتی خواجه. نهو پیشه روه یه بیؤلوجیهی پوژتاوا به دیهیناوه بوویه هوی که نارگیری ئایینی مه سیحی له ژیان خه لک لیره دا. چونکه مه سیحیهت دژی نهو پیشکه وتنه بوو، دواتر به ره به ره ده ستبهرداری هه ندی رای خوی بوو و بنه ماکانی شیوان و گۆران. به لام دووباره نه یقوانی دلئ نهو خه لکه پاکیشی که زانستیان کردبوو به ئایینی بۆ خویان له بیر مه سیحیهت و له گه ل ئایینی نه سرانیهت ده جه نگان و دژی هه ر ئایینی بوون. لیره دا خه لکی ئایین له ژیان و زانست جیا ده که نه وه به لام نه گه ر پوژتاوا ییه کان ئیسلامیان بناسیایه نه وه زۆر ده گۆرا، چونکه هه موو مروفی پیویستی به ئایین هه یه.

هه لوئیستی پوژتاوا ییه کان به رامبه ر مردن هه لوئیستیکی به کپارچه ترس و بیمه له نه زانراو بویه له مردن ده ترسن. هه روه ک بره وایان نیه به دوا ی مردن، جوله که ش بره وایان وایه ژیان دنیا کۆتای ریگه یه. بره وانه جوانی ئیسلام که هه ساسیه تی نوئی و ویزدان ی زیندوو و هه ست و به رپر سیاری تی له دلئ موسلمان دا دروست ده کات، نه مه ش به هوی نیعمه تی بره وابوون به پۆژی دوا یی. پیاوی پوژتاوا یی بره وای وایه ئیسلام نا هیلی ئازاد

بيو تام و چيڙ له و ژيانه وه ببيښت. نيمه ش بؤ نه وهى له عه قليه تي مروفي پوڙڻاوايي تيښگه ين ده بئ سره تا له بنه پرته كاني نه و عه قليه ته تيښگه ين. كومه لگه ي پوڙڻاوايي كومه لگه يه كي بڼه پرستي يه و له خوا بيڼاگايه. بويه وهك له فهره نكي جه ماوه ريبيان دا نه فسانه و وينه و په يكر هه يه و مهيدانيان پره له و شتانه وا مروځ پاره هينن. كاتى نه سرانيه ت هات له گه ل كلتورى يوناني پوڙڻاوايي تيښگه ل بوو و ديديان بؤ مروځ گورا به داناني به خوا و به عيسايان دهوت خواو سيفه تي خواييان پيدا. به مه پوڙڻاواييه كان كه و تنه كيشه يه ك كه پويستيان به چاره سهرى بوو چونكه وا ده يانړوانيه مروځ كه كامله، به لام مروځ هه له ي هه يه و به لاوازي دروست كراوه و كاملې ته نها بؤ خوايه.

*سه باره ت به پيغه مبه ر موحه ممه د (ﷺ): پوڙڻاواييه موسلمان بووه نويكان قورئان ده زانن و پيغه مبه ر موحه ممه ديش به وينه يه كي نوي ي جيا له و وينه ي كه وينايان ده كرد ده ناسن. دكتور مايكل دي نيبالسا ماموستاي زانكوي مه دريد ده لئيت دانه ناني ناستي حقيقي پيغه مبه رى نيسلام له لايه ن پوڙڻاواوه ده گه رپته وه بؤ نه زاني و رقى سياسى و بڼه ماي ناييني مه سيجى. مه سيجيه كان له سره تا ي ده ركه و تني نيسلامه وه بړوايان وايوو پيغه مبه ر موحه ممه د هر ته قى و مه سيجيه و له سره گومراييه و ته نها رپبه رى ده سته يه كي لاده رى ناو مه سيجيه تي پوڙه لاته. هه روه بړوايان وايه له سره كرده كاني جه نك بووه و نه و نه زانيه ش چه ندين سده به رده وام بووه.

كرويس نيزنا بزت ده لئيت له وانه يه به دريژايي ميژوو خاوه ن بانگه واز نه بئ هينده ي مه حه ممه د به سته م بهر تانه و سو كايه تي بدرئ، هيچ تومه تيكي خاوه ن بڼه پرته ي سياسى يان ناييني نيه وهك نه و تومه ته ي به ره پړوي نيسلام كراوه ته وه. سرچاوه كشي نه وه نيه نيسلام به دريژايي سده كاني ناوه پراست يه كه م دوزمنى سياسى مه سيجيه ت بوو بئ، به لكو له به رنه وه يه كه نيسلام هر له سره تا ي

دهرکه وتنیوه مملانتي ریشه یی له گه لّ نهو شیوه سیاسیاندا هه بووه که زالن به سهر بزافه یه که میه مه سیحیه کان دا. جهنگه بهره وامه سیاسیه کانی نیوان ولاتانی نیسلامی و مه سیحیه تا جهنگه خه اچپه رستی و داگیرکاریه کانی کوتاییش زۆریه یان پینگر بیون تا پی نه دن به وپه پی مه وزوعیه ت و پیزه وه بپواننه پیغه مبه رو دامه زیتنه ری تایینی نیسلام.

دواتر گۆرانی نوئی مه سیحی به رامبه ر موحه ممه د پرویدا به رامبه ر نه زانی مه سیحیه کان له پرووی پیغه مبه ردا و بهره بهره به هوی نهو لیکنۆلینه وه میژوویبانه ی نوسه ره نه وروپیه کان له سه ده ی تۆزده و بیست دا نه نجامیان دا نه و نه زانینه نه ما. برپاری پیشو هختی دژ به موسلمانان گۆرا. نیستا له نه وروپا بابته به بانگه شه ی مه وزوعیه ت له سهر موحه ممه د ده نوسری. چهند مه سیحیه کی به هیژ هه ن که به مه وزوعیه ت له سهر نیسلام و پیغه مبه ره که ی ده نوسن. هه روه ها نه ریتی خۆیان به کارده هیتنا وه ک پشت به ستن به بنه مای یه کساننی نیوان مرۆفه کان. هه روه ها فاتیکان ده فیککی بلاوکرده وه تیایدا ده یوت: کلّیسا به و چاوه وه سه یری موسلمانان ده کات که خوی ته نه ای تاکی زیندووی به هیژی میهره بان ده په رسترا خویه ک توانای هه موو شتیکی هه یه و دروستکری ناسمان و زهویه و خه لکی دواندووه و موسلمانانیش به هه موو هه سستیکیان ملکه چی فه رمانی خوان وه ک چۆن ئیبراهیم ملکه چی بوو. موسلمانان مه سیح وه ک پیغه مبه ر به رز پاده گرن یا وه ک خویه ک دانی پیدانه نینن. هه روه ها دایکی عیسا به پیزه وه سه یرده که ن و به وپه پی ته قواوه باسی ده که ن. دواتر هیویان پۆزی دوییه به. کۆپی فاتیکانی پیرۆز داوی ده کرد پابردوو له بیر بکری و هه ولّ بدری هه ردوولا له یه ک تیبگه ن.

نه مه بانگه وازنکه بو لابرده نی برپاره سلبيه پیشو هخته کانی لای زۆریه ی نه وروپیه کان. دوی نهو نهو سه رچاوه خوییه ی په یامی موحه ممه د دی که سه ختترین

خاله، چونکه ناکوکی پيشه يی نيوان دوو بيروباوه پي ئيسلامی و مه سيجی له وه دايه. نه مه نه بانگه وازه يه که بانگخوازانی گفتوگۆ ده بوو هه ليگرن. بانگه وازيکه هه ر له سه ره تاي ده رکه و تنيه وه هه لويستيني يه کلاکه ره وه ي هه بوو پوهو و پيش ده يبرد. به لکو نه وه ي به ته واوي له نيئو ده رکه و تنی ديارده ي ئيسلام له پوژناوا دا ده رکه و ت هه لويستيني ته واو سه خت و به رگريکاري سه رکه شي بوو به و جوړه ي له باسه کاني دواتر دا باسي ده که ين. پيويسته ليژه دا ناماژه بکه ين به کتبيي ده زگا پوژناوا ييه کان زوړ قسه ي له سه ر ده که ن. ئه ويش کتبيي (سيرة محمد) ي نوسه ري پوژناوا يي (مارتن لنگره) که له سالي ۱۹۲۸ز. موسلمان بوو و ناوي خو ي گۆپي به نه بو به کر سپر اجه دين. نه بو به کر گه رايه وه بۆ سه رچاوه يه که مه کان: قورئان و سوننه ت و سه حيجي بوخاري و موسليم و (الطبقات الكبرى) ي ئين سه عد و مه غازي واقيدی و تا له و پوانگه وه کتبه که ي له سه ر ژياني پيغه مبه ر (ﷺ) بنوسي.

دواي نه مه پرسى زانا ياني پوژناوا دي سه باره ت به هه لويستيان له ئيسلام دواي نه وي خراپي مه نه جي پوژناوا و ئايدۆلۆجيا و مه زه به به ده رووني و کومه لايه تي و سياسي هه کاني پوژناوا ده رکه و تن.

دکتور پوشدي فه کار له کتبه که ي دا (نهايه العمالقه) نه وه ي نه نجام داوه و ده لئيت بۆ گه ران به دواي حه قيقه ت دا پي به پيشه نگ و نمونه داناني هه لکه و ته کان هه يه، به لام چه ند نيشانه يه که ي پرسيار هه ميشه خو يان ده نوين دواي خو يندنه وه ي چه ند بي ري کي جيا جيا ي ژياري پوژناوا هه ر له بي ري مارکسي و بوونگه رايي و ته سه وريه وه، خود له کو ييه و بۆ کو ي ده چي؟ ئامانج چيه و پافه ي بوون و پاستي دروست کردن و دروستکه ر چيه؟ دکتور پوشدي فه کار ليکۆلينه وه ي له سه ر فه لسه فه ي خا وچه رخي نه مانه نه نجام داوه (سان سيمۆن، توگه ست کو نت، کارل مارکس، هۆبه رت سينسر، سارته ر) به لام چي بي ني؟

یه کهم: دیاردهی گومانی پوون له هه موو نوسینه کانی فه یله سوفانی بیری ئه وروپی له سه دهی نۆزده و بیسته م دا.

دووهم: هه لگه پانه وهی له خوا. لیدانی ئیمان به پینوسه کانیان و تیکشکاندن هیمه ئایینه کان.

ئه وان هه ولیان ده دا ئه و یاسایانه بدۆزنه وه که له که ون دا باره کان به پێ ده که ن تا بتوانن نه پینه کانی بزائن و گومانیان وایه ده توانن ته لیسمه کانی نه هیلن. چون که یشتنه بازنه یه کی خالی له که لّ خولانه وهی دا که پانه وه سه ره تای پێیان. که وره یی عه قل له به رده م نه پینه کانی نا کۆتاییی دا سه ر داده نه وینئ و هه موویان دان ده نین به بیتواناییان له ئاست به ره نگاری بوونه وه دا یان له به رده م ئیمانی مێشووله یی پازیکه ر یان پوونی نا پازیکه ردا.

سان سیمۆن دژ به بیرویاوه ر بوو و له دیدی قۆرخکاری کلێساوه ده یروانیه مه سیحیه ت و له بانگخوازانی ئاراسته ی دووقاقی یان دوو لایه نه (نایین و زانست) بوو، سه باره ت به خوا ئه و ئه و سان سیمۆن ته نها که یشته ئه وهی بلّی خوا له هیزی سروشت دا خۆی ده نوینئ.

سه باره ت به ئۆگه ست کۆنت ئه و به چه مکی ته وای وه زعی نایین ده خاته پوو. به مه که وتۆته چالیککی بی بریار. کاتئ ئیسلامی خوینده وه وای بینی زیاتر له قوناغیکه و وه سفکردنی ئیسلام به وهی تیرکردنی خود سیفه ته کانی، به لام له که لّ ئه وه ش دا ئۆگه ست کۆنت موسلمان نه بوو و وه ک سان سیمۆن هاوپی مله وپی مایه وه.

سه باره ت به سارته ر ئه و له پیش مردنی دا داوای کرد قه شه یه کی ناو گوندیککی ساده ی بۆ به یئن، قه شه که هات و ئه ویش دانی نا به شکستی خۆی دا.

كارل ماركس وتى ئايىن سەرخۆشكەرى گەلانە، مەبەستى قۇرخكارى كەمەنووتى
 چىنايەتى ناو مەسېھىت بوو. بېردۆزەكەشى لەسەر ھەلوپىستى كلېسا لە پوژئاوا
 دانايان ئەوھى ناوى نابوو (استقلال الكادىخىن) (قۇرخكردنى كرىكاران).
 سەرسامى ئەوانەى كە پوژئاواگەرانى ھاوپىستمان پىشكەشى ئىمەيان دەكەن و
 وايان نىشان دەدەن لوتكە و پىشەنگن بەو جۆرەن و دواچار بارىان ئاشكرايوو.

بەشی پینجەم

(بیریارانى پۆژتئاوا ئە ژیارى
خۆياندا چىيان بەدیکرد)

باسى يەكەم

(ژياري پوژناوا لە ديدى بيريانى پوژناوا دا)

هەر لە پوژنى يەكەمەوێ كە چەمك و واتاكانى پوژناوا لە ئاسۆى بىرى ئىسلامى سەردەمى نویدا خزانەپوو و زانايانى موسلمان پيداچوونەو هەيان بۆ كردن و نەيارى ئەو چەمكەنەيان لەگەڵ بەكخوابە رستى دا خستەپوو و بىتوانايى بەخشش و بارگرژى ئەو چەمكەنەش بەرچاو خزان و تەنا كەمىكيان وەرگىران. بەلام ئەوانەش پاش كەمىك دەرکەوتن و ئەو ژيارە يەكسان نىە و چەمكى لە پشتيانەو يە (پۆما پيشەنگەو چواردەورى كۆيلەن) و هەموو ئەو يە پيشكەشى جيهانى ئىسلامىيان كرد چەمكى رەگەزپە رستى و ديدى نا يەكسانى بوو بۆ موسلمانان و پەنگ جياكان و ئەوانەى لە بنەپەتى پوژناوا نين. لە هەمان كات دا شالۆهكان دژ بە خودى ئىسلام بوون تا گومان لەسەر بىروباوەرو پيغەمبەر (ﷺ) و ميژووى ئىسلام و قورئان و زمانى عەرەبى بوروژنين بە نيازى هەولئى تەگهه لچنين بە ئوممەتى ئىسلامى بە بىرى پوژناوا و پرى نەدان بە پوژنگەران تا نەگەنە لای تيشكى ئىسلام. بەلام خواى گەورە بپيارى خۆى زال كردو لە پوژناوا دا چەند دەرگايەك كرانهو كە بە چاوى ريز و سەرسامىه و سەبىرى ئىسلامىام دەكرد و چەند دەنگىكى كەم دەرکەوتن و باسى گەورەبى موسلمانانيان كرد سەبارەت بە پيشكەش كردنى پييازى ئەزمونى و چەمكە زانستىهكانى ميژوو و ئابورى و چەمكى ژيار و شارستانىهت.

يەكئ لە گەورەترین كەسانى بانگەوازی ئىسلامى سەردەمى نووى كە مامۆستا حەسەن بەننا بوو هات و هيرشى برده سەر ژياري پوژناوايى و ساختەى ئەو ژيارەى ئاشكرا كردو موسلمانانى بانگ كرد بۆ بەرەنگار بوونەو هەى و خۆپاراستن لە تىكەل بوون لەگەل ئەو ژيارە. دواتر هۆشيارى لە خودى ژياري پوژناوايىه و دەرکەوت كاتى

خراپى و پەرتى و دارپمانى ئەو ژيارە دەرکەوت كاتى زانستە كۆمەلايەتى و مرقىيەكانى جولەكە تىرۆريان كرد. دەریش كەوت بانگەواز بۆ دارپماندى ژيارى پوژئاواو ئاشكراكردى خراپى بىرى پوژئاوا بوو بە زەرورەتى جەتمى ئەو قۇناغەى كە تيايدا بزاڭى بىدارىخوازى ئىسلامى دەچوويە بازنەى رابوونەو وەك پىشەكەك بۆ قۇناغى راپەرپىن، بارەكە مرقىكارى كىتەبە كۆنەكان و خراپى ئەو كىتەبانەى ئاشكرا كرد. ھەر دەبوو بەرەو پووى شەپۆلى سەرسامى و شوینكەوتەى پوژئاوا بىنەو، چونكە لە ھەمان كات دا ئەو ژيارە بەكەم دانانى ئوممەتى ئىسلامى و فەرھەنگى ئىسلامى لەخۆدەگرت. لە ئەنجامى ھاتنى ئەو بەرنامانە بۆ خویندنگەكانمان كە ھەولیان دەدا بىردۆزەكانى پوژئاوا بەسەر پرسى موسلمانان دا بسەپىنن. لىرەو پىويستمان بەو ھەيە چەند راستىەكى بنەپەتى ئاشكرا بگەين بۆ راستكردنەو ھى ئەو پىيە:

پەكەم: ئەو ژيارە پوژئاوايىە زالە لە ئىسلامەو و بە بنەپەتە بنەپەتەكانى لىنەوى، دواتر لە ئىسلام لايدا و ئىستاش وا لە قۇناغى دارپماندايە چونكە لە پىيازى خوا لايدا و كەوتە شوین حەز و ئارەزووكانى مرقۆ. ئەو تەنگزەش كە لە پووى كۆمەلايەتى و ئابوورىەو خەرىكە مرقۆ و ژيارى پوژئاوا لەناودەبات سەرچاوەكەى نەبوونى دیدى خوايى يە لەو ژيارەدا و كەمتەرخەمىەتى لە گرتنەبەرى پى ئىسلام و كاركردنىەتى بۆ لەناوبردى بەھاكان و زىدەپەوى لە خەرجكردنى سامان و زىدەپەوى بەكارھىتان دا.

نووەم: ژيارى ھاوچەرخى پوژئاوا نەيتوانى سپاردەى دادپەرورەى و سۆز و براپەتى مرقىيە لەخۆ بگىرئ و ھەموو ئەوانەى گۆپى بە ستەم و توندى و دەروونى مرقىايەتى پىر كرد لە ترس و بىم و ھەموو پىناو و پىيەكى گرتەبەر بۆ سەپاندنى پىيازىكى ژيانى مرقىيە كە لەسەر تاكگەرايى زال يان كۆمەلەبوونى خۆسەپىن وەستابى. گەندەلى ھەردوو پىيازەكە و دەستەوسان بوونيان لە بەخشىن دا دەرکەوت.

سه‌بارهت به به‌خششی ئیسلام ئه‌وا پۆژئاوا زۆر ئه‌وه‌یان له‌بیر کرد و نکولییان لیکرد تا ده‌رکوت ناچارن دانی پێدا بنین.

یه‌که‌م: موسلمانان پێش پۆژئاوا بیه‌کان که‌وتن و پۆژئاوا دوا‌ی سه‌دان سال گه‌یشتن به‌ پێبازی لیکۆلینه‌وه‌ی زانستی. ئه‌گه‌رچی به‌رامبه‌ر میژوو و بانگه‌وازی ئیسلامی به‌ویژدان نه‌بوون، به‌لکو له‌ نوسینه‌کانیان دا ئاره‌زوی ده‌مارگیری به‌سه‌ریان دا زال بوو.

ئیسلام چه‌مک و واتاکانی بالایانه‌ له‌ بواره‌دا پێشکه‌ش کرد که‌ گرنگترینیان ئه‌خلاقه‌تی هه‌لسوکه‌وت و ناساندنی چاکه‌ی که‌سی پێشتر بوو، هه‌روه‌ک رایگه‌یاند زانست له‌ ئیسلامدا هه‌موو زانسته‌ ئایینی و دنیاویه‌کانیش ده‌گرێته‌وه‌، ئه‌مه‌ش پوهه‌ و بنیادی که‌ون و دامه‌زاندنی کۆمه‌لگه‌ چاکه‌کانه‌. له‌مه‌ش دا له‌گه‌ڵ چه‌مکی ماددی پۆژئاوا دا جیاوازه‌ که‌ ته‌نها چاوی لای لایه‌نه‌ ماددیه‌کانه‌ و پابه‌ندی ئه‌خلاق و دیدی خوا ویستی به‌رامبه‌ر کۆمه‌لگه‌ و ژیا‌ریش له‌بیر ده‌کات.

دووه‌م: پۆژئاوا له‌پێش ئیسلام دا وا ویتای نه‌خۆشییان ده‌کرد که‌ شه‌یتانه‌ و ده‌چپته‌ جه‌سته‌وه‌، پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) یه‌که‌م که‌س بوو هاواری چاره‌سه‌رکردنی کرد (تداو و فان الله لم نزل داء إلا انزل له الدواء علمه من علمه و جهله من جهله). ئه‌گه‌ر پێنمايه‌کانی ئیسلام نه‌بوونایه‌ ئه‌وروپا به‌رده‌وام به‌ بۆنه‌ ئایینه‌کان چاره‌سه‌ری نه‌خۆشی ده‌کرد. له‌سایه‌ی ئیسلام دا پزیشکی موسلمان له‌ به‌ش و ماوه‌کانی خیلافه‌تی ئیسلامی دا هه‌لگه‌وتن و پاشاوه‌سه‌رکرده‌کانی پۆژئاواش بۆ چاره‌سه‌ری خۆیان بانگه‌یشتیان ده‌کردن و ده‌سته‌یان ده‌نارد بۆ زانکۆکانی قورتوبه‌ و قاهیره‌ و به‌غداد تا له‌وی فیری هونه‌ری پزیشکی بن. ئیسلام شیوه‌یه‌کی نویی هیتا که‌ پزیشکی بیروباوه‌ری بوو. واتاکه‌شی په‌یوه‌ستی پێنمايه‌ دروسته‌کانه‌ به‌ بیروباوه‌رو په‌رستشی

مروغهوه، بهمهش نهو پینمایانه نمونه‌ی پیروژ پاکیری و گوپرایه‌لی ناو ده‌روونی خه‌لکیان ده‌بی. ئیدی نوپژ بی دست نوپژ و په‌رستش بی یاک و خاوینی نابین.

برناردشو سه‌رسامه بهو پینماییه پزیشکیانه‌ی که پیغه‌مبه‌ر (ﷺ) سه‌پاندنی به‌سه‌ر کونگره‌ی مه‌دینه‌دا و ئیسلامیش کومه‌لگه‌کانی له هه‌موو شیوه‌یه‌کی توندو تیژی و پارایی جه‌رگه‌ی گهنده‌لی پرگار کرد وه‌ک شیوه‌کانی قوما‌ر و بیتاب‌پوویی و مه‌ی نوشی، به‌لکو ژیانیکی پاکو بو موسلمانان ناماده کردوه.

پینماییه‌کانی ئیسلام موسلمانان ده‌ده‌ن بو خوپراگری و ئیمان و تورپ نه‌بوون له‌کاتی نه‌بوونیدا یان خونه‌کوشتن له کاتی موسیبه‌ت دا. بویه پرودای خوکوشتن له کومه‌لگه ئیسلامیه‌کان دا له‌چاو کومه‌لگه نه‌روپیه‌کان دا زور که‌مه.

هه‌روه‌ک ئیسلام چه‌ند بیردۆزه‌یه‌کی له په‌روه‌رده‌ی جنسی دا خستنه‌پوو له پیش خویندنگه‌ی هاوچه‌رخ دا. بویه نه‌پینه‌کانی جنس و پیکهاته‌ی کۆرپه‌له و گه‌شه‌سهندنی له سکی دایکی دا فیری موسلمان کردوه. پاشان راشکاوانه شیوه‌ی راسته‌وخوی جنسی دروستی و پری چاره‌سه‌ری له نه‌خوشی جنش له‌پری پاک و خاوینیه‌وه بو موسلمان پوونکردوه‌ته‌وه.

هه‌روه‌ها ئیسلام پزیشکی بو هه‌موو خه‌لک دانا نه‌ک بو یه‌ک چین وه‌ک نه‌وه‌ی لای ئیغریقه‌کان باو بوو. (ئه‌مه وه‌رگیراوه له کتیبی الطب الوقائی ئه‌حمه‌د شه‌وقی فه‌نجه‌ری).

موسلمانان یه‌که‌م که‌س بوون خولی خوینیان به وردی وه‌سف کرد که‌چی سی سده‌ه دوای نه‌وه له چه‌ند ده‌قیکی وه‌رگیراوی کتیبی (ابن النفیس) هوه پوژناواییه‌کان وه‌ریانگرت و درایه‌وه پال پزیشکه پوژناواییه‌کان. دکتور یوسف سف‌ت ده‌لایت: ئیبن نه‌فیس یه‌که‌م پیشه‌وای هارفی پزیشکی ئینگلیزی بوو. ئیبن نه‌فیس یه‌که‌م که‌س بوو ده‌وره‌ی بچوکی خوینی به‌چه‌مک و واتایه‌کی نه‌زموونی ناشکرا کرد و بیردۆزه‌که‌ی

گالينٽوسى ٽيڪشڪاند. هر وهه ها چه مڪي پزيشڪي ئيسلامى بيردوڙهه چاره سهرنه كردنى نه و نه خوڻشيانهئى ٽيڪشڪاند كه گوايه هيچ هيوايه كى چاره سهرين نيء. بيردوڙهه پزيشڪي تايبه تيشى له نابرد و پزيشڪي دانا بؤ هه مووان.

به خششى موسلمانان له مهيدانى پزيشڪي دا نه وهستا و چوه مهيدانه كانى تريش، به لام نايا هه لوئيسى پوڙڻاوا چون بووه (هه لوئيسى پوڙڻاوا نڪولى ته واو بوو له به خششى ئيسلامى، نه مهش زور دريڙهه كيشا تا هه ندى كه س هاتن كه به رامبهه موسلمانان ويڙدانيان نواند).

سبنسهر فامبرى ده لئيت: يهك زانا ناتوانئى له گومه زى زهره پامئيتئى بيئ نه وهى ناويكى عه ره بي بيئئى، زانايه كى سروشتى ناتوانئى شيكاري گه لايهك بكات يان به ردئى بپشڪئى بيئ نه وهى وانه يه كى عه ره بي بيرنه يه ته وه. هيچ دادوه ريئ ناتوانئى پوڙئى به سهر ببات بيئ نه وهى بنه مايهك وه ريگريئ كو عه ره ب ديناوه. هيچ پزيشڪئى ناتوانئى له گه ل بازنه ي نه خوڻشيه كى ناسراوى كونه وه هه لسوكه وت بكات بيئ نه وهى پووى له پاي پزيشڪيئى عه ره ب بيئ. هيچ گه شتياريئ ناتوانئى پوهه كه نارو كوئجه كانى ئاسياو نه فريقا بجئ بيئ نه وهى پشت ببه ستئى به زمانى عه ره بيئ، چونكه ته واو بلاوبوه ته وه به جوڙئى هه ندى بيئ زيده پوهى جهخت له وه ده كه نه وه پيئنج يه كى خه لكى سهر زهوى به عه ره بيئ ده دويئن. نه گه ر نه وه مان بيركه وت وه كه موسلمانان له ماوهى ههشت سه ده دا له نه نده لوس دانهرى گه وره ترين زانسته كان بوو. نه وا به داخه وه ده بين كه بروامان و ابئى مادده يه كى ديارى نه كراوى هونه ري ميڙوو و زانسته كان و كومه لايه تي و مافه كان له و خاكه وه پيمان گه يشتبئيت).

زاناي ديار ديڦونيت له كتيببه كه ي دا (پوڙش بؤ موحه ممه د و ئيسلام) ده لئيت: (ده بيئ نه وه بزائين زانسته سروشتيه كان و گه ردوون و زانستى بيركاري و زانسته كانى تريش كه له سه ده ي ده يه مه وه نه وورپا يان بوڙانده وه له قورنانه وه وه رگيران. به لكو

ئەوروپا زۆر زیاتر لەو قەرزازی ئیسلامە. چونکە ئەو ئایینە یەكە دەستورە ی فەرمانی کردووە بە دیموکراتیەت و پێگەری کردووە لە خۆسەپێنی بە فەرمايشتی ﴿وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾ ﴿وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ﴾ بەمە دەرگای مافە نوێکانی لە بەردەم مەزفدا کردووە نەو. بەگشتی موسلمانان ئەوروپایان لەو سەردەمی تاریکیە پزگار کرد که لەو پەپێ تاریکی دا بوو. ئەوان پوژناواییان لە تاریکیەو بەرەو پووناکی بردو شوینەواری پزیشک و ئەندازارییان بۆ پاراستن. بەراستی موسلمانان بە مامۆستای ئەوروپا دادەنرێن) ئەمە دانپێدانانی جەمسەر و گەورەکانی بیری پوژناوان. پوژناوا زانستە ئەزمونییە ئیسلامیەکانیان وەرگرتن و لە ئەخلاقیاتە بنەپەتیەکانی زانست دایانمالین و سەرچاوەی بنەپەتی خواییان بۆ ژیار لەبیر کرد. بەو لە تەنگەلانیەو بەرەو تەنگەلان چون، لە کەنارگیری و دوورگیری لە ژیانەو کە بەستبوونی بەرەو بێتابرووییە کە لە ناوی بردن.

پروفسیسۆر سیمۆن جارگی دەلێت: پوژناوا پایە پوچیە پوشتبیریە ئایینیەکانی لە دەست دان و ئیتر شتی نیە پالی پتووە بدات. ئایینی نەسرانیەت پایەکانی خۆی لە دەستدان و چون بەرەو پوچیەت کۆتایی هات و لە دەروونەکان دا کوزایەو. ئیدی لە پوژناوادا جۆری لە بۆشایی و جۆری لە دەستدانی گشتگیر دەرکەوت کە نەو گەنجەکان پتی داخ دەبن. من بروام وایە ژیا ری پوژناواییمان ئیستا لە سەر مەرگدایە. ئیمە ژیا ری دەبینین کە لە پکە بەریدایە و خەریکە دەمری، دەبی ژیا ریکی نوئی لی پیکبێنی. ئیمە لە چالکی تاریک دا دەژین و تا ئیستاش چاوەرپی ئەو پووناکیەین کە پیمان نیشان دەدات.

جاك برل دەلێت: جگە لە ئیسلام ئایینی نیە بۆ هەموو بوون بۆ بیروباوەرپی بگونجی کە گیانی مەزف و مەزفبوونی لەو تاریکیە ماددیە دەریکات کە تیایدا داکەوتووە.

ليڙه دا جوڙه يهك دهنگيهك له سهر داكهوتنى ژياري پوژتاوايي هيه، دكتور ماركس فريش دهليت: نيمه له بوشاييهكي ئايدولوجيدان به و اتايه ي چهك و ئايدولوجياكاني به ردهستمان ماركسيهت له لايهك و ليبراليهتي سهرايهداري له لايهكي ترهوه بوونهته پيتناوي په يره و نهكراوو ناواقعي. نهو بوشاييه ئايدولوجيايي زور مهترسيداره. دهقنيكي ئايدولوجي به واتاي بيروباوه پي و هززي نهو بوشاييه بوشايي به هايه واته كه موكرتي به ها- به دواي نه مه دا به شتيكي گوره ي زماني سياست و چهك و اتاكاني ته نها چند ده رپينيكي په واجپيده رن بي مزمونينيكي حه قيقى.

نيمه ده زانين جيهان په يوه ست و ديده كاني لايه نه بيري و عه قليه كاني له ده ست داون، كاتي باسي مه سه له شخسيه خو بيه كان ده كه ين ته نها له سهر ناستي تاك نيه به لكو له سهر ناستي نه ته وي و نيشتمانيه. چونكه نهو پرسه ته نها پوه و جيهاني پوژتاواني و جيهاني ستيه ميش ده گريته وه. ژياري نه مريكي دارمانيكي ژياري ده نويني به به راورد له گه ل بنه رت نه وروپيه كان دا، نيمه ته كنه لوجيامان هاته پي و له ژيانمان دا په گي داكوتا و پيشكه و تنيكان هاته پي كه له بنه رت دا داوامان نه كرد بوو. له گه ل نه مه ش دا ده بي له گه ل نه و شته نو ييانه ي دا هه لسوكه وت بكه ين كه پيشكه شي نيمه ي ده كات.

جيهاني ستيه م ئالوده ي به ره مي جيهاني يه كه مه و كومه لي سلبيات و په گزي ويرانكزي له خو گرتوه. ته كنه لوجياي جيهاني يه كه م له وينه سه ركه شه سلبيه كي دا جيهاني ستيه م تيده په پيني، نيمه ژياريكي نو يان ژياريكي ته واو پيشكه ش به جيهاني ستيه م ناكه ين وهك چون له ميژوي ژياري كون دا پوي دا. په گه زتيكي نا ژياري هات كه به سهر هه موو لايه نه كاني ژيان دا سه ركه وت.

زاناياني پوژتاوا باسي ژياري يهك ديد ده كه ن: ماركليزي فهيله سوفى ناسراوي نه لمانيا وا وه سفى ده كات كه ژياري يهك ديد، نه و يش تيرويوني به كارهي تانه، له سايه ي ژياري يهك ديدى به كاربه ري دا پياو هه والي مه رگي باوك يان دايك ده بيستني له بري نه وه ي نازاريكي پوحي به ركه وي تا مردن و حيساب و كورتي ژياني دنياي

بيريخاتەو، كەچى دالخورش دەبى و ئارەزوو ماددىيەكەى دەكرتتەو و دەلئيت زور باشە سامان و مالى چاك بە ميرات دەگرين.

كارەساتى بەتەمەنەكان لە كۆمەلگە پيشكە و تووەكان دا كە بيزاون ئەو يە دەبى پوژن، ئەمەش دەردىكى پوژئاوايىەكە سەرەتاكانى لە شارە گەرەكانى ئيمەش دا خەرىكە دەردەكەون.

ژيارى پوژئاوايى بە ھەردوو بەشى لىبرالى و ماركسيەو دەنالئيتى بە دەست تەنگزەى كۆمەلگەى ئىسلامى و لەرزەى بەھا و تەنگزە كاراكانى گەيشتن بە خۆكوشتن لەبەر چەند ھۆيەكى پوچ يان نا ئامادەيى بەردەوامى ھۆشيارى لەپى بەكارھىنانى ماددە ھۆشبەرەكان يان قورخكارى بەخششى مرۆيى ئالوگور پيكرابى وشكى ھەستەكانەو.

ئەمە سەرەپاى پقى كورپ بۆ باوك و نامۆيى نيوان نەوەكان، كيشەى كيشەكانى مرۆف ئەو يە كيشەيەكى لانەبى. مرۆفى پوژئاوا دواى چارەسەرى كيشەكانى لە بارىكى نەبوونى ئايىنى دايە كە كارىكى بى سنورى پى دەكات. ژيارى ماددى پوژئاوا لەسەر داروپەردووى ئايىن دامەزراو و جەخت دەكاتەو سەر ژيارى تەكنەلوجيا يان ژيارى ئامير. ئەمە ژيارىكى بى دل و ھەست و ويژدانە و ژيارى مرۆفايەتە بى ئامادەبوونى خودى مرۆف.

سۆركن ئامازە دەكات بە دارمانى ژيارى پوژئاوايى و دەلئيت: ژيانى كۆمەلايەتى لە ژيارى ھەستى دا تەواو پيچ و ئالۆزە. خەبات تيايدا لە پيئاو كامەرانى دا توندە. ئەوا ئەو كات ھەولى ئەوديو چيژەكان ھاوسەنگى عەقلى و ئەخلاقى وا دادەپمىنى كە دەزگاي عەصەبى زۆريەى خەلگ بەرگەى فشارى ترسناكى بەرەو پووكراوى ناگرى و ھەلدەوھەشى، مرۆف لەو ژيارەدا نمونەى بالاي نى و ژيانى پىر لە مەملانئيتى شيواوہ بۆيە دەبىتە داوى خەيال و پائنەرەكان و ھاوسەنگى خۆى لە دەست دەدات و بەرەو ھەلمەتى توندى و پيرانكەرى خۆپاسارتن دەكەوى.

ئەو ھى چەسپاوہ ئەو يە بارگرزى عەقلى ھاودەمى خۆكوشتنە چونكە يەك ھۆكار ھەيە، ئەويش بارگرزىيە كۆمەلايەتەكانن، مرۆف كاتى لە كۆمەلگە كەنار دەگرى پووہ و خۆكوشتن دەچى، بووداوەكانى خۆكوشتن لە كۆمەلگەى ئىستادا زيادىيان كىردوہ و

ئەوێش بەو تەنگژەدا تێدەپەپێ کە پەییوەندیەکانی خێزان هەڵدەوێشێننەوێ و زیاتر خەڵک کە نارگیر دەکەن و ناسەقامگیر و ناشارامن و لەنیۆ کۆمەلگە و دامەزراوەکان دا هەڵدەگەپێن، ئەمە سەرەپای زیاد بوونی ویستەکانی مۆژ کە تەنھا بە پێکدادان لەگەڵ بەرامبەردا دینەدی. ئەمە وا دەکات تا کە لە کەشیکێ پێ لە پێ و دوژمنایەتی دا بژیت.

سۆرگۆن دەلیت: ژیاڕی هزری گرنکی نادات بە خۆشگۆزەرائی ماددی و نایگۆپێ، بەلام ژیاڕی هەستی لەسەر پەچاویکی ماددی وەستاوێ و هەموو هیزی خۆی بەکار دەهێنێ بۆ بە دەست هێنایی زیاترین ماددە و پششت دەبەستن بە زانست و هونەرەکان لە پێناو زیادکردنی بەرھەم و بازرگانی دا، بە داگیرکردنی گەلە لاوازەکان و بردنی سامانیان دەتوانن خۆشگۆزەرائیەکی بەفرئاوانتری ماددی بۆ خەڵکە کە یان دابین بکەن. بەلام چەند هۆکاریکی تر هەن گومانیان لە دنیایی بیھیا دەکات: لەوانە لیکھەلوێشان و جەنگ و شۆپش و توندی و پەقی و لیکھەلوێشان پەوشتی کە دنیایی ناھیلن. لێرەوێ ژیاڕی ئیمە بە مەترسیدارترین ماوێ ئینتیقالی میژوویی مرقاھەتی دا تێدەپەپێ، بەدوای ئەم پۆل و ماوێش دا چەند شۆپش و پشٹیویەکی بیۆینە دین، دیارترین دیاردەش زۆری تەنگژە و بارگژی ئابوری و پووداوی کارەسات و تاوان و بلابوونەوێ نەخۆشیە عەقلیەکان.

ئارتۆل توینی بی باس لە مەترسیدارترین دیاردەکانی شارستانیەت دەکات:

*بێپەرستی دەولەتی هەریماھیەتی ئە پۆژئاوا:

فوناد موخەممەد شەبل دەلیت: لیکۆلینەوێکانی توینی سەبارەت بە داڕمان و لیکھەلوێشان ژیاڕەکان ئەوێان لیکەوتەوێ هۆکاری هەموو باری جۆرێ لە سەرکۆتی چارە خۆنوسین پەچاوە لێکردنە لەگەڵ زێدەپۆیی کۆمەلگە لە مافی دا لە ئاراستە کردنی ویستی خۆی بۆ خۆی دامەزراندووە. توینی ئەو پایە دەسەپینێ بەسەر پای گشتە کۆمەلگە پۆژئاوایی دا و دەبینی پالی داوێتەوێ بەپێ پەرستشی چەند بێتیکەوێ.

به لآم له نټو ټو بټانه دا بټی هه یه كه له نټوان دوو جهنگی جیهانی په كه م و دووه مدا په رستشی به سهر بټه كانی تردا زال بووه، ټویش بټپه رستی ده ولټی هه رټمایه تیه. توینبی دیارده ی به پیروزدانانی ده ولټی هه رټمایه تی تا په رستنی به هه پره شه کاریکی ترسناکی پوژناوا دټنی، له دوو پوانگه وه: یه كه میان ټو هیه ټو په یوه سټیه بټپه رستیه ی ده ولټی هه رټمایه تی بېروباوه پری ټایینی حه قیقی زورینه ی دانیشټوانی جیهانه كه مرؤکی پوژناوایی به سهر دا دراوه. دووه میشیان ټو هیه ټو عه قلیه ته پووچه هؤکاری له ناوچوونی زیاد له چوارده زیاره. ده كری ژماره شیان شانزه ژیار بن له نټو بیست و یه ك زیاردا. له جهنگی وادا كه برا برای ده كوشت و توند و تیژی به ركارده هات له ټه نجامی په یوه سټی به ده ولټی هه رټمایه تیه وه. ټه مش گوره ترین هؤکاری بلاوی له ناویردن بوو.

توینبی پیی وایه ته نگره ی كومه لگه ی پوژناوایی پوچانیه نه ك مادی، چونكه هه رچند ټو كومه لگه یه له پټشكه وتنی مادی دا گه یشتبټته لووتكه ټو هه سټ به برسټیه کی پوچی ده كات. ټه گه ر ده روونه پوژناواییه كان پارایی بو شایی پوچیان هه بی ټو هه ده رگا ده كاته وه بؤ چند شه یتانیکی وه ك نه ته وایه تی و فاشیزم و شیوعیه ت، ده ی تاكه ی بی باوه پټکی ټایینی به رگه ی ژیان ده گری.

مرؤیی پوژناوایی كاره ساتی به سهر خو ی دا هیټاوه به هوی خستنه گه پی هه موو هه ولټه كانی ته نها بؤ زیاد كرنی به خته وه ری مادی. ټه گه ر ویستی بؤ ده ریازبوون بگه ری تاكه ریگه ی دابه شكردنی ټه نجامه كانی هه ولټه مادیه كانیه تی له گه ل زورینه ی په گه زی مرؤیی دا، ټه وانه ی كه له بواری مادی دا سه ركه وتوو نه بوون.

ټه گه ر ټه وه شی بؤ زیاد بكه ین له پوژناوادا و مافی مرؤف نیه و هیچ زامنئ بؤ مافی مرؤف نیه جگه له شه ریعه تی نیسلا می كه له سهر بنه مای دادپه روه ری و ټازادی و

يەكسانى ۋە ستاۋە. يارى ديموكراتىيە تېش پېلاننىكى لە خىشتە بەرە، چەند ديار دە يەكى تىش ھەن دە بىن لەم بوارەدا باسيان بگەين:

۱- ترس و بيمىن كە بوۋە بە بەشى كۆمەلگە ئەوروپىيە كان دەگە پىتەۋە بۆ لىككە لۋە شان و گرتنە بەرى بىردۆزەى خۆپزگار كىردنى جنسى، واتە لىككە لۋە شان لە كۆتە پىكخەرە كانى پەيوەندىيە جنسىيە كانى تاك، ئىدى شەھۋەت يان چىزى كراۋەى جنس لاي ھەندى بىر يار ۋەك چارە سەرى ھەموو كىشە كانى مرۆڧ وايە و پزگار كىردنى ئافرە تېش لە كۆتى پىكخىستنى شەھۋەتى جنسى ھۆكارى چەندىن كىشەى كۆمە لايەتى بوۋە، ئەو بىردۆزە سەرشىۋىنە رانە بوۋنە ھۆى پزىنى كۆمەلگە كان.

۲- ديار دەى خۆكوشتنى عەلمانىيە كان: بىگومان چەند ھۆكارىكى قولى پەيوەندى نىۋان بەرزى بوۋنە ۋەى پىژەى خۆكوشتن و دوورى لە حوكمى ئايىن ھەن (ۋەك دكتور ھەسەن شەرقاۋى دەلئىت). كارى خۆكوشتنى ھەندى كەسى ديارى ناو بىر يارانى كە تايىيە تەمەند بوۋن بە خۆپزگار كىردنى عەقلى و نكولى ئايىنە ئىسلامىيە كان بەلگە يەكى پوۋنى مايە پوۋچى ژيارى پوژئاوايە. زۆرىك لە سەر بىرۆكەى خۆكوشتن نوسىنيان ھەيە ۋەك ئەندىرە مالرۇ لە كىتئە كەى دا (بارى مرۆبى) بىركامى نوسەرىشى دەلئىت: دەكرى خۆكوشتن شىتئىكى گەرە تر بىن لە تەنھا بىھىۋا بوۋن و تەھەدى.

بىگومان ھۆكارى بىھىۋايى دەگە پىتەۋە بۆ بىئومىدى ناو مەزھە بە ماددى و عەلمانىيە كان و سنوردارى عەقلىان. ئارسەر كىسلەر ماركسىيەتى ۋە رگرت و كىردى بە سەرچاۋەى پۇمانە كانى، دواتر ساختە و دەستەۋسانى و كەمى لىككە لۋە شان و لاۋازى و پوۋچى بانگە شەۋ نەزۆكى بانگە ۋازە كەى بۆ دەر كە وتو بىھىۋا بوۋ تا گە يىشتە بىھىۋايىيەكى كوشندەى وا كە بەرە و خۆكوشتنى دەبات ۋەك ئەۋەى بە پىچەۋانەى گارودىيە ۋە كىردى، گارودى ئاشكرائى كىرد ماركسىيەت پىگە يەكى داخراۋە تەنھا لە ئىسلام دا ھىۋا ھەيە بۆيە مۇسلمان بوۋ.

ژياري شلوقى پوژناوا ئه وه ناكات و مليونه ها دولار خه رج ده كات بو چالاكى چاندى
دل. به و پييه چهند دليكي بيسوود ده كوپي به دلي ميمون و سهگ و به راز.

دكتور برنارد ده لئيت: من هه ست به ويژدان بريندارى ده كه م كاتي نه فسه رى چالاكى
چاندى دل بووم، و انازانم به و كارهم مرؤم به خته و هر كردي چونكه نه و دلانه ي
كوپيومن ندر نازين به لام ژيانى خاوه ن دله كانم كر دووه به زنجيره يه ك سه ختى و
سه لارى و ناره حه تى.

له و قوناغهى پيشووى سه ره تاكانى سه ده ي پانزه ي كوچى دا نه و هاوارانه
هوشياركه ره وه بوون بو نه و رابوونه ئيسلاميه ي كه موسلمان بوونى كه وه بيرياران
هيماكه ي بوو، چهند نوسينيكي به رفرراوان و مه ترسيدار دوور له چاو بوون، به لام نه مه
ده رگاي له به رده م ليكوله رانى به ويژدان دا كرده وه:

كتيبي (الله أكبر) عه بدولكه ريم جه رمانوس. كتيبي (أقول الغرب) ي ستنكله ر.

كتيبي (ئيسلام له دووريان دا) ي ليويولد فابس (موحه ممه د نه سه د).

كتيبي (مرؤ نه و نه زانراوه يه) ي ئه ليكس كاريل.

كتيبي (موحه ممه د پيغه مبه رى خوا) ئيتان دينتبه .

سه ره راي نوسينه كانى جه ماله دينى نه فغانى و موحه ممه د عه بده و عه بدولحه ميد بن
باديس و ئيقبال و ماليك بن نه بى و حه سه ن به ننا و مه ودوودى و نه ده وى كه هه موويان
هه ستى پولي نوپيان بيدار كرده وه و تيايدا كارودى و بو كاي و نه ليسون ده ركه وتن.

ده بينين موحه ممه د نه سه د ده لئيت: له گه ل چه مكى هيمنى مرؤى بو ژيان زياتر
سوژداريم هه بوو تا ره وتى ژيانى خودايى باوى ناو نه وروپا، نه مه ش به ره به ره وايكرد
به دواى هوكاره كانى ناكوكى دا بگه ريم، نه مه ش ته نها به ليكولينه وه له رينمايه كانى
ئيسلام ته واو ده بوو. به هوى چاك ته واو كردنى نه و ليكولينه وه مه وه وام ليها ت ئيسلام
وه رېگرم. به لام توانى له ئاسويه كى نوپى كومه لگه يه ك دا چاوم بكاته وه كه نه گونجانى

تيا نيه و له وپه پرى براهيتى حه قدان ئيدى جياوازي ته واوى نيوان ئيسلام و ئيمكانياته
 ميساليه كانى ناو پړنمايى ثابينه كه يانم به ديكرد، ئه م دوزينه وه و سه رساميه به رامبه ر
 نه وهى بووه و نه وهى ئيستا هيه وايكرد هه ولبدوم له ديدنكه وه له حه قيقه ت نزيك
 بيمه وه كه سۆز و خو شه ويستى تيايه، ئيدى خۆم له بازنهى ئيسلام دا دوزيه وه، نه و
 نه زمونځيكي پوختى نه نديشه يي بوو كه وايكرد له ماوه يه كي كورت دا قه ناعه ت بكه م
 تنه ا هۆكارى دارمانى كومه لايه تى و پوژشنيبرى موسلمانان ده كه پړته وه بۆ وه ستانى
 هه نگار به هه نگاويان له شوينكه وتنى گيانى پړنماييه ئيسلاميه كان، بينيم ئيسلام
 هيشتا ماوه وه هيه به لام تنه ا گيانه .

به هينده ي هه ست كردن به په قى و چه نديتى چالاكى نه و پړنماييانه به
 هينده ي كاريگه رييان له ده رووم دا پرسيار دروست بوو سه باره ت به وهى
 بۆچى موسلمانان له ژيانى كرده بيان دا په پره وي ناكه ن. به وردى به
 ميواندارى چه ندين بيريارى ئيسلام له سه ر نه و مه سه له دوام تا نه وهى وا خۆم
 پامينا قسه ي بۆ موسلمانان بكه م وه ك پاريزه ريكي ئيسلام له پاى پالدا نه وه و
 ده ست ليپه ردانى نه وان، هه ستم نه ده كرد به و گه شه سه نده ي كه به سه ر بارم
 دا هاتبو تا له پاييزى سالى ۱۹۲۵ز. دا نه وكات له شاخه كانى نه فغانستان
 بووم حاكمى هه ريى (شاه) پيى وتم: تو له پاستى دا موسلمان نيت به لام
 به لام هه ست به وه ناكه يت. نه م وشانه شو كى بوون بيده نكيان كردم، به لام
 كاتى له سالى ۱۹۲۶ز. دا كه پامه وه بۆ نه وروپا نه نجامى سرورشتى هه لويتى
 خۆم بينى كه موسلمان بوون بوو، نقر پرسيارم كرد بۆچى موسلمان بووم،
 ده بين دان به وه دا بنيم وه لام پى نيه، چونكه من كاريگه ر نه بووم به تنه ا

لايه نيكي ئيسلام، بهلكو كاريگه ر بووم به هموو بنيادي سه رسوره پنهري
 ئيسلام له په يوه ستي دا. تا ئه م ساته ش ناتوانم لايه كي ئيسلام به سه ر
 لايه كي تري ئيسلام دا بده م، وهك نه وه ي من ده يبينم ئيسلام كاريكي
 نمونه يي نه ندازياري ته واوه كه هموو به شه كاني ته واو په كانگيرن تا نه و
 ئاسته ي پالپشتي په كدي ده بن لايه نه چا كه كان نيشان ده دن. له وانه يه نه و
 هسته بن كه هموو پښمايييه كاني ئيسلام له شويني دروستي خزيان دا
 بالاتر له باس و وه سف دانراون. له وانه يه هسته بن زال بووي به سه ر
 هستم دا.

باسى دووهم

(گاروودى سەرچاوه يەكى نوپى تيگە يىشتن لە ئىسلام)

لەسەر شانى ھەموو ئەوانەوہ كە ھېرشيان برده سەر ژياري پوژناوايى و بيري پوژناوايى گاروودى مات كە گەورە بە چاويكى ماركسى پلە بەرز بوو تا سەرلە نوپى چەمكە كان وەرگري و دايانپوژيئەوہ بەو ديدە راستە دلنيايەي كە ئىسلام پزگار كەرى موقايە تپە لە سەردەمى نوپى دا. گاروودى دوو شت كۆدە كاتەوہ، ئەو شايبە تى دارماني ژياري پوژناواو بەلگەي تاكە داھاتووي موقايە تپە لە سايبەي ئىسلام دا، لە چەمك و واتاي كەسيكەوہ كە پتي وابوو لەوانەيە ماركسيەت شتى بيبەخشي بە جيبھان، بەلام لتي بيبھوا بوو تا بينى ئەوہي كۆمەلگەي ئەمپوي پوژناوا و موقايە تيش پيوستى پي ھەيە لە ئىسلام دا ھەيە. ديارترين بپياريشى لەو بارەوہ بريتى بوو لە:

يەكەم: توانانى ئىسلام بۆ پەيوەستكردى پيناو و ئامانجەكان، ئەمەش ئەو ئەركە گرنگەيە كە ژياري پوژناوايى نەيتوانى بيكات و سەرچاوه يەكى ئەو پووشانە سەختە بوو كە تووشى بوو و بەرەو لەناوچوونى برد.

دووەم: سوور بوون لەسەر ديدى خوايى بۆ كۆمەلگە و ژيارەكان و داننان بە دەسلەلاتى بالا دا كە ئەويش ئەو ديدەيە ژياري پوژناوايى بەتەواوي لەبيري كردووە و بوو تە ھۆي دەستەوسانى و پەرت بوونى، گاروودى لە بنەپەت دا پتي وايە نكولى لە خوا گەورە ترين ھەپەشەي سەر ژيار و بيري پوژناوايە.

سپيەم: بپروكەي كۆمەل بوون و كارى چاك لە بەرزەوہ ندى كۆمەلگە.

چارەم: ملە جپري پوژناوا بۆ بيرو فەرھەنگى ئىسلامى و لەبيركردى ئەو پۆلە گرنگەي كە موسلمانان لە بوارە زانستە ئەزموونى و بوارەكانى تردا بينيان.

پینجهم: وهك گه پانه وه بۆ سروشی قورنانی له پری راستی نیسلام دا چاره سهر بۆ ئه و كیشانه هه به كه پوژانه له ژيان دا هه ن بۆ ئه وهی تیکه لیان بکهین به نه ریتی نمونه یی نه مریکی یان سۆفیتی یان ئاراسته ی پوهه و هاوچه رخی له گه ل ئاراسته ی پوهه و پوژناوا چوون تیکه ل بکهین.

شه شه م: چه مکی ده ولت و ماف له نیسلام دا پیچه وانه ی چه مکی ده ولت و مافه لای پۆمان و پیناسه ی مالکیت له نیسلام دا سه بارهت به مافه کان جیا به و جیاوازیه کی زۆر هه به له گه ل ماف و شه ریه ته پۆمانی و خوا بیه کان دا ههروهك چه مكو واتایشیان له بهك جیان، جا ته نها خوا مالیکه و سه ریه رشتی کار و نه زمونی ئه م بوونه ی له دهسته، به کاره یانی مولکیت ئه نجامی دوورتر له تاك و له سوودی شه خسی تاك له خو ده گری، لیره دا به ریه ککه وتنی نیوان بیره دۆزه ی تاکه گه رای و بیره دۆزه ی کۆمه لیتی نیسلامی ده رده که ویت. حوکمی نیسلامیش جیا به له حوکمی پاشاکان له سه ر بنه رته ی مافی خویی و وهك ئه و دیموکراتیه ته ی له ده سه لاتی دا جهخت ده کاته وه سه ر که سی یان حیزی له دیموکراتیه تی ئه سینادا بیست هه زار هاوالاتی له پالیان دا زیاد له سه د هه زار کۆیله ی بۆ بهش له هه موو مافی هه بوون- ئه مهش دیموکراتیه تیکه له سه ر کۆیلا بیه تی وه ستاوه و ته نها بۆ که سه خاوه ن مولکه کان دیموکراتی هه به.

جیاوازی نیوان دیموکراتیه ت و شورا زۆر پوهنه: دامه زراوه پوژناوا بیه کان له وانهش دامه زراوه ی دیموکراتی له سه ر بنه مای پیره ز پراگرتنی تاك وه ستاون وهك ئه وه ی مروه هه موو شتی بۆ له بوون دا و سه رچاوه و ئامانجی به هاکانیش بۆ، به لام شواری نیسلامی دامه زراوه بیه کی تاکه گه رای کۆمه لایه تیه له بهك په وتی به کانگری ته واودا. کاتی دامه زراوه پوژناوا بیه کان دینین به ژه هریکی ده ره کی نیسلام ده خنکینین، ئه و تاکه گه رای بیه ده گۆپۆ بۆ دانانی تاك به پیوه ر و ئامانجی به هاکان چالاکی کوشتنی

گياني ڪڙمه لايه تي و بالايي پڙحيه. ٺه و بالاييه پڙحيه ي مرؤڙ دهڪاته پيتاوي ٺامانجن
 كه بهديهيتاني په يامي خواييه.

هه وٽه م: ٺابووري سياسي پوڙٽاوايي خوي له دوو ويٺه ي پوڙجوازي و مارڪسي دا
 ده بينيتوه، ٺه م ٺابوريه زانست نيه، با ڪتتبه ڪانيش هه ولي ٺه وه ي بؤ بدهن، به لڪو
 تنهنا چهنه ٺايدؤ لؤجيايه ڪن دانراون بؤ سه لماندن ي مه زهه بي ڪه بپياره يه ڪلا
 پيشوه خته ڪاني ده شاريتوه (واته ديد ي تاييه تي بؤ مرؤڙ) ٺابووري سياسي وا
 ده رواني بؤ مرؤڙ ڪه تنهنا به رزه وهندي شه خسي پٽيهري دهڪات و له سه ديد ي
 وه ستاوه ڪه به هاي مرؤڙ ده وره ده دات، ٺه و مرؤڙه ٺابووريه تنهنا وه ڪ به ره مهين و
 به ڪارهينر سه يري دهڪات ٺه مهش پٽچه وانه ي مرؤڙه له ديد ي ٺيسلام دا. به لڪو
 ٺابووريه مارڪسيه ڪان په خنه ده ڪرن له جيهاني پوڙجوازي، بؤيه مولڪدار ي وه ڪ ياساي
 پؤماني ناساندويه تي ده ڪوپي بؤ مولڪدار ي تاڪه ڪه سي (مافي سوود و سوودگيري)
 به لام له چه مڪي ٺيسلامي دا ٺه وه ٺه رڪيڪي ڪڙمه لايه تيه، واته به رزه وهندي تاڪ
 به رده وام بؤ به رزه وهندي ڪڙمه له. له م بنه ما بنه په تيه ي بنه ماي قورٽاني له بواري
 ٺابووري دا سه رڪونه ي سوو وه رده ڪرين ٺاين دوور بگرين له مشتومرو به لگه خوازي له
 ڪاتي ليڪولينه وه له جياوازي ٺيوان فائيده و سوودا، به پاي من هيچ جياوازيه ڪمان نيه،
 ڪرنه ٺه وه يه سوو داڪه وٽني به هاي مرؤڙي ليده ڪه ويته وه و سامان به سه مرؤڙ دا
 سه رده خات. ٺيسلام ڪه ديارده ي سوو به رپه رچ ده داته وه قورخر ڪردني سامان به سه
 مرؤڙ دا به رپه رچ ده داته وه، ٺه مهش به رز راگرتني به هاي مرؤڙه.

هه هشتم: ژياري پوڙٽاوايي بانگه واز دهڪات بؤ به رته سه ڪردنه وه ي ژيان له
 (پٽويستي و پٽهوت) دا وه ڪ زاناياني زينده وه رزاني ده يلين يان بؤ (نامه عقول) واته
 بي واتايي و مه رگي خوا و مه رگي مرؤڙ و مه رگي هه مو شتي وه ڪ بانگخوازي و
 هيچه رايي ده يلين. ژياري ٺاين ي به ته ووي خوي بيٽاگا ڪردن له واتاي ژيان و مه رگ

به و جۆدهى ژيارى ئىستاي پوژئاوا خۆى لى بىئاگا كىردوه. ئەمە لە ماوهى پىنج سەدە گەياندىه پىنگەپەكى داخراو كە دواجار دەيگە يەنئىتە خۆكوشتنى هەموو بوون. لەمەشەوه ملكەچ كىردنى هەموو پاستىهكى واقعى بۆ چەمكى چەندىتى خۆشەويستى و واتا و ئيمان بە كۆيله كرتن دەخوازى.

تۆپەم: پوژئاوا كە هەول دەدات واتا بە ژيان و مێژوو ببەخشى زانست و دانايى جيا كىردوه تەوه واتە پىناوو ئامانجى جيا كىردوه تەوه، بزويئەرى سەرەكى پەرەسەندنى زانست و تەكنەلۆژيا لە ژيارى پوژئاوايى دا خۆى دەبينئىتەوه لە خۆشەويستى تاك و گەلان بۆ هيزو بەرژەوهندى پاستەوخۆ، لە پوژئاوا دا زانست ئامانجى دابىن كىردنى پىويستىه كانه، ئەمە دابەشكارىهكى هاوبەشى نىوان مەروؤ و ئازەلە (خۆراك و پۆشاك و بەرگرى كىردن لەخۆ هيزو سەر جگە لە خۆت) بەلام بزافى سەرەكى ئىسلام خۆى دەبينئىتەوه لە گەران بەدواى پەيوەندى بوونى خوا و بانگەواز بۆ كىردنى و ملكەچ بوونى ويستى خوا.

* ئەوى ئىسلام چى دەبەخشى؟

ئەو مايه پووجىبهى تووشى هەردوو پەوتى ئەمريكى و سوؤفىتى بوو و دواى پىنج سەدە هەژموونى پەواى پوژئاوا دەكرى ئىسلام پەگى هيو لەم جيهانەدا ببوژئىتەوه، ئەمەش زۆر سەخت نيه ئەگەر بتوانىن ئەو بەستووييه تىپەپىنن كە ماوهى پىنج سەدەيه تووشى بووه و سەر لەنوئى ئەو بنەمايانە بخەينه پوو كە هۆكارى كەورەبىه كەى بوون.

ئىسلام دريژه پىدەرى ئەو ئايينه ئىبراھىمىيه جوله كەو مەسىحيەت و ئىسلام - كە مەروؤ بانگ دەكات بۆ بەدبەيتانى ئامانجى بالاي. جارىكى تر ئىسلام دەتوانى سەر لەنوئى هيواي كۆمەلگەى پوژئاواييمان زىندوو بكاتەوه، ئەو هيوايه كە تاكگەرابى

دایرماند، ئیسلام ده توانی نمونهی ئه و نه شونمايه بگپرتته وه که جیهان به ره و خوکوشتن ده بات. ئیسلام هر له ده رکه و تنیه وه جیهانی له دارمان پرگار کرد و قورئان هیزی به رزی خوی راگه یاند و جوریکی نوی کۆمه لیبونی خسته پروو و هۆشیاریه کی دیدی حه قیقی مرویی و دیدی خواویستی به ملیونه ها که س به خشی و گیانی ژیانیکی نوی پی به خشین، ئه م به شداریه ی ئیسلام پیشتر به خشی و ده کری ئه مپوش له پیناو داهاتوویه کی گه شی مروفایه تی دا بییه خشی له جیهانیک دا که به رزو بالاییه کان له ناوبراون. له م جوره بارودوخه دا ده کری ئیسلام شتی به زانست بیه خشی که نیه تی و پیویستی پی هیه، ئه ویش واتای ژیا نه. ئیسلام ته نها په یوه سترکردنی عیله ت به عیله ت نیه، به لکو له دوا جاردا هه موو شته کان ده گه پینتته وه پروه و ئامانجی بالا. له ئیسلام دا بزافی زانست ئامازه کانی بوونی خوا و چون به دم بانگه وازی و ملکه چ بوونی ویستی و پیکخستنی جیهان به و ئاراسته یه ده خاته پروو. پاشان ناکری مروفه کان له پیناو به ده ست خستنی زانست و ته قه نی وه ک پیناوی ده ست به سه رگرتن دا کپیرکی بکن، به لکو مروفه ده بی جیگری خوا بی له سه ر زه وی دا تا جیهانی دروست بکات که له گه ل ئامانجی خوا بی دا گونجاو بی.

ئیسلام جیاوازی ناکات له نئوان بیروباوه پرو زانست و ته قه نیه ت دا، به لکو له یه ک بنیادی یه کانگیدا یه کیان ده خات هه روه ک چون لیکۆلینه وه له یاساو پیناوه کان و لیکۆلینه وه له ئامانج و واتاکان جیا ناکاته وه و جیاکاری ناکات له نئوان ئه و هیزه ی ته قه نیه ت بۆمان دابین ده کات بۆ ده سترپی به سه ر شته کان دا و پیویستی به کارهینانی وه ک پیناویکی په رستشی خوا.

پیدانی مۆرکی ئیسلامی به زانسته کان ئه وه ده خوازی فلسفه یه کی دروستی ئیسلامی دابنری که وه ک فلسفه ی پوژئاوایی له که موکورتی فلسفه و بیرکردنه وه یه ک دا که ته نها ئیمکانیات و پیبازی خوی له خو ده گری به رته سک

نەبیتەو، بەلکو دەبێ بە پلە یەكەم ئەو ئامانج و مەبەستانە لەخۆ بگرێ کە دەبێ لیکۆلینەوێ زانستی بگرنەوێ تا پێخۆشکەر بێ بۆ گەشەسەندنی مرۆڤ نەك داپمانی مرۆڤ، کێشەکش لەوێدایە کە زانستی وەزعی کە ئاشکرا کردنی پێناوێکانە - بێستریتەوێ بەو حیکمەتە خواپێوێ کە گەرانەوێ بەدوای ئامانجەکان و بەرزکردنەوێ ئامانجە نزمەکانە بۆ ئامانجە بالاکان بەجۆرێ بگاتە ئامانجی کۆتایی.

جینگیرایەتی مرۆڤ لەسەر زەوی دا واتە کارگێڕی جیهان دراوێتە دەست، بەلام بەپێی پێنمایەکانی خواو لەوێش دا پێناوی بەردەستی بەکارهێنانی ئێو زانستە یە کە یارمەتی دەدات بۆ گەران بەدوای ئامانجەکان دا. ئامانجە ئێو پێوێکان بۆ زانست لەمۆدا پێ نادەن مرۆڤ هۆکاری یە کە می شتەکان بزانی، دواجاریش هەستی پشت بەستن بە خواو گوێرایەلی خوا نابەخشی. هەر وەها دەرفەتی هەستکردن بە ئامانجی بالا و بنەمای بالای جیاکەرەوێ ئێوان چاکە و خراپە نادات بە عەقل، بۆیە پێوێستە پێگە کە بە پێغەمبەرایەتی پۆشن بکریتەوێ بۆ عەقل کە بەدوای ئامانجەکان دا دەگەرێ، پێغەمبەرایەتی وا دەکات مرۆڤ تواناکانی بەکارهێنێت و ئاراستەیان بکات بۆ ئەنجام دانی پۆلی خۆیان بە چاکترین شێو.

گەر وەمان موحەممەد (ﷺ) تەنھا پێغەمبەری نەبوو، بەلکو سەرکردە ی دەولەتی بوو کە توانی دوو بنەمای نەمری هەموو کۆمەلگە یەکی مرۆیی بەدیبهێنێ کە ئێوانیش بریتین لە بەزنی (واتە ئیمان بە بەها رەهاکان) کە لە بېروا بوون بە خواوێ هاتوو، لەگەڵ گیانی کۆمەل بوون کە بەرپرسیاریتی تاکە کەسی سەبارەت بە داھاتووی خەلکانی تر دەدات بە هەموو بەرپرسی، ئەمۆ دوای پێنج سەدە قەلەمەرەوی پۆژئاوا وا بەرەو لەناوچوون دەچێ چونکە ئێو دوو بنەمایە ی لەبیرکردوو: ئیمان و گیانی کۆمەلێتی. ئیدی مۆقاییەتی دەبوو بەرەنگاری چەندین مەملانی بێتەوێ لەنیوان ویستی هەموو کەس و مەملانی بۆ بەدیبهێنانی ویستە شەخسیەکانی. گاروودی هەولی دا ئەو

به پوژناوا بگه يه نيت كه ئيسلام نهو نالا به رزه يه كه هاوشانى نيه و پرزگارى مرؤفايه تى ته نها به گه پانه وه يه بؤ ئيسلام له كرؤك و پرينمايه كانيه وه و شكستى مه سيحيه تى نه مرؤو بانگه وازانى سه رمايه دارى و شيعوعيه ت ده خاته پروو. نهو مه زه بانه ي له سه ر نه نانيه تى مرؤؤ و تاكگه رايبى و چينايه تى وه ستابوون. خراپه و برسيتى نه مرؤو كه چل مليون كه س به هؤى برسيتى و بيبه شيه وه ده مرن هه موو به ره مى نهو نيزامانه ن له سه ر مرؤفايه تى و خوئين و له ناوچوون ده كه نه به شيان. هه ركات ئيسلام بنه ماي پروناكى خؤى له بريداد ده نه ئى كه خواى ته نها به مه ليك داده نه ئى مرؤؤ له نه نانيه ت و خؤپاك دانانى كويزانه ي داده مالايت.

گارودى دان ده نيت به گه وره يى ژيارى ئيسلامى به سه ر ژيارى هاوچهرخ دا به جوژى بيشتر شتى وا نه بووه، بؤيه رايده گه يه نيت:

يه كه م: ژيار له پوژناوا دا له ئيتاليا دا به زيندووكرده وه ي فه ره نكي يونانى و رؤمانى ده ستى پينه كرد، به لكو له ئيسپانيا ده ستى پيكرد كاتى زانست و پؤشنبيري ئيسلامى پرشنكى دايه وه، به لام نهو پيى وايه پوژناوا له و زانسته ئيسلاميه ته نها ريبازى نه زمونى و ته قه نى وه رگرتوو و نهو بيروباوه ربه ي پشتگوئى خستوو كه نهو ريباز و ته قه نيانه به ره و لاي خوا ئاراسته ده كات تا هه ميشه زانست له خزمه تى مرؤفايه تى دا بيت.

دووهم: بربارى نه وه ده دات پيشوازي گه لان بؤ موسلمانان وه ك پيشوازي نازادكه رانه نه ك وه ك داگيركه ران، جا له ئيسپانيا دا زؤرينه ي نهو جوتيارانه ي به هؤى ده ره به گه وه باربان سه خت بوو، له شام و ميسريش هه روابوو. هه موو نه وانه موژده ي خيرى هاتنى موسلمانان بوون كه موسلمانان هاتن كوؤت و به نديان له سه ر لا بردن سه ره پاي نه وه ي ئيسلام نه كه وته داخستنى په رستگاكانى جوله كه و مه سيحيه كان و خاكى له وانه داگيرنه كرد كه كاربان تيدا ده كرد، به لكو ته نها باجيكى بچوكى

له سهردانان، ئه مهش تنها له بهرته وهى ئيسلام به هيڙى بيروباوهر بلاوبويوه نهك به هيڙى چهك، ئيسلام گه له ستم ليكراو و به زيوه كانى ژور ده سالات و ستمى دهره به گى و پياوانى ناوچه يى كلنيسا پرگار كرد.

سپيهم: ئيسلام به پيچه وانته ي كلنيساوه جياوازي ناكات له نتيوان نايين و دنيا دا و سياسته تيش به شيكه له ئيسلام يان هموو ئيسلامه. ئيسلام عه قلى پرگار يخوازي بوو بۆ گهلانى كه فه تمكران و نه و بزاڤه پرگار يخوازياته ي كه له چه ند ولاتيگ دا هه ن.

چوارهم: زانسته ئيسلاميه كان له جه رگه ي ژياندان و مرؤف سه ربه خو جيا له مرؤف نيه، به لكو نه و زانستانه له خزمه تي مرؤفدان و زانايانيش جوړى له مه عريفه يان به كه نارگيرى چاره سر نه كردووه وهك نه وهى به نامانجى ئيسلام و ماناي ژيانى دابنن.

پينجه م: بيردوزه ي فرؤيدى نه وروپى ديدى نه بوونى هه وادارى بۆ كومه ل و بۆ پايه كانى ئيسلامه كه ي نه وانى ليكه وته وه و له وه شه وه عه لمانيه تن دهر كه وت كه دڙى بيروباوهر بوو، به و جوړه ديدى نه وروپا به هيج جوړى بۆ جيهانى ئيسلامى نابى و ئيسلام دوو ديدى بنه په تي له و بواره وه هه ن بۆ هه لسه نگاندى رؤلى تاك:

۱- بالاي بئ سنور (ئيمان)،

۲- بنه په تي ژيانى ئيسلامى به په ها يى بۆ تاك نيه، به لكو بۆ تاكى سه ر به نوممه تي

ئيسلاميه .

شه شه م: نويگه رى پيويستيه كى ژياريه و پوڙٽاوا گه ريش خو كوشتنى كى ژياريه، چونكه پوڙٽاوا گه رى خو چواندن و خو به كويله گرتن و نويگه ريش په ره سه ندنى بنه ما و متمانه ي ژياريه له ده رون و پيشه روى و پييه ريبه . به لام پوڙٽاوا گه رى زه هريكى كوشنده يه، به لام نويگه رى واته گه پانه وه بۆ پيشينه ي كراوه پوه و پيشه و بنه په تي بئ هيج كوت و به ندئ يان وه رگرتنئ له دارپشتنى ژيان. نه م گه پانه وه يه چاره سه رى ژيارى به رده م موسلمانانه نه گه ر بمانه ويئ له ميژوودا بوونى كى حه قيقيان هه بئ.

ههوتهم: گواستننه وهى تهكنه لوجيا له پوژئاواوه به شيويهه كى گشتگير كار دهكاته سه ر دارشتنى ژيان و بيزوكه به كه كه شبنگلهر و توينبى داواى دهكهن به لام ئيمه داوا دهكهين پوختگيرى بكرى، هه ر دهبى خويمان تهكنه لوجيايه كى تاييهت به خويمانمان هه بى.

ئيسلام دهتوانى وا له مرؤف بكات شوين پى بنه پهرتى پوهه و خوا چوون بكهوى تا گهشه و نه شونما بدات به زانست و تهقهنى و سياسهت له بهرژه وه ندى مرؤف دا. ئيسلام بهردهستى كاراو وزه هه به بۆ دوزينه وهى چاره سه ر بۆ ئه و كيشانه ي به ره و پرويان ده بينه وه به مه رجى نوپگه رى و پيشكه وتن له گه ل خو چواندن به پوژئاوا له زانست و تهقهنه تيان دا تيكه ل نه كه ين، موسلمانان ده بى له سه ر به ها و ميژووى خويان و دور له خوچواندن به پوژئاوا پيشكه وتنى خويان بگرنه به ر. ده بى موسلمانان جيا له وه رگرتن و خوچواندن پى نوى بدوزنه وه بۆ نه شونما و پيشكه وتن. ده بى بگه رپينه وه بۆ قورئان چونكه كانى گه وره ي واتاى تيايه كه تا ئيستا په رده يان له سه ر لانه دراوه.

گارودى و بۆكاي و ئالسون و چه ندى تر هيماي نوپى ئيسلامن له دهيه ي يه كه مى سه ده ي پانزه هه مى كوچى دا. پوژئ دى نه وه كانى داها توومان به بزه وه سه يرى نه و ديارده يه دهكهن به جوړئ نه و بازنه يه ته واو فراوان ده بى، به لام نه مرؤ ئيمه به ديدى پىزى ته واوه وه سه يرى دهكهين. له ماوه ي سه ده ي چوارده دا ئاسوى نوپى ئيسلام له پوژئاوا دا خرايه بهرچاو، به لام بزاقى بيدارىخوازى پوژانه دل و عه قلى نوپى هه لكه وته كان وه رده گرى له پى مملانيى نيوان زانست و ئايين و ناكوكى نيوان ده ولت و كلئيسادا. هه روه ها له پوانگه ي كومه لگه يه ك كه له سايه ي ليكه له لوه شانى په وشتى و بينا برووى په هاو سيستم و ئايدولوجياى وادا وه ستاوه كه وه ك پىبازى ژيان ده ركه وتوون. ئيمه ش نه و تيشكه ئاشكراكه ره له قسه كه ي گاروديه وه

به ديدنه كه مين كه ده لئيت: (ئيسلام هه لېژارد تا له ترس و له ناوچوونم پرگارم بكات) دياره په كئ له و دوو پټيه جيهان هه ن بۆ ئاشكرابوونى حه قيقه تى ژيار يان ئيسلام يان خۆكوشتن، گارودى ده لئيت: كاتى ئيسلام وهك ئلين هه لېژارد مشتومپړكى بيسنورم له گه ل بېروباوه په كاني ترى مه سيحيه ت و جوله كه و ماركسيه ت دا نه نجام دا. نه وهش كۆتا سه رپشكم بوو له جوله كايه تى دا كه چه ند حاخامى هه و ليان ده دا لايه نى خوايى و ته نانه ت لايه نى مرؤى له و ئايينه دا بگورن و بيكه نه پيئاوى بۆ ده ست به سه رداگرتن يان گورپنى بق بۆ بارىكى ئايدۆلۆژى، فه لسه فه ي ماركسى ناتوانى كه سى مردوو له گه ل كه سيك دا جيا بكات وه كه هيشتا زيندروه. ميژوو نيوه ندى زه روورى نيوان خوا و مرؤ نيه، نيوه ندى زه روورى نيوان مرؤ و سروشت له ئيسلام دا هيچ بوونىكى نيه و هه رگيز نه و زه رووره ته بوونى نيه كه فيتره تى مرؤ فايه تى هه لده وه شينيتته وه.

دكتور رشاد قه تار به جوانترين شيوه نه و باره نيشان ده دات و ده لئيت: ساده كان له هه موو كيشوه ره كانه وه پوهه ئيسلام دين، له سه ده ي نوئى كۆچى دا من بينيم گوره هه لكه وته كاني بېرو فه لسه فه پاكاني خۆبه زلزاني و ته حه دى پوهه ئيسلام دين و ده لئين ئيسلام بۆ كوئ و ئيسلام چيه؟

ئيسلام له گه ل به توانا ترين عه قله كان دا گفتوگو ده كات له كاتيك دا موسلمانان له پاشه كشه دان له بهر نه ينيه ك كه خوا خۆى ده زانيت. ئيسلام له سه رده مى پاشه كشه ي موسلمانان دا پيشده كه وئيت، نه مه پيويستى به تيرامانه. وهك ده بينين بارى موسلمانان چۆنه كه چى به رده وام ئيسلام پيشده كه وئ. بپوا ناكه م هيچ ئايينى له بار بئ و پيشبينيه كاني ئيستا ده ريكه ون، بپوام نيه ئايينىكى كه ونى له بارو ناماده هه بئ له گه ل مرؤ دا له بارى وه زعى دا هه لسوكه وت بكات جگه له ئايينى ئيسلام، چونكه ئيسلام ده ست ناگرئ به سه ر عه قل دا و هانده رى زانست و داهيتان و هونه ر و

مەعرفەيە. ئىسلام ئەو ئايىنەيە كە نە لە پابردوو و ئىستا و داھاتوويش دا بە شكلى خواي تىدا نايىنرى چونكە خوا كامل و گشتگىرە و خواي مەموو ئايىنەكانە، نىمە پىويستامن بەو يە موسلمانى پىشەنگى كردهو يى بنىرين بۇ پوژئاوا. سەبارەت بە پوژئاواش ديارە دەبى بانگەوازي ئىسلامى و بەخششەكانى پوژئاوا بگونجىن، پوژئاوا ماندووى عەقلىيەتى خويەتى تا ئاستى برتراندراسل پىشبينى ئەو دەكات و دەلى عەقل و عەقلىيەت پوژئاوا بەرەو نا مەعقول دەبات. گوڤارى زانستىش نامازە بەو دەدات كىشانىكى پوژئاوايى پووهو ئىسلام ھەيە. گاروودى بە يەكى لە گەورە ھەلكەوتەكانى فەيلەسوفانى سەردەمەكە لەسەر كورسى جلەوى كەونى فەلسەفە دانىشت بوو. كتوپر بوى دەركەوت ھەرچەندە لە لوتكەدايە كە چى ھىچ نىبە بۇچى، چونكە ئەو دلىرى ئەو يە ھەبوو ئەو پابگەيەئىت تەنگزەكە بارى گەيشتووھەتە لاي ئىسلام.

گاروودى كە موسلمان بوو تەنگزەيەك لەنىوان سى ھەلكەوتەدا پووى دا:

- ۱- گالوب مۇرىق نۆر بە دىندانە خوى كوشتەو، زانايەكى گەورەو ديار و پاگرى خويندنگەي دەروونى كۆمەلايەتى ويلايەتە يەكگرتووھەكان بوو.
- ۲- تويسر كە فەيلەسوفانى ماددى و ماركسى دابەش كىردو خاوەنى بەرگىكارى ناسراوى بىردۆزەكەيە بەناونىشانى (لەپىناو كارل ماركس دا) كەسى بەرچااو و جلەوگىرى ديارى ناو پوژئاواو ھاوپى گاروودى بوو، كاتى ژنەكەي لەسەر جىگەدا لەلاي بوو ھەستاو ژنەكەي كوشت و چوو بۇ كۆشكى ئاسايش تا لەوى خوى بە دەستەو بەدات، ئەوكات برا بۇ نەخۇشخانەي نەخۇشەيە عەقلىيەكان. ئەو پەوت و رىگەي بە ئىنسكۆبيديان بېھيواي ناسرابوو گاروودى پووهو ئىسلام ھىنا، چونكە عەقل لە لوتكەي بەخششى ھزرى خۇيدا بوو. بىرى پوژئاوايى كە پەقى و ھەلكەپانەوھى ھەبوو، بىرى پوژئاوايى تا ئاستى گەيشت بە پىشكەوتن و بوونگەرايى و زەرورەيەتى

خوی گه یشته ته نگزه، هموو ته نگزه که یان راگه یاند. له هه موویان پاک راگیرتر راگری
 فلسفه‌ی سهردهم (هایدی کارون) بوو که فیهل سوئیکی بوونگه را بوو سور بوو
 له سر نه وهی ریگه که ناگاته هیچ شوئیټیک و مرؤف که له و پاراپیه دایه (که به
 سه وه زنگ) ناوی ده برد ده بی ته حه ددای نه و بیره بکات. نه م که سه ش له لوتکه ی
 راگه یاندنی مایه پوچی دا مرد، وه ک سارتر له پیش مردنی خوی دا وتی: فلسفه که م
 به ره و شکستیکی سه ختی بردم، کاتیکیش له سه ره مرگ دا بوو پرسپاری کرد،
 سارتر که به ریبه ری گه نجان و خویندکارانی زانکو ناسرابوو له کاتی سه ره مرگی دا
 داوای کرد قه شه یه کی گوندیکی بو بهینن و وتی من حه ز نا که م کاردینال بی بؤلام
 چونکه بروام وایه نه و پیغه مبه ریکی، ده مه وی قه شه یه ک بینن بؤلام. نه و که سه
 ساده یان هیئا بؤلای تا لیخوشبوون یان دانپیدانانی پی ببه خشی، کاتی پرسپاری لیگرا
 فلسفه که ت به کوئی گه یاندی؟ وتی فلسفه که م گه یاندمیه کوتاییه کی
 شکستخواردوی سه خت، به لی هیچ هیوا و نومیدی نیه له نیسلام دا نه بی.

کاتی کارودی گه یشته ته نگزه که و به مرؤفیکی به توانا و بیراریکی دلیریش ناسرا
 بوو. به رگریکاری نیشتراکیه ت و مارکسیه ت بوو. کاتی زانی مه سه له که ته نگزه و
 ریبه کی داخواه رایگه یاند ته نها هیوا و نومیدی هه بی له نیسلام دایه، بویه ناوی خوی
 نا ره جا کارودی، واته هیچ هیوا یه ک نیه له نیسلام دا نه بی.

سه باره ت به کوتا موسلمانان ناو ژیا ری پوڙٽاوا یی که ناوی دینین ستیف جونسون
 (۲۴ دیسه مبه ری ۱۹۸۵) که واتایه کی وای نیه هرچه نده دیمه نی دهره کی شیوه
 به رچاو بوو، به لام کرؤکیکی وای له خونه گرتبوو و چه ند کاریکی مه دهنی ته کنه لوژی
 ده گرتوه. نامانجی نه بوو تا خزمه تی بکات جگه له سوودی ماددی نه و ژیاره. بویه
 گورانیکی گه شه سه ندوو پوهو و نیسلام ده بینین. به لی نیسلام یه که م ئایینی
 موژده به خشه و ژماره ی موسلمانانیش پوو له زیادبوونه.

بەشى شەشەم

(بيريارانى پۇژئاوا ئە

بيروياوهرى خۇياندا چييان

بەديکرد)

بیریارانی پوژناوا له بیروباوهری خویناندا چییان به دیکرد

بانگخووانی پوژناواگری دوو قاپیان له دهستان. قاپی به یه کجار نکولی له نیسلام دهکات و فری ديدات و ههول ديدات بیچوینی به مهسیحیهتی پوژناواوه و چه مکی عهلمانیهتی (لانیکی) نا نایینی به سه ر بنه پرتی دا بسه پینتی، قاپیکیش شانوشکزی ژیاری پوژناوا به رز و گوره پادهگری و که شیک شوینگه وتهی له دهوره دا دروست دهکات تا پری بکات له بهرنامهی فیرکاری و خویندن و پوژنامهوانی و پراگه یاندن، هه موو نه مانهش له ههولیکی فیلانی مهترسیدار دا بۆ له ناوبردن و شارندنه وهی نمونهی نیسلامی و گومان خستنه کرۆکی. چه ندین هیژیش له پشت نه مه وهن که له کهشی تاییهتی دا کار ده کهن به لام له یه ک پیلانی دژ به نیسلام دا کۆده بنه وه چ مهسیحی پوژناوایی یان مارکسی یان سه هیونی بن و وهک پیغه مبه ر (ﷺ) وینای کردوه (تنداعی علیکم الامم کتداعی الاکله ایل قصعتها) به لام باره که به ته وایی به ویستی نه وان نه چوو و نه و نه خشه ی پوژناواگریه ی کیشا بوویان پری خوی ته و او نه کرد بۆ پاکتاوی بنه پرته کانی بهرگریکاری بیری نیسلامی چونکه خیرا دهنگی حق له سه ر زمانی بانگخووان بۆ گه پانه وه بۆ سه رچاوه کان ده رکهوت تا نه وهی هه موو شتی گۆپاو نه وه یه کی نوئی سه ریه له دا که بروای به ئصولیهت هه بوو، قه له مه کانی نیسلام له هه موو بواره کانی هه ولی راستکردنه وهی چه مکه کان و تیکشکاندن گومانه کان دا که وتنه نوسین، دواتر له سه ره تایی سه دهی پانزه ی کۆچی دا نه خشه ی نوئی ده ستیپیکرد که نه ویش به نیسلامی کردنی زانست و پریازو چه مکه کان بوو. ولاتانی نیسلامیش نیزامی نیسلامیان ده کرده ماده یه ک به ده ستوریان دا و نه خشه یه ک بۆ راستکردنه وهی یاساو فیرکردن و نابوویدا.

لیروه پیلان گتپان هه ستیان کرد نه خشه که یان به ته واهتی دارماوه و تیکده شکتی، ئیدی ده ستیان کرد به پیکخشته وهی په ره کانیان له چه ند پیلانیکی نوئی سه خترو

ره قتر دا بۆ بهرەنگار بونە وهى ئه و رابونە ئيسلاميه حه قيقيهى كه له جيهانى ئيسلامى دا هه بوو هه ر له ئه نده لوسيا وه تا رباتولفه تح، ئه وهى تووشى شوكى كردن ئه وه بوو له ما وهى سه ده و نيويك دا چيبان كرد بۆ هه ولى پوژئاوايى كردنى بيرو كۆمه لگه ي ئه م ئوممه ته و چى پئناوى شالاوى جياجياي دژ به ئوممه تيان له بهر ه كانه وه گرته بهر هه موويان كه وتن و بهر ه و پوى خودى پوژئاوا چوونه وه. تا خودى پياوانى پوژئاوا كه وتنه ئاشكرا كردنى هه له ي ژياريان به و جوړه ي گارودى و پيش ئه ويش چه ندينى تر ئه نجاميان دا. هه ر ده بوو له بواريكى تر دا كه سانئ دهريكه ون تا به ريه ككه وتنى ئه و ده قه پيرۆزانه نيشان بده ن كه ته ورات و ئينجیل له خويان ده گرتن به جوړئ ده يان كه س له پياوانى لاهوت گه يشتن به وه، له وانه (مؤريس دايلز، بينهام، هۆلدن، جون هيك، دۆن كيوييس) بوونه نوسه رانى كتيبى (ئه فسانه ي خوا وه ندى جه سته بۆ دانراو) ئه مه ش باز نه و نا وه نده كانى لاهوتى له پوژئاوا دا له رزاند، سه ره پراي نوسينه كه ي دكتور مؤريس بۆكاى.

نوسينه كانى ئه و زانا پوژئاوايانه هه نكاوى دواتر بوون بۆ ئاشكرا كردنى راستيه كان له لايه ن زانا يانى ئيسلامه وه سه باره ت به به ريه ككه وتنى ده قه پيرۆزه كان هه ر له و كاته وهى ئه و به خۆ دا چوونه وه له ده روونى ئيسلامى دا ده ستپيكر د:

جاحيز: (في الرد على النصارى).

ئيبن حه زم: (الفصل في الملل والنحل).

غه زالى: (الرد الجميل الهية عيسى بصريح الأنجيل).

ئيبن ته يميه: (الجواب الصحيح لمن بدل دين المسيح).

موحه ممد عه بده: (الاسلام والنصرانية في العلم والمدنية).

سه ره پراي نوسينه كانى ئيبنولحه زم و ئيبنولقه يم كه به دواى دا نوسينه كانى

سه رده مى نوئ ره حمه توللاى هيندى و ئه بوزه هره و ئه حمه د شلبى هاتن. ليكۆله ره

پوژئاواييه كان هه موو ئەمانەيان خويندەنەو و پيش ئەوہى ھەلۆيستی خۆيان بە و جۆرە بخەنەپوو كە دواتر بە دوورو دريژى باسى دەكەين بەچاكى لىي تىگەيشتن. بەلام ليرەدا سەبارەت بە و ھەستە مەترسیدارەى كە لە كاتى راگەياندى رابوونى ئيسلامى دا بازنەو مەلبەندەكانى كلئيسای تووشى شۆك كرد شكستی دەيان بىردۆزەى پووچ ديت كە بىرى مەسیحى لەپال بىردۆزەكانى بىرى ماددى و ماركسى و صەھيۆنى دا خستبوونىه پوو. رابوون سەرچاوەى بزافىكى نوێ مەترسیدار بوو كە بەرزپاگىرى ئەو شوپنەنى مەبەست بوو كە لەرزىبوون، سەرەتاكەشى لەو موزدە بەخشىووە بوو كە بازنەكەى فراوان بوو و سەرى كلئيساش پووو دەيان پىگەى تر جولاو ھەولى دەدا چى لەدەست داوہ بىگىرپتەوہ.

مەترسیدارترین ھەلۆيستی حوكمەتەكان لە ئەوروپا دا سەبارەت بە جاليە ئيسلامىه كانى فەرەنسا و ئەلمانیا و شوپنەنى تر بوو. چونكە ئەو دەستە ئيسلامىانە وینەى واقعى ئيسلامىان پيشكەش دەكرد بەو خەلكەى پوژئاوا كە پووو ئاسۆيەكى نوێ دەچوون تا لەو تەنگژە ماددىه پزگارىيان بكات كە مەعنەوياتى دەروونى تىكدەشكاند و دەبخستنە نۆ نامۆيى و تەنگژەوہ.

ھەلمەتى ساختەكانى دژ بە موسلمانان لە پوژئاوادا بەدواى يەك دا ھاتن بەتايبەت لە فەرەنسا كاتى زياد لە پەنجا ھەزار كەس لە ھەموو ناوہندە كۆمەلایەتیهكانەوہ موسلمان بوون، ئەمەش ھەستى دوژمنانى ئيسلامى گەرم كرد تا قەرەول بگرن بۆ ھەموو گەرەو بچوكى و تۆزى چروپىرى لە دەوردا بنينەوہ تا لە ھەموو شتىك دا گومان بۆ خەلك دروست بكەن لەسەر ئەو ئايينەى كە پوژئاوہ خەلكى دەستە بە دەستە موسلمان دەبن، كلئيسای كاسۆليكى تەنھا پاراپى و دوو دلى خۆى لەو ژمارەيە دەر نەدەبىرى ھىندەى دوو دل بوو لە قوولئى ئيمانىيان و ئەو ھۆكارانەى بوونە ھۆى ئەوہى زۆرينەيان واز لە كاسۆليكىت بەينن و بەرەو ئيسلام بچن، ئىدى ئيسلام ئايينىكى

په لکیشی نه وه ستاو بوو، نه و گۆرانه گه یشته ناستی هه ریه که له گۆراری کاسۆلیکی (لاکتوالتیه) و پۆژنامهی لۆمۆند و فرانس لی ئاران چه ند بابتهی تایبهت بکه ن بۆ لیکۆلینه وه له وه سه له یه، نه و موسلمانان تازانه ته واو له وه مه سیحیانه جیاواز بوون که پیشتر ده بوون به موسلمان چونکه له بنه پرت دا کۆچکردنه که له سه ره نه و سه ریا زیانه بوو که له ماوه ی بوونی فه ره نس ی له باکو ری نه فریقا یان پۆژه لاتی ناوه پاست دا له گه ل ئیسلام دا ژیاون. دیارترینی نه وان هس هیتۆ خه لیفه جه نه رال کلیبه ر که سه رکرده ی سوپای فه ره نس ی بوو له دوا ی هه لمه ته که ی ناپلیۆن له میسر مایه وه. به لام کۆمه لی نوێ له و بیراره پۆشن گه رانه پیکده کات که ده قه پۆحیه کان و فه لسه فه ی ئیسلامی یان خویند بوویه وه وه ک رینی ه جیبۆن که له سالی ۱۹۵۱ز. مردوه، نه و سه باره ت به به ها پۆحیه کانی ناو ئیسلام بابته ی نووسی، نه و که سانه ی له فه ره نس ا موسلمان ده بوون (به پیتی راپۆرتی سالی ۱۹۸۵) سه ره به بزافیک ی به رفراوانترن، هه یانه بریاره وه ک گارودی و میشیل سو دکبونی ز (زانای لیکۆلینه وه سۆفیه کان) یان هونه رمه نده وه ک (مۆریس بیجار) یان کارمه ندن و ئارامی یان له ئیسلام دا به دیکردوه و بینویانه ئیسلام یه کانگری و ساکاری و زوه د و قه ناعه ت پوه وه خوا چوونی بی نیوه ندی تیا یه.

له به رامبه ر نه م بلا بوونوه دا پۆژنامه فه ره نس یه کان هیرشیک ی توندیان ده برده سه ره ئیسلام و موسلمانان له و پۆژنامه هس (باری ماتش) که له و بواره دا تایبه ته مند بوو. لۆمۆند که تایبه ته مند بوو بۆ هیرش بردنه سه ره گارودی و له که دارکردنی. نه م هه لمه تانه ره گدا کوتانی سه هیۆنی یان له فه ره نس ا و ده ست گرتنی یان به سه ره پاره یان دنی پۆژئاوایی و فه ره نس ی به تایبه تی له پشته وه بوو. سه هیۆنی هت کۆمه لگه ی له فه ره نس ا ناماده کرد تا رق و به رگری کاری هه بی به رامبه ر هه ر شتیکی عه ره بی یان ئیسلامی و هه رکه سێ که موسلمانان. پوو دوا ی گه نجه جه زائیره که که سه ریان و له ده رچه ی

شهمه نده فەرہوہ دور له چاو فرتيان دا هر نه وه بوو، راگه ياندى جولہ که له فەرہنسا به سر همو شتيک دا زال بوو و رپبه رى هلمه تي خه لک بوو دژ به بنيادناني مزگوت له و شه قامي تيايدا نيشته جين، بؤ نه مهش راستره و چه پره و شيوعى و مله پره کانيان به کارهينان به و به لگه ي مزگوت ده بيته قه لاي دواکه وتويي، له ديدى نه وان دا ئيسلام ناييني عه رب و ناييني جيهاني سيى دواکه وتوه و به دواي مرؤفايه تيدا ده کشي.

نيوزويکي ئه مريکي ده دويني و نه ويش ده لئيت رابووني ئيسلامي شکستتيکي توندى بيرى نوييه که هره شه له جيهان ده کات. موسلمانان له ديدى خويانه وه وا ههست ده کهن نيزامى جيهاني نه مرؤ بيهيوايه. موسلمانان ههست به نارپه حه تي و نا به خته وه رى ده کهن به رامبه رى. پوژنامه که شوک دايده گرئ له هره شه يه ک که له سر ده ستي موسلماناني په يوهست به ئيسلام هره شه له جيهان ده کات و ئه مريکاش ده گرئته وه. هره وه ها چون نه و کشانه نوييه خه ريکه هه موو جيهان دا پوشتي.

پوژنامه که ده لئيت نه وه ي وا ده کات ئيسلام سروشتي خراپه ي هه بي خيرا يى پيوه رى سه رکه وتني په که مه که کومه ليکي ساکاري شوينکه وتي پيغه مبه ر نه نجاميانداو ئيمپراتوريه ته کانيان شکاندى و له پوژناوا وه گه يشتنه فەرہنسا و له پوژه لاتوه چين (نه مهش بانگه شه يه کي پوچه که موسلمانان چه ندين جار ته فرو تونايان کردوه).

نه وه ي دکتور ئيدوار سه عيد له کتبه که ي دا (تغيه الّاعلام الّمريکي للّاسلام) نامازهي پيده کات په يوهسته به وه وه، دکتور ئيدوار ده لئيت پيناوه کاني راگه ياندى و راسازي گشتي ويلايه ته يه کگرتوه کان به شيوه يه کي شيوينه ر ئيسلام و پوشتن بيرى ئيسلامي ده خاته روو بؤ جه ماوه رى ئه مريکا. ده لئيت په يوه نديه کي جه سته يي له نيوان شيواندى و دوزمنايه تي ميژويي دا هه يه، نه و دوزمنايه تيه ي پوژناواي نه سراني

به رامبر نیسلام و موسلمانان هه یه تی هه ر له پوژانی جهنگه خاچیه کانه وه و تا نه مړو به چند شیوه یه کی جیاو جوړ به جوړ به رده وامه .

پیلانی نه و نه خشه یه نه وه یه هه موو دیارده و دیمه نه سلبيه کانی ناو کومه لگه ی نیسلامی ده به سترینه وه به نایینی نیسلامه وه تا وا له جه ماوهر تیبه گه یه نن نیسلام هوکاري نه و دواکه وتنه یه که ژوربه ی ولاتانی نیسلامی به ده سته وه ده نالینن . هه روه ها لیکولینه وه کانی په یوه ست به نیسلام له ویلایه ته یه کگرتووه کان دا هیشتا به ده ست شیواندن و پروکه شی و نا مه وزوعیه ته وه ده نالینن به جوړی ده مارگیری و مه نتیقی سودبه خشی سیاسی (براگماتیزم) له و لیکولینه وانه دا ناراسته ده گرن و بریار ده دن .

باره که له و پیلانه مه ترسیداران هه ستا که ده یویست به رامبر فراوانخوازی نیسلامی بوه ستی و دژ به نیازی رابوونی نیسلامی کار بکات، به لکو جه خت کردنه وه ش بوو له سه ر موژده به ریه ک که له راستی دا هه ولی به مه سیجی کردنی موسلمانان بوو، له و بواره ش دا چه ندین نه خشه و پیلان راگه یه نران که جه ختیان ده کرده وه سه ر چه ند ناوچه یه کی نه فریقا و باشووری پوژه لاتی ناسیا، دامه زرنه رانی فاتیکان و نه نجوومه نی کلپساکانی جیهان پیی هه لده سان . پینماییه کانی فاتیکان (سکرتری نایینه نا مه سیجیه کان) به یاننامه یه کی ناماده کرد که پینمای و ناراسته کاری کلپسای له خو ده گرت بو موژده به ران، تیایدا هاتبوو: نه رکی نیوه نیه موسلمانان بکه ن به مه سیی، چونکه به وه ریزداریان ده کن، به لکو نه رکی نیوه نه وه یه موسلمانان له نیسلام ده ربکه ن تا بینه مه خلوقاتیک که هیچ په وه ندیه کیان به خواو به نه خلاقیکه وه نه بی که گه لان پشتی پی ده به ستن . له ده یه کانی کوتاییش دا چه ند کونگره یه ک به ستران بو دانانی نه خشه ی مه سیجیه گه ری جیهانی . له کونگره ی نه امریکای باکوردا بو به مه سیجی کردنی موسلمانان (ویلایه تی کولورادو) کونگره که چل

ليکولینه وهی پیشکش کرد که چند لایه نیتی که نه زهری و لیکولینه وهی میداننیاں له خو دهگرت سه بارهت به هه موو به شهکانی جیهانی ئیسلامی بی جیاوازی که مینه موسلمانان کانئو اروپا و ئه مریکا. سه دو په نجا ئه ندام نامادهی کونگره که بوون که چالاکترین که سانی موژده بهری زانکرو کلئسا و دامه زراوه پروتستانته ئه مریکه کانئو تر بوون، له و کونگره و چند کونگره یه کی تریش دا ملیاره ها دۆلار دانران بۆ به مه سیحی کردنی موسلمانان به تاییهت له ئه نده لوسیوا و لاتانی ئه فریقا، هه روه که چند رادیوی که جیا جیا به زمانی عه ره بی دانران که ئاراسته بوون بۆ و لاتانی مه غریبو باکوری ئه فریقا، هه زاران نامه ی پۆسته یی به زمانی عه ره بی و فه ره نسی ده ئیتردان بۆ چند که سایه تیه کی ناسراو که بانگیان ده کردن بۆ مه سیحیهت. سه ره پای کۆمه لئی گوڤار که مه لبه نده موژده بهریه کان ده ریان ده کردن و ده یاننارد بۆ و لاتانی ئیسلامی و وانه و ئایه ته کانئو ئینجیل و چیرۆک و قسه له سه ر کتیبی پیروژ و دابه شکردنی نوسخه ی پازاوه ی کتیبی گیرفانی و بچوکتی ئینجیلیان له خو دهگرت جگه له له وحه ی هونه ری که بیرویا وه پی سیانه خودایی و پوژانه په ره ی داکوتراو و بهرچاو و پوژمیر که له سه رویانه وه ئایه ته کانئو ئینجیل نوسرابوون.

هه موو ئه مانه له شالوویکی نویدا بوون بۆ سه ر جیهانی ئیسلامی، له سالانی کۆتاییش دا چند راستیه کی نوئ ده رکه وتن، له وانه هه زار ملیون دۆلار بۆ جموجولی پاپا، ملیاریک دۆلار به خششی دهسته موژده بهریه کان بی بۆ گۆرینی هه ژارانی موسلمان له ئایینی خویان. چوار هه زارو پینج سه د کهس له یه ک پوژدا له ئه نده لوسیوا له لایه ن موژده بهرانه وه کوزراون چونکه ناماده نه بوون بینه مه سیحی. گپریزی موژده بهری کاسۆلیکی ده لیت ئیسلام له که نارای باکوری ئه فریقاوه له بهردهرگاماندا وه ستاوه و به رامبه ر ئه وروپا بووه ته وه و له هه ردوو به ره ی ناوه راسته وه لای پایه کانئو هیرقل و له قوسته نتینی هه و حه قیه ته ی ده کاته بهر. ئه و کوتله په قه ی له ئه فریقای

باکوره وه بۆ پۆژئاواو ناوه پراستی ئاسیا درێژبووه تهوه وهك خابورێکی چه سپاوی نه سواو وایه كه پۆژئاوای مه سیحی له بته پرستی یان پۆژه لاتی دواكه وتوو جیا ده كاته وه .

فاتیکان پرۆژه یه کی داناوه بۆ یه کخستنی کلێسای مه سیحی و تیکنالاندنی دهسته و گروپه کانی چه ند هه نگاوێکی ده رکه وتن به راگه یاندنی بیتاوانی جووله که له خوینی مه سیح و لابردنی حیرمان (بیبه ش کردن) ی ئالوگۆپرکراوی نیتوان کلێسای کاسۆلیکی و نه رسه دۆکسی و کارکردن بۆ بلاوکردنه وه ی مه سیحیه ت له هه موو جیهان دا و کلێساکان کاریکه ن بۆ به مه سیحی کردنی زیاترین ژماره ی گونجاوی دانیشتوانی گه له جیاوازه کان و کردنی ئه نده لوسیا به ولاتیکی نه سرانی له ماوه ی که متر له سی (۳۰) سال دا .

هه روه ها کلێسای کاسۆلیکی هه لویستی خۆی به رامبه ر ماسۆنیه ت گۆپێ، ماسۆنیه ت بزافێکی جووله که یی بوو به مه به ستی له ناو بردنی ئایینه کانی مه سیحیه ت و ئیسلام تا رێخۆشکه ری بکات بۆ بلاو بوونه وه ی ده ولته تی جووله که له سه ر زه وی دا . فه یله سوغه مله وپه نه یاره کانی کلێسا به درێژایی میژووی ئه وروپا هه موویان ماسۆنی بوون (فۆلتیرورۆسۆ)، هه موو ئه مانه ش بۆ هه ولێ ته نگ پێهه لچینی پابوونی ئیسلامی و وه ستاندنی کشانی روو له زیادی ئیسلامی بوون، ئه وان هه ولێان ده دا به رامبه ر چه مکه دروسته کانی ئیسلام بوهستن ئه و چه مکانه ی وایانده کرد پۆشنبیرانی پۆژئاوا موسلمان ببن . هه روه ها هه ولێ ده دا لای خودی موسلمانانیش ئیسلام بشیوینن . له وانه س دابه شکردنی ده ملیۆن نوسخه ی ئینجیل له خاکی موسلمانان دا . مه ترسی ئه م کارو هه لمه تانه ش له دامه زراوه ئیسلامیه کان و ئه زه رو یه کگرتووی ئیسلامی جیهانی نادیار نه بوون به تایبه ت قۆسته وه ی هه ندێ ناوچه ی ئیسلامی به هۆی تووش بوون به هه ژاری و نه بوونی تا له ئیسلام دووریان بخه نه وه ، ئه و هه لمه ت و

چالاڪيانه له ناوبردني موسلمانانيش بوو له فليپين و چهند ناوچه په ڪي تری كه مينه ی ئيسلامی، سهره پای به ستنی ڪونگره ڪانی ڪلیسا له خاکی موسلمانان دا، نه مه جگه له هلمت بردنه سهر برپاره ڪانی ئيسلام به تايبهت فره ڙنی.

هروه ها نه و پيلانه ی كه ناويان نابوو گفتوگوي مه سيحي ئيسلامی كه له بنه پرت دا مه به ست به ده سته ڀناني وته ی زانايانی موسلمانان بوو تا بتوانن به وه نه و ڪه سانه له خشته به رن كه ده يانه وي موسلمان بن تا بلين ته نها چهند جياوازيه ڪي ساده له نيوان ئيسلام و مه سيحيهت دا هن. هه موو نه م هه ولانه بق برپنی ڪه شه ی ئيسلام و ليدانی بزافي ڪشاي ئيسلام پوهو و پوڙٽاوا بوون پاش نه وه ی نايډولوجيا ڪانی پوڙٽاوا ڊاڪوٽن و سهر شيونتي بيردوڙيه مرويه ڪان و نه و نه گه رانه ده رڪوٽن كه وه ڪ زانست وه سف ده ڪران به لام ڪورانی سهرده م و بارودوخ تيڪيان شڪانندن، به لام مه ترسی هره ڪه وره ی پوونی نه مڙ بریتی به له: ته نگه لچنيني صه هيونيه تي جيهانی به مه سيحيه تي پوڙٽاوا، نه مه ش له پتي چهندين ڪاريگه ريه وه، له وانه (به لئين) ی كه بق جووله ڪه بانگه شه ده ڪري، نه وه ش به لئيني خواجه بق ئيبراهيم و نه وه صالحه ڪانی كه په يامی موحه ممد (ﷺ) هاته دی، له و باره شه وه قورنان ده فه رمويت ﴿أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا﴾.

نه و ته نگه لچنينه ی جووله ڪه له مه سيحيهت له پوڙٽاوا دا له دوو به لگه نامه دا ده رده ڪه ويٽ، به ڪه ميان له سالی ۱۹۶۰ز. ڪه تيايدا دوری و بيتاواني جووله ڪه له خوینی مه سيح ڀاگه په نرا. دوو مهيش له سالی ۱۹۸۵ز. ڪه تيايدا جووله ڪه دانی نا به مه سيحيهت دا و ناماڙهش ڪرا به مافي ئيسرائيل له فه له ستين دا سهره پای پيدان به په ڪخستنی ماسونيهت و مه سيحيهت. ئيدي جووله ڪه هه لده سان به ڪردنه وه ی ڪلیسا بق نه نجامدانی ٿاهه نگی سه ما تا گه نجان ڀاڪيشن بولای خويان. هه روه ها ٿاڀارسته ی ڪلیسای ڪاسولیکی بق دانان به ئيسرائيل دا دواي نه و به ياننامه ی ڪه له شه ش خال دا

سه بارهت به مهسه لهی قودس ده ریکردو له گه ل بریاری جووله که و نه خشه کانی جووله که دا دژ نه بوون، چونکه جووله که پیلانی داناوه قودس بکاته پایتهختی هه میسهیی ئیسرائیل، به لکو پرۆژه که ی پاپا جهخت ده کاته وه سه ر به کبوونی قودس هه روه که له بریاره کانی جووله که ش دا وا هاتووه.

له م پوانگه وه مه سیحیهت پوهو و نه وه ده چی دان بنی به قه له مپه وی جووله که دا که ئیستا له پۆژئاوا زاله به سه ر تواناو سامان و بانگ و هه موو بازنه ی ئابووری کلێسادا، هه روه که له نهنجومه نی جیهانی کلێساکان (فاتیکان) بریاریکی ده رکرد به رامبه ر بریاری نه ته وه به کگرتووه کان که سه هیۆنیته و ده مارگیری به به کسان دانا. به لکو نه وه ی پپی ده وتری مه سیحیهتی جووله کایه تی له سه ر حسابی چه مکی کلێسای پرۆتستانتی که برۆای هه یه به وه ی پپی ده وتری خاکی به لێن دراو و گه لی هه لێژارده و له سه ر چه ند راسه پینیه کی سه هیۆنی وه ستاوه که بی فشاری ئیسرائیلی یان سه هیۆنی مه سیحی قه ناعهت پیدینی و به رنامه ی کلێسای ئینجیلیش له سه ر نه و بنه مایه ده بی که هه موو مه سیحیه کی دل سوژ ده بی برۆای هه بی به هاتنی دووه می مه سیح، گرنگترین ئاماژه ش بو نه و هاتنه کاتیکه که ده ولته ی ئیسرائیل داده مه زری. دوا جار پالپشتی بوونی ئیسرائیل پالپشتی و ته شریعه بو هاتنی مه سیح.

* گفتوگۆ پیلانیکی له ناوچوو: له هه ولتیکه به ره نگار بوونه وه ی پابوونی ئیسلامی و به ره نگار بوونه وه ی وینه ی دروستی ئیسلامی که ده گه یشته پۆژئاواو کاری ده کرده سه ر عه قل و دلی پۆشنبیران دوا ی نه وه ی قه له مپه وی بیانی له ماوه ی زیاد له سه ده و نیویک دا توانیبووی دایپۆشی و خه لکه که ی سه رشیاو و دواتر پۆژئاوا ییه تینوه کان به ئیسلامیه ش سه رشیاو بکات، له و کاته دا بانگه وازی گفتوگۆی مه سیحی ئیسلامی ده رکه وت که ئامانجی نه وه بوو داننانی په راوێزی به و هه له دا پێشکه ش بکات که پۆژئاوا ییه کان و کلێسا له سه ده کانی پابردوودا به رامبه ر به ده سته یانی بریاری زانایانی موسلمان توش بوون تا بریار بده ن ناکوکی نیوان ئیسلام و مه سیحیهت جیاوازییه کی نه کادیمیه له چه ند مه سه له یه کی که نارگیردا، له پال نه مه ش دا نه وه ی پپی ده وتری به کبوونی ئایینه کان ده رکه وت. نه م بانگه وازه پووچه که ناوده برا به

كۆك ره وهى ئىسلام و پوژئاوا بانگه شهى ده كرد بۆ پاك تاوى كتيبە كانى ميژوو له و جهنگانهى له نيوان ئىسلام و پوژئاوا دا پوويان داوه وهك جهنگه خاچپه رسته كان و جهنگ داگيركاريه كانى ئەم دوايه، ئەمەش به ئامانجى دروست كردنى ئەوه يهكى تيگه يشتوو وهك هەولنى بۆ جوان كردنى و يئەى پوژئاوا له و كتيبە ميژوو بيانە دا كه له جيهانى ئىسلامى دا ده خو پئران. ليره وه پيگه يشتن له گەل ئيسرائيل دى به و جورەى ئەم پۆ چەند پيگه خراويكى ناسراو هەولنى بۆ دە دەن. ئەو هەولانە دەيانە و پوژئاوا بگيرنە وه له دیدى به رامبەر تيگه يشتنى ئىسلام و ليتيگه يشتنى، دواى ئەوهى هاوارى ئەوه به ريزبوويه وه ئىسلام تاكه هيوای پزگارى مرفايه تى يه. زانايانى ئىسلام له چەندىن كۆنگرهى بانگخوازانى گفتوگۆ دا مە ترسى پوچوونى موزدە به رى خاچپه رسته پوژئاوايان ئاشكرا كرد. له هەمان كات دا ليكنزيكبوونه وه به رده وام بوو. ئەمەش ناتە بايه كى زۆرى له خۆ ده گرت. پوژئاوا ده بوو ئەگەر راستگۆ و دلسۆزه له گفتوگۆ دا ئەو چالاكيانهى به مە سيحى كردن بوە ستينى كه له چەند ناوچه يه كى جيهانى ئىسلامى دا بلاون.

سە بارەت به كۆبوونه وهى ئىسلامى و پوژئاوا ئەوهش كاريكى مە ترسيدار بوو كه هەر بيريارىكى ساغ ئاگاي لىبووايه دە يزانى، دكتور ئە حمەد فە تحى سرور پارگى كۆليژ له زانكۆى قاهيره پايگه يانە تيبينى ئەوهى كردوو چەند ئامانجىكى نهينى هەن، له وانه:

۱- بنه بركردنى هەندى داها تى عەرەبى له ژير پە ردهى بانگه واز بۆ ئىسلام بۆ پالپشتى پرۆژهى پوژئاوايى كه تيايدا به ناوى ئىسلامه وه خەرجى بكرى بۆ ولاتان.

۲- دروست كردنى په يوه ندى پتەو له نيوان نە ريتە ئىسلاميه كان و كه سايه تيه عەرەبيه كان دا بۆ دامە زاندى گفتوگۆ له به رزه وه ندى پوژئاوا نهك له به رزه وه ندى ئىسلام.

۳- هەولنى پازى كردنى موسلمانان به هەندى بەش بۆ كۆرپنى چەمكه ئىسلاميه كان له ژير پە ردهى تيگه يشتنى باشتري نيوان ئىسلام و پوژئاوا.

۴- ههولئ دامه زانندى گفتوگوى جووله كه - ئيسلام له بازنهى ئه و پيڤخستنه دا، دكتور فه تحى سرور ده ئايت: ئه وان پيمان پيڤده كه نن وهك ئه وهى خه لگيكي گه مژه بين، ئيمهش ده بئ چاك تيڤگه ين له چوارده ورمان چى بووده دات.

* درزئ له ديوارى مه سيڤيه تدا :

ئه وهى په لگيشى پوژئاوايى مه سيڤى له جيهانى ئيسلامى دا لاواز كرد ئه و په رتبوونه بوو كه له سالانى كوڤاى دا تووشى خودى بىرى مه سيڤى بوو، ئه وه بوو دفئا لاهوتى مه سيڤى كه به شداربوون له نوسينى پيشهكى نوئ دا بو ئينجيل پيڤكه وتن له سه ر چه ندين پوپو وچى ده قى ناو كتيڤى پيرۆز هه روهك كوڤيه ندى مه سكونى كه له سالى ۱۹۶۵ز. دا به ستره دانى پيدانا، سه بارهت به ته وراتيش پاشكاوانه وتيان عه هدى قه ديم چه ندين شيوانى تيدايه و بيڤدهنگ بوون له و په خنانهى بووه و ئينجيل كرابوونه وه و زۆر و مه ترسيديريش بوون. به و جوڤه دياردهى له رزهى بىروباوه په نه سرانيهت به تاييهت جووله كه ييه كانيش به گشتى دووپات بوونه وه له ئه نجامى ئه و ليكولينه وانهى كه كه من له ليكولنه رو بىرياره كانيان له سه ر ده قه كانى كتيڤى پيرۆزى به رده ستيان (ته ورات و ئينجيل) پيڤى هه ستان و چه ندين ساخته و پوپو وچييان ئاشكرا كردن كه لكينرابوون به ده قه كانى كتيڤى پيرۆزه وه، ديارترينيان: هه و ليكى گه ودهى مرۆيى زيادكراوه بو ده قه كانى ته ورات و پاشكوكانى، مارتن لو سه ر پيشتر رايگه ياند (بپوا بوون به كتيڤى پيرۆز و عه قل شتيكى مه حاله) ژماره يهك له ليكولنه رانى لاهوت گه يشتنه ئه وهى ناكري بپوا به وه بكه ين چوار ئينجيله كه كه وپنهى حه قيقى ژيانى مه سيڤن، له گه ل بيئاگايى ته واوى په يوه ست به داو و پاستى دانه رانى، ئه وه شيان گيڤرايه وه بو گيڤرانه وهى نا دلنبايى سه رزاره كى.

ناكوكى و نه گونجاني سه ختى نيوان گيڤرانه وه كانى دانه ره كانيان يارمه تيدهرى ئه و بىروباوه په بوون به تاييهت گيڤرانه وهى په چه له كى مه سيڤ له نيوان هه ريهك له لو قواو

مەرقس دا و گېرانەوہى گرتنى و مەسەلەى گۆپرانى خوینى مەسیح بە مەى و گۆشتەكەى بە خواردىنى سەرسفرەى خوايى، ئەمانە دیارتىرین نەینىەكانى كلئىسا بوون، گېرانەوہى كۆبوونەوہى كۆتايى نىوان خویندكارەكانى لەپیش ەولئى گرتنى و گېرانەوہى ەستانەوہى لەناو گۆپدا دواى لەخاچدانى (بە برواى ئەوان)، بەلام ئىمەى موسلمان دەلئین نەكۆژاوەو لە خاچ نەدراوە بەلكو ھاوشىوہيان لەگەل ئەودا لئى تىكچوہ .

چەند لىكۆلئینەوہى بەكى تىرىش باس لە دەستەوسانى كلئىسا دەكەن لە دوو دەپەى كۆتايى و شكستى لە دەستخستنى شوینكەوتەى نوئى، بەلكو تەنانەت ناتوانئى شوینكەوتە كۆنەكان بپارئىزئى، ئەمە بە پوونى پەنگى داوەتەوہ لە چالاكى فرۆشتنى كلئىساكان دا كە لە ئەورپا و ئەمريكادا بەدەكرئت .

لەسەر ژمىرى سالى ۱۹۸۰ز. كلئىساي كاسۆلىكى دا كشانەوہى مەترسیدارى ژمارەى خوازیارانى ئەورپى بۆ خۆ تەرخان كردن وەك خویندكارى مەسیح بەدەكرئت كە ئاماژە بەوہ دەدات لەوانەىە لە سالى دوو ھەزاردا چەندین كلئىسا ھەبن كاهىنيان نەبئى، بۆیە خەفتى گەورەى پاپا ئەوہىە گەنجان پاكئىشئى بۆ پەوتى كەھنووتى . پەردەى سەر چەند نامەىەكى نەینى پاپا بۆ مەلبەندە كاسۆلىكەكانى جىهان لابرا كە بانگیان دەكات بۆ چركردنەوہى ەولئى بەرەنگارىبوونەوہى ئەو بارە تەكنەلۆجىەى كە ھەول دەدات ژيانى ئايىنى دارمئىئى و پى نەدات گەنجان بچنە بوارى كەھنووتىەوہ .

دكتور مۆرىس بۆكاي ئەو مەسەلەى گومان كردنە لە كئىبە پىرۆزەكان دئىئى و دەلئیت: ھەستى ئايىنى لە پوژناوا لە ژۆر كارىگەرى زالى ناو جوولەكەو مەسیحىەت دا ئەمۆ كشانىكى گەورە بەخۆوہ دەبىئى و وەرگىپرانى ماددى بۆ ئەو داكەوتنە بۆ پىوان

دهشې به مهنتی وردیښی، نه وکات ده بېنیت له دا که وټنی ناراسته یان ویسته
نایینه کانی گه نجان دا خوی ده نوینې.

له فهرنسا له سالی ۱۹۶۵ز. دا نزیکی سی و شهش هزار قه شه، له ۱۹۶۷ز. دا
گه یشتنه چوارسه د و هشتاو نو قه شه، له و ساله وه ژماره که له دابه زین دایه تا سالی
۱۹۷۶ز. دا سه دوسو نو قه شه و له سالی ۱۹۷۷ز. دا نه و دو نو قه شه هه بوون. ژماره ی
خویندکارانه ناو نوسی خویندنگه نیکلیرکیه کان له م سالانه ی دواتردا ده گاته سه
که س.

ده بی هوی نه و بیزاریه له ژیانې نایینی له ولاتانی مه سیحی دا چی بی؟ به لی نه وه
له ده ستدانی متعانه ی ناو کتیبه ته وراتیه کانه. له کوربه نندی فاتیکان چه نک
لیکولینه وه یه که له سه ره تاي سالی ۱۹۷۰ز. وه ده رکه وټن که به ره می چه ند لاهوتی
مه سیحی بوون. نه وانه به وردی له ده قه کان کولپونه ته وه و هه ولپان دا وه هه موو نه و
لایه نانه بزنان که مه عریفه ی سه رده م له بواری زانستی زمان و شوینه وارو میژوودا پیی
دابوون. خه لکی بپروایان گه یشتبووه نه وه ی چوار نینجیله بلاوه که ته نها وه رگپرانې
بپروای سه باره ت به عیسان که چه ند کومه لیکي جیا هه یان بووه و له سه ریه ک پ
ریکنه که وټوون. شرؤفه کانی وه رگپرانې مه سکونی کوتاییش بؤ ته ورات (سه رده می
نوی-۱۹۷۲) کاریکی هاو به شه که له به ره م هیټانی دا زیاد له سه د تایبه تمه ندی
کاسولیکی و پروتستانتی به شداربوون، کوربه نندی فاتیکانیش له دووه م کوربه ندی دا
بی باکانه و بی چاوپوشی پاشکاوانه نه وه ی ده لی له پاگه یانندی ژماره چواری دا که
نه و کتیبانه شتی که موکورت یان ته نانه ت پړوپړوچیان له خوگر توه.

کاره نویکان نه وه ده خه نه پوو و دروسته نینجیل وه ک پیودانگانه پیوه ربکه یت،
ده ی چۆن بپروا ده که ن نه و نینجیلانه نه و پاستیه مان پی نه گه یه نن که خوا وه سیه تی
کردوه کاتی چه ند به شیک له و نینجیله دان که به هپچ جوړی عه قل قبولیټیان ناکات.

نمونہی ٺوہش ٺو زنجیرہی رچہ لہ کی عیسا کہ خہ یالکاری لوقا و مہتا بوون، ٺو دوانہ لیستی جیای باو باپیرانیکنان لہوپہری نزمیہوہ پی دہدن تا مروؤ بہ شیوہی ساکاری پیش دہکوی و دہبیته نمونہی ٺو قسہ قبول نہکراوہی سہردہمی ٺیستامان دہی چون خوا شتی دادہدات بہ خہک کہ لہ واقع دا پہرہو نہکری و نہگونجی.

نووہم: چہند ناتہ بایبہ کی نٺوان چیرۆکہکانی (الخوفۃ المعجزۃ)

لوقا دہٺیت: ٺمہ لہ سہردہمی عیسادا پروی داوہ و یوحہننا دہٺیت کاتی پرودہدات کہ عیسا سہرلہنوئی زیندوو دہبیتهوہ.

سییہم: یوحہننا بیری دہچیت سراتوبانی پیروزی دامہ زینہری و ہسف بکات کہچی مہرقس و لوقا و مہتا ٺوہیان کردوہ. ٺمہ لہ کاتی کوتا ژہمی نان خواردن دا کہ عیسا لہگہ ل حہواریہکان دا خواردی و چون ٺیبینی دہکری سی ٺینجیلہ کہ (مہرقس و لوقا و مہتا) وہسیہتی تہواو دوورو درٺی عیسا یان باس نہکردوہ کہ بابہ ٺیکی یہکلای دوورو درٺی ٺینجیلی یوحہننا یہ. ٺم ناتہ بایبانہ لہ لایہن شارہزا مہسیحیہکانوہ سہیرکراون و پرونیان کردوہ تہوہ ٺوانہ بہرہمی یہکدوا یہکی چہند دہٺیکی ٺینجیلین، ہر لہ گپرانہوہی بہرگویی لہ عیسا کہ لای دہستہ یہکہ مہسیحیہکانوہ بلا بوون ٺمانہ بہو راستیانہوہ لکٺراون و ہموویان ٺم ٺینجیلانہی ٺیستایان لیکہ وتونہ تہوہ، بہو جوڑہ بہلگہی یہکلاو بیگومان ہ یہ لہ سہرگہ مہ کردنی پیوانی مہسیحی بہ زانیاریہ یہکہ مینہکان بہ ٺامانجی بہرہ مہٺنانی چہند دہٺیکی نوسراوی گونجاویان بو خہبات و ہ ٺوہی ٺہبی و ہسفی دہکات لہ پیمانگہی پارسی کاسؤلیکی چونکہ ٺوہ بہرہمی مملانٺی نٺوان چہند کومہ ٺیکی رکہ بہربوہ کہ ہرکامیان ہولئی داوہ دیدہ تاییہ تہکانی خوی جیبہ جی بکات.

له لایه‌کی تره‌وه دکتور مۆرس بۆکای برپاری لاهوتیه به‌ریتانیه‌کان (که‌هوت که‌س بوون) ده‌خاته‌پوو که نیویان دا سه‌رۆکی کلئیسای ئینگلته‌را هه‌بوو، نه‌وانه نه‌نجامی کاری خۆیان له سالی ۱۹۷۷ز دا له ژیر نه‌م ناو‌نیشانه‌دا بلاوکرده‌وه (وهم الاله‌المجسم) که ناپاریه‌کی دروستی بیروکه‌ی سیانه خودایی نیشان ده‌دات.

پاپۆرته‌که‌یان ناماژه ده‌دات به:

یه‌گه‌م: ناته‌بایی چیرۆکه‌کانی سه‌رده‌می کۆن (العهد‌القدیم): وه‌ک چیرۆکی دروست کردن (خه‌لق) و لافاو که هه‌ردووکیان له‌گه‌ل زانیاریه نوێکانی په‌یوه‌ست له پیکهاتنی جیهان یان نه‌نجامه‌کانی میژوودا ناگونجین، چون ده‌کرێ نه‌و ده‌قانه وه‌ربگێرین له کاتی‌ک دا خه‌لکی به‌پێی سه‌رده‌مه‌کان به‌پوونی یاری به‌و ده‌قانه ده‌که‌ن. زانیاریه سه‌رده‌می و جۆراوجۆر و جێبه‌جێکراوه‌کانی لیکۆلینه‌وه له ده‌قه‌کان بیری مه‌وزوعی له‌خۆ ده‌گرن سه‌باره‌ت به‌ پێنه‌دانی نه‌و پێشه‌ییی دراوه به‌ ته‌ورات به‌ی به‌لگه‌یه‌کی سه‌ده‌کانی پابردوو، نه‌مه‌ش بووه‌ته هۆی گۆرانی نه‌و چه‌مکه‌نی تا نه‌و کاته‌ش چه‌مکی بێ مشتومر و ته‌قلیدی بوون، چونکه عه‌قله شیواوه‌کان به‌پێی نه‌و دۆزینه‌وانه‌ی بوونه‌ته هۆی گومان کردن له بنه‌رته‌ی و پێشه‌یی هه‌موو کتێبه‌ جووله‌که‌یی و مه‌سیحیه‌کان له‌پێی چه‌ند زانیاریه‌کی سه‌رده‌مییه‌وه بوون که ده‌بنه هۆی به‌ریه‌رچدانه‌وه‌ی به‌وابوون به‌ خوا. پێش نه‌وه‌ی ماوه‌یه‌کی دوورو درێژ پوهو نه‌وه بچم لیکۆلینه‌وه له ئیسلام بکه‌م هه‌میشه‌ بروام وابوو مه‌عریفه‌ی زانستی هه‌رچۆن بێ به‌ته‌واوی که‌فيله بۆ نه‌وه‌ی پوهو بیرکردنه‌وه له بوونی خوا پێشه‌نگ بیته‌.

نه‌و پوژه‌ی ده‌ستمکرد به‌ لیکۆلینه‌وه له قورئانی پیرۆز بینیم گونجانی نیوان ئاین و زانست له‌ بیرکردنه‌وه‌دا له بنه‌رته‌ دا له‌سه‌ر چه‌ند به‌خششیکی ماددی بوونی هه‌یه. بینیم له‌ کاتی خوێندنه‌وه‌ی قورئان دا نه‌و گونجانه‌ی نیوان ئاین و زانست وینه‌یه‌کی

نوئي مهيه، ۽ وگوجانهي بڻ ليکڙلينهوه له دهقه ته وراتيه کان دهشي له پوي مهنتيقهوه تا دوورم بگري لئي.

(په پرهوي دهستکه وته گاني زانست به سهر کتبي پيروزدا)

ليکڙلينهوهي مهوزوعي دهقيکي قورثاني له ژير تيشکي زانياريه گاني سهردهم دا وابلتکردم ۽ وه بخمه پووکه ليکڙلينهوهي مهوزوعي دهقيکي قورثاني له ژير تيشکي زانياريه سهردهميه کان دا ۽ وه دهخوازي ۽ ويخهينه پووکه له گال پووکاری چهندين سروشت دا دهگونجي که ناکري بیدهينهوه پال مروفنيک چونکه نيمه ميژوي زانسته کان دهزانين، دياره ليکڙلينهوه که ش به و جوړه پيشهنگيه بڻ ناشکراکردني که لامی قورثاني پيش سهردهمي خوي که زياد له سهد سال له پيشتره. ۽ وهي سه بارهت به ميژوي زانسته کان دهيزانين ۽ وهيه ناگونجي زانست هي مروفني بي له پيش چوارده سده، بوي قورثانينش چهند جه ختکردنه وه يه ک ده خانه به ردهم بيرکردنه وه مان که ته حه دايه ک ده نويني بڻ پافهي مروي ۽ وهش دهرده که وي قورثان هموو ناته بایيه کي نيوان ثاين و زانستي له ناوبردووه. کاتيکيش سهيري فهرمووده ييغه مبر (ﷺ) ده که ين (زانست بخوازه له بيشکه وه تا ناو گوپ) و (زانست بخوازه با له چينينش بي) به مه بياکانه ۽ وه پيشکه وتنه زانستيه سه رسوپه ينه ره پافه ده که ين که جيهاني ئيسلامي له نيوان سدهي هه شتم و سدهي دوانزه دا به خويوه ديوه، به لام له ولاتاني مه سيحي دا ته نها ته قلیدی په ها ده بينين له گال خويندنگه ي زالي لاهوتي و دواکه وتني مه عريفه دا له سهردهمي گه شاوهي قورتوبه دا خه لکي له ولاتاني جياجياي ۽ ورپادا زانکوي ناوداري خويان وا ده چواند بڻ تونه وه له زانسته ئيسلامي و ئيفريقي و هيندي و فاريبه کان.

دووه: دهقي قورثاني ئيستاي به رده ستمان خودي ۽ وهيه که له سهردهمي ئيسلام دا هه بوو، ۽ هم دلنياييه مه رجي بنه په تي راستي به راوردی نيوان دهقي قورثان و مه عريفه سهردهميه گانه.

سێیه‌م: لێره‌دا لایه‌نێکی گرنگ هه‌یه‌ ده‌کری له‌ به‌راوردی نیوان ده‌قه‌کانی قورئان و ته‌وراتی په‌یوه‌ست به‌ خه‌لق له‌سه‌ر بنه‌مای دیدی گشتی نوێ سه‌باره‌ت به‌ خه‌لق و دیدی قورئان به‌کاربه‌یت، ئه‌وه‌ له‌لانه‌ی له‌ ته‌ورات دا به‌دیوان ده‌که‌ین له‌ قورئان دا نایانبه‌ین، ئه‌مه‌ش تێبه‌ینه‌ که‌ به‌ په‌که‌جاره‌کی ئه‌وه‌ نه‌گه‌ر و پاسه‌پێنه‌ له‌ناوده‌بات که‌ له‌ پۆژئاوا ده‌رکه‌وتوو و به‌لگه‌ی پێ نه‌یه‌ و کرۆکی ئه‌وه‌ نه‌گه‌ره‌شی ئه‌وه‌یه‌ ئه‌وه‌ی له‌ قورئان دا هه‌یه‌ له‌وانه‌یه‌ مرۆڤ له‌ ته‌وراته‌وه‌ وه‌ریگرته‌ی و له‌وی داینا‌ی.

چواره‌م: هه‌موو ئه‌وه‌ زانیاریانه‌ی قورئان سه‌باره‌ت به‌ زه‌وی پێشکه‌شی کردوون به‌تایبه‌ت بازنه‌ی ئاوه‌ له‌ سه‌روشت و چه‌مکی گرنگی زانسته‌ سه‌روشته‌کان و له‌دایک بوونی مرۆڤ. هه‌موو ئه‌وه‌ ئایه‌تانه‌ ئه‌وه‌ راستیه‌ لای هه‌موو که‌سه‌ی مە‌وزوعی نیازپاک ئه‌چه‌سپێن که‌ هه‌رگیز ناگونجێ مرۆڤ له‌ سه‌رده‌می دابه‌زینی قورئان دا هه‌ر له‌خۆه‌ ئه‌وه‌ قورئانه‌ی ده‌ریبێی و داینا‌ی.

پێنجه‌م: به‌راوردی نیوان چه‌ند ده‌قیکی قورئانی و ته‌وراتی (خه‌لق، لافاوه‌، ده‌رچوونی موسا له‌ میسر) راستی و سه‌لامه‌تی قورئان ده‌رده‌که‌وێت. سه‌باره‌ت به‌ لافاوه‌که‌ ئه‌وه‌ ته‌ورات ماوه‌که‌ی به‌ کاتێ داناوه‌ که‌ تیایدا هه‌چ پووداوه‌ و کاره‌ساتێکی که‌ونی له‌به‌ر چه‌ند هۆیه‌کی ته‌واو پوون پوینه‌داوه‌، که‌ له‌م سه‌رده‌می ئێمه‌دا به‌پوونی ئه‌وه‌ زانراوه‌، له‌کاتێک دا ئه‌وه‌ چه‌رۆکی لافاوه‌ی له‌ قورئان دا هاتوو و وه‌ک سه‌زای خۆی داده‌نێ به‌سه‌ر گه‌لی نوح دا به‌هۆی بێباوه‌ر بوونیانه‌وه‌ ماوه‌و کاتێکی دیاری نه‌کردوو، له‌و دیده‌وه‌ هه‌چ په‌خه‌یه‌کی ئی ناگیرێت. ده‌ی ئایا خه‌لک له‌و ماوه‌دا که‌ چه‌رۆکی ته‌ورات تیا دانراوه‌و له‌و ماوه‌ش دا قورئان دابه‌زیوه‌ توانیوه‌تی مه‌عریفه‌ی مرۆیی بگه‌یه‌نێته‌ ئاستی زانیاری هاوچه‌رخ له‌و بواره‌دا. به‌ دانیایه‌وه‌ مرۆفایه‌تی ئه‌وه‌ی پێ نه‌کراوه‌. ده‌ی ئیتر چۆن که‌سه‌ی ئه‌گه‌ر پاسه‌ گوايه‌ ئه‌وه‌ قورئانی داناوه‌- ده‌کری هه‌موو ئه‌وه‌ی عه‌قڵی سه‌رده‌می نوێش قبوڵی ناکات له‌و ئاستی سوود و

زانياريه گرنگانه دا بئ و پوودا و هوالئ بئتي كه هيچ په خنه يه كي له ديدى زانستيه وه بهره و پوونه كرتيه وه.

هروه ها نه مه به لگه يه بؤ پاستى چه ندين بابه تي تری ناو قورئان كه هر ده بئ دان بنئين به وده ا پافه يه كي جيا له پافه ي مرؤيه و تنها سروشى خوايه و هاتووه بؤ راست كردنه وه ه لئى خه لك له دارشتنه وه ي كتيب ه ئاسمانيه كان دا.

شه شه م: نه گونجائيكى پوون و زه قى نيوان ته وراتى سرده مى كؤن و سرده مى نوئ له نيوان ده قه كان و زانياريه نوئكانى دا به و جؤره ي نه وه ي له و كاته وه ي به چه مك بؤمان هاتووه و په وتى بيگومانى گرتووه ته بهر تا نه و كاته ده ق و دارشتنى ته ورات و گه يشتنى پيمان ده خاته پوو. لي ره دا دهرده كه وي مرؤف ته واو گه مه ي پيكر دوه و زؤربه ي ده قه كان نوسينى له بارى كاتين وه ك چيروكى پيگهاته ي كه مه نووتى. له و بارودوخه دا چند بارئ ه ن كه له گه ل زانيارى هاوچرخ دا به ته واوى پافه يان ناته بايه.

به لام قورئان شتن له خو ده گريئ كه زانست ناتوانئ بهر په رچى بداته وه، چونكه و ته و فرمايشتى پوداوى چه سپاو و دلئيان و شياوى گؤران نين، هه روه ك ژماره يه ك زانيارى ناو قورئان تنها له م سرده مه دا ليئيان تيده گه ين، بؤيه لي ره دا به راوردى نيوان كتيبى پيرؤز و زانست ديديكى ترمان پئ ده نوئنيئ و هيچ دهره تي نيه بؤ جيا كردنه وه يان له يه كتر.

گشتگيرى قورئان له هه موو نه و ده قانه دا پووداوى گرنگ و جيئ باسى وان كه له م سه ده ي بيسته مه دا به هؤى زانياريه نوئكانه وه ديديكى ناديار ده خه نه پوو كه تا ئيستاش نه زانرا بوون، نه مه وا ده كات پامينين له م ئايه ته پيرؤزه.

﴿كَذٰلِكَ يَبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ آيٰتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُوْنَ﴾

* قورئان له ديدى مۇرىس بۇكايه وه:

دكتور مۇرىس بۇكاي له وه لامى قه شه (ريناس)ى فېره نسى دا كاتى بانگه شهى نه وهى كر دووه قورئان په وانبيژى تيا نيه و فساحتى كه مه به م جوړه وه لام ده داته وه: به راستى به و قسهى ميسوريناس شله ژاو و نائارام بووم كه ده لئيت قورئان په وانبيژى و به لاغته نيه. چونكه نه گهر بۇ كه سيكى نا موسلمان دروست بى گومانى ه بى له راستى و دروستى قورئان نه وا هرگيز بوى دروست نيه گومانى ه بى له راستى ده رپرپين و بوونى لوتكهى قورئان له په وانبيژى و به لاغته دا. هر كه س وا نه بى ه له يه، به لكو تومه تباره له نياز پاكي دا، نه گهر حه ز ده كه يت ده لئيم گومان له عه قلىشى ه يه، نه گهر قورئان سيفه تىكى بى قبولى كه مو كورتى ه بى نه وه له په وانبيژى و به لاغتهى موعجزانهى قورئانن كه تايبه تمه نديكى قورئانه و سه دان مليون مرؤف شانازى پتوه ده كن، چونكه له پوى به هيژى به لاغته و ته واوى واتايه وه به سر ه موو كتيب به ئاسمانيه كانه وه يه. به لكو ده كرى بلين قورئان گه و ره ترين كتيبى عينا يهى نه زه ليه بۇ مرؤفايه تى قورئان بيرى نه شيد له خو ده كرى له برى نه شيدى فه لسه فهى يونان تا مرؤفه كان به خته و هر بكات. له نيو نه و په پاره دا ستايشى داهيتنرى ئاسمانه كان و زهوى و به رز و بالا پاكرتنى نه و خوايه ه يه كه ه موو شتىكى دروست كر دووه و پښموني دروستى داوه به ه موو شتى. قورئان وه ك كوپه نديكى زانستى زانايان و ئينسكلوپيدىاي زمانه وانى و پښمانى وايه بۇ هر كه سى بيه وئى زمانى راست راپيښى. كتيب و عه وزه بۇ شه يدايانى شيعرو پوختهى ه سته و سؤزه كان و ئينسكلوپيدىايه كى گشتى شه ريعته و ياساكانه وه، چى كتيبى ئاسمانى له پيش نه ودا هاتوه ناگاته ئاستى بچووكترين سوره تى قورئان له پوى واتاي جوان و يه كانگيرى ده رپرپينه وه، موسلمانان به و قورئانه يانه وه بيباكن له ه موو كتيبى و به بوونى په وانبيژى و به لاغتهى قورئان بيباكن له ه موو په وانبيژى و به لاغته تىكى تر.

يه که مين تايبه تمندی و پايه ي بنه پرتي قورنن بریتی به له پاستی و دروستی و اتا کانی و کتیبکی بیگومانه و هستی دروست و پاستگویانه و نیازی به رزو پیرۆز له خۆ ده گری که له فزلی قورنن دا دهرده که وی، گه وره ترین فزلی که سهره تا و کۆتای فزله کانه له کتیبک دایه که هه موو فزله کان له خۆ ده گری. بۆکای کومه لیک پاستی ده خاته پوو:

یه که م: کتیبه مه سیحی و جووله که دانراو و ناسراوه کانی پڙه لات که به ته ورات و ئینجیل ناسراون له پووی پاستیانه وه له گه ل قورنن ناته بانین، قورنن له دلی قورنن خوینانیدا له بهرکراوه وه ک دابه زی بۆ سهر موحه ممه د (ﷺ) و له سهرده می پیغه مبه ردا به ش به ش به جیا جیا نوسرایه وه و دواتر له سهرده می خه لیفه کانی دا کۆکرایه وه، ئیتر که س ناتوانی گومانی هه بی له هیهج ده قیکی قورنن و به پاستی کتیبی دابه زیوی ئاسمانیه. ته ورات و ئینجیلیش له پووی پاستی ته واوه وه له ئاست قورنن دا نین، له وانه یه بگونجی بیانچوینین به فهرمووده کانی پیغه مبه ر (ﷺ) که له مه سه له ئاینیه کان دا لیوه ی گیردراونه ته وه، له وانه ش به ری فهرمووده صحیح و به ری مه وزوعن و بریکیان گیره ره وه کان شتی ده ستکاریان کردون، به لام گه وره کانی کلنسا وایانکردوه خه لکی بره و به هه موو ده قی ناو ته ورات و ئینجیل بکه ن و له پووی دروستیه وه جیاوازی نه که ن له ئیوانیان دا.

بووه م: له ته ورات دا چه ندین به ش هه ن پهن له باس و هه والی چه ند پووداویکی که ونی که زانست پووچی ئه وانه ی نیشان داوه. هه واله زانستیه کانی ناو ته ورات و ئینجیل که من. به لام له قورنن دا زۆر زۆن و قورنن چی هه والی هه نساوه زانست پاستیان ده سه لمینن. جووله که ده لئین ئاده م یه که م که س بووه له گه ربوون دا دهرکه وتوه. خراوته خوارو له ماوه ی (۵۷۳۸) پیشته ره وه گه یشتوه ته سهر زه وی له کاتیک دا به لگه زانستیه چه سپاوه کان پیچه وانه ی ئه وه ده لئین و مرۆقه زۆر پیش به وه له سهر زه وی دا بووه.

سټیهم: به بڼه‌ی تپه‌رېوونې سهد سال به‌سهر مردنی دارون فانای نه‌یاری داروینې نه‌وهی داروین وتی هه‌له‌ی ناو هه‌له‌ بوو، نه‌و له‌سهر هیچ دۆزینه‌وه‌یک له‌ بېر دۆزه‌کانی خوی دانه‌مه‌زاندووه که جه‌خت بکاته‌وه له‌ په‌یوه‌ندی نیوان مروځ و نه‌و په‌چه‌له‌کانه‌ی دایه‌یتناون. نه‌وانه‌ چند نه‌گه‌ریکی هه‌له‌ن که که‌سې دایناون بېروای به‌ ماددیگه‌رابی هه‌یه، به‌لکو داروین ده‌زانیت هه‌له‌یه و زۆریه‌ی زانایانی ماددیگه‌راش چندین نه‌گه‌ریان داناون که به‌گشتی هه‌له‌ن، نه‌وان نه‌وه ده‌زانن به‌لام بویه وایانکرد چونکه ماددین، په‌خنه‌ی هندی له‌و زانایانم له‌و بواره‌دا هه‌یه و هه‌شیانه‌ خه‌لاتی نوبلی هه‌یه. سه‌ردانی باکور و پوژناوای نه‌فریقام کرد و ده‌یان بابهم له‌سهر بڼه‌په‌تی مروځ و قورئان و ئینجیل و زانست پېشکه‌شی کرد، بۆ نمونه‌ ته‌نها له‌ ده‌کار دواي کۆره‌کان ده‌یان خویندکار ده‌هاتن و قسه‌یان له‌گه‌ل ده‌کردم، چونکه شتانیکی زۆریان ده‌زانی که وای لیکردبوون بېروایان هه‌بئ به‌ هرچیه‌ک که قورئان دا سه‌بارت به‌ بڼه‌په‌تی مروځ هاتووه و نه‌وه‌ش به‌ شیوه‌یه‌کی گشتی له‌ زانسته‌کان دا هه‌یه. هه‌ندیکیان له‌به‌رده‌م من دا دانی به‌وه‌دا ده‌نا که له‌ باوه‌ره‌که‌ی دا دوو دل و ناجیگیره‌و ئیستاش باوه‌ری هیناو چه‌سپاو بوون و دلئارامانه‌ نویژ ده‌کات، هه‌موو نه‌مه‌ش به‌هوی نه‌و زانیاویه ناراستانه‌وه بوو بوو که هه‌ندی زانا پېشکه‌شیان کردبوون، هینده‌ به‌سه‌ هه‌رکه‌س بیانخوینیته‌وه و ده‌زانیت نه‌وانه‌ راستی بیگومانن. له‌ کتیبه‌که‌م دا (په‌چه‌له‌کی مروځ) هه‌ولمداوه که چند ده‌رېپینیکی ساده‌دا ده‌رېپینی زانست بڼه‌په‌تی مروځ، هه‌روه‌ها باسی نایدولوجیاکانم کردووه، نه‌وانه‌ی زانایان له‌پشتیانه‌وه‌ن و نه‌رزیه‌تی بڼه‌په‌تی له‌ده‌ست ده‌دن که له‌سه‌ری وه‌ستاوه. کاتې داروین له‌ سالی ۱۸۵۹ز. دا کتیبه‌که‌ی خوی (بڼه‌په‌تی جوړه‌کان) بلاوکرده‌وه و ناماژهی به‌وه کرد نازه‌له‌کان ده‌توانن له‌نیو جوړه‌کان دا سه‌ر هه‌لبدن به‌لگه‌ی زانستی بۆ نه‌وه نه‌هیناوه که مروځ ده‌دریته‌وه پال مه‌یمن، به‌لام که‌سانیکی تر وته‌که‌یان گوړپوه و چه‌ندیکیان بۆ زیادکردووه بئ نه‌وه‌ی

په‌خه‌يان لآ بگيرئ و بانگه‌شەيان وايه مرؤف له بنه‌په‌ت دا مه‌يمون بووه . مشتومپرئكى ديار له‌نيوان قه‌شه‌كان و هه‌وادارانى داروين له ئينگلته‌را هه‌بوو كه هه‌ر كامپيكيان سوکايه‌تى به‌وه‌ى تر ده‌کرد، به‌ پوانينه‌ ئه‌و بپياره‌ ده‌بئ جياوازي بکه‌ين له‌ نيوان راستى وته‌ى زانست و نه‌وه‌ى هه‌ندئ زانا له‌پئى ئايدؤلؤجياوه‌ بلأوى ده‌که‌نه‌وه‌ .

* له‌ نيوان کتیبى پيرؤز و قورئانى پيرؤزدا :

دکتور بؤکای به‌راوردی چەند ناوه‌پۆکيکى نيوان کتیبى پيرؤز و قورئانى پيرؤزى کردووه و ده‌لئت: کتیبى پيرؤز نا موسلمانان له‌پئى چەند که‌سيکه‌وه‌ له‌ چەند ماوه‌يه‌کى جياوازدا نوسراوه‌، نمونه‌ى يه‌که‌مى دابه‌زینی سروشى ئاسمانى که له‌ کتیبه‌ ئاييينه‌ ئاسمانيه‌كان دا شوينه‌وارئكى به‌دى ده‌که‌يت کتیبى سەرده‌مى کۆن (يه‌هوا)يه‌ که له‌ نيوان سەده‌ى تۆ و ده‌ى پيش زاین دا نوسراوه‌ . وه‌ك ئه‌مپۆ ده‌زانين ئه‌و کتیبه‌ ته‌واو کورته‌و نازانين ئه‌وه‌ له‌ سەرده‌مىکى رابردوودا کتیبىکى ته‌واوتر و زیاتر له‌وه‌ بووه‌ يا نا . دواتر له‌ ماوه‌ى سەده‌ى شه‌شه‌مى پيش زاین دا کتیبى سەرده‌مى کۆن و تاييه‌ت به‌ سه‌لاحياتى قه‌شه‌ (ساکردونال) ده‌رکه‌وت که به‌ سه‌ره‌تای هه‌موو ئينجيله‌کانى ئه‌مپۆ داده‌نرئ، تيايدا چيرۆکى دروست بوونى که‌ون و ده‌رکه‌وتنى مرؤف له‌سه‌ر زه‌وى و ئه‌و پووداوانه‌ هاتووه‌ که باسکراون له‌گه‌ل مه‌سيحيه‌ت دا ئينجيله‌كان هاتون، به‌لام له‌ مه‌سه‌له‌ى دروست بوونى مرؤف دا ئه‌وا کتیبى سەرده‌مى نوئى ئاماژه‌يه‌کى زۆر که‌مى پئى ده‌دات و ته‌نها هينانه‌وه‌ى وته‌ى سەرده‌مى کۆنه‌ (وه‌ك له‌ ئينجیلی سببنت لوك دا هه‌يه‌) دواى نه‌وه‌ى سروشى قورئان ده‌رکه‌وت زانيارى و ورده‌کارى زۆر گرنگى له‌سه‌ر مرؤف پيشکەش کرد که له‌ دوو کتیبى پيشوو دا ئه‌وه‌ به‌دى ناکه‌ين . زیاتر له‌ویش قورئان هه‌له‌ له‌خۆ ناگرئ له‌ کاتيک دا له‌ ئينجیل دا هه‌له‌ هه‌يه‌، هه‌له‌کانى کتیبه‌ پيرؤزه‌كان ده‌گه‌رپنه‌وه‌ بۆ نه‌وه‌ى ئه‌و که‌سانه‌ى به‌ ئيلهامى خۆيان نوسيويانه‌ په‌نگدانه‌وه‌ى چه‌مک و واتای زالى سەرده‌مى خۆيانيان نوسيوه‌ .

ئەوان بە پیتی چەمک و واتای سەردەمی خۆیان و ئەفسانەکانی ئەو کاتە باسی بوون و دروست بوونیان کردوووە بە پێنمایی خواییان داناون، هەریەک لە پافە کەراتی کاستۆلیک و پەرۆستانتی لەسەر ئەو کۆکن، کلێساکەش ئەوێ چەسپاند، بەلام کاتێ کۆنگرەیی دوویمی فاتیکان لە پراگ یاندنی خۆی سەبارەت بە سروشی خوایی هەردوو کتیبی (سەردەمی کۆن و نوێ) دەقی خۆی دەربەری وتی: هەندێ لە ئینجیلەکان کە موکورتیان تێدا، بەلام قورئانی پیرۆز و موسلمانان پێمان دەلێن پەيامی خواییە لەسەر دەستی موخەممەدی پێغەمبەری - لە پیتی جبریلی فریشتەو نیشانی داو. دواي ئەوێ لیکۆلینەو م لەسەر کرد هیچ هەلەیکە زانستیم لە قورئان دا بەدی نەکردو زانیاریەکانی ناوی زۆر لەسەر ئاستی مرۆفی پیش چوار دە دەو، ئەمەش جەخت لەو دە کاتەو کە سروشی خواییە. لەو کاتە دا مرۆف ئەگەر هەلکەوتەیی سەردەمەکی و زانترین کەسێش بوو بێ نەیتوانیو وێنەیکە لە راستی زانستی ناو قورئان بێنی بە جۆرێ لەگەڵ سەلماندە نوێکانی زانستی ئەمڕۆدا بگونجی. ئەوێ ئینجیل دەیلێ بەوێ جۆرەکان چەسپاو و نەگۆپن ناگونجی. بەلام قورئان باسی لە گۆرانی مرۆف دەکات بە پیتی سەردەمەکان.

* ئەفسانەیی جەستەیی خودایی:

بارە کە تەنها لەو نوسینەیی پیاوانی لاھوت و نوسینی دکتۆر بۆکای لەسەر ئینجیلەکان و بێردۆزەیی داروین دا نەووستاوە، بەلکو خۆی لەو لیکۆلینەو بەرچاوەشدا دەبینیتەرە کە لە سالی کانی دوايي دا لە ژێر ناو نیشانی ئەفسانەیی جەستەیی خوایی دەرکەوت و ژمارەیک تاییبەتەندی زانستی لاھوت لە دیارترین زانکۆکانی بەریتانیا نوسییان و لە سالی ۱۹۷۷ز. وە بۆ یەکەم جار دەرکەوت و بۆ جاری شەشەم لە سالی ۱۹۸۱ز. دا چاپ کرایەو، تیایدا چارەسەری بیروباوەری لاپی

سیانه خودایی و نهو بانگه‌شانه‌ی سهر بهو بیروباوه‌په ده‌کات گوايه عيسا خوابه‌کی جه‌سته مرؤیی بووه خوا به‌دوره له‌وه‌ی ده‌یلین- نهو کتیبه شلؤقیه‌کی گه‌وره‌ی مشنومپی بیروباوه‌پی وای لیکه‌وته‌وه که به‌ریتانیا نمونه‌ی وای نه‌دیوه. نه‌نجومه‌نی کلئیسای ئینگلیزی داوای کرد زؤریه‌ی نوسه‌رانی کتیبه‌که له پؤسته ئایینه‌که‌یان لابرین چونکه بهو بروایه‌یان له مه‌سیحیه‌ت ده‌رچون.

دکتور نه‌حمه‌د عه‌بدولحه‌مید غوراب له ورده‌کاری خسته‌ن‌پرووی کتیبه‌که‌دا ده‌لئیت دیارترین هۆکاری پیشوازی لهو کتیبه به‌کاره‌یتانی وشه‌ی نه‌فسانه (myth) بوو که نه‌وه ده‌نوینتی نهو بیروباوه‌په نه‌فسانه‌یه و له‌گه‌ل حه‌ق ناگوجی و عه‌قل قبولی ناکات، به‌لکو بیروکه‌یه‌که سهر له خه‌لک ده‌شئوینتی، لیکۆله‌ره‌کان داوا ده‌کات له بیروباوه‌پی جه‌سته‌ی خوابی ده‌ریاز بن چونکه نه‌وه پاست نیه، له‌مه‌وه نه‌وه ده‌رکه‌وت که گومان له بیروباوه‌پی لاپتی مه‌سیحیه‌ت که دانانی مه‌سیحه به‌خوا گومان بوونیک بوو که له سالانی دوايي دا له‌نیو مه‌سیحیه‌کانی پوژناوا‌دا ته‌نانه‌ت له نیو زؤر ئایینه‌کانیشیان دا ده‌رکه‌وت، بۆیه هیشتا نازانن چۆن ده‌روازه‌یه‌کی پزگاری لهو گومانانه بدۆزنه‌وه که شه‌رمه‌زاری کردون و له ده‌روونیان دا سه‌باره‌ت به‌مه‌سیحیه‌ت که‌له‌که بوون.

نهو زانایانه‌ی به‌شداربوون له دانانی کتیبه‌که‌دا له که‌سه دیار و بالاکانی بواری

لاهوت بوون:

- دکتور مۆریس ویلز: سه‌رۆکی گرنگترین لیژنه‌ی کلئیسای (لیژنه‌ی بیروباوه‌په).

- دکتور تسیفهام: مامۆستای لاهوت له زانکۆی کامبریج.

- دکتور هولدن: پاگاری کۆلیژی (یدرن) تاییه‌ت به لیکۆلینه‌وه لاهوتیه‌کان.

- دکتۆر جۆن هیک: زانکۆی پەرمەنگەھام (سەرپەرشتیاری گشتی کتێبەکە).

- دکتۆر دۆن کیوییت: مامۆستای لاهوت لە زانکۆی کامبریج.

کۆرپەبەندەکە دواى دەرکردنى کتێبەکە ئەم بېرارانەى دەرکرد:

پەگەم: نوسینەکەیان پەرت بوونی پلە بەندی هەموو لایەن و سەرچاوە و بیروباوەڕی مەسیحیەتی لێدەگەوتەو بەتایبەت سەبارەت بە پراستی ئینجیلەکان و خواپەتی مەسیح.

دووهم: نکۆلی دەکا لە پراستی (جەستەى خواپى) واتە نکۆلی لە بیروباوەڕى بێرەتی ئایینی مەسیحی کە ئیمانی مەسیحی لەسەر وەستاوە و زانستی لاهوتی لێدەبیتهوه.

سێیەم: ئەوان پێچەوانەى بیروباوەرە سەرەکیەکانن وەک ئەوەى کۆرپەبەندی (خلقیدونى) کە لە ساڵى ۴۵۱ز. بەسترا بپریاری لەسەر داو بپریاری دا مەسیح دوو سروشت و یستی هەبى: مرۆیی و خواپى.

چوارەم: ئەوان مەسیحیەتیکیان هێنا بۆ خەڵک جیا لەوەى هەموو مەسیحیەکان لەسەری دەپۆن.

* مەسیح مرۆڤیگی نێردراوی خواپە:

لێکۆلینەوێکە ئاماژە بەو دەکات مەسیحیەت لە ماوەى میژووی دوورو درێژی دا دوژاری گەشەسەندن و گۆرانی بەردەوام بوو بەتایبەت لە بیروباوەڕی دا، بۆیە زانستی لاهوتی تیایدا چەندین گۆرانی بەسەردا مات لە ئەنجامی ئەوەدا کلتیسا بە چەند ماوەیەکی جیا جیای میژووی دا تێپەرپوو و چوو بە دەم چەند بارێکی تەواو جیای پۆشنبیریەو. لەسەدەى نۆزەدا وەک وەلام و بەدەمەوێ چوونی پیشکەوتنی

مه عريفى خه لك به گشتى و پيشكه وتنى زانسته كان به تاييهت مه سيحيه تى پوژئاوا دوو
بنه ماي نوئى قبول كرد:

يه كه م: مرؤف به شينكه له سروشت واته مرؤف له بازنه ي گه شه سه ندى شيوه كانى
ژيان له سه ر زهوى دا ده ركه وتوو (قبول كردنى ئه و بنه مايه واته مه سيحيه تى نوئى
بیردۆزه ي داروينى سه بارهت به په ره سه ندى قبول كردوو، هه رچه نده ئه و بیره دۆزه يه
له گه ل بیره وياوه پى دروست كردنى مرؤف له لايه ن خواوه ناگونجى به شيوه يه كى
جه وه ريش جياوازه چونكه خوا له پوچى خوئى به به ردا كردوو به مه له ئاژه ل و له
مادده ش جيا ده بيته وه .

دووهم: سه رده مى نوئى (كه به چوار ئينجيله كه ده ست پييده كات مرؤفى جياوازي
بارى جيا له سه رده مى مه سيح دا يانناوه . دواتر ناكرئى به لگه ي سروشتى خوايى
بدرتته وه پال. كلتسا پاش به ره نگار بوونه وه يه كى سه خت ئه م دوو بنه مايه ي قبول
كرد، هيشتا مه عريفى مرؤى و زانسته كان له گه شه سه ندى و پيشكه وتن دا پوو له
زياد بوون به رده وامن. بۆيه به رده وام مه سيحيهت به ر فشارى سه ختى وا ده كه ويت
ناچارى ده كات ملكه چى باره گوپاوه كان بيت.

دانهرانى ئه و كتىبه دان به وه دا ده نين گوپانئى كى گرنگ له بیره وياوه پى مه سيحى دا
ماوه له م به شه ي كوئايى سه ده ي بيسته م دا پوویدات و پيوستى به و گوپانه ش له
گه شه سه ندى مه عريفى بنه رته تى مه سيحيه ته وه سه رچاوه ده گرئى و نه وه ده گرته وه
دان بنين به مرؤف بوونى مه سيح دا، وه ك له سه رده مى نوئى دا وه سف كراوه (چوو
لاى خوا به لگه ده هينيتته وه) واته خوا به مه عجيزه و به لگه بو پالپشتى پشتگيرى
ده كات، ئه م وه سف به لگه ي نه وه يه مه سيح مرؤفنيكه و خوا نارديوويه تى و به به لگه ي
موعجيزه پشتگيرى كردوو تا وه ك پتغه مبه رى خوا له بازنه ي ئامانجى خوايى له
دروست كردنى مرؤف دا پوئى خوئى بگيرئى. ئه مه ش واته دانانى مه سيح له م دوايانه دا

به خوا که له په یامی مه سیحیه ت دا به خوی شیوه چواندوو به مرؤف دا دهریده بپړی راست نیه و پټویسته بزانی ئوه ئه فسانه یه و تنها پڼگه یه کی په مزیه بؤ دهر پړینی گرنکی مه سیح. سه باره ت به مه سیحیه کان لیره وه نوسه ران داوا ده که ن له و بیروباوه په پزگار بن و وه ئه فسانه یه ک سهیری بکه ن، له وه ش دا یه ک که سیان پټچه واننه یانه (دژن کیوبیت) ئو تاکه که سه داوا ده کات به ته واوه تی له و بیروباوه په دهر باز بن و فری بده ن، بیگومان مه ترسی ئو بیروباوه په ده بیته هوی بیروکی ئیتجاد و حلول.

لیکولران پټیان وایه بپړای خویته تی مه سیح بؤ مه سیحیه ت پټویست نیه و شتیکی گرنک و جه وه ری نیه و له سه ر بیروکیه کی هله دامه زرنراوه، ئه ویش ئه وه یه گویه عیسا کوری خویه و باوکیش وینه ی کوری نیشان داوه. بویه له چه ند پویه که وه ئو بیروباوه په هله یه. گرنکترینیان ئه وه یه ته نانه ت له و ئینجیلانه ش دا که مرؤف داینان بنه په تیکی راشکاوایان نیه چونکه له قوناعی دواتری دهر که وتنی مه سیحیه ت دا بووه، بویه نابینی له سن ئینجیلی یه که م دا به راشکاری باسکرابی (مه تا و مه رقص و لوقا) ته نانه ت له ئینجیلی یوحه نناش دا که به نزیکترین ئینجیل داده نری بؤ بیروباوه پی جه سته ی مرؤی خویته تی عیسا به و جوړه باس نه کراوه که له سه رده مانی دوی دهر که وتنی مه سیحیه ت دا ده ناسری.

کلنسا له ماوه ی میژوی دورو دریژی دا هه رچه نده هه ولی دا وینه یه کی مه عقول یان گونجاو یان له بار بؤ مه سیح بخاته پوو به وه ی مرؤفیکی ته واو و خویه کی ته واویش بی که چی سه رکه وتوو نه بوو، ده بینین له زوریه ی هه وله کانی دا بؤ سه لماندنی خویه تیه کی مرؤفبونی مه سیح ده کات قوریانی و دواجا را مه سیح نیشان ده دات که وه ک مرؤف نه بیته. هه روه ها کلنسا و زانایانی لاهوت نه یان توانی به متمانوه ئه وه پټشکه ش بکه ن که زانستی مه سیحی مرؤف به شداری زانستی خوییه له زانینی هه موو

شتیک و توانا بوونی به سهر شته کان دا. چونکه ناراسته ی کلّیسا له یه کات دا مرؤڤ و خویه تی مه سیح نیشان ده دات نه مهش به لگه یه کی مه عقول و گونجاوی نیه و چهند نامانجیکی بی به لگه ی لّ ده که ویته وه و دوا جارش گومان ده خاته سهر بیروباوه پری جه سته یی خویه تی مه سح. عه قلّ خویه تی و مرؤڤ بوونی مه سیح پیکه وه قبول ناکات به لگو ته نانه ت ناتوانی ویناشی بکات. بیروباوه پری یه کخوپه رستی تاکه به دیلی هه موو بیروباوه پریکی شیرک و بتپه رستیه. نه مهش واته نه وه ی له قورئان دا هاتووه پاست و بیگومانه و مرؤڤایه تیش به ره به ره پووه و نه وه ده چیت دوی نه و نۆزده سه ده یه ی بارگرژی نیوان تیگه یشتنی په یوه ندی نیوان مه سیحیه ت و نایینه ناسمانیه کانی پیش خوی و نیسلام نیتر باوه پ بهینی، سه باره ت به چه مکی پوختی یه کخوپه رستیش کاتی ده بینن هیشتا چه مکی به خوادانانی مه سیح زیاد له هه زار ساله زاله وا پووه و داکه و تنیکی نۆر که م ده چّ سهر سام ده بین چونکه بتپه رستی له پوژناوادا هه زار ساله ریشه ی داکوتاوه و زاله .

کاتی نه و کتیبه ده خوینینه وه که ده نگدانه وه ی نۆری هه بوو (مه سیحیه ت سهره لدان و گه شه سهندی) له نوینی دکتور جیبنتری سه رۆکی به شی نایینه کان له زانکۆی پاریس که دکتور عه بدولحه لیم مه حمود وه ریگتپراوه ته سهر زمانی عه ره بی ده بینن نه و لیکنلره دوی لیکنلینه وه یه کی نیو سه ده یی گه یشتووه ته چهند نامانجیکی دلنیا. نه و نامانجان له گه لّ بریاره کانی قورئان دا ده گونجین، لیکنلره نه مانه ی پوون کردووه ته وه :

۱- مه سیحیه تی مه سیح (علیه السلام) نۆر ساده بووه و سه یه مه سیح یه کخوپه رستی راگه یاندووه و جه ختی کردووه ته وه له وه ی نه و به نده و نیتردراوی خویه و بق پاستکردنه وه ی سهر شیواوانی به نی نیسرائیل نیتردراوه و په یامه که ی تاییه ت بووه به به نی نیسرائیل و بانگه وازه که ی په حمه ت و سۆز و خو شه ویستی و

سۆز نواندن بووه به رامبه ر به ماددیگه رای زالی ئه و کات که جوله که پئی گه یشتببون. مه سیح هه رگیز نه چوو ته ناو ورده کاریه کانی بیروباوه پو سه باره ت به شه ریعه ت قسه ی نه کردوو ه.

۲- نه سرانیه تی ئیستا به هه موو بۆنه و بیروباوه پو دروشتمه کانیه وه به ته واوی نامۆو دووره له په یامی سه ید مه سیح و نه سرانیه ت وا له راستی خۆی جیا ده بیته وه له و کاته وه ی قدیس پۆلس چوو ته ناوی بیروباوه پی کوپیتی مه سیح گه وره ترین هه لێ وه رگپرانی وشه ی به نده ی خوا بووه که سه ید مه سیح زۆر ده یوته وه. جۆن پۆلس به نده ی خوی وه رگپراوه عبدالله: مندال یان خزمه تکار. پۆلس وته ی مندالی خوی هه لێ ژاردوو ه، ئه مه ش گۆرانیکی پشه یی بوو به بیروکه ی ئایینی و دانانی خوار وینا کردنی له فه لسه فه دا به گشتی و له ئایینی نه سرانیه ت دا به تاییه تی.

نوسه ر وه ک زانایه کی میژوو له نه سرانیه ت داوه نه ک وه ک زانایه کی ئایینی و دوور بووه له هه ر کاریگه ریه ک و به پئی واقعی میژوویی له بابه ته که کۆلیوه ته وه.

۳- بیروکه ی پیغه مبه رایه تی: ده لیت وینه کاری خوا ده بی ئه و وینه بی به ته واوه تی که مالی پیدات ئه و وینه ش فه یله سو فه کانی وه ک ئه فلاتون و ئه رستۆ و چه ندیکی تر وینایان کرد. ده ی که مال و ته واو نابی مندالی هه بی و بۆ به دیه اتنی که ماله که شی پیویست به هیه مندالیکی ناکات چونکه ته نانه ت ئه گه ر له دایک بوو نه بی به لگو مه خلوق بی ئه و کاته که موکورتی ده بی له خویه تیه که ی دا. ئه م مه سه له ش بۆ خواوه ندی باوک (که بیروباوه پی ناو مه سیحیه ته) پووی داوه. مه سه له ی کوپیش که مه سه له ی دوومه ئه وه یه به وینه که ی وا دانراوه یان له دایک بووی یان مه خلوق. ده ی هه ر ده بی پیشته ر عه ده مئ هه بوو بی. دوا ی عه ده مئیش چی هه یه ئیدی خویه ک نابیت. قورئانی پیرۆز ئه وه ی تۆمار کردوو ه خوا ده وله مند ی په هایه، ئه وه ش به دوا ی مندالیه یان مندال دادهنئ ئه وه هه ژاره و له سۆزو کردارو جوله ی دا چا و له ده سه ت.

دهی نیسلام ویتھی خوی نیشان داوه، چونکه مهسیحیت دهیویست راستیهکی بریتتهوهو تا نیستاش لهوهولهی دا بهرهوامه.

خوادهمویت ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِّنْ دُونِ اللَّهِ فَإِن تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾ مهروها ﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا أَن دَعَوْا لِلرَّحْمَنِ وَلَدًا وَمَا يَنْبَغِي لِلرَّحْمَنِ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا إِنَّ كُلًّا مِّنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمَنِ عَبْدًا﴾

۴- نوسه نكولی دهكات له سيانه خودایی و دهلیت مهسیح شتی وای نهوتوهه و دهك مهسیحیهكان دهلین سیان یهك نیه و چ عهقلی و اتیدهكات سی یهك بی و یهك سی بی.

۵- پږورهسمهكان: نوسه نكولی لهوه دهكات مهسیح بپوای و بووی پهیامهکی پهدهدهسینی نهو پهدهسندنه کی دروشم و پږو پهسم و قهشه و روهبانی بږ پهیدا بوو. نهگه روهبانه پږی کورپایه تی و سیانه خودایی له مهسیحیه تی نه مړو دور بگری نه و بهته و اوته کوتایی پږی دی ناموتر نهوه په نایینیکی و بهرهوام بمینیتتهوه و بلاوییتتهوه و خه لکی ه بی بانگه وازی بږ بکات. به لام وابهستی و فیریبون و شوینکه و ته بی نه و نایینه له گه ل شیریداندایه، نه وکات مندال له گه ل دایک دا ده بری بږ کلپسا و بهو بیروباوه پږهوه دهگه پږنریتتهوه، شارل گینتز نهوهی سه لماندوهه به ناشکرا کردنی دهقه کانی نینجیله کان چند دیارده یهك درده که ون.

۱- ناتهبایی خودی پووداو و وه رگپږ دراوه کان و نه بوونی پږیزه نندی له پووداوه کاندای.

۲- مه ر کام شوین ناره زوو و نه خشه ی تاییه تی خوی که وتوهه له پږکخستنی

دانه ره که ی دا.

۳- له ژياننامه‌ی ئینجیل دا تیښینی نه‌وه ده‌کړی نات‌واو په‌کې زږد و که موکوړتی مه‌ترسیدار هه‌یه.

۴- ئینجیلی مه‌رقس باسی له‌دایک بوونی مه‌سیح و منداله‌که‌ی جیا دینئ و ناماژه به‌وه د‌دات وشه‌ی کوړی خوا ده‌رپرینکی ته‌واو هه‌له‌ی زمانه‌وانی ئاپروپه‌رانه‌یه، هیچ ده‌قیکی ئینجیل نیه‌ پی‌دات به‌ په‌ها باسکردنی ده‌رپرینی کوړی خوا بؤ عیسا. نه‌مه‌ ته‌ن‌ها نه‌وه مه‌سیحیانه‌ به‌کاریان هیتا که کاریگه‌ربوون به‌ پوښنبري یونانی. نه‌وه نه‌وه زمانه‌یه که قدیس پؤلس به‌کاری هیتا وه‌ک نه‌وه‌ی نوسه‌ری ئینجیلی چواره‌میش به‌کاری هیتا.

شارل گینتز ده‌لټت: ده‌که‌کان هه‌والی دلنیایی په‌یوه‌ست به‌ بیرکردنه‌وه‌ی تایبه‌تی عیسامان سه‌بارت به‌ بنه‌ماکانی په‌یامه‌که‌ی و سیفه‌ته‌کانی که‌سایه‌تی و نه‌وه‌ پؤله‌ی بینویوه‌تی له‌و باره‌وه هه‌والی دلنیامان پیتاده‌ن. ده‌بئ هه‌میشه‌ دان بنټین به‌ واقعیکی پاست و بوونی به‌رچاودا که له‌ بانگه‌وازه‌که‌ی دا سه‌رکه‌وتوو نه‌بوو^۱ و شوینکه‌وته‌کانیشی له‌ فله‌ستین بروایان نه‌هیتا به‌و په‌یامه‌ی که‌ دایانه‌وه‌ پال خویان و له‌سه‌ر نه‌وه‌ پټیازه‌ نه‌چوون که‌ ویستی پټیان بگه‌یه‌نټت، دوانزه‌که‌ش له‌سه‌ر نه‌وه‌ پازی نه‌بوون عیسا به‌ کوړی خوا دابنټین و ته‌ن‌ها ده‌رپرینی خزمه‌تکاری خویان به‌کاره‌یتا، به‌لام پؤلس نازناوی کوړی خوی پټدا و زؤر بؤ عیسا به‌کاری ده‌هیتا،

۶- کلټیسا: شارل گینتز ده‌لټت مه‌سیح کلټیسه‌ی دانه‌مه‌زاندووه‌و باسیشی نه‌کردووه، نه‌مه‌ش لای هه‌ر لیکوله‌ریکی ده‌قه ئینجیلیه‌کان به‌ ته‌واوه‌تی پاسپتی چه‌سپاوه، به‌لکو جه‌خت له‌وه‌ش ده‌که‌ینه‌وه‌ ده‌رفه‌تی پټچه‌وانه‌ بنه‌په‌تیکی میژوویی

۱- نه‌مه‌ قسه‌ی شارله‌و له‌وه‌شدا هه‌له‌ی کردووه، به‌لکو پیغه‌مبهر عیسا له‌ گه‌یاندنی په‌یامه‌که‌ی دا ته‌واو سه‌رکه‌وتوو بوو. وهرگیر.

قبولگراوى بڙ نيه و نه سرانيه تي سدهه گاني ناوه پاستيش ٿاينى بووه بڙ به جيهان يڪردنى و پٽاوائى بووه بڙ جهنگ تا ٿاينى ڪي ده مارگيرى ئى دروست بڙ ڪه بيانى قبول نه ڪات. ههروهه ها حلولى بڙ، نه سرانيهات بوويه پٽگه ي به يه ڪه گه يشتنى چه ندين بيروباوه پى نا مه نتيقى بڙنه ي وردى بهش بهش ڪه چه ندين هيماي نهينى و کارايان له خق ده گرت. له گه ل ٿه وهش دا پاستى دووه مى بڙ مشتومر ٿه وهيه ڪلٽيسا نه يتوانى له ماوهى سدهه ي چواره م دا سهريڪه وي ٿا ڪاتى ٿه و ٿيمانه يه ڪه مينه ي شڪاند ڪه ده ڪري به ٿيمانى يانزه هه واريه ڪه ي ناو بهين، ٿه و مه سيحيه ته يه ڪه مينه له مملانئى پڙهى دا تيڪشڪا و ڪلٽيساش له پاستى دا ٿه و شڪسته ي قبول ڪرد و هينده پازى بوو بگورپى بڙ بابته تى بڙ تيرمانى ٿاينى لاي باوه پرداران.

۷- پوڙٽاوا ييه ڪان پيشتر هه رگيز مه سيحي نه بوون:

نوسه ده لٽ (ده ڪريٽ بلٽين پوڙٽاوا ييه ڪان هه رگيز له سدهه گاني دواتردا له چه مڪى مه سيحيه تينه گه يشتون و ٿه و ٿاينه ي له سهه ر بنه مايه ڪي دا پماو به ٿيجته ادى تايه ته ي خويان دا ياننا ته واو جياواز بوو له پڙحيهت و ڪرڙڪى مه سيحيه ته ي پوڙهه لاتي ڪه پيش هه مو شتى له ره سیدی هزرى و پڙحيانه وه سهه رچاوه ي ده گرت و له گه ل سؤزو ديديان دا پٽى ده ڪرد با له چه ند قالبى ڪي دهه رپرينيش دا قالب درابى ڪه به ته واوه ته ي نه گونجى، به ڪورتي پوڙٽاوا ييه ڪان پوڙى له پوڙان مه سيحي نه بوون، ٿه و قسه ش پاسته ڪه ده لٽ مه سيحيهت بوو به پڙمى نه ڪ پڙم بيت به مه سيحي).

له چه ندين ڪونگره ي به راوردى ٿاينه ڪان دا پاستى و ٿاشڪرابوون ڪه لاريبوونى

پوونى بيرى پوڙٽاوا ييه له پووى بيروباوه په وه نيشان دهه دن، ٿه و ڪونگرانه

گرنگرتينيان ڪونگره ي سالز بڙرگ نه مسا له ٿوڪتوبه رى ۱۹۸۴ز. ڪه تيايدا سى و پينج

مامۆستای زانکۆی هه‌موو ناوچه‌کانی جیهان ئاماده‌بوون به ناوێشانى بنه‌په‌ته
هاوبه‌شه‌کانى نێوان سێ ئایینه‌که هه‌موو هه‌ولێ خۆيان دا.

دکتۆر نه‌حمه‌د زاھیر جین ده‌لێت ئاسان نیه یه‌ك بېرۆکه‌ی وا بدزیته‌وه که بۆ
ده‌روازه‌بوونی مشتومپى بنه‌په‌ته‌هاوبه‌شه‌کانى نێوان سێ ئایینه‌که بگونجێ، چونکه
جووله‌کایه‌تى له‌سه‌ر شه‌ریعه‌تى ده‌پوا که یاسایه‌کی پێچه‌وانه‌ی مه‌سیحیه‌تى هه‌یه. بۆ
ئیسلامیش هه‌روا، مامۆستا که‌ریم ده‌لێت قسه‌ی جووله‌که که ئه‌وان گه‌لى هه‌لبژارده‌ی
خوان له‌ ته‌ورات دا نیه، له‌وانه‌یه لی‌کۆله‌ریکی جووله‌که هۆکاری په‌واج پێدانی بێ).

ئه‌وه‌ش پوون بوویه‌وه مه‌سیحیه‌ت یان جووله‌که ئاماده‌ی نیه ده‌ستبه‌رداری هه‌یچ
بنه‌ما و بنه‌په‌ته‌ی خۆی بێ به‌تایبه‌ت دواى ئه‌وه‌ی لی‌کۆلینه‌وه‌کانى زانایانى لاهوتی
هه‌ردوو ئایینه‌که ئه‌وه‌یان خسته‌ پوو، ته‌نها ئیسلام به‌ توانای ویژدان و داننان له
مه‌سیحیه‌ت و جووله‌که‌ش دا ده‌مێنێته‌وه له‌کاتێک دا جووله‌که دان نانی به‌ مه‌سیحیه‌ت
دا و مه‌سیحیه‌تیش دان نانی به‌ ئیسلام دا، هاوکات ئه‌وه‌ش پوون بوویه‌وه بېرۆکه‌ی
یه‌کێتى ئایینه‌کان یان گه‌فتوگۆی ئایینه‌کان ئامانجێکی پیسی فی‌ل‌زانی سیاسیه‌ی
له‌په‌شته به‌ مه‌به‌ستی خزمه‌ت به‌ سه‌هێونیه‌ت و له‌ناو‌بردنی کشانى به‌رفراوان و
به‌رده‌وامی ئیسلام له‌ به‌شه‌کانى سه‌رزه‌وى دا و له‌په‌یش هه‌مووشیانه‌وه له‌ خاکی
ئه‌وروپا و ئه‌مریکا دا.

(به يه کگه يشتنى زانستى مرویى له گه ل قورئاندا)

له بهرهمى پيگه يشتوى سهردهم ئه و دۆزينه وه زانستيانه بوون كه دانيان دهنا به ئيعجازى قورئانى له بوارى پزيشكى و زانسته كان دا، ئه مهش دكتور مؤريس بۆكاي ئه نجامى دا. موسلمان بوونى عه بدولا ئه رستوى سه رۆكى به شى ئه ندازيارى ئه ليكترونى له زانكۆى له ندهن له كوئنگره ي سوننه و سپره له قاهره له سالى ۱۹۸۵ز. دا دهنگويه كى گه و ره ي له جيهانى پوژناوا دا نايه وه .

ده لئيت ئه و راستيه زانستيانه ي له قورئان و سوننه ت دا پيش هه زارو چوارسه د سال هاتوون و زانستى نوئ ده يانسه لميئى جه خت له وه ده كه نه وه ئه مه په يامى مروئى نه بووه و موحه ممه د پيغه مبه رى خوايه . جيهانى ئه مپۆى پوژناوا له ته نگزه دايه . ئه وه شى ده يلئىن يان ده يبينن پرافه ي ته واوى راستى نيه و ئه وان ده گه پين به دواى گه رانه وه بۆ ئايين و پوونكارى دروستى گشتگيردا لي ره وه ئه ركه كه ده كه ويته سه رشانى موسلمانان تا په يامى دروست پيشكه شى مروفايه تى سه رسام بوو بكن و مروفايه تيش لي ره دا به يه كگه يشتن له گه ل ئايين و زانست و دنياو دواپوژو ماده وه پوچ دا له وپه رى ته واوى دا به ديده كات كه له سايه ي ئه مه ش دا مروؤ به خته وه ر ده بئ .

ئيسلام وه كه له قورئانى پيروژ و سوننه تى پيغه مبه ردا هاتوه چه ند راستيه كى زانستى وا له خو ده گري كه له گه ل زانسته كانى ئه مپوؤدا ناته بانين، من بپوام وايه هه موو جيهانى پوژناوا ئه و ديده ي بۆ ئيسلام نيه و ژماره يه كى زورى زانايانى هاوپپى پوژناواييم ئه گه ر له ئيسلام تيبگه يشتنايه موسلمان ده بوون، ده بئ ئه وه له بير نه كه يين زۆربه ي ئه و نايينانه ي له پوژناوا هه ن له پوژه لاته وه هاتوون. به يه كگه يشتنى زانستى مرویى له گه ل په يامى قورئانى دا ديارده ي سهرده مه و زۆريكى ده بينين، ئيمه له م

سهردهمهی خۆمان دا له ئایه ته که ونه کیه کان دا بیستنی دهنگی قورئانی و دیمه نی بهرچاوی واقعی که ونی پیکه وه کۆده که یه وه، له نه نجام دا پوون بوویه وه بۆمان و ئیمانی باوه پداران زیاتر بوو و ده رکوت قورئان حه قه .

ئه م کۆمه له زۆره پاستیه قورئانی و پیغه مبه رایه تیانه ی باسی مه خلوقات ده که ن و هاتنی زانست و پالپشتی بۆ ئه و پاستیانه وایان کرد هه ست به وه بکه م ناکرێ ئه م په یامه هی مرۆفی بێ و ئه وه ی پیش هه زارو چوار سه د ساڵ موحه ممه د (ﷺ) هینای جه خت کرد نه وه یه له پیغه مبه رایه تی ئه و، بۆیه موسلمان بوونی خۆمم پراگه یانند. ئه م پاستیه زانستیه نمونه ییترین پێگه ی بانگه وازی ئیسلامیه له پوژناوا دا. شیوازی پوژناوایی بۆ به خششی زانسته کان بره وای وایه مرۆف چه ند کیلوگرامینکی دیاری کره وای پیکهاته یه له گه ل عه قلیکی ئه لیکترۆنی بچوک دا و گه ردونیش ئاماژه یه به بینراو هه ست پیکراوه کان. ئه مه ش به ره و دا که وتن چو و چونکه هه رکات شتی ئاشکرا ده کات ده زانیت ئه و زیاتر نه شماره زایه، یاسا فیزیاییه کانیش که ده یانزانی به شیوه یه کی به رزتره له ئاستی هه ره گه وره دا کورت و تهاوه و کۆتایی پیهاتوو و تیکشکاو ده بن.

هه ره ها لیکۆلینه وه کانی زانایان ئه وه ش ئاشکرا ده که ن قورئان به جۆری قوئاغه کانی په ره سه ندنی دروست بوونی مرۆفی وه سف کردوو ه که پیشتر زانست نه یزانیه (نطفه، علقه، مضغه، مخلقه و غیر مخلقه) دکتور موحه ممه د عه لی بار ده لیت: شیکاری نوێی هه ندی ئایه تی قورئان بۆ وه سفی قوئاغه کانی په ره سه ندنی مرۆف هه ره له سه ره تاوه تا پیکهاتنی جه سه ته پشت پاست ده کاته وه، پیش دابه زینی قورئان ئه و جۆره توامه ره پاست و ته واوه ی په ره سه ندنی مرۆف نه بووه و چه ندین سه ده پیش ئه وه ی زانست ئه و قوئاغانه ئاشکرا بکات قورئان باسی کردوون.

له نامازه کانی ئیجازی قورئانی نمونهی نایه تیکی سوره تی حه ج ده هیئینه وه که ده فهرمویت ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّن ثَرَابٍ ثُمَّ مِّن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِّن عَلَقَةٍ ثُمَّ مِّن مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُّخَلَّقَةٍ﴾ مهروه ما خوی گوره مه وال ده دات که نه م پاستیانه دوی ماوه یه ک ناشکرا ده بن وه ک ده فهرمویت ﴿إِن هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ وَلَتَعْلَمَنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ﴾.

وه ک ئیبن حه جهر ده لئیت به م شیوه تا پوژی دوی موعجیزه ی قورئان به رده وام ده بی و هرچی سه رده می دی تیایدا شتی له ئیجازی قورئان دهرده که وی به لگی پاستی قورئانه.

دکتور عه بدولا تالیز (پسپوپی زانستی کومه لئاسی) ده لئیت: زوریه ی نه وه وروپیانه ی موسلمان بوون له پئی صوفیه ت و ئیمان وه ده پروانه ئیسلام، مه عریفه ی پاسته و خوی ناسینی خواو پاستی پوچیه ت ده کری له پئی پووناکی باتنیه وه بی نه ک له پئی بیرکردنه وه ی مه نتیقیه وه. به لام به ئیسلام چونکه پینگه یشتنی عه قلی مروژ و ریبازی زانستی واقعی ژبانی تئدایه، ئیسلام په یه وه و ناکار و پئییه کی ته وای تینگه یشتنی باری ژبانه، له دیدی من دا نه مه به های ئیسلامه:

نه گه ر پوژتاوا له پرووی زانستیه وه پیش که وتوه نه واکومه لگی ئیسلامی هیشتا ده توانی پوئی زانست له کومه لگی مه سیحی دا بنویئنی و فیژکاریشی زوره، نه مه ش نه ئنی بلابوونه وه ی ئیسلامه له مروی پوژتاوادا وه که له به رچاو گرتنی تاییه تمه ندی دینامیکی به رده وامی ئیسلام له به رهنکاربوونه وه ی په وته کانی ژبان دا. نه وانه ش که په خنه له ئیسلام ده گرن بیردوزه یان گشتگیر نیه و اتای حه قیقی کرۆکی ئیسلام نازانن، له ده ربیرینی (مه سیح کوپی خویه) هیچ واتایه ک نیه چونکه خوا مروژ نیه.

كەسى ئەوروپىش بەشىۋەيەكى پىكخراۋ بەشدارى ھەر پەستشېكى ئايىنى نىە ولە
 ئەروپادا ئايىن كاريگەرى بەھىزى نىە لە ژيانى خەلك دا بۆيە ئەوان پىيان وايە خەلكى
 تىرىش ۋەك ئەوان دەژىن. بەلام ئىمانەكەم ھارىكارم بوو تا لە لايەنەكانى ژيان تىبگەم،
 ئەو لايەنانەى ئەگەر موسلمان نەبوومايە لەوپەرى تىگەيشتنىشم دا قورخ دەكرام.

*کوٽا وهريني گه لاگاني پاييز:

ٽيسٽا کاتي ٺهويه له گه ل بيري پوڙٽاواييدا بهرهنگاربينهوه، بهرهنگاربيونهويهه كه ئيسلام بهرامبهر به مهسهلهي هره مهترسيدار پتي ههستي كه ٺهويش مهسهلهي شوينكهوتهي و ههواداربييه، ئيسلام له يهكهم پوڙي كشاني پوڙٽاواييهوه كه خزي له قهلهمپهوي بياني و خستنهپهوي چهكهگاني پوڙٽاواو خستنه پويان له ٺاسوي بيري ئيسلامي دا دهبينيهوه وهك ههولي دهورهداني بيري ئيسلامي دهركردني له خوديٽي تاييهت و اتا گشتگيرهگاني ئيسلام له يهكهم پوڙهوه بهرامبهر ٺهمانه وهستاوه، مهسهله گشتگيرهكه دوو بهشه، بهگشتي جهنگي ئيسلامه له چهمكي يهكخواپه رستي پوخت دا، ٺههش مهسهلهي سي رهوته هاوردهكراوهكه بوو:

۱- بيري مهسيحي و پوڙٽاوايي.

۲- بيري ماركسي.

۳- بيري جوولهكه.

ليڙهوه ههولي دهدا گومان بخاته دهرووني موسلمانان سهبارهت به بههاكانيان و له ئيسلام دهريان بكات بهوهي پوهه و چهمكي لاهوتيان ببات. ٺه و چهمكي دنياو ٺايين له يهك جيا دهكاتهوه تا ئيسلام وهك پييازي ڙيان و نيزامي كومهلگه دهرنهكهوي. له لايهكي تريشهوه داپوشيني چهمكي دروستي ئيسلام تا خهلكي پوڙٽاوا نهبيينن و بيكهته دهروازهيهك بو دهرحوون له تهنگڙهي ڙياري پوڙٽاوايي.

بهلام بزافي بيدياربخوازي تواني چهمكي ٺصوليهت و گهپانهوه بو سهرچاوهگان بچهسپيٽي و چهمكي ئيسلامي پزگار بكات و بيگيڙيٽهوه بو پاستي خوي و بهرهنگاري

بیری پۆژئاوايش بێتهوهو له چه مکه جياجيا سياسى و کۆمه لایه تی و ئابووری و پهروه ده ییبه کانیش دا چاوی له سه ری بێ و هه له و که موکوورتیه کانی و دهسته و سانی و به خشی ئاشکرا بکات. ئه م هه وه له ش کاریگه رییه کی گه و ره و دیاری هه بوو و ده رگا له به رده م زانا پۆشنگه ره پۆژئاوا ییه کان دا کرایه وه تا به دیدیکی نوێ به وانه ئیسلام و نه و دیارده به هیزه ده رکه وێ که ئاشکرا کردنی لاپیوونی ژیار و بیروباوه ری پۆژئاوا ییه کانه له لایه ن خودی زانایانی پۆژئاوا وه به و جۆره ی له گه ل چه مکی بنه په تی ئیسلام سه باره ت به و دوانه نا ته بایه .

به پاستی نه وروپا له چه مک و واتای ئایینی پاستی دابه زیو لایدا و لاپتی کرد و دواتر له سه ر بنه مای دوور له به های نه خلاق یان دیدی خوا بی ژیارکی دامه زراند، ئیتر هه ر ده بوو به ره و دارپمان بچێ و پوودا وه یه ک دوا یه که کانی گه نده لی دیدی پۆژئاوا یی ده ریکه ون سه باره ت به بیروباوه رو ژیار ی، له نه نجام دا بیره دۆزه کانی نه سرانیه ت دا که و تن و دیارده ی گه رانه وه ی پۆژئاوا ییه کان بۆ ئیسلام ده رکه وت که بێگومان بیری مرۆشیش ده گات به و ئاشکرا کاریانه ی لیکۆلینه وه کان چونکه بیره دۆزه مرۆییه کان سه لماندیان نا توانن له گه ل بارو سه رده م و که شه کان دا هه لیکه ن و بیره دۆزه کانی بیری مرۆییش نه یان توانی ببه خشن و خیرا په کیان که وت له نه نجامی نه نجامدانی مۆرکی ئاره زووبازی و چا وچنۆکی تایبه تی مرۆی .

سه باره ت به لایه نی بیروباوه ری نه و بیره و که ی پۆژئاوا یی وه ستا بوو له سه ر لادانی ده قه خوا ییه کان که له نه نجام دا خودی ئایینه که شی له باز نه ی ویستی خوا بی بۆ پێکخستنی ئایینه کان ده رکردو کردی به ئایینیکی تایبه تی نه ته وه یی . مه تر سیدارترین لادانی فه لسه فه ی ها وچه رخی پۆژئاوا ش هه لگه رانه وه بوو به پووی خوا و دارپماندنی پایه کانی ئیمان له ده روونه کان و پاگه یاندنی بێباکی مرۆشی ها وچه رخ به به خشی

ٺاڀينه کان. بيردوڙڪانى پوڙٽاوا (مالتوس و فرويد و داروين و مارڪس و ڊورڪايم) ڊارٽان،
 ٺهانه باسيان له به خششى بيرى پوڙٽاواي ده كرد (كه به دهوله مند كردنى بير ناويان
 ده برد) ٺهئى ٺهوه به خششه چى بوو، له چ بوارٽڪ دا بيرى ٺيسلامى پٽويستى به
 پاشماوهى بيرى پوڙٽاواي هه به، ٺايا له چيرٽوڪه بٽيره وشتيه كانى دا يان له فلسفه
 مادديه كان دا يان له مه زهه به كانى زانسته كانى ڪومه لايه تي و دهروونزاني و ٺه خلاق دا
 كه برويان به خوانيه و دانانين به بنه ماي چه سپاوه ٺه خلاقه كان دا. بيرى پوڙٽاوا له
 چند بنه پٽ و ره گه زٽكى جيا دا خوى ده نوٽين:

يه ڪه م: زانسته ٺه زمونيه كان: بيردوڙهئى به زرراگيرى زانسته و شٽوهئى ڊارٽانيشى
 ده رڪه وت

دووه م: زانسته مروئى و ڪومه لايه تي و دهروونيه كان ڪه وا ده رڪه وتن و ده رگيراي
 ٺاره زوى دهروونى ملهوپى بين ره وشتى بن له پووى بوون و ديديانه وه.

سٽيه م: فلسفه مادديه كان ڪه هه له كانيان ده رڪه وتن.

چاره م: بيردوڙه ٺابوورى و سياسيه كان ڪه لادان و دهسته و ساننيان ده رڪه وت.

موسلمانان راي ٺه رستويان سه بارهت به خوا به ربه رچدايه وه ههروهه بيردوڙه ڪه ش
 سه بارهت به چه سپان به ربه رچ درايه وه، موسلمانان بيردوڙه ڪهئى هيگليان له
 جه ده ليته و مملاني دا به ربه رچ دايه وه و چه مڪى په ره سه ندنى په هايان به ربه رچ
 دايه وه چونكه برويان به چه مڪى گشتگيرى چه سپاو و گورپانه كان هه به، ديموڪراتيهت و
 نه ته وايه تي و شيوعيهت و ٺيشتر اڪيشش نه يانقوانى به رنامه يه ڪي دروست پٽشڪه شى
 موسلمانان بڪن، ٺه مرڻو موسلمانان لايه نه مه ترسيداره كانى پيلانى له ڊڙ دانراويان بڻ
 ده رڪه وتون، پيلانى سه هيونيهت بڻ ڊارٽاندى دهروونى مروئى و ٺه خلاق، پيلانى

پوژئاوا له سه پاندنی چه مکی جیاکاری نیوان نیاین و ده ولت، پیلانی مارکسی بۆ سه پاندنی چه مکی پافهی ماددی له سه ر بنه مای مملانی چی نایه تی. موسلمانان زانیان پوژئاوا چ پقیکی به رامبه ر به ئیسلام هه لگرتوو، له و رقه شه وه هه ولی پیلانیکی گوره ده دات تا ته نگ هه لچنی به موسلمانان و به سه ریان دا زال بی. زالبوونیککی نابووری و هزی و هه ولی ته نگ پیته لچنین و گوپینی نه ریت و زانراوه کانی موسلمانان.

عه لمانیه ت له پوژئاوا مارکسیه ت له پوژه لات ته واوکه ری یه کترن بۆ یه ک پریاز که شه ویش پریازی پافهی ماددی بۆ میژوو. پوژئاوا نایه ویت ئیسلام بگه پیته وه بۆ سه رچاوه کانی خۆی دوا ی نه وه ی له ماوه ی سه ده و نیویک دا نه و گوپانه مه ترسیداره له جیهانی ئیسلامی دا په پیره و کرا چونکه نه وان پنیان وایه به و گوپانه ئیسلامیان له واتا و بیری خۆیه وه بر دووه بۆ بیرو واتا کانی خۆیان و باله کانیان بریوه و کۆت بووه، به لام رای ئیستایان چۆنه کاتئ نه و پیلانانه به ته واوی دارمان و باره که لایه نی لایه نی راستی موسلمانانی بۆ تیگه یشتن له ئایینی هه قیان نیشان ده دات، نه و ئایینه گشتگیره ی که جیا له و چه مکی ئیسلامه ی نه مپۆ له سه ر زمانی شویتکه وته و نه لقه له گوینیانی پوژئاوا ده وتریته وه. نه وه نه گبه تیه گه وره که ی پوژئاوا بوو کاتئ ئیسلام نه و بنه ماو بنه په تانه ی چه ند سه له بنیادنراوی نه وان له ناو ده بات، ئیدی به چاوی خۆیان وه رینی گه لا کانی پاییز ده بینن. سه باره ت به بوونی ئیسلام له ولاتی خۆی دا نا به لکو سه باره ت به کشانئ ئیسلام پوو وه خودی پوژئاواو خستنی چه مک و واتا لاریبووه کانی لاهوت له لایه ن زانایانی پوژئاواوه و نیشاندانی هه له ی ژیا ری پوژئاوا له له بیرکردنی دیدی خوا یی و دیدی نه خلایق دا. نه مه ش گوپانیکی گه وره بوو که وروژانیکی قوولی لیکه وته وه. هینده ش به سه لی ره دا دیمه نی سه ره تا کانی سه ده ی

پانزهى ڪڙچى بينين ڪاتئ ئيسلام له هموو جيهان دا پروه و سهرڪه و تن و ده سلات
دهروات ئيدى پوڙٽاوا به بينيني نصوليه تي ئيسلامى ته او تووره ده بي ڪاتئ ده بيني
ئو نصوليه ته گه شه ده ڪات و پيش ده ڪه و يت، چه ندين هول و پيلانى نوئ هـن بق
ڪوڙاندنه وهى ئو گه شه سندنه ي ڪه بوونى خوى له پووناكى خواوه وهرگرتوه.

به لئ به راستى ئيسلام پيڙبازى خوايى پيشڪه شى مروفايه تي ڪردوه، ئو پيڙبازى
له گه ل فتره ت دا ده گونجئ و له سر ئو پاستيه هاوڪيشه ييه وه ستاوه ڪه خواى
گه وره له نتيوان بوون و مروفا دا دايناوه. ئه مه ش برپيتيه له هاوڪيشه ي (موسلمان بوون
له بهر خوا و قبول ڪردنى بانگه وازى خوا بق په پرهوى پيڙبازى خوا له سر زهوى دا و
بنيادى ژيار له سر بنه ماي ناشتى و ناسايش و دلنباي).

به لام پوڙٽاوا به هموو توانايه وه (تواناي ئاينى و زانستى خوى) به رپه رچى ياساى
خواو سوننه تي به رده و امى خوايى ده داته وه ﴿سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ
تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا﴾.

ئم سوننه ته خواييه ئو نوممه ته له ناو ده بات ڪه له فرمانى خوا دهرده چئ و هر
ده ڪه وئ، ژيارى يونانى و پومانى و فارسى و فيرعونى پيشتر به م ياسايه ي خوا
ڪه و تن، وا ئيستاش ژيارى پوڙٽاوايى هه مان هه ره شه ي له سره، ئيدى به ره و قوناغى
هه ناسه پان ده چئ، ئه مه ش سره تاڪانى ئو قوناغـن.

فيللى ساخته ڪارى ڪتبه ڪونه ڪان ڪه قورٽان ماوهى پانزه سه ده يه ئاماڙه ي پيداوه
وا ناشڪرا ده بن، گه نده لئ ژيارو ڪومه لگه پوڙٽاواييه ڪان ڪه له سر بنه ماي
ناره زووگه رى و مادديه ت و بيڙه و شتى دامه زراون و رقيان له پيڙبازى خوا وا
دهرده ڪه وئ، ئو ڪومه لگه و ژيارانه ي له ديدو سنورى خوايى و ديدى ئه خلاقى

دەرچوون وا ئاماژه کانی که وتنیان له پتی نوسینه کانی خودی پوژتاوا بیه کانه وه دهرده که ون.

ئەم لیکۆلینه وه نوێیانه ی زانیانیکی پوژتاوایی دوا ی تیگه یشتن له ئیسلام (وه ک نیزامی کۆمه لگه و پێبازی ژبان) پێشکه شیان ده کهن و پیاوانی بیداریخواری ئیسلامیش نوێیان ده که نه وه، ئەو لیکۆلینه وانە درزیکی گه وره یان له دیواری ژبای پوژتاوا و بیری پوژتاواییدا دروست کردووه و له رزاندوویانه وه ک گه وره ترین ده نگدانه وه ی توند به جۆری بۆکای و گارودی و ئەلیسون و چه ندیکی تر کتیبه کۆنه کان زانسته کۆمه لایه تی و یاسا دانراوه کانیان دان به ر نه شته ر.

پوژتاوا نیزامی خوی قبول نه کرد و گوپی به یاسای دانراوی مرۆیی که توشی له ناوچوونی کردن، هه ولیشیان دا موسلمانانیش به ره و لادانی خۆیان پاکیش بکه ن به لام باره که گوپاوه . موسلمانان گه نده لئ و هه له ی پێبازی پوژتاوایان ئاشکرا کردووه گه وره یی پێبازی ئیسلامی و راستی واقعی په یامی قورئانی پیرۆزو گه وره یی به خششی قورئانیان له ئیجازی زانستی و راستی واقعی په یامی قورئانیان سه بارت به لاریبونی مه سیحی و جوله که له کتیبه ئاسمانیه دابه زیوه کان دا ئاشکرا کردووه .

* په ره به رچاو و شاراوه کانی پوژتاوا :

هه لویستی ئیستای سه ده ی چوارده ی کۆچی به م جۆره یه :

یه که م: ئیسلام به شیوه یه کی ئاشتیانه هه موو کیشوهره کانی جیهان ده بپێ .

دووه م: پوژتاوا خۆی بپوای گه یشتووه ته ئەوه ی ته نها پتی ئیسلام ماوه .

سێیه م: پێگه ی جیهانی ئیسلامی (کیشوهری ناوه راست) بوونی سامان و وزه و فره

دانیشتوانی وا له خۆ ده گری که ده یی هه میشه له سه ر بنه مای توانای به رپه رچدانه وه ی

نوژمن وه ستابێ .

چاره‌م: ئیستا ئیسلام ناماده‌سازی هه‌یه بۆ گه‌رانه‌وه بۆ په‌یره‌وی شه‌ریعه‌تی ئیسلامی.

پینجه‌م: موسلمانان جاریکی تر له‌پێی چه‌مکه بنه‌رته‌یه‌کانیان‌وه ژیا‌ری ئیسلامی ده‌خه‌نه‌وه پوو و نه‌وه‌ی له پۆژئاوایان وه‌رگرتوووه وه‌ک که‌ره‌سته‌ی خاوده‌بێ و له‌بازنه‌ی چه‌مکی پوختی به‌کخواپه‌رستی دا شیوه‌ی پینده‌ده‌ن.

خواش پشت و په‌نایه

انور اجمندی

یه‌کی زولقه‌عه‌ی سالی ۱۴۰۶ کۆچی

ناومرۇك

بابەت	لاپەرە
پىشەكى وەرگىپ	۵
كورتە يەك لەسەر نووسەر (أنور الجندى)	۱۳
ناونىشانى ھەندىك لە كىتەپھانى :	۲۱
كورتە يەكى ژيانى ئەنومر لىجوندى (۱۹۱۷-۲۰۰۲)	۲۲
خالەكانى وەرچەر خان لە ژيانى ئەنور ئەلىجوندىدا :	۲۴
ئاستى فيكرى و زانستى ئەنومر لىجوندى :	۲۵
سەرەتاكانى نووسىنى :	۲۶
ھەندىك لە رەمۇشتەكانى مامۇستا ئەنومر لىجوندى :	۳۰
كۆتا رۇژەكانى ئەنومر لىجوندى	۳۳
دەرۋازە :	۳۷
بەشى يەكەم : بىرى رۇژئاوايى لە پىش ئىسلامدا	۵۱
باسى يەكەم : سەرھەلدانى بىرى رۇژئاوايى	۵۳
* رۇژئاوا بى ئىسلام خاۋەنى چ فەرھەنگى بوو؟	۵۸
باسى دووم : (لە تەنگىپنە لىچىنەۋە بەرمو بەرەنگار بوونەۋە)	۶۳
باسى سىيەم : (پىش ئىسلام : بىرىكى تىكەن)	۷۱
باسى چوارەم : (رۇژئاوا چى وەرگرت و چى بەخشى)	۷۷
باسى پىنجەم : (نەرسىتۇ لەنىۋان فارابى و ئىبن سىنادا)	۸۵
* كىتەپھەكى شىخ مستەفا (تمهيد التاريخ الفلسفة الاسلامية - ۱۹۴۵) :	۸۸
باسى شەشەم : (بەرەنگار بوونەۋە فەلسەفەى يونانى)	۹۵
بەشى دووم : لەنىۋان ئايىنە ئاسمانىەكان و فەلسەفەكاندا	۱۰۳
باسى يەكەم : (ئايىنە ئاسمانىەكان و فەلسەفەكان)	۱۰۵
* بىرى رۇژئاواي مەسىحى چۆن بەرمو رووى بەرھەمى زانستى ئەزموونى ئىسلامى بوويەۋە :	۱۰۹

- ۱۲۵ باسى دووم: (لايه نه جياوازماكانى نيوان مەسيھىتە و ئىسلام)
- ۱۳۳ باسى سىيەم: (بىرى پۇرۇنلارنى ئە لاھوتەوہ بۇ زانستەكان)
- ۱۴۳ باسى چوارەم: (بىرى پۇرۇنلار و پىلاننى دۇبە بىرى ئىسلامى)
- ۱۴۹ باسى پىنچەم: (چەند تىيىنەك ئەسەر بەرنامەى پۇرۇنلار ئە ليگۇئىنەوہى زانستىدا)
- ۱۵۳ باسى شەشەم: (بەرنامەى ئىسلام ئە زانست و مەرىفەدا)
- باسى جەوتەم: (پاشەكشەى زانست توانى دەستەوسانى ئە پىشكەشكردنى جەقىقەتى
شيوەيىدا) ۱۵۹
- * مەسەلەى جەتمىت: ۱۶۴
- * مەسەلەى بىلايەنى و لايەتگىرى زانست: ۱۶۶
- باسى ھەشتەم: (دارمانى بىردۆزماكان) ۱۶۹
- باسى نۆيەم: (بىرى پۇرۇنلار: ئە زانستەوہ بۇ ھەسەفە) ۱۷۷
- * بىردۆزى ماددىەتى جەدەلى: ۱۸۱
- * جەقىل و سروس: ۱۸۵
- * جەئانەت: ۱۸۸
- باسى دەيەم: (زانستە مرۇبى و كۆمە لايەتتەكان) ۱۹۳
- * دۇركايم و بىردۆزماكەى: ۱۹۵
- * نايابى بىردۆزە دەرۋىيەكان زانستن يان ئەگەرن؟ ۱۹۷
- * گەندەلى ھەسەفە بوونگەرايىيەكان: ۲۰۲
- باسى يانزمەم: (ژمەرى (ھەئىزاردەى) ئەدەبى پۇرۇنلارنى) ۲۰۵
- بەشى سىيەم: (بەرەنگارىبوونەوہ ئەگەن بىرى پۇرۇنلاردا) ۲۱۳
- باسى يەكەم: (ئاشكرا كردنى ھەولەكانى تەنگىيەنە ئىچىن) ۲۱۵
- باسى دووم: (ھاوارى راستكردنەوہ پاش بەرەنگارىبوونەوہ) ۲۲۹
- * بە ئىسلامى كردنى زانستە كۆمە لايەتتەكان: ۲۳۷
- بەشى چوارەم: (وزمىەكى نوئى پوناكى) ۲۴۳
- باسى يەكەم: (ھەولى دەرچوون ئەرئى داخراو) ۲۴۵
- * دواى شكستى نايىدۇنۇجياكان ئىسلام ھات: ۲۵۰

- ۲۵۴ * ئەوانەى ئە پۇرئئاوا بەدواى حەقىقەتدا دىگەرپن :
- ۲۷۱ بەشى پىنچەم : (بىريارانى پۇرئئاوا ئە ژيارى خۇياندا چىيان بەدىکرد)
- ۲۷۳ باسى يەكەم : (ژيارى پۇرئئاوا ئەدىدى بىريارانى پۇرئئاوادا)
- ۲۸۱ *بتپەرستى دەولەتى ھەرنىمايەتى ئە پۇرئئاوا :
- ۲۸۹ باسى دووم : (گاروودى سەرچاويەكى نوئى تيگەيشتن ئە ئىسلام)
- ۲۹۲ * ئەى ئىسلام چى دەبەخشى؟
- ۳۰۱ بەشى شەشەم : (بىريارانى پۇرئئاوا ئە بىروباومېرى خۇياندا چىيان بەدىکرد)
- ۳۰۳ بىريارانى پۇرئئاوا ئە بىروباومېرى خۇياندا چىيان بەدىکرد
- ۳۱۴ *درزى ئە ديوارى مەسجىھەتدا :
- ۳۲۲ *قورئان ئە دىدى مۇرىس بۇكايەوہ :
- ۳۲۵ * ئە نيوان كىتئى پىرۇز و قورئانى پىرۇزدا :
- ۳۲۶ * ئەفسانەى جەستەى خودايى :
- ۳۲۸ * مەسج مروفئىكى نىردراوى خوايە :
- ۳۳۷ (بە يەكگەيشتنى زانستى مروئى ئەگەل قورئاندا)
- ۳۴۱ *كۇتا ومرىنى گەلاكانى پايىز :
- ۳۴۶ * پەرە بەرچاو و شاراوەكانى پۇرئئاوا :
- ۳۴۹ ناومرۇك

بەرھەمەکانی وەرگێڕ:

ئەو بەھەمانەیی وەرگێڕ کە دەزگای نارین ھەستاو بە چاپکردنیان

۱. ژبانی پیغمبەر ﷺ بۆ مندانان. (نوسین).

۲. دەولەتی عوسمانی: د. علی محمد الصلابی وەرگێرانی بە ھاوکاری

احمد عبدالرحمن احمد.

۳. چەند وانەییەك لە میژووی ئیسلامی: شیخ محمد خضری بك.

۴. میژووی دەولەتی عەبباسی: د. محمد سهیل طقوش.

۵. میژووی ئەیبووبی و مەملووکێھکان: د. احمد مختار العبادی.

۶. فیکری رۆژئاوا، ئەنوەر لجوندی. (ئەم بەرھەمەیی بەر دەستە).

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

نارین

بو چاپ و بلاوکردنه وه

www.nareenpub.com